

การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาส
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย
THE ANALYTICAL STUDY OF THE INFLUENCE AND
THE VALUE OF PUBBESANNIVASA IN THERAVADA
BUDDHIST TEXTS AND THAI SOCIETIES

นางสาวสุภามาศ โปธิ์ทอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาส
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

นางสาวสุภามาศ โปธิทอง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE ANALYTICAL STUDY OF THE INFLUENCE AND
THE VALUE OF PUBBESANNIVASA IN THERAVADA
BUDDHIST TEXTS AND THAI SOCIETIES**

MISS SUPHAMAS POTHONG

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก, ดร.)

..... กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาทวิ มหาปญฺโญ, ผศ. ดร.)

..... กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุทนต์)

..... กรรมการ

(ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาทวิ มหาปญฺโญ, ผศ. ดร.

กรรมการ

อาจารย์รังษิ์ สุทนต์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาส
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

ผู้วิจัย : นางสาวสุภามาศ โพธิ์ทอง

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมมานูวัตร ป.ธ.๕, M.A., Ph.D.

: พระมหาทวี มหาปถโว ป.ธ.๕, พธ.บ., ศน.ม., M.Phil., Ph.D.

: นายรังษิ์ สุทนต์ ป.ธ.๕, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

ผลการวิจัย พบว่า บุพเพสันนิวาส ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติ ในฐานะเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ศิษย์ สามีภรรยา ญาติมิตร นายบ่าว และสมณะคฤหัสถ์ บุพเพสันนิวาสมี ๖ ประเภท คือ (๑) บิดามารดากับบุตรธิดา (๒) ครูอาจารย์กับศิษย์ (๓) สามีกับภรรยา (๔) ญาติมิตรกับญาติมิตร (๕) นายกับบ่าว (๖) สมณะกับคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นบุพเพสันนิวาสระหว่างพระพุทธเจ้ากับบุคคลต่างๆ ในอดีตชาติที่ปรากฏในชาดก

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส เช่น ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่นำบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏหลายภพชาติ จนถึงหลักธรรมเช่น พรหมวิหาร ๔ และอิทธิบาท ๔ ที่นำไปเข้าถึงนิพพาน บุพเพสันนิวาส

นั้น สังคมไทยเข้าใจด้านเดียวคือ เข้าใจว่าเป็นการได้อยู่ร่วมกันในอดีตชาติของสามภรรยาหรือ คู่ครอง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เบียดเบียนกัน

บุพเพสันนิวาสมีอิทธิพล ทางด้านเป็นต้นแบบวรรณกรรม ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมในสังคมไทย คุณค่าของบุพเพสันนิวาสใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มี ๕ ประการ คือ (๑) เครื่องมือพัฒนาตนเอง (๒) เครื่องมือพัฒนา มนุษย์ (๓) เครื่องมือกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ (๔) เป็นกฎแห่งกรรม (๕) เป็นหลักการสร้าง บุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏใน สังคมไทยนั้น ส่วนมากจะมีคุณค่าในฐานะที่เป็นเพียงเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของ มนุษย์ และกฎแห่งกรรมเท่านั้น

Thesis Title : THE ANALYTICAL STUDY OF THE INFLUENCE AND THE VALUE OF PUBBESANNIVASA IN THERAVADA BUDDHIST TEXTS AND THAI SOCIETIES

Researcher : Miss Suphamas Pothong

Degree : Master of Arts in Buddhist Studies

Thesis Supervisory Committee

: Pha Suthithammanuwat Pali IX, M.A., Ph.D.

: Phamaha Tawee Mahāpañño Pali IX, B.A., M.A., M.Phil., Ph.D.

: Mr. Rangsi Suthon Pali, IX., M.A.

Date of Graduation : 17 March 2011

ABSTRACT

This thesis is the analytical study of the influence and the value of Pubbesannivāsa in Theravāda Buddhist Texts and Thai societies. It is of 3 objectives namely :- (1) to study Pubbesannivāsa in Theravada Buddhist Texts, (2) to study the principles of the Buddhist doctrines regarding Pubbesannivāsa in Theravāda Buddhist Texts, and (3) to analytically study the influence and the value of Pubbesannivāsa in Theravāda Buddhist Texts and Thai societies.

From the research, it is found that Pubbesannivāsa in Theravāda Buddhist Texts means the co-living in the past birth as fathers and mothers, sons and daughters, teachers and students, husbands and wives, cousins and friends, bosses and servants, Buddhist monks and laymen. There are 6 kinds of Pubbesannivāsa. They are (1) parents and sons, daughters, (2) teachers and students, (3) husbands and wives,

(4) cousins and friends, (5) bosses and servants, and (6) Buddhist monks and laymen. All of the 6 groups were Pubbesannivāsa among the Buddha and different persons in the past birth in jātaka (birth story). The principles of Buddhist doctrine regarding Pubbesannivāsa in Theravada Buddhist Texts such as Patīccasamuppāda are those that lead the people concerned with re-birth again and again in Sansaravatta including the principles of the Buddhist doctrine such as 4 Brahmavihanas and 4 Iddhipadas that lead the people to Nibbāna. Pubbesannivāsa is understood among the Thai people as it is the co-living in the past birth as husbands and wives or a couple all of which is one of causes that harm the other people.

Pubbesannivāsa is of the influence which is the literature model in Commentary Text composed by Ven. Buddhaghosa. This Pubbesannivāsa has influence on the literature in the Thai societies, Pubbesannivāsa in Theravāda Buddhist Texts is of 5 values namely :- (1) self development equipment (2) human development equipment (3) human relationship determining equipment (4) law of action and (5) principle of creating new Pubbesannivāsa for improving the old Pubbesannivāsa. Mostly, Pubbesannivāsa in Thai societies is of a value as only the human relationship determining equipment and the law of action.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. (เทียบ สิริญาโณ) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาวิมพาปญฺโญ, ผศ.ดร. และ อาจารย์ รัชนี สุทนต์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้สั่งสอนความรู้ทางพระพุทธศาสนาในหลักสูตรและภาษาบาลี ผู้ชี้แนวทางในการทำโครงร่าง คอยช่วยเหลือและให้คำแนะนำในการค้นคว้าคัมภีร์ต่าง ๆ พร้อมทั้งตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง

พระครูใบฎีกาสันัน ทยรฎฺโข และเจ้าหน้าที่ห้องบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน เจ้าหน้าที่ห้องสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้คอยอำนวยความสะดวกตั้งแต่การเรียนในหลักสูตรถึงขั้นตอนต่าง ๆ ในการตรวจรูปแบบและการส่งวิทยานิพนธ์ พระครูสังฆรักษ์ (อำนาจ เขมปญฺโญ) ผู้ชี้แนะและตรวจแก้ไขนิยามและความหมายวิทยานิพนธ์ อาจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้ตรวจแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษ พระอาจารย์และอาจารย์ทุกท่าน รวมถึงท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิงประกอบในการวิจัยครั้งนี้

พี่พัฒน์ (คุณประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์) พี่นก (คุณผุสสติ ถาวรวุฒิ) เจ็บบ (คุณอรทัย มีแสง) ออม (คุณพิกุล) รุ่ง (คุณปณยานุช) เอิร์ท (คุณโกศล) พี่ป้อม (คุณสุขสันต์) พี่ก๊ก (คุณสโรชา) เป็ล (คุณปัทมา) พรรณ (คุณมณีพรรณ) ปีม (คุณชนัดดา) พี่ต้น (คุณปถมพร) หมอชุกฤทธิ์ บั้ง (คุณอิสิวัชร) พี่อ้า (คุณศิตา) คุณอมร พี่ยศ (คุณยศวัฒน์) ป้าเล็ก (คุณประชา) พี่ง (คุณชลฤดี) พี่ป้อง (คุณเรืองชัย) พี่อศวกัณฐ์ อัมรินทร์ กฤษ (คุณเขมะทัศน์) สน (คุณสนธยา) พี่แ้ว (คุณสุทธิพร) นก (คุณบริบูรณ์) เพื่อนๆ นิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนารุ่นที่๑๕ แม่ชีปารมิตา บุญประเสริฐ พี่แพม (คุณพูนสุข มาศรีสร้างสรรค์) และเพื่อน ๆ นิสิตทุกท่าน ที่คอยให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณบุพการีผู้ให้กำเนิด คือ คุณพ่อสมชายและคุณแม่พรณี โพธิ์ทอง ตลอดจนคุณแม่ปราณี ชวนจิต คุณบัณฑิต ชวนจิต และญาติมิตรทุกท่าน ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้มีคุณูปการตามที่ได้ระบุนามและที่ไม่ได้ระบุนามทุกท่าน ให้ได้ประสบแต่ความสุขความเจริญสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล สมบูรณ์พูนผลตลอดมาอายุกาล และขออุทิศส่วนกุศลนี้ให้แก่ปู่ย่าตายายและญาติมิตรทุกท่าน ที่ได้ล่วงลับไปแล้วอีกด้วย

นางสาวสุภามาต โพธิ์ทอง

๑๗ มีนาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
สารบัญตาราง	(ฎ)
สารบัญแผนภาพ	(ฏ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(จ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ แนวคิดทฤษฎีบุพเพสันนิวาสที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ บุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ นิยามและความหมาย	๑๑
๒.๑.๑ นิยามและความหมาย ตามตัวอักษร	๑๑
๒.๑.๒ นิยามและความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒

๒.๒ ชนิดของบุพเพสันนิวาส	๑๔
๒.๒.๑ บุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๑๔
๒.๒.๒ บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๑๕
๒.๒.๓ บุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ	๑๖
๒.๓ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาส	๑๗
๒.๓.๑ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๑๗
๒.๓.๒ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๑๘
๒.๓.๓ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ	๑๙
๒.๔ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาส	๒๑
๒.๔.๑ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๒๑
๒.๔.๒ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๓๐
๒.๔.๓ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ	๓๕
๒.๕ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาส	๓๗
๒.๕.๑ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๓๗
๒.๕.๒ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๔๑
๒.๕.๓ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ	๔๔
๒.๖ ประเภทของบุพเพสันนิวาส	๔๗
๒.๖.๑ ที่เป็นบิดามารดากับบุตรธิดา	๔๗
๒.๖.๒ ที่เป็นครูอาจารย์กับศิษย์	๔๙
๒.๖.๓ ที่เป็นสามีกับภรรยา	๕๐
๒.๖.๔ ที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร	๕๒
๒.๖.๕ ที่เป็นนายกับบ่าว	๕๔
๒.๖.๖ ที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์	๕๕
๒.๗ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๘
๒.๗.๑ ที่เป็นมารดา-บิดากับบุตร-ธิดา	๕๙
๒.๗.๒ ที่เป็นสามีกับภรรยา	๖๕
๒.๗.๓ ที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร	๖๙
๒.๗.๔ ที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์	๗๒

๒.๗.๕	บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๗๕
๒.๗.๖	พระโพธิ์สัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ	๗๘
๒.๘	สรุป	๘๔
บทที่ ๓	หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๗
๓.๑	หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส	๘๗
๓.๑.๑	อันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศล	๘๗
๓.๑.๒	อันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศล	๘๘
๓.๑.๓	อันเนื่องมาจากฝ่ายอภัยกตะ	๑๑๓
๓.๒	ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทย	๑๒๓
๓.๒.๑	นิยามและความหมาย	๑๒๓
	(๑) ในทัศนะของนักวิชาการ ไทย	๑๒๓
	(๒) ในภาษาไทยที่ใช้แตกต่างจากภาษาบาลี	๑๒๖
๓.๒.๒	ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ	๑๒๖
	(๑) ด้านวรรณคดี	๑๒๖
	(๒) ด้านวรรณกรรม	๑๒๘
	(๓) ด้านนวนิยาย	๑๓๐
	(๔) ด้านบทภาพยนตร์	๑๓๐
	(๕) ด้านนิทานไทย	๑๓๒
	(๖) ด้านหนังสือ	๑๓๔
	(๗) ด้านบทความ	๑๓๔
	(๘) ด้านสื่อวิทยุ	๑๓๕
	(๙) ด้านบทเพลง	๑๓๖
	(๑๐) ด้านบทกลอน	๑๓๗
	(๑๑) ด้านโหราศาสตร์	๑๓๙
	(๑๒) ด้านอินเทอร์เน็ต	๑๔๑

๓.๓ มนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่ทราบเรื่องบุพเพสันนิวาส ในเชิงบวกและเชิงลบ	๑๔๒
๓.๓.๑ คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๑๔๓
๓.๓.๒ ความสุขและโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๑๔๖
๓.๓.๓ คุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ	๑๔๘
๓.๔ สรุป	๑๕๐
บทที่ ๔ วิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย	๑๕๒
๔.๑ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๕๒
๔.๑.๑ ด้านที่เป็นต้นแบบของสุตตนิบาตอรรถกถา	๑๕๓
๔.๑.๒ ด้านที่เป็นต้นแบบของขัมมบทอรรถกถา	๑๕๔
๔.๑.๓ ด้านที่เป็นต้นแบบของสมันตปาสาทิกาอรรถกถา	๑๕๕
๔.๑.๔ ด้านที่เป็นต้นแบบของสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	๑๕๖
๔.๒ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๕๘
๔.๒.๑ ในวรรณคดี	๑๕๘
๔.๒.๒ ในวรรณกรรม	๑๕๙
๔.๒.๓ ในนวนิยาย	๑๖๐
๔.๒.๔ ในบทภาพยนตร์	๑๖๑
๔.๒.๕ ในนิทานไทย	๑๖๒
๔.๒.๖ ในหนังสือ	๑๖๓
๔.๒.๗ ในบทความ	๑๖๔
๔.๒.๘ ในสื่อวิทยุ	๑๖๕
๔.๒.๙ ในบทเพลง	๑๖๖
๔.๒.๑๐ ในบทกลอน	๑๖๗
๔.๒.๑๑ ในโหราศาสตร์	๑๖๘
๔.๒.๑๒ ในอินเทอร์เน็ต	๑๗๑

๔.๓	คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๗๖
๔.๓.๑	หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาส ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๗๖
	(๑) ในฐานะที่ป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง	๑๗๖
	(๒) ในฐานะที่ป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์	๑๗๘
	(๓) ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์	๑๗๙
	(๔) ในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม	๑๗๙
	(๕) ในฐานะที่เป็นหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่ เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า	๑๘๐
๔.๓.๒	การวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาส ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๘๒
๔.๔	คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๙๑
๕.๔.๑	หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๙๒
๕.๔.๒	วิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๙๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ		๑๙๗
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๙๗
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๒๐๒
	๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในแง่นโยบายการนำไปใช้	๒๐๒
	๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๒๐๒
บรรณานุกรม		๒๐๓
ประวัติผู้วิจัย		๒๐๙

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ชาติ	๗๕
ตารางที่ ๒ : ตารางสรุปบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๔
ตารางที่ ๓ : ตารางแสดงกุศลกรรมบท ๑๐ และ อกุศลกรรมบท ๑๐ ทั้ง ๓ ทวาร	๑๐๖
ตารางที่ ๔ : ตารางแสดงความสัมพันธ์ของผลจากกรรมนิยามเทียบกับสมบัติและวิบัติ	๑๐๗
ตารางที่ ๕ : ตารางแสดงเหตุและผลของกรรมตามอกุศลกรรมและอกุศลกรรม ในจุฬามณีวิภังคสูตร	๑๑๒
ตารางที่ ๖ : ตารางแสดงความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง และส่งเสริมบุพเพสันนิวาส	๑๒๒
ตารางที่ ๗ : ตารางสรุปหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๕๐
ตารางที่ ๘ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๕๗
ตารางที่ ๙ : ตารางสรุปการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๗๓
ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๘๓
ตารางที่ ๑๑ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย	๑๙๓

สารบัญแผนภาพ

เรื่อง	หน้า
แผนภาพที่ ๑ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล	๑๘
แผนภาพที่ ๒ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล	๑๙
แผนภาพที่ ๓ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ	๒๑
แผนภาพที่ ๔ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา	๓๕
แผนภาพที่ ๕ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ	๔๐
แผนภาพที่ ๖ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ โดยย่อ	๔๑
แผนภาพที่ ๗ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาทั้ง ๒ สาย	๔๓
แผนภาพที่ ๘ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา โดยย่อ	๔๓
แผนภาพที่ ๙ : แผนภาพแสดงประเภทของบุพเพสันนิวาส	๕๓
แผนภาพที่ ๑๐ : แผนภาพกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๓
แผนภาพที่ ๑๑ : แสดงแผนผังไตรวัฏ	๑๐๒
แผนภาพที่ ๑๒ : แสดงแผนผังไตรวัฏของสัมมาทิฏฐิบุคคล	๑๐๓
แผนภาพที่ ๑๓ : แสดงแผนผังไตรวัฏของมิจฉาทิฏฐิบุคคล	๑๐๓
แผนภาพที่ ๑๔ : แผนภาพแสดงคุณค่าของบุพเพสันนิวาส	๑๘๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(๑) การใช้ตัวย่อ

ตัวย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก- อรรถกถา-ฎีกา ภาษาบาลี พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและจากคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาสุคตปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาสุทท	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมมูลปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สลาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขนฺธวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายตนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)

อง.ติก. (ไทย)	=	สุดตุนตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	อังกุตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศก์	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูพนิเทศก์	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฐ. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทฐวิสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฐ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทฐวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	กถาวัตถุปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มม. อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกามหาวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรต้นตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคฺลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

สํ.นิ.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี นิตานวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

สํ.ข.อ. (ไทย) = สํยุตฺตนิกาย สารัตถปภาสินี ขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.จตุกก.อ. (บาลี) = องคฺคตฺตรนิกายมโนรลปฺรูณิ จตุกกฺกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อง.ปฺลจก. (บาลี) = องคฺคตฺตรนิกาย มโนรลปฺรูณิ ปฺลจกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อง.เอกทสก.อ.(ไทย)= อังคฺคตฺตรนิกาย มโนรลปฺรูณิ เอกทสกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตฺตคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.สุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.เถร.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ชา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ชาคคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ม.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธัมมปัชโชติกา มหานิเทศอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ป.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏฺฐิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา(ภาษาบาลี)

ขุ.ป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปภาสินี ปฏฐีสัมภิทามวรรคอรรถกถา(ภาษาไทย)

ขุ.อป.อ (บาลี) = ขุททกนิกาย วิสุทฺธชนวิลาสินี อปทานอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.อป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ.(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

สารตถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิมตติ.ฎีกา (บาลี)	=	วิมตติวินทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตฺตปฺปกาสนี มหาเวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย ลีนตฺตปฺปกาสนี สคาวเวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อนุฎีกา (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสงคณี อนุฎีกา	(ภาษาบาลี)
-----------------------	---	-------------------------------	------------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี.ฎีกา (บาลี)	=	อภิธรรมตฺถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
----------------------	---	------------------------	------------

(๒) การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึงเล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่น อจ. จกฺก. (บาลี) ๒๒/๔๐/๓๒๖ หมายถึง สุตตฺตปิฎก อจฺจตฺตฺตฺตนิคาย จกฺกนิปาต ปาลี การอ้างอิงนั้นระบุถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ฉบับภาษาบาลี เล่มที่ ๒๒ ข้อที่ ๔๐ หน้าที ๓๒๖ฉบับมหาจุฬาฯปิฎก

(ค)

การอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ เล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๖/๒๖๔-๒๖๕. หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ชื่อ ๓๓๖ หน้า ๒๖๔-๒๖๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา-ฎีกา ภาษาบาลี จะแจ้งคัมภีร์ เล่ม / ชื่อ / หน้า บ้าง แจ้งคัมภีร์ เล่ม/หน้าบ้าง แจ้งคัมภีร์ ชื่อ/หน้า บ้าง เช่น วิ.ม.อ. (บาลี) ๓ / ๕๐/ ๕๗-๕๘. หมายถึงคัมภีร์สมนุต ปาสาทิกาวินยปิฎก มหาวคคอกุฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๓ ชื่อ ๕๐ หน้า ๕๗-๕๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๒๑. หมายถึง คัมภีร์สมงควลดาสินี ทีฆนิกาย สีลขุขนุชคคอกุฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ หน้า ๒๒๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิ.สง.อ. (บาลี) / ๑๒๔/๑๕๖. หมายถึงคัมภีร์วินยสงคคอกุฎฐกถา ภาษาบาลี ชื่อ ๑๒๔ หน้า ๑๕๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๕๕. หมายถึงคัมภีร์ลีนตตูปกาลินี ทีฆนิกาย สีลขุขนุชคคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ หน้า ๓๕๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ / เล่ม / หน้า และฉบับตามลำดับ เช่น ชุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๗/๔๕๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ชาดก ภาษาไทย เล่ม ๕๗ หน้า ๔๕๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในกรณีเลข ๓ ตอน หมายถึง การแจ้งเล่ม/ภาค /หน้า เช่น อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๗-๘๑ หมายถึง อังคุดตตินิกาย มโนรตปุรณี เอกนิบาต อรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ หน้า ๕๗-๘๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในกรณีเลข ๔ ตอน หมายถึง การแจ้งเล่ม /ภาค/ ตอน / หน้า เช่น ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๐ หมายถึง คัมภีร์ชุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๑ หน้า ๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้งคัมภีร์ เล่ม / ชื่อ / หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๔๕๕/๕๕ หมายถึงคัมภีร์วิสุทฺธิมคคปกรณ์ ภาษาบาลี เล่ม ๒ ชื่อ ๔๕๕ หน้า ๕๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บุพเพสันนิวาสนั้น คนส่วนมากเข้าใจกันว่า เป็นเรื่องของบุคคลที่เป็นเนื้อคู่กัน เป็นคู่รักกันมาในชาติปางก่อน จนกระทั่งพจนานุกรมให้ความหมายว่า “บุพเพสันนิวาส คือการเคยเป็นเนื้อคู่กัน การเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน”^๑ และนักประพันธ์เพลง ได้ประพันธ์ว่า “เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้วกันไปได้ ถ้าเคยทำบุญร่วมไว้ ถึงจะยังงี้ก็ต้องเจอจะกัน เขาเรียกบุพเพสันนิวาสสร้างสรรค์ คงเคยต่อกบาตรร่วมกัน สร้างโบสถ์ร่วมกันไว้เมื่อชาติก่อน...เพราะว่าบุพเพสันนิวาสเรียกหา พี่จึงมั่นใจแน่นอนหาว่าขวัญชีวา คงไม่ตัดรอน”^๒ เป็นต้น

ในพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ ซึ่งปุถุชนผู้ยังมีกิเลสจะต้องตายและเกิด กิเลสนั้นถ้ายังกำจัดไม่ได้ บุคคลนั้นๆ ก็ยังต้องตายเกิด เพราะกิเลสนำพาไปเกิดในภพใหม่ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบผู้ที่ถามถึงสิ่งที่ทำคนให้เกิดว่า “ตัณหาย่อมทำให้คนเกิด”^๓ บุคคลผู้ยังมีกิเลสย่อมตายนับชาติไม่ถ้วน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “โครงการดูกร รังการดูกร กองการดูกร ของบุคคลคนหนึ่ง ผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปตลอด ๑ กัป ถ้านำการดูกรนั้นมากองรวมกันได้ และการดูกรที่กองรวมกันไว้ไม่สูญหายไป ฟังใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละ”^๔ จากพระพุทธพจน์นี้หมายความว่า ในระยะเวลา ๑ กัปนั้น บุคคลคนเดียวผู้ที่ยังมีกิเลสเกิดตายหลายร้อยหลายพันชาตินับเป็นแสน ๆ ชาติ

การเกิดเป็นมนุษย์นั้น มีองค์ประกอบสำคัญ คือ ต้องมีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด^๕ เมื่อเกิดก็มีญาติพี่น้อง และมีตรสหาย การที่มนุษย์เกิดเป็นญาติกันในแต่ละชาติ เรียกว่า บุพเพสันนิวาส

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๕๖), หน้า ๖๓๑.

^๒ บทเพลงชื่อ บุพเพสันนิวาส ประพันธ์โดย นายไพบุลย์ บุตรจันทร์.

^๓ คูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๖๕.

^๔ คูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๓/๒๒๓.

^๕ คูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

คือเคยเกิดร่วมกันในชาติปางก่อน ในพระพุทธศาสนาถือว่า บุพเพสันนิวาสนั้น มิใช่หมายถึงว่า เคยเกิดเป็นคู่ครองกันอย่างเดียว แต่หมายถึงเคยเกิดเป็นบิดามารดากัน เคยเกิดเป็นบุตรธิดากัน เคยเกิดเป็นพี่ชายน้องชายกัน เคยเกิดเป็นพี่สาวน้องสาวกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ผู้ไม่เคยเป็น มารดา มิใช่หาได้ง่ายเลย ผู้ไม่เคยเป็นบิดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่าย ผู้ไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชาย มิใช่หาได้ง่าย ผู้ไม่เคยเป็นพี่สาวน้องสาว มิใช่หาได้ง่าย ผู้ไม่เคยเป็นบุตร มิใช่หาได้ง่าย ผู้ไม่เคย เป็นธิดา มิใช่หาได้ง่าย”^๖ จากพระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า ทุกคนที่เกิดมาต้องเคยเกิดเป็นญาติ พี่น้องกันมาในชาติปางก่อน การเกิดเป็นมารดาบิดาและเป็นบุตรกัน ดังเรื่องทีพราหมณ์เฒ่า ชาวเมืองสาเกตกับนางพราหมณี ที่กัทกว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุตรของตน ให้บุตรและธิดาทั้งหลาย ใ้ไหว้พระพุทธเจ้าบอกว่า เป็นพี่ชาย ภิกษุทั้งหลายพากันวิจารณ์ว่าพราหมณ์เฒ่ากับนางพราหมณีก็รู้ว่า พระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้า พระนางสิริมหามายาเป็นพระมารดา ยังจะทักท้วงว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุตรของตน พระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับ เป็นอย่างไรกัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอก ให้ภิกษุทั้งหลายทราบ ว่า พระองค์เป็นบุตรและเป็นญาติของพราหมณ์เฒ่ากับนางพราหมณี ๓ พัน ชาติ^๗ บุคคลผู้ที่เคยเป็นมารดาบิดาเป็นบุตรกัน เมื่อเทียบกับจำนวนหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ใน ชมพูทวีป จำนวนของเหล่านั้นทั้งหมดสิ้นไป^๘ ที่พราหมณ์เฒ่ากับนางพราหมณี มีความรักใน พระพุทธเจ้าคือเป็นบุตรของตน ก็เพราะสายใยแห่งความสัมพันธ์แห่งการที่ตนเคยเกิดเป็นญาติกับ พระพุทธเจ้ามาในอดีตชาติติดเนื่องมา พอมาพบพระพุทธเจ้าก็เกิดความคุ้นเคย เกิดความรักชอบ พอความรักสนิทสนมกันนั้น เพราะการเกิดร่วมกันในปางก่อนเป็นเหตุ ดังพุทธภาษิตว่า “ความรัก นั้นเกิดด้วยสาเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน (๒) ด้วยการเกื้อกูลกัน และกันในปัจจุบัน”^๙

การที่มนุษย์จะเกิดร่วมกันในแต่ละชาตินั้น ตามหลักทางพระพุทธศาสนานั้น มี หลักกรรมที่มนุษย์พึงประพฤติอย่างสม่ำเสมอ จึงจะส่งผลให้มนุษย์เกิดร่วมชาติเป็นญาติ พี่น้องกันได้ ซึ่งมีเรื่องทีนกุลบิดากับนกุลมารดาประสงค์จะเกิดพบกันทุกชาติ พระพุทธเจ้าได้ทรง แสดงหลักกรรมที่จะทำให้มนุษย์เกิดพบกันในทุกชาติ คือ บุคคลผู้ปรารถนาจะเกิดร่วมกันในทุก ชาติ ต้องเป็นผู้มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีการบริจาคเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน^{๑๐}

^๖ คูราละเอียคใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๗-๑๔๒/๒๒๗-๒๒๘.

^๗ อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๕-๕๖/๓๕๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๗๖-๒๗๘.

^๘ คูราละเอียคใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕.

^๙ พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๑๐} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๓-๕๔.

เรื่องบุพเพสันนิวาสนี้เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาถ้อยคำก็เป็นภาษาทางพระพุทธศาสนาแต่มีอิทธิพลและคุณค่าตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันในสังคมไทย จากพื้นฐานของมนุษย์ผู้ที่ยังมีกิเลสทุกคน ส่วนมากย่อมรักและปรารถนาดีต่อบุคคลที่เป็นวงศ์ญาติและมิตรสหายที่ตนชอบพอเท่านั้น มักจะเบียดเบียนผู้อื่นที่ตนไม่ชอบ ซึ่งเนื่องมาจากเหตุกระทบกระทั่งในการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ ทั้งที่ทุกคนรักสุขเกลียดทุกข์ แต่ก็ยังแย่งชิงกัน ชิงดีชิงเด่นกัน เบียดเบียนกัน ทำร้ายซึ่งกันและกัน จนฝ่ายตรงข้ามต้องสูญเสียชีวิต เหตุการณ์ดังที่กล่าวนี้เป็นอยู่ทั่วทั้งโลกที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะมนุษย์ในโลก ไม่มีความรู้สึกที่ตนแย่งชิง ชิงดีชิงเด่น เบียดเบียน จนจนถึงชีวิตนั้น เคยเกิดเป็นญาติของตนในชาติก่อนๆ มีความรู้สึกเป็นศัตรูกัน ดังนั้น จึงจำเป็นที่มนุษย์จะต้องศึกษาเรียนรู้ในเรื่องบุพเพสันนิวาสนี้ เมื่อได้ศึกษาเรียนจนเข้าใจอย่างชัดเจนแล้ว มนุษย์โลกจะมีความรู้สึกเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย ไม่แย่งชิงกัน ไม่ชิงดีชิงเด่นกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน ชายจะไม่ประทุษร้ายหญิง ด้วยมีความรู้สึกที่หญิงนั้นเคยเกิดเป็นมารดาของตน เคยเกิดเป็นพี่สาว เคยเกิดเป็นน้องสาวของตน ในอดีตชาติ ถ้าชาวพุทธได้ศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสด้วยความเข้าใจอย่างชัดเจนแล้ว เหตุการณ์ที่บุคคลไม่พึงปรารถนาหลายอย่างจะลดลง จะเกิดความสงบเรียบร้อยตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในชุมชนนั้นๆ

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุพเพสันนิวาสพร้อมหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส รวมถึงอิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย จนเข้าใจชัดเจนแล้วนำเสนอสำหรับผู้สนใจเพื่อน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อส่งเสริมศีลธรรมให้เกิดมีทั่วสังคมมนุษย์

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

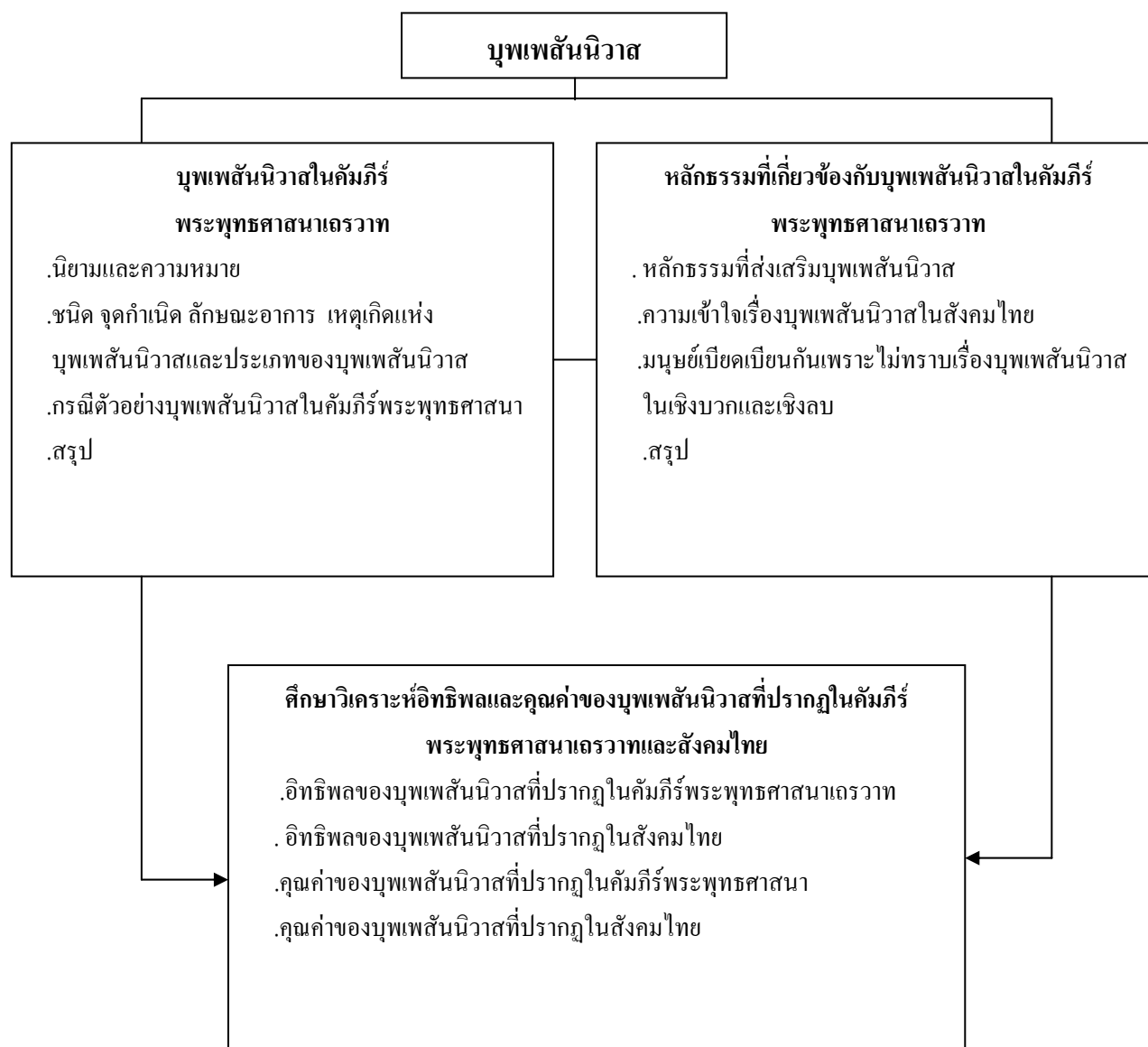
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ เรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ มีลักษณะอะไรบ้างในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส

๑.๓.๓ อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทยเป็นอย่างไร

๑.๔ แนวคิดทฤษฎีบุพเพสันนิวาสที่ใช้เป็นกรอบในการวิจัย

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ บุพเพสันนิวาส หมายถึง การอยู่ร่วมกันในอดีตชาติ การที่บุคคลนั้น เคยเกิดร่วมเป็นญาติกัน ในอดีตชาติ อันเป็นสายใยให้มาเกิดเป็นญาติกันบ้าง ให้รู้จักชอบพอกันในชาติปัจจุบันบ้าง

๑.๕.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส หมายถึงหลักธรรมที่นำพาให้บุคคลไปเกิดร่วมกันอีกในชาติต่อไป กับหลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลมีความรู้สึกเป็นมิตรมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย

๑.๕.๓ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาส หมายถึง อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และที่ฝังรากลึกในสังคมไทย

๑.๕.๔ คุณค่าของบุพเพสันนิวาส หมายถึง คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และที่อยู่ในจิตสำนึกของคนไทย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัย ได้ค้นคว้าและรวบรวมเอกสารและรายงานการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบุพเพสันนิวาส มีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นข้อมูลสนับสนุนการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) จากหนังสือเรื่อง ความรักจากวาเลนไทน์สู่ความเป็นไทย สรุปความว่า ความรักมี ๒ อย่าง คือ ๑) ความรักที่ประกอบด้วยความเมตตาปรารถนาดี อยากให้ผู้อื่นมีความสุข และประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นความรู้สึกด้านกุศล ดังนั้นความรักแบบนี้หนึ่งนี้จึงมีความสุขในการให้และให้ด้วยความสุข หรือเรียกอีกอย่างว่า “ความรักที่เป็นการให้” ๒) ความรักแบบสินเหะ หรือเสนหาซึ่งประกอบด้วยตัณหา เป็นความรักที่เป็นอกุศล เกิดจากตัณหา มีความมุ่งหมายจะแสวงเวทนา (ความรู้สึก) และการปกป้องรักษาตนเอง เป็น

ความต้องการที่จะเอาความสุขจากผู้อื่น หรือต้องการความสุขจากการเอา เรียกสั้นๆว่า “ความรักที่เป็นการเอา”^{๑๑}

๑.๖.๒ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๒} ได้กล่าวถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดไว้ในหนังสือ กรรม การเวียนว่ายตายเกิดว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่อุจเฉททิฏฐิ (ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วสูญ) เพราะสอนว่ามีการเวียนว่ายตายเกิดข้ามภพข้ามชาติ พระพุทธศาสนาไม่ใช่สัสสตทิฏฐิ (ลัทธิที่ถือว่าไม่มีอตตาเที่ยงแท้ถาวร) เพราะสอนว่าไม่มีอตตาเที่ยงแท้คงที่ ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง จิตหรือวิญญาณเกิดดับทุกขณะ จุติจิตที่ดับไปในชาตินี้ไม่ใช่ดวงเดียวกับปฏิสนธิจิตที่ถือกำเนิดในชาติหน้า

๑.๖.๓ พระมหาไถกรวรรณ ชินทตฺติโย (ปุณฺณขันธ) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระเทวทัตที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า นับจากชาติแรกที่พระเทวทัตได้พบกับพระโพธิสัตว์ พระเทวทัตเกิดเป็นพ่อค้าผู้คดโกง ส่วนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าผู้ซื่อสัตย์ชื่อเสรีวะ ในเมืองเสรีวะ พ่อค้าผู้คดโกงจะหลอกซื้อถาดทองคำของยายหลานที่ไม่รู้ว่าเป็นถาดทองคำในราคาถูก ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้ซื้อตัดหน้าตามราคาสูงของถาดทองคำ ทำให้เขาเสียใจมาก และผูกอาฆาตพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นมา จึงได้มาเกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์นับชาติไม่ถ้วน^{๑๓}

๑.๖.๔ พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม (จันทรคຸม) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระอานนทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า นับจากชาติสุดท้ายไป ๑ แสนกัป ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมมุตระ พระอานนทที่เกิดเป็น เจ้าชายสุมนกุมารทรงเลื่อมใสในตัวพระสุมนเถระพุทธอุปัฏฐากมาก ท่านได้ถวายทานเข้าพรรษาตลอด ๓ เดือน ครั้นออกพรรษาก็ได้ถวายทานอีก ๗ วันแล้วตั้งความปรารถนาขอเป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งในอนาคต ซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จักได้สำเร็จผลในศาสนาของ

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต.), ความรักจากวาทะสนทนาสู่ความเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๘.)

^{๑๒} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโกศาจารย์.

^{๑๓} พระมหาไถกรวรรณ ชินทตฺติโย (ปุณฺณขันธ), “การศึกษาบทบาทของพระเทวทัตที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “พระสมณโคตม” เมื่อได้ฟังคำพยากรณ์แล้ว ทรงทำบุญต่อเนื่องตลอดชีวิต ได้เกิดร่วมสร้างบารมีกับพระโพธิสัตว์นัับชาติไม่ถ้วน^{๑๔}

๑.๖.๕ พระมหาบุญเรือน ปภังโกโร(พิลาพันท์) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า เมตตาเป็นหลักธรรมที่สำคัญในอันที่จะให้คนทั้งหลายเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน ไม่ทำลายไม่เบียดเบียนกันและกัน อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก เป็นคุณธรรมที่ช่วยพัฒนาจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ลดกิเลส ลดปัญหา ขจัดความทุกข์ให้เบาบาง มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวม เป็นคุณธรรมที่ทำให้หมดกิเลส หมดปัญหา ไม่มีอาสวะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในจิตใจ เป็นธรรมที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีผู้ให้และผู้รับ^{๑๕}

๑.๖.๖ พระอำนาจ เขมปญฺโณ (ยอดทอง) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาความรักในพุทธปรัชญาเถรวาทและงานเขียนเรื่องซิมโฟนีซิมของเพลโต ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า หลักปรัชญาความรักของแนวคิดทั้งสองนี้ คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ความรักคือ ความปรารถนาความสุข และจะต้องเป็นสิ่งที่ดีงาม มีประโยชน์ และมีคุณค่าต่อชีวิต แต่ความรักในพุทธปรัชญามีขอบเขตความหมายที่กว้างกว่าและครอบคลุมความรักทุกชนิดทุกประเภท ส่วนความรัก ในหลักปรัชญาของเพลโตมีความหมายที่แคบ เพราะหมายถึงเฉพาะความรักระหว่างเพศ ชายหญิงที่มีความใคร่ (กาม) เป็นตัวเชื่อม พุทธปรัชญาจำแนกได้เป็น ๔ ประเภท คือ สีนหะ เปมะ เมตตา และฉันทะ ส่วนเพลโตนั้นแบ่งความรักออกเป็น ๓ ระดับ คือ ความอยาก เจตนาธรรม์ และเหตุผลหรือปัญญา พุทธปรัชญาถือว่า “อริยมรรค มีองค์ ๘” เป็นปฏิปทาเพื่อดำเนินสู่พระนิพพาน เพลโตถือว่า ดำเนินสู่ความเป็นหนึ่งเดียวได้ จะต้องพัฒนาความรักของตนให้สัมพันธ์กับความสวยงาม ^{๑๖}

^{๑๔} พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม (จันทรคัมภ์), “การศึกษายาทบาทของพระอานนทในทวารวดีแห่งพระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

^{๑๕} พระมหาบุญเรือน ปภังโกโร (พิลาพันท์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

^{๑๖} พระอำนาจ เขมปญฺโณ (ยอดทอง), การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาความรักในพุทธปรัชญาเถรวาทและงานเขียนเรื่องซิมโฟนีซิมของเพลโต, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

๑.๖.๗ พระอานาจ เขมปณโณ (ชอคทอง) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ แนวคิด เรื่องवासนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า วาสนา นิสัย และ จริต คือ ผลบุญหรือผลบาปที่มีอยู่ในจิต หรือที่ได้อบรมสั่งสมมาดีแล้ว และเป็นพฤติกรรมหรือนิสัยที่เป็น บุญหรือบาปที่ได้อบรมสั่งสมมาเป็นเวลานานจนเคยชินคิดเป็นพื้นนิสัย สังคมไทยมีความหมายในแง่คืออย่างเดียวเรียกว่า “บุพเพกตปุญญตา” ความเป็นผู้ได้ทำคุณงามความดีไว้แต่ชาติปางก่อน บุญมีความสัมพันธ์กับวาสนา คือ กุศลกรรมที่ก่อให้เกิดกุศลวาสนา และวิบาก เรียกว่า กุศลวาสนา บารมี อุปนิสัย และ อาสวะ มีความสัมพันธ์ว่าสนา บารมีคือบุญขั้นสุดยอด เป็นกุศลกรรมระดับสูงที่มุ่งเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า หรือ พระอรหันต์ อุปนิสัย คือ วาสนาที่เป็นบุญบารมีในทางธรรมเท่านั้น อาสวะ เป็นวาสนาฝ่ายอกุศล การบรรลุธรรมมีความสัมพันธ์กับ วาสนาฝ่ายกุศลเรียกว่า บุญวาสนา หรือ วาสนาบารมี” เป็นธรรมที่คอยส่งเสริมให้ได้บรรลุธรรมในขั้นต่างๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงละวาสนาได้ทั้งหมดได้ด้วยอริยมรรคและอนาวารณญาณ^{๑๗}

๑.๖.๘ นายไพรัช ลาวัณยากุล ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมของพระราहुล ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า นับจากชาติสุดท้ายไป ๑ แสนกัป ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมมุตระ พระราहुลเกิดเป็นบุตรของคฤหบดีมหาศาลร่วมตระกูลกับพระรัฐบาล ดาบสที่อยู่กับพระราहुลอนุโมทนาให้มีสมบัติเป็นคฤหบดีอีกคนหนึ่งอยู่กับพระรัฐบาลอนุโมทนาให้เป็นคฤหบดีท้าวสักกเทวราช เมื่อตายแล้วไปเกิดตามที่ปรารถนาไว้ พญานาคปลูวินธรรคาริที่จะเป็นดังเช่นสามเณรพระโอรสของพระพุทธเจ้าปทุมมุตระบ้างในอนาคต จึงถวายมหาทานตลอด ๗ วัน แล้วตั้งความปรารถนา ขอเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือนดังสามเณรอุปเวตนะนี้ ส่วนท้าวสักกเทวราชตั้งความปรารถนาขอให้เลิกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา ซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จักได้สำเร็จผลในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “พระสมณโคดม” เมื่อได้ฟังคำพยากรณ์แล้วได้ทำบุญต่อเนื่องตลอดชีวิต จึงมาเกิดร่วมชาติและสร้างบารมีกับพระโพธิสัตว์นัับชาติไม่ถ้วน^{๑๘}

^{๑๗}พระอานาจ เขมปณโณ (ชอคทอง), การศึกษาวิเคราะห์ แนวคิดเรื่องवासนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, สารนิพนธ์นิพนพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

^{๑๘}ไพรัช ลาวัณยากุล, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมของพระราहुลเถระ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

๑.๖.๕ นางไพลิน องค์กรุพรณ ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของ พระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า นับจากชาติสุดท้ายไป ๔ อสงไขย ๑ แสนกัป พระนางพิมพาเกิดเป็นนางสุมิตดาธิดาของพราหมณ์ในสมัยพระพุทธเจ้าที่ปึงกร ได้พบ สุเมธดาบสโพธิสัตว์ ระหว่างทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าเมือง ได้ร่วมสร้างกุศล ด้วยการถวาย ดอกบัวบูชาพระพุทธเจ้าที่ปึงกร นางได้อธิษฐานขอเกิดร่วมสร้าง บารมีกับสุเมธดาบส ผู้ปรารถนา เกิดเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จักได้ตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าในอนาคต จากชาตินั้น พระนางพิมพาได้เกิดร่วมสร้างบารมีกับพระโพธิสัตว์นั้นชาติ ไม่ถ้วน^{๙๕}

๑.๖.๑๐ นางสาวศุภลักษณ์ สุวรรณเครือ จากผลงานวิจัยเรื่อง มรรควิถีแห่งรักและ เมตตาเพื่อรับใช้สังคมในทรรศนะวิทยากรชาวพุทธ ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ว่า ความรักเมตตา เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในปัจจุบันบุคคล และจะพัฒนาให้ถึงที่สุดได้ด้วยมรรควิถีแห่ง “การเจริญสติ ภาวนา” บนรากฐานความรู้สึกรู้ตัว ด้วยจิตบริสุทธิ์และสังัดเจียมภายใน จนเกิดปัญญา อิศรภาพ และ ความต้องการพ้นทุกข์ ภาวการณ์ดังกล่าวนี้ได้เอื้อให้บุคคลน้อมจิตและปัญญาค้นหาความจริง (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ภายในตนเองและชีวิต (Insight Development) อย่างถูกต้อง สามารถค้นพบรู้จักตนเองและเข้าใจปัจเจกบุคคลอย่างลึกซึ้ง กลายเป็นความรักเมตตา ซึ่งเคารพคุณค่าชีวิตและความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีความปรารถนาให้ตนเองและผู้อื่นพ้น ทุกข์ร่วมกัน ภาวการณ์ดังกล่าวจึงทำให้บุคคลเข้าสู่อิสรภาพ และการพึ่งตนเองทั้งกาย จิต และ ปัญญาได้อย่างแท้จริง^{๑๐๐}

๑.๗ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาส ที่ ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

^{๙๕} ไพลิน องค์กรุพรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

^{๑๐๐} ศุภลักษณ์ สุวรรณเครือ, “มรรควิถีแห่งรักและเมตตาเพื่อรับใช้สังคมในทรรศนะวิทยากรชาว พุทธ”, *วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต*, (คณะสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๒.

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์ (Critical Study Research) โดยศึกษา ค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๘.๑ ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากเอกสาร เช่น พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการจะศึกษา

๑.๘.๒ ศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิจากเอกสารและรายงานการวิจัย เช่น ข้อเขียนที่เป็นผลงานทางวิชาการของท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนา

๑.๘.๓ นำข้อมูลจากแหล่งทั้งสองข้างต้น มาวิเคราะห์ แล้วนำเสนอในรูปการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) ประกอบกับพรรณนะแนวความคิดเห็นของผู้วิจัย

๑.๘.๔ สรุปผลของการศึกษาวิจัยและนำเสนอข้อมูลที่ได้มา

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๙.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๙.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

บทที่ ๒

บุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น คำว่า “บุพเพสันนิวาส” หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติ ซึ่งผู้วิจัยสนใจในประเด็นที่เจาะจงลงไป อีกว่ามีความหมายที่ครอบคลุมกว่านี้หรือไม่ แล้วมีที่ประเภท และเมื่อกล่าวถึงบุพเพสันนิวาสในทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นคำที่ดีหรือไม่ รวมถึงจุดกำเนิดและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสเป็นอย่างไร จึงจำเป็นต้องศึกษารายละเอียดของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๒.๑ นิยามและความหมาย

ผู้วิจัยได้แบ่งนิยามและความหมายออกเป็น ๒ หัวข้อคือ (๑) นิยามและความหมายตามตัวอักษร และ (๒) นิยามและความหมายตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๒.๑.๑ นิยามและความหมายตามตัวอักษร

ผู้วิจัยขอกว่าความหมายตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาฎีกา ความหมายแห่งบุพเพสันนิวาส ซึ่งประกอบขึ้นจากคำว่า “บุพเพ” ๑ ศัพท์ กับ “สนธินิวาส” อีก ๑ ศัพท์ ในพระไตรปิฎกไม่มีการอธิบายความหมาย มีอธิบายในชั้นอรรถกถาและฎีกา

คำว่า “บุพเพ” (วิ) หรือ “บุพเพ” ในภาษาสันสกฤต คือ “ปุรุว” หรือ “ปุรุเว” แปลว่า สุด หลัง เสร็จ อดีต ส่วนอดีต หน้า ข้างหน้า เคย (ได้) ได้ เดิมที^๑ เบื้องแรก เบื้องต้น ก่อน เก่าสำเร็จมาจาก บุพ พ ชาติ + อ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า บุพ พติ ปุริตติ บุพ พิ แปลว่า เบื้องแรก ที่เต็มชื่อว่า บุพพะ ดังเช่นที่ปรากฏในบทวิเคราะห์ว่า บุพพกมมํ สริตวาน^๒ ระลึกถึงกรรมในปางก่อน^๓

^๑ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๕๐๐.

^๒ ชู.อป. (บาลี) ๑๒/๕/๔๕.

^๓ พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้จรรยา). คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖๑.

หมายถึง ส่วนของกาลที่เป็นอดีตที่ผ่านมา หมายถึง ในกาลก่อน^๔ ในอดีตกาล ในอดีตชาติ ในชาติเบื้องต้น ในกาลเบื้องต้น

คำว่า “สันนิวาส” ในภาษาบาลีคือ สนฺนิวาส ประกอบด้วย ส+นิ บพหน้า วสุชาตุ ในความอยู่+ ฌปปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า สนฺนิวสนฺติ เอตถ สตุตฺตาติ สนฺนิวาโส^๕ แปลว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมอยู่อาศัยในโลกนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า สนฺนิวาส คือ โลกที่สัตว์ทั้งหลายเกิดร่วมกัน หมายถึง การที่ปัญจขันธ์ของหมู่สัตว์อยู่ร่วมกันในชาติก่อน

พระอุครรคณาธิการ และ ศ. พิเศษ ดร.จำลอง สारพัตนิก ได้กล่าวความหมายแห่งสันนิวาสไว้ใน พจนานุกรม บาลี-ไทยว่า คำว่า “สนฺนิวาส” หรือ “สันนิวาส” แปลว่า ที่อยู่ การอยู่ หมายถึง ที่ที่สัตว์ทั้งหลายอยู่ เช่น โลก เรียกว่า โลกสันนิวาส หรือการอยู่ร่วมกัน ความอยู่ร่วมกัน^๖ การอยู่ร่วมกันนานๆ^๗ การอยู่อาศัยร่วมกัน^๘

ดังนั้นรวมความได้ว่า “บุพเพสันนิวาส” หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน หรือในอดีตชาติ

๒.๑.๒ นิยามและความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในชั้นอรรถกถาและฎีกาต่างๆ ได้ให้ความหมายของคำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ได้แก่

พระพุทธโฆสาจารย์ ได้อธิบาย คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า ปุพฺพสนฺนิวาเสนาติ ปุริมชาติสุ จิรสนฺนิวาเสน^๙ แปลว่า บุพเพสันนิวาส หมายถึง การอยู่ร่วมกันเป็นเวลายาวนาน ในชาติก่อนๆ ปุพฺพเพนิวาส...ติ “เอกมฺปิ ชาติ เทวฺปิ ชาติโย” ติ^{๑๐} เอวํ วิทฺตุเตน

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปทานุกรมบาลี-ไทย อังกฤษ-สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary), ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินทรบุรินธุนาถ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๕๓๕.

^๕ ชุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๗/๑๖.

^๖ พระอุครรคณาธิการ (ชวิน สระคำ), ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สारพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บ.ธรรมสาร , ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๕.

^๗ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๖๓๕.

^๘ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘๐.

^๙ ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๕๕/๓๑๗.

^{๑๐} ที.สี. (บาลี) ๕/๓๑ /๑๓.

บุพเพนิวาสานุสสติญาณสงฆาเตน บุพเพนิวาส^{๑๑} แปลว่า บุพเพสันนิวาส หมายถึง การอยู่ร่วมกันในปางก่อน กล่าวคือ ความสืบต่อแห่งขั้นที่อยู่มาร่วมกันในปางก่อน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้แบบนี้ว่า ๑ชาติ ๒ชาติ

พระสารีบุตร ชาวศรีลังกา ผู้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนี วินัยฎีกา ได้อธิบาย คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ในคัมภีร์วินัยฎีกาว่า บุพเพ ว สนฺนิวาสนาติ เอตฺถ ... บุพเพติ อตฺตชาตีย์. สนฺนิวาสนาติ สหฺวาเสณ^{๑๒} แปลว่า ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน อธิบายว่า คำว่า ในปางก่อน คือ ในอดีตชาติ คำว่า การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน คือ อยู่ด้วยกัน

พระโฆสิยกัสสปะ ชาวอินเดียใต้ ได้อธิบาย คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ในคัมภีร์วินัยฎีกาว่า บุพเพ ว สนฺนิวาสนาติ บุพเพ วา บุพฺพชาตีย์ วา สหฺวาเสณ^{๑๓} แปลว่า ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน อธิบายว่า ด้วยการอยู่ด้วยกัน ในปางก่อน คือ ในชาติก่อน

พระธรรมปาละ ชาวอินเดียใต้ ได้อธิบาย คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า บุพเพนิวาส...ติ เอตฺถ ... ขนฺธา จ สนฺตานุเสเนว ปวตฺตณฺตีติ อห “บุพเพนิวาสานุสสติญาณสงฆาเตน บุพเพนิวาส^{๑๔} แปลว่า การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน หมายถึง ขั้นทั้งหลาย เป็นไปด้วยอำนาจการสืบต่อ ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า คือ ความสืบต่อแห่งขั้นที่อยู่มาร่วมกันในปางก่อน พระธรรมปาละ ได้อธิบายสันนิวาสไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกายฎีกาว่า สนฺนิวาสติ เอเตนาติ สนฺนิวาสโต, จริตฺ. โลกสฺส สนฺนิวาสโต โลกสนฺนิวาสโต^{๑๕} สันนิวาส หมายถึง เหตุที่สัตว์โลกอยู่ร่วมกัน คือ จริต

พระมหานามเถระ ชาวศรีลังกา ได้อธิบาย คำว่า “สันนิวาส” ไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิตา มรรคอรรรถกถาไว้ว่า โลกสนฺนิวาสติ ปญฺจขณฺธา ลุขฺชนปฺลฺลขฺชนญฺเฐน โลโก, ตณฺหาทิกฺกุสิวเสน สนฺนิวาสนฺติ เอตฺถ สตฺตชาติ สนฺนิวาสโต, โลโกว สนฺนิวาสโต โลกสนฺนิวาสโต. ... สตฺตสมฺมุโหปี โลกสนฺนิวาสโต. โสปี จ สหฺขณฺธโกเชว.^{๑๖} แปลว่า คำว่า โลกสันนิวาส : ที่อยู่อาศัยคือโลก ได้แก่ เบญจขั้นที่ชื่อว่า โลก ด้วยอรรถว่าสลายไป ชื่อว่า สันนิวาส เพราะเป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจค้นหาและทักขณฺฐิ ที่อาศัยคือ โลกนั่นเอง ชื่อว่า โลกสันนิวาส แม้หมู่มสัตว์ก็ชื่อว่า โลก

^{๑๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑/๑-๒.

^{๑๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๖๑.

^{๑๓} วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๗.

^{๑๔} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑

^{๑๕} ส.ส. ฎีกา (บาลี) ๑/๗/๗๔.

^{๑๖} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๓/๑๖.

สันนิบาต เพราะเป็นที่อาศัยของสัตว์โลก ที่เรียกกันว่า สัตว์ เพราะอาศัยชั้นรัตนคานอันเป็นทุกข์ แม้โลกสันนิบาตนั้นก็เป็นที่ไปด้วยชั้นเหมือนกัน^{๑๓}

ดังนั้น คำว่า “บุพเพสันนิบาต” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การเคยอยู่ด้วยกันในกาลก่อน การได้อยู่อาศัยร่วมกันมาในอดีตชาติ ในฐานะเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ศิษย์ สามีกรรรยา ญาติมิตร นายบ่าว และ สมณะคฤหัสถ์

๒.๒ ชนิดของบุพเพสันนิบาต

คำว่า “บุพเพสันนิบาต” ในทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นคำกลางๆ เป็นได้ทั้ง ฝ่ายกุศล คือ ดีงามหรือทางบวก ฝ่ายอกุศล คือ ชั่ว หรือทางลบ และฝ่ายกลางๆ(อภัยกตเว) คือ ไม่ดีไม่ชั่ว^{๑๔} ผู้วิจัยจึงพิจารณาแบ่งชนิดของบุพเพสันนิบาตในทางพระพุทธศาสนาออกเป็น ๓ ชนิด คือ (๑) บุพเพสันนิบาตฝ่ายกุศล (๒) ฝ่ายอกุศล และ (๓) ฝ่ายอภัยกตเว ดังนี้

๒.๒.๑ บุพเพสันนิบาตฝ่ายกุศล

บุพเพสันนิบาตฝ่ายกุศล หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติที่เป็นบุญ ความดีงาม คือ ความไม่มีโรค ความไม่มีโทษ ความฉลาด และความสุข^{๑๕} หรือ บุพเพสันนิบาตที่ก่อให้เกิดกุศลกรรม คือ บุญ ความดีงาม ความไม่มีโรค ความไม่มีโทษ ความฉลาด และความสุข ผู้วิจัยสนใจในประเด็นที่ว่า “การกระทำต่อกันอย่างไรจึงจัดเป็นบุพเพสันนิบาตที่เป็นกุศล” หรือ “บุพเพสันนิบาตที่เป็นกุศลเป็นการแสดงออกถึงการเคยอยู่ร่วมกันอย่างไร”

พระพุทธศาสนากล่าวว่า “กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า กุศล”^{๑๖} หมายความว่า การแสดงออกถึงการอยู่ร่วมกัน หรือการกระทำต่อกันในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ หรือการมีพฤติกรรมตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่า เป็นบุพเพสันนิบาตที่เป็นฝ่ายกุศล และ กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุข ความเจริญ หรือสุคติ^{๑๗} มี ๑๐

^{๑๓} พุ.ป.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๐๕-๑๑๐๖.

^{๑๔} พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้รจนา), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๕๓.

^{๑๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓๕ / ๑๕๑.

^{๑๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๕๓.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๗.

ประการ ดังนี้ (๑)เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (๒)เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์(๓) เจตนางดเว้นจากการประพฤตินิโคตทางกาม (๔) เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (๕) เจตนางดเว้นจากการพูดต่อเสียด (๖) เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ (๗) เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙)ไม่มีจิตคิดร้าย (๑๐) มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ^{๒๒}

ดังนั้น ผู้ที่อยู่ร่วมกันแล้วกระทำต่อกันในกุศลธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายๆ อย่าง ซ้ำ ๆ จากในอดีต ก่อให้เกิดเป็นบุพเพสันนิวาสในปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งการกระทำกุศลธรรมเหล่านี้ในปัจจุบัน กระทำซ้ำ ๆ ต่อกัน ก็จะกลายเป็นบุพเพสันนิวาสในปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต ตลอดจนถึงภพภูมิต่อไป อีกด้วย และบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลเหล่านี้ต่างก็เป็นเหตุให้เกิดในสุคติภูมิ หรือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีบุพเพสันนิวาสที่พบเจอแต่คนที่รัก เป็นมิตรสหาย มีความปรารถนาดีต่อกัน มีแต่ความสุขสมหวัง เป็นต้น

๒.๒.๒ บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล

บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล หมายถึง ถึงการเคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติที่เป็นบาป เป็นความชั่ว ความไม่ฉลาด เป็นกรรมชั่ว หรือการกระทำชั่ว หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เมื่ออยู่ร่วมกันแล้วเฝือความชั่ว เฝือบาป เฝือในทำความชั่วต่อกันเป็นนิตย์ มีลักษณะสำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) ความมีโรคภัย (๒) ความมีโทษ (๓) ความโง่เขลา และ (๔) การมีทุกข์เป็นผล (วิบาก)^{๒๓}

บุคคลที่มีบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล จะกระทำหรือแสดงพฤติกรรมต่อกันออกมาสามารถจำแนกพฤติกรรมเหล่านี้ได้ ๑๐ ประการ เรียกว่า “อกุศลกรรมบถ” หมายถึง ทางแห่งความชั่ว ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ทุกข์^{๒๔} ดังนั้น บุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายอกุศล คือบุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒)อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กามเมสุมิจฉาจาร การประพฤตินิโคตในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ (๕) ปิสุณาวาจา การพูดต่อเสียด (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ (๗) สัมผัสปลาปะ การพูดเพื่อเจ้อ (๘)อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙)พยาบาท ความคิดร้าย (๑๐) มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด^{๒๕}

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๖๒-๓๖๓, ม. นุ. (ไทย) ๑๒/๘๘/๘๓, อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๘-๑๓๙/๓๓๐-๓๓๑.

^{๒๓} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๑๕๓.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕๘.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๖๒, ม. นุ. (ไทย) ๑๒/๘๘/๘๒, อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๘-๑๓๙/๓๓๐.

ดังนั้น ผู้ที่อยู่ร่วมกันแล้วกระทำต่อกันในอกุศลธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายๆ อย่าง ซ้ำ ๆ ต่อกัน แต่ในอดีต ก็จะก่อให้เกิดบุพเพสันนิวาสในปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งการกระทำเหล่านี้ในปัจจุบัน เมื่อกระทำซ้ำ ๆ ต่อกัน ก็จะเป็นบุพเพสันนิวาสในปัจจุบัน และมีผลเป็นบุพเพสันนิวาสในอนาคต ตลอดจนถึงภพภูมิต่อๆ ไปอีกได้เช่นเดียวกัน และบุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศลเหล่านี้ต่างก็เป็นเหตุให้เกิดในทุคติภูมิ หรือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีบุพเพสันนิวาสที่พบเจอแต่คนพาล ศรัตรู การจ้องทำร้าย การจองเวร หรือการพลัดพราก เป็นต้น

๒.๒.๓ บุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ

คำว่า “อัพยากตะ” หรือ “อัพยากฤต” แปลว่า ไม่พยากรณ์ หรือพยากรณ์ไม่ได้ คือ บอกให้ชัดเจนไม่ได้ว่าเป็นกุศล หรืออกุศล หมายถึง ความเป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล^{๒๖} ในอรรถุสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี อรรถกถามาติกาอนุพุทธ ซึ่งพระพุทธโฆสาจารย์ กล่าวว่า “ธรรมที่ชื่อว่า อัพยากตะ เพราะอรรถว่า ไม่กระทำให้งั่ง อธิบายว่า ท่านไม่กล่าวไว้โดยความเป็นกุศลและอกุศล”^{๒๗} และในอรรถกถาจิตตูปาทกัณฑ์ กล่าวว่า “อัพยากตะมี ๔ อย่าง คือ วิบาก (อัพยากตวิบาก) ๑ กิริยา (อัพยากตกิริยา) ๑ รูป ๑ และพระนิพพาน ๑”^{๒๘} จากอรรถกถานี้แสดงว่า ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ไม่ได้เป็นทั้งกุศลและอกุศล กล่าวอีกนัยหนึ่งมิได้เป็นเจตนาที่เกิดมาจากกุศลมูลและอกุศลมูล ในส่วนของรูปและนิพพานนั้นเป็นธรรมที่ไม่มีเจตนา ไม่เป็นกุศลหรืออกุศล ตัวอย่างรูป เช่น เส้นผม เนื้อ หรือผิวหนัง เป็นต้น เป็นอัพยากตะ

แต่อัพยากตวิบากและอัพยากตกิริยาในส่วนของอัพยากตวิบาก ท่านกล่าวว่า ความไม่มีวิบาก หรือลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดวิบากนั้นแหละเป็นอัพยากตวิบาก ดังที่ พระพุทธโฆสาจารย์ กล่าวว่า “อัพยากตะมีวิบาก (ไม่มีวิบาก) เป็นลักษณะ”^{๒๙} ส่วนอัพยากตกิริยา คือ พฤติกรรมหรือ กิริยาอาการที่อาจเกิดจากจิตที่เป็นกุศล อกุศล หรือวิบาก แต่โดยรูปแบบของตัวพฤติกรรมเอง ไม่จัดว่าดีหรือชั่ว คือ บุพเพสันนิวาสที่เป็นอัพยากตะ ซึ่งเป็นเพียงกิริยาอาการที่แสดงออกต่อกันทางกาย และวาจาด้วยจิตที่เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เช่น การมาเรียนหนังสือในห้องเดียวกัน การได้มาปฏิบัติธรรมด้วยกัน การได้ร่วมงานกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการกระทำของพระอรหันต์ทุกอย่างที่มีต่อผู้อื่น ก็จัดเป็นกิริยาเพราะขาดเจตนาที่เป็นกุศลและอกุศล

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๓.

^{๒๗} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓ .

^{๒๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๘๗/๒๕๗, อภิ. สง.อ. (ไทย) ๓๕/๖๔, ๑๗๗.

^{๒๙} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓ .

ดังนั้น บุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ หมายถึงบุพเพสันนิวาสที่เป็นกลางๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล มิได้เกิดมาจากกรรมฝ่ายกุศลและอกุศล หรือบอกไม่ได้ว่าเป็นกุศลและอกุศล นั้นเอง เช่น การสัมมนาวิชาการร่วมกัน การเดินทางไปพร้อม ๆ กัน เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้บอกไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล อย่างเช่น การสัมมนาวิชาการร่วมกัน ลักษณะนี้อาจจะเกิดจากกุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ และที่สำคัญอาจจะไม่ได้เกิดมาจากทั้งกุศลและอกุศลก็ได้ เช่น การเดินทางไปพร้อม ๆ กัน ตามปกติมิได้เดินทางไปทำความดีหรือความชั่วไปด้วย จึงเรียกว่า บุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ

๒.๓ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาส

เนื่องจาก บุพเพสันนิวาสเป็นผลจากการกระทำที่เคยทำร่วมกันมาหรือกระทำต่อกัน (กุศลวิบาก อกุศลวิบาก และมีใช้วิบากกรรม (อัปยาควิบาก หรืออวิบาก)) จึงถือว่าเหตุปัจจัยจากการกระทำต่อกันเหล่านี้ ย่อมมีต้นเหตุ เรียกว่า “มูล” หมายถึง รากเหง้า หรือ มูลราก บุพเพสันนิวาสก็ย่อมมีจุดกำเนิดหรือมูลราก เช่นกัน เมื่อพิจารณาจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสตามชนิดของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคตะ ซึ่งมีจุดกำเนิดที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้พิจารณาแบ่งจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ (๑) จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล (๒)ฝ่ายอกุศล และ (๓)ฝ่ายอัปยาคตะ ดังนี้

๒.๓.๑ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

จุดกำเนิดหรือมูลเหตุของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศล เรียกว่า “กุศลมูล” แปลว่า รากเหง้าของกุศล ต้นเหตุของกุศล รากเหง้าของความดีงาม(บุญ) หรือต้นเหตุของความดีงามทั้งหลาย^{๑๑} รากเหง้าของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล มี ๓ ประการ คือ^{๑๒}

(๑) อโลภะ ความไม่เอากได้ หมายถึง ความคิดเพื่อแผ่ เสียสละให้แก่บุคคลอื่น เรียกว่า ทาน(การให้) หรือ จาคะ(การเสียสละ)

(๒) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย หมายถึง มี ความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่นอยู่เสมอ เรียกว่า เมตตา(ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข)

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒.

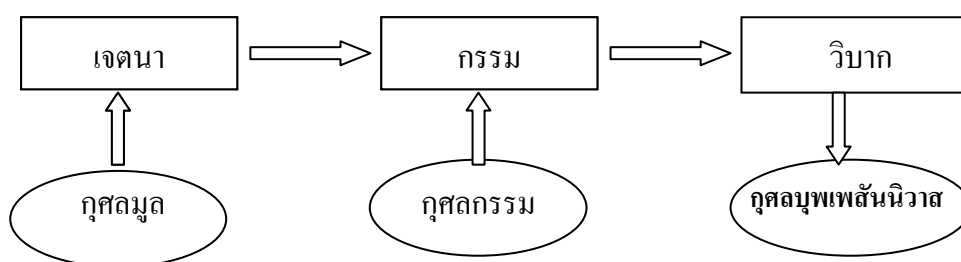
^{๑๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕, อ.จ.ดิก.(ไทย) ๒๐/๓๐/๒๕๕-๒๕๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๘.

(๓) อโมหะ ความไม่หลง มีสติปัญญา รู้จักคิดพิจารณาอย่างถี่ถ้วน รู้บาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เรียกว่า ปัญญา

กรรมทั้ง ๓ ประการนี้ คือ อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นรากเหง้า หรือ จุดกำเนิดที่ก่อให้เกิดบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

การกระทำต่างๆ ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่มีมูลกำเนิดมาจากกุศลทั้ง ๓ ประการนี้ ซึ่งเป็นแรงจูงใจใฝ่ในการทำความดีต่อกัน และเมื่อกระทำซ้ำ ๆ ก็ส่งผลให้เกิดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศลขึ้น ดังในกรณีที่เกิดภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ได้มาพบพระพุทธเจ้า จนกระทั่งสามารถบรรลุธรรม แล้วได้รับการแต่งตั้งจากพระพุทธองค์เป็นเอตทัคคะต่างๆ เกิดมาจากบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลทั้งสิ้น สามารถแสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาส ฝ่ายกุศล ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๑ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

๒.๓.๒ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

จุดกำเนิดหรือมูลเหตุของบุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศล เรียกว่า “อกุศลมูล” แปลว่า รากเหง้าของอกุศล ต้นเหตุของอกุศล รากเหง้าของความชั่ว (บาป) หรือต้นเหตุของความชั่วทั้งหลาย^{๓๒} รากเหง้าของบุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศลเกิดจาก “กิเลส” มี ๓ ประการ คือ

- (๑) โลภะ (ความอยากได้)
- (๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย)
- (๓) โมหะ (ความหลง ความไม่รู้จริง)^{๓๓}

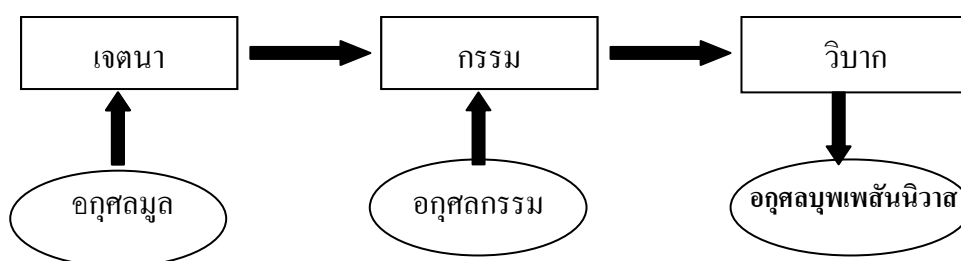
^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๘.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๒๗๗-๒๗๘, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๘.

กรรมทั้ง ๓ ประการนี้ คือ โลภะ โทสะ และ อโมหะ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นรากเหง้า หรือ จุดกำเนิดที่ก่อให้เกิดบุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศล

กรรมหรือการกระทำต่างๆ ของมนุษย์สัตว์ที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งมีมูลกำเนิดมาจากอกุศลกรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ก่อให้เกิดอกุศลกรรม และเมื่อกระทำอกุศลกรรมร่วมกันและกระทำต่อกันซ้ำ ๆ ก็จะมีผลให้เกิดบุพเพสันนิวาสทางชั่ว เรียกว่า อกุศลบุพเพสันนิวาส ดังนั้น อกุศลมูลทั้ง ๓ ประการนี้จึงถือว่าเป็นมูลของอกุศลบุพเพสันนิวาส สามารถแสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายอกุศลได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล

๒.๓.๓ จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ

“กุศล” หรือ “อกุศล” พิจารณาที่มูลกำเนิดว่า มาจากอกุศลมูลหรือกุศลมูล หรือ พิจารณาที่เจตนาเป็นหลักว่า เจตนาใดมีกุศลมูลหรืออกุศลมูลเป็น จุดกำเนิดเพราะหากไม่มีมูลกำเนิดพระพุทธศาสนาเรียกเจตนาที่ว่า “อัพยากตเจตนา” (อัพยากตเจตนา) ดังใน อรรถกถากัมมกถา อรรถกถากถาวัตถุ พระอภิธรรมปิฎก กล่าวว่า “เจตนา” พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “กรรม” โดยไม่แปลกกันในคำว่า “ภิกษุทั้งหลายเราเรียกเจตนาว่าเป็นกรรม ดังนี้ เจตนาเมื่อนั้นเป็นกุศลก็ดี เป็นอกุศลก็ดี มีวิบาก ส่วนเจตนาที่เป็นอัพยากตะไม่มีวิบาก ดังนี้”^{๓๔}

แสดงให้เห็นว่าในระดับของมูลกำเนิดแบ่งเจตนาเป็น ๓ ประเภท คือ กุศลเจตนา อกุศลเจตนา และอัพยากตเจตนา แต่ในระดับของการกระทำกรรม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม ส่วนเจตนาในวิบากจิตและกิริยาจิตเป็นอัพยากตะ มีเจตนาแต่ไม่จัดเป็นกรรมในแง่กุศลอกุศล การกระทำร่วมกันหรือ ต่อกันด้วยเจตนาเช่นนี้เรียกว่า “กิริยา” การแสดงออกอาภักกิริยา ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งทางกายทวาร ที่เรียกว่า “กายวิญญูติ” เช่น การเดินไปด้วยกัน เป็นต้น หรือ ทางวจีทวาร ที่เรียกว่า “วจีวิญญูติ” เช่น การพูดให้คนฟัง การเปล่งวาจาต่อกัน การเจรจา

^{๓๔} อภ.ปญจ.อ. (ไทย) ๘๑/๓๓๕-๓๓๖.

ต่อกัน การกล่าวโอวาทต่อศิษย์ การป่าวร้องเรื่องราวให้ผู้ฟัง เป็นต้น^{๓๕} เมื่อเป็นเพียงกริยาจึงไม่เป็นกรรม ไม่มีวิบาก (อวิบาก) เป็นลักษณะของอัพยาทวิบาก เมื่อเป็นเช่นนี้จึงก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า “อัพยาทบุพเพสันนิวาสเกิดขึ้นมาได้อย่างไร” คำตอบก็คือ เกิดมาจากกริยาอาการซ้ำ ๆ ตามธรรมชาตินั่นเอง ซึ่งกริยาเหล่านี้ อาจารย์รุ่นหลังท่านเรียกว่า “อุปการะ” หรือ “เป็นปัจจัยหนุนให้เกิด” เท่านั้น ดังใน “ธรรมานุกรม” ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ กล่าวไว้ว่า

กรรมเหล่านั้น ถ้าว่าตามพระสูตรแยกเป็น ๒ คือ เป็นกุศลส่วนดี กับ เป็นอกุศลส่วนชั่ว ถ้าตามอภิธรรม เต็ม อัพยาท อีกอย่างหนึ่งเข้ามา แต่ท่านเรียกว่า ธรรม (ไม่เรียกว่ากรรม) อัพยาท หรือ อัพยาทกุดนั้นเป็นแต่อุปการะ ส่วนที่จะให้ผลต้องเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เช่น คนกินข้าวก็ได้ผลคืออิ่ม คนเรียนหนังสือก็ได้ผล คือ อ่านหนังสือออกหรือรู้หนังสือ นี่ท่านว่าไม่ใช่กรรม เป็นปัจจัย แต่ที่ว่าเป็นปัจจัยนี้ไม่เคยพบในพระบาลี เป็นแต่พระอาจารย์ท่านแสดงไว้อย่างนั้น^{๓๖}

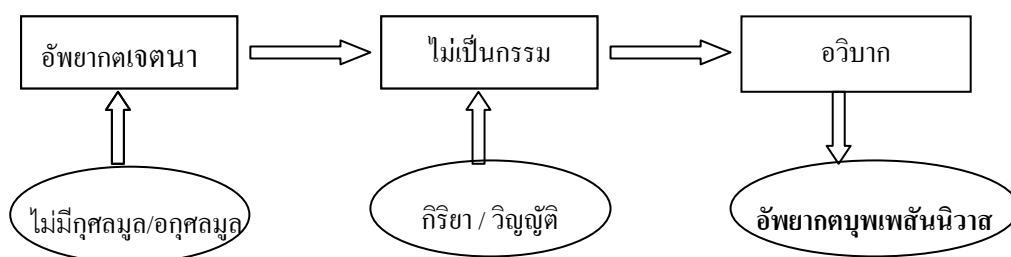
แสดงให้เห็นว่า กริยาอาการต่างๆที่แสดงออกต่อกัน ที่เกิดมาจากอัพยาทเจตนา นั้น เมื่อกระทำซ้ำ ๆ ร่วมกัน สะสมต่อกันมากๆ เข้า กริยาเหล่านี้จะเป็นอุปการะหรือเป็นปัจจัยเกื้อหนุน^{๓๗} ไปสู่ภพต่อๆ ไป เกิดเป็นอัพยาทบุพเพสันนิวาส ดังนั้น ถึงแม้ว่าการกระทำเหล่านี้จะไม่วิบากที่เกิดมาจากกุศลมูล (กุศลวิบาก) และอกุศลมูล (อกุศลวิบาก) ก็ตาม แต่กริยาอาการต่างๆ ที่เกิดจากการกระทำ ซ้ำ ๆ ไม่ถึงระดับที่จะเป็นกรรมเหล่านี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดเป็นอัพยาทบุพเพสันนิวาสติดตัวไปในภพชาติต่างๆ จัดเป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ จึงเป็นเพียงกริยาอาการเท่านั้น กริยาอาการเหล่านี้จึงกลายเป็นบุพเพสันนิวาสติดตามมา สามารถแสดงจุดกำเนิดของอัพยาทบุพเพสันนิวาสได้ดังนี้

^{๓๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๓๕-๖๓๖/๒๐๓.

^{๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมานุกรม : ประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, (มหามกุฏราชวิทยาลัย : จัดพิมพ์ในงานวชิรญาณวงศานุสรณ์ ครบ ๑๐๐ ปี นับแต่วันประสูติแห่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, วันที่ ๒๑ - ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๕), หน้า ๕๒.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

แผนภาพที่ ๓ : แสดงจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยาทตะ

๒.๔ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาส

ผู้วิจัยได้แบ่งลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสในทางพระพุทธศาสนา ตามชนิดและจุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาสออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ (๑) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล (๒) ฝ่ายอกุศล และ (๓) ฝ่ายอัพยาทตะ ดังนี้

๒.๔.๑ ลักษณะอาการ ของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

สำหรับลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศลนั้นประกอบด้วย ๒ อย่างคือ (๑)ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา และ (๒)ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ ดังนี้

(๑) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา

สำหรับลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตานั้น คำว่า “เมตตา” แปลว่า ความเมตตา มีรากศัพท์มาจาก มิต ชาติ ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ใช้ในความหมาย ๒ ประการ คือ

ก. ใช้ในความหมายว่า “เสนห” แปลว่า ความเชื่อใจ, ความเอ็นดู, ความรัก ลง ต ปัจจัย ลบ ท ช้อน ต วุทธิ อี เป็น เอ ลบสระหน้า และในรูปอดีตถึงค์เป็น อา สำเร็จรูปเป็น เมตตา มีบทวิเคราะห์ว่า มิชฺชติ สีนหตฺติ เมตฺตา ความเชื่อใจเอ็นดู ชื่อว่า เมตตา

ข. ใช้ในความหมายว่า “มิตฺต” แปลว่า มิตร, เพื่อน ลง ฌ ปัจจัย ลบ ฌ วุทธิ อี เป็น เอ ลบสระหน้า และในรูปอดีตถึงค์เป็น อา สำเร็จรูปเป็น เมตตา มีบทวิเคราะห์ว่า มิตฺเต ภาว เมตฺตา

ความ เมตตาที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่า เมตตา หรือ มิชชติ สีนหตติ เมตติ ความเชื่อใจที่เอ็นดู ชื่อว่า เมตติ (ไมตรี)^{๓๘}

นอกจากนี้ในพจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary) ได้ให้ความหมายว่า เมตตา (Metta) หมายถึง ไมตรีจิต (friendliness), ความรู้สึกที่เป็นมิตร (มิตรภาพ) (friendly feeling), ความปรารถนาดี (good will), ความกรุณา (kindness), ความรัก (love), ความมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (charity), ความเมตตากรุณา (loving kindness)^{๓๙}

คำว่า “เมตตา” จึงหมายถึง ความเชื่อใจ ความเอ็นดู ไมตรีจิต ความรู้สึกที่เป็นมิตร ความปรารถนาดี ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความผูกมิตร ความเป็นผู้รักใคร่สนิทกัน ความอนุเคราะห์ ตลอดจนความไม่พยายามป้องกันร้ายซึ่งกันและกัน มีจิตแผ่ไมตรีหรือคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า ดังที่ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายไว้ว่า

“คำว่า เมตตา ได้แก่ ความเอ็นดูความรัก ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาม ความไม่ป้องกัน ร้าย กุศลมูลคือ อโทสะในหมู่สัตว์”^{๔๐}

จะเห็นได้ว่า ความเอ็นดู ความปรารถนาดีและความไม่พยายาม ไม่ป้องกันร้ายต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งกิริยาที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะอาการเหล่านี้ ล้วนหมายถึง ความเมตตา ดังนั้น ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาส ที่ประกอบด้วยเมตตา จึงหมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปรารถนาที่จะให้บุคคลและสัตว์ทั้งหลายเป็นสุข

(ก) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา มีลักษณะ ๔ ประการ

๑. ลักษณะอันเป็นไปในทางแห่งความประพฤติที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล^{๔๑} หรือ กระทำต่อกันด้วยความปรารถนาดีแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ^{๔๒} มีลักษณะคุณธรรมในจิตใจ และบุคคลสามารถกระทำต่อกันให้ปรากฏเป็นรูปธรรมได้ด้วยพฤติกรรมทางกาย และทางวาจา ที่เต็มเปี่ยมไปด้วย ความอยากให้เขามีความสุข หรืออยากเห็นเขามีความสุข และอยากทำอะไรๆ เพื่อให้เขามี

^{๓๘} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง.พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้รจนา). อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๗.

^{๓๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พจนานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary) ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินทุรินธนาถ, หน้า ๖๒๖.

^{๔๐} ข.ม. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๕๕๐.

^{๔๑} ข.อ.ดิ.อ. (ไทย) ๔๕/๑๔๖.

^{๔๒} อุทิศสเถระ, คัมภีร์วิมุตติมรรค, แปลโดย คณาจารย์จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๒.

ความสุข^{๔๓} จึงไม่ใช่กิเลสตัณหา ไม่มีตัวตน ตัวกู ของกู แต่เป็น ความปรารถนาดีต่อกันด้วยสติปัญญา ปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายดำรงตนร่วมกันอย่างสงบสุข เช่นพระพุทธเจ้าทรงเมตตาต่อสรรพสัตว์เป็นต้น^{๔๔}

๒. ลักษณะน้อมนำเอาซึ่งสิ่งเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ^{๔๕} หมายถึง มีความอยากหรือต้องการนำประโยชน์สุขเข้าไปให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ในเมื่อมีความปรารถนาดีแก่สรรพสัตว์แล้ว เมื่อจะประพฤติสิ่งใดก็ตาม ถ้าเป็นไปเพื่อสร้างทุกข์ ก่อปัญหา ไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นก็ละเว้นเสีย จะประพฤติแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ และอำนวยสุขแก่บุคคลอื่นเท่านั้น โดยถือว่าการกระทำที่ดีงามเป็นเหมือนหน้าที่ของตน เป็นภาระตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่ตนได้เกิดมา บุคคลผู้มีเมตตา ย่อมเป็นผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยคุณงามความดี จากนั้นก็น้อมนำคุณงามความดี สิ่งที่เป็นประโยชน์สู่บุคคลอื่นๆ ให้เขาเหล่านั้นได้รับประโยชน์และความสุขเช่นเดียวกับที่ตนเองได้รับมา เมตตาลักษณะนี้จึงไม่มีความบกพร่องอยู่ข้างใน เพื่อจะหาบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นเพื่อมาเติมให้เต็ม แต่จะหมายถึง ความเต็มเปี่ยม และล้นออกไปสู่ผู้อื่น^{๔๖}

๓. ลักษณะแห่งการปลดปล่อยความอาฆาตเป็นผลปรากฏ และมีความสงบแห่งความพยายามเป็นสมบัติ^{๔๗} ความอาฆาตแปลว่า ความโกรธเคือง ความจุนเจือว ความกระทบกระทั่ง ความผูกโกรธ ผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น^{๔๘} บุคคลที่มีเมตตาจิตสามารถกำจัดจิตใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความอาฆาตแค้น ที่บังเกิดขึ้นในดวงจิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายได้^{๔๙} และสามารถเป็นเครื่องละความพยาบาท ความขัดเคือง แค้นใจ ความเจ็บใจ ความคิดร้าย ความผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้นต่างๆ อีกด้วย^{๕๐} เนื่องจากผู้มีเมตตาธรรมนั้นย่อมต้องมีการให้อภัยแก่บุคคลและสัตว์เป็นพื้นฐานอยู่เสมอ ไม่ถือสาเอาสิ่งที่ไม่เป็นที่น่าพอใจ ขัดเคืองใจ และความโกรธมาเป็นอารมณ์เหนือจิตใจของ

^{๔๓} พระพรหมณ์คุณภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ความรักจากวาเลนไทน์สู่ความเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ธรรมสง., ๒๕๕๐), หน้า ๘.

^{๔๔} พระวรศักดิ์ วรธมฺโม, พุทธจริยธรรมเพื่อมนุษยชาติ (ภาคต้น), (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๘-๔๕๙.

^{๔๕} พุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑๔๖.

^{๔๖} เขมานันท์, ชีวิตกับความรัก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

^{๔๗} พุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑๔๖.

^{๔๘} พระอุตรคณาธิการ(ชวินทร์ สระคำ), ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สาทัดนิถ, พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๗.

^{๔๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๒ /๒๖๕-๒๖๖.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๐.

ตน พร้อมทั้งจะให้ภัยแก่บุคคลคนนั้นอยู่เสมอ เมื่อจิตใจให้ภัยแล้วความโกรธเคืองและความคิด เป็นอกุศลอื่นๆก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็สามารถสงบระงับลงด้วยด้วยอภัยทาน

๔. ลักษณะอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน^{๕๐} ผู้ที่มีเมตตา จะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อตนเองสามารถทำให้บุคคลอื่นมีความสุขด้วย เห็นความสุขของบุคคลอื่น ตลอดจนถึงสรรพสัตว์ทั่วไปเป็นพื้นฐานสำคัญ หากการกระทำหรือคำพูดใดๆของตน ที่จะส่งผลกระทบต่อถึงบุคคลอื่นให้ได้รับความทุกข์ ก็ไม่กระทำ ไม่กล่าวคำเช่นนั้น และเมื่อเห็นบุคคลอื่นมีความสุขก็ยินดีในความสุขของเขา สนับสนุนเอาใจใส่ ไม่อิจฉาริษยา มีแต่ความปลอบปล้ำยินดีด้วย ในทางตรงกันข้ามหากบุคคลที่ตนรักมีความสุขก็จะเกิดความกรุณา สงสาร คิดช่วยเหลือ หรือพยายามกระทำการต่างๆเพื่อช่วยเหลือให้เขาพ้นจากความทุกข์ แม้ได้ช่วยเหลืออย่างเต็ม ความสามารถแล้ว แต่ไม่สามารถช่วยได้ ก็จะมีอุเบกขา เช่น ความเมตตาของพ่อแม่ที่มีต่อลูก

(ข) จำแนกลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาได้ ๒ แบบ

๑.เมตตาอโทสะ หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปรารถนาดี ไม่มีการขีตว่าเป็นบิดา มารดา บุตรธิดา สามีภรรยา พี่น้อง หรือเพื่อนฝูงแต่อย่างใด ถึงแม้ต้องจากกัน ไป ก็ไม่เคียดร้อใจ และมโงกัธรรมคือ อโทสะเจตสิก เรียกอีกอย่างว่า เมตตาแท้

๒. ตัณหาเปมะ หมายถึง การอยู่ร่วมกันที่เจือด้วยความปรารถนาดีโดยยึดถือความเป็น บิดามารดา บุตรธิดา สามีภรรยา พี่น้อง หรือเพื่อนฝูงเป็นที่ตั้ง แยกจากกันไม่ได้ เป็น ความผูกพันรั้ง กันไว้ด้วยอำนาจของตัณหาเปมะ มโงกัธรรมคือ โลกเจตสิก จึงเรียกอีกอย่างว่า เมตตาเทียม^{๕๑}

ดังนั้น ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา^{๕๒}จึงหมายถึง เมตตา อโทสะ คือ การอยู่ร่วมกันด้วยความปรารถนาดีที่จะไม่เข้าไปยึดคิดด้วยอัตตา เป็นความปรารถนาที่จะนำความสุข ประโยชน์สุขไปสู่สรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยไม่เลื่อมกว่าเป็น ญาติมิตรหรือแม้แต่ศัตรู จึงถือว่าเป็น เมตตาแท้

(๒) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนั้น คำศัพท์ธรรมที่มีความหมายครอบคลุมความอยากในแง่ต่างๆได้แก่ “ฉันทะ” โดยทั่วไปแปลว่า ความพอใจ แต่

^{๕๐} ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๑๔๖ .

^{๕๑} วรรณสิทธิ์ ไทยะเสวี (ผู้รวบรวม), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเภทที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๕-๑๓๐.

สามารถแปลได้อีกหลายความหมาย เช่น ความตั้งใจ ความชอบใจ ความพอใจ ความรักใคร่ ความปรารถนา ความอยากได้ เป็นต้น^{๕๓} มีความหมายในอรรถ คือ (๑) วส ความอยู่ในอำนาจ (๒) อธิปไตย ความพอใจ (๔) อิจฉา ความต้องการ เป็นต้น ในภาษาอังกฤษให้ความหมายว่า ฉนฺโท (Chando) แปลว่า wish (ความปรารถนา) desire (ความต้องการ) intention (ความตั้งใจที่จะทำ) will (ความตั้งใจ) consent (ความเห็นชอบ) approval (ความพอใจ)^{๕๔} มีรากศัพท์มาจาก ฉนฺท ธาตุ ในหมวด จูร ธาตุใช้ในความหมายว่า อิจฉายํ ลง อ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น ฉนฺท มีบทวิเคราะห์ว่า ฉนฺทํ ฉนฺโท ความพอใจ ชื่อว่าฉันทะ^{๕๕}

คำว่า “ฉันทะ” นี้ จึงเป็นคำศัพท์ที่มีความหมายกว้าง ครอบคลุมความอยาก หรือความต้องการซึ่งเป็นแรงจูงใจของมนุษย์ได้ทุกอย่าง มีความหมายกลางๆ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี คือ ที่เป็นอกุศล เป็นฉันทะที่ไม่ดี เป็นฝ่ายชั่ว เช่น ในกาม ตรงกับคำว่า ตัณหา จะใช้คำว่า ตัณหา ก็ได้ และที่เป็นกุศล เป็นฉันทะที่ดีงามเช่น ข้อ ๑ ใน อิทธิบาท^{๕๖} ฉันทะที่เป็นฝ่ายกุศล มีชื่อเต็มว่า “กุศลธรรมฉันทะ” บางทีเรียกสั้นเข้าเป็น “กุศลฉันทะ” หรือ “ธรรมฉันทะ” แต่นิยมเรียกคำเดียวว่า “ฉันทะ” นอกจากนี้ยังมีฉันทะที่เป็นกลางๆ คือ ต้องการทำหรืออยากทำเรียกว่า “กัตตุกัมยตาฉันทะ” แต่มักจัดรวมเข้าเป็นฝ่ายดี คือ เป็นกุศลฉันทะด้วย^{๕๗} ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบฉันทะนี้ คือ ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล หมายถึง ความใฝ่ที่จะทำสิ่งนั้นต่อกันอยู่เสมอ และปรารถนาจะให้ได้ดียิ่งขึ้นไป^{๕๘} ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก กล่าวได้ให้ความหมายว่า

“ความพอใจ(ฉันทะ) การทำความพอใจ(ฉันทิกตา) ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ (กัตตุกัมยตา) ความฉลาด (กุสโล) ความพอใจในธรรม (ชัมมังฉันทะ) นี้เรียกว่า ฉันทะ”^{๕๙}

^{๕๓} หลวงเทพคุณานุศิษย์ (ทวิ ธรรมรัช ป. ๘), ธาตุปฏิบัติกา หรือ พจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ ประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง, “ธาตุปฏิบัติกา ฉบับเพิ่มเติม (ท้ายเล่ม)”, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๑.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali-Thai-English-Sanskrit Dictionary) ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินทุรินธนาถ, หน้า ๒๕๕.

^{๕๕} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้จนา), อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๘.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,หน้า ๔๒.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า๔๘๕-๔๘๖.

^{๕๘} สนิท ศรีสำแดง,ปรัชญาเถรวาท (Buddhist Philosophy (Theravada)), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘.

^{๕๙} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๕๒/๒๕๐ ; อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๒/๓๒๕.

แสดงให้เห็นว่า ฉันทะคือ ความยินดี พอใจ ความใฝ่ ความรัก ความอยาก ความต้องการ คือ ใฝ่ธรรม ใฝ่กุศล ใฝ่สัจจะ ใฝ่ความรู้ ใฝ่การกระทำ ต้องการธรรมหรือกุศลธรรม ที่เรียกสั้นๆว่า กุศล ฉันทะ หรือธรรมฉันทะ “กุศลธรรมฉันทะ” แปลว่า ฉันทะในกุศลธรรม คือ ความพอใจ ความชอบ ความอยากในสิ่งที่ดีงาม และความใฝ่ความจริง หรือความรักความจริง ความใฝ่ในสิ่งที่ดีงาม หรือ ความรักความดีงาม (ใฝ่ดี รักดี) และกินความถึงความอยากรู้อยากทำ หรือใฝ่รู้ใฝ่ทำ อาจใช้คำสั้นๆ คำเดียวว่า “ความใฝ่ธรรม”^{๖๐}

สรุปความหมายของลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ หมายถึง ภาวะจิตที่ยินดี พอใจ ตลอดจนความต้องการให้สิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในภาวะที่ดี ที่ถูกต้อง ที่อภังการ ที่เรียบร้อย ที่สุขสมบูรณ์ของมัน หรือให้ภาวะที่ดี ที่ถูกต้อง สมบูรณ์อย่างนั้นเกิดขึ้น ความหมายนี้รวมไปถึงว่า ถ้าภาวะนั้นยังไม่มี หรือสิ่งนั้นๆยังไม่เป็นอย่างนั้น ก็ต้องการทำให้มีให้ เป็นอย่างนั้นด้วย

(ก) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ มีลักษณะ ๓ ประการ

เนื่องจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะหมายเอาทั้งที่เป็น กัตตุกัมมตาฉันทะ และกุศลธรรมฉันทะ ดังนั้นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วย ฉันทะมีลักษณะที่สำคัญ ๓ ประการ คือ (๑) ลักษณะอาการที่มุ่งประสงค์อตตะ (๒) ลักษณะอาการ ที่ต้องการตัวธรรมหรือกุศล และ(๓) ลักษณะอาการที่ทำให้เกิดการกระทำ ดังนี้

๑.ลักษณะอาการที่มุ่งประสงค์อตตะ คำว่า “อตตะ” แปลว่า ประโยชน์ ผลมุ่งหมาย หรือ จุดหมาย ซึ่งท่านจำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือจุดมุ่งหมายของชีวิต ในทางโลกิยะ ท่านเรียกว่า “ทิฏฐุชัมมิกัตตะ” (๒) ประโยชน์ในภพหน้า หรือจุดหมายชีวิตในโลก หน้า ภายหลังจากโลกนี้ไปแล้ว ท่านเรียกว่า “สัมปรายิกัตตะ” และ (๓) ประโยชน์ในชีวิตขั้น สูงสุดของมวลมนุษยชาติ เป็นความปราศจากกิเลสและหลุดพ้นจากวัฏสงสารนั่นคือ “พระนิพพาน” ท่านเรียกว่า “ปรมัตตะ”^{๖๑} ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ ประโยชน์ทั้ง ๓ ประการนี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าแท้จริงแก่ชีวิต คือ มีลักษณะอาการที่พึงพอใจ ยินดี หรือต้องการประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในโลกหน้า และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พระ นิพพาน” อันเป็นประโยชน์ขั้นสูงสุด ที่พระอรหันต์ทั้งหลายมีความต้องการและปรารถนาอย่างยิ่ง

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง หน้า ๔๕๓.

^{๖๑} บ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๔/๔๖๔.

เรียกว่า ยินดียิ่ง (อภิรมหรืออภิรัต) ในพระนิพพานบ้าง^{๖๒} ความปรารถนาอันยิ่ง (อภิปัตถนา) ในพระนิพพานบ้าง ปรารถนาธรรมอันเป็นแดนเกษมบ้าง^{๖๓} เป็นต้น

๒. ลักษณะอาการที่ต้องการตัวธรรมหรือกุศล สิ่งทีลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบกันหะต้องการมากที่สุดก็คือ กุศล หรือต้องการตัวธรรม ต้องการภาวะที่ดั่งาม หรือความรู้ ความเข้าใจในความจริงแท้ ที่เรียกว่า ความพอใจในธรรม (ธรรม-ฉันทะ) หรือความพอใจในความฉลาด (กุศลฉันทะ) คือ ต้องการความจริงและสิ่งที่ดั่งาม ทั้งในระดับโลกิยะและในระดับโลกุตตระ นอกจากนี้มีความต้องการ ยินดี หรือพอใจแล้ว ยังมีความหมายรวมไปถึง ต้องการรู้ความจริง ต้องการทำให้สิ่งที่ดั่งามหรือภาวะที่ดั่งามเกิดขึ้น ผู้มีฉันทะมากจึงกลายเป็่นนักแสวงคุณภาพชีวิตและแสวงสิ่งทีเป็นคุณค่าแท้จริงของชีวิต ในบาลี เรียกนักแสวงกุศลธรรมว่า “กุสลาอนุเอสี” หมายถึง ผู้หมั่นแสวงหา เสาะหา ค้นหา หรือต้องการความดั่งาม อริยมรรค พระนิพพาน และปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน^{๖๔} พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จออกแสวงหาสัจธรรมก็ทรงเป็่น “กิงกุสลาอนุเอสี” หรือ “กิงกุสลเวสี” หมายถึง ผู้แสวงหาว่าอะไรเป็่นกุศล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสยกย่องผู้มีฉันทะในกุศลธรรมว่าชนะธรรม ทั้งปวง ดังพุทธพจน์ว่า “ความยินดีในกุศลธรรมชนะความยินดีทั้งปวง”^{๖๕}

๓. ลักษณะอาการทีทำให้เกิดการกระทำ^{๖๖} ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสทีประกอบด้วยฉันทะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการกระทำต่อนัน คือ เมื่อมีความต้องการความจริงแล้วทีจะเกิดการกระทำต่อนันเพื่อให้รู้ความจริง และกระทำต่อนันเพื่อสร้างภาวะทีดั่งาม หรือกระทำทีให้สิ่งที่ดั่งามเกิดขึ้น ทั้งในระดับโลกิยะคือความสุขในโลคนันและในโลคนหน้า รวมทั้งความสุขทีปราศจากกิเลสทีทั้งหลาย ในระดับโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็่นจุดหมายขั้นสูงสุด นันก็หมายความว่า ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสทีประกอบด้วยฉันทะก่อให้เกิดการกระทำ เพื่อเข้าถึงประโยชน์ทั้ง ๓ ด้าน ไม่ใช่เพียงแต่มีความต้องการ หรือยินดีในกุศลธรรมเพียงอย่างเดียว ฉันทะจึงต้องการภาวะดั่งามทีเป็่นผลของการกระทำต่อนัน และจึงต้องการการกระทำทีเป็่นเหตุของผล ฉันทะจึงทำให้เกิดการกระทำ และทำให้เกิดความต้องการทีจะกระทำ เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่ดั่งามหรือภาวะทีดี

^{๖๒} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๖/๕๒๒.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๘.

^{๖๔} พุ.ม. (ไทย) ๒๘/๒๐๐/๕๘๖-๕๘๗.

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

^{๖๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็่นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕.

งาม ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะเป็นกรณียะ คือ เป็นสิ่งที่พึงกระทำ ซึ่งแตกต่างจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทหา เป็นสิ่งที่พึงละ^{๖๗}

(ข) จำแนกลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะได้ ๓ แบบ

ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนี้สามารถจำแนกได้ ๓ แบบ คือ^{๖๘}

๑. ฉันทฉันทะ คือ ฉันทะที่เป็นฉันทหา เป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายชั่ว หรืออกุศล เป็นคำหนึ่งของฉันทหา เช่นเดียวกับราคะและโลภะ เป็นต้น ในบาลีมีใช้มากมายที่คุ้นตากันมาก คือ ในคำว่า กามฉันทะ ข้อแรกในนิวรรณ์ ๕ ได้แกกามฉันทหา^{๖๙} บางแห่งก็มาด้วยกัน เป็นกลุ่มเช่น ราคะ(ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิดเพลิน) ฉันทหา (ความทะยานอยาก) อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เป็นต้น^{๗๐} แต่ส่วนมากมาลำพังโดดๆ ถึงกระนั้นก็สังเกตไม่ยากว่ามีความหมายเท่ากับฉันทหา เพราะถ้าเอาคำว่า ฉันทหา ใส่องไปแทนที่ฉันทะในกรณีอื่นๆ ก็จะได้ความเหมือนกัน เช่น ฉันทะในภพ ฉันทะในกามคุณทั้งหลาย ฉันทะในกาย เป็นต้น ที่สร้างรูปเป็นศัพท์เฉพาะอย่างเดียวกับฉันทหาก็มี เช่น รูปฉันทะ สัทฉันทะ คันธฉันทะ รสฉันทะ โภฏฐัพพฉันทะ และธรรมฉันทะ^{๗๑} แม้แต่ฉันทะในคนก็มี ซึ่งก็หมายถึง ความมีใจผูกพัน ในคันธกสูตร ตรัสถึงฉันทะในบุตรภรรยา และในสูตรเดียวกันนี้ได้ตรัสว่า “ฉันทะเป็นมูลแห่งทุกข์”^{๗๒} ตรงกับที่ตรัสในอริยสัจข้อที่ ๒ ว่า ฉันทหาเป็นสมุทัย คือเหตุเกิดแห่งทุกข์ และอีกแห่งหนึ่งตรัสว่า พึงละฉันทะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๗๓} เท่ากับที่ได้ตรัสในธรรมจักรว่า ฉันทหาเป็นสิ่งที่พึงละเสีย^{๗๔}

๒. กัตตุกัมยตาฉันทะ คือ ฉันทะที่เป็นกัตตุกัมยตาฉันทะ หมายถึง ความต้องการจะกระทำ หรือ ความอยากทำ ดังได้กล่าวแล้ว ฉันทะประเภทนี้ตรงกับที่อภิธรรมจัดเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ และเป็นหนึ่งในปกิณณกเจตสิก ๖ เรียกว่า ฉันทเจตสิก ประกอบได้กับจิต ๑๐๑ ดวง ในจำนวน ๑๒๑ ดวงคือ ยกเว้น โมหมุลลจิต ๒ ดวง และอเหตุกเจตสิก ๑๘ ดวง เกิดกับจิตฝ่ายกุศลก็ได้ ฝ่าย

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๑๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๖ - ๔๘๗.

^{๖๙} บ.ป.อ.(ไทย) ๖๘/๓๔๒.

^{๗๐} ส.บ. (ไทย)๑๗/๑๑๒/๒๐๖ - ๒๐๗ ; ส.บ. (บาลี) ๑๗/๑๑๒/๑๒๘.

^{๗๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๑๓๔ ; ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๕๑/๑๓๕.

^{๗๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๘-๔๑๙ ; ส.สพ. (บาลี) ๑๘/ ๓๖๓/๒๕๖.

^{๗๓} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๑๓๗/ ๒๓๑ - ๒๓๒ ; ส.บ. (บาลี) ๑๗/๑๓๗/๑๔๒.

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕ /๑๓๐/๕๘.

อกุศลก็ได้^{๑๕} กัตตุกัมมตาฉันทะที่คุ้นกันดีที่สุด คือ ฉันทะที่เป็นธรรมข้อแรกในอิทธิบาท ๔ และที่เป็นสาระของสัมมปปธานทั้ง ๔ ข้อ ฉันทะประเภทนี้มีความหมายใกล้เคียงกับวิริยะ หรือพยายาม (ความพยายาม) และอุตสาหะ บางที่ท่านก็กล่าวซ้อนกันไว้เพื่อเสริมความหมายของกันและกัน นับว่าเป็นคุณธรรมสำคัญที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติธรรมและบำเพ็ญกิจกรณต่างๆ อย่างไรก็ตาม กัตตุกัมมตาฉันทะนี้ มักรวมเข้าไว้ด้วยกันกับฉันทะประเภทที่ ๓ คือ กุศลธรรมฉันทะ เสมือนจะถือว่าฉันทะ ๒ ประเภทนี้เป็นอย่างเดียวกัน เช่น ฉันทะในอิทธิบาท ๔ และในสัมมปปธาน ๔ นั้นก็เป็นกัตตุกัมมตาฉันทะ และกุศลธรรมฉันทะ

๓. กุศลธรรมฉันทะ คือ ฉันทะประเภทกุศลธรรมฉันทะ ที่เรียกชื่อเต็มมีที่มาในพระสูตร ซึ่งตรัสแสดงองค์ประกอบ ๖ ประการอันยากที่จะปรากฏให้ได้พบในโลกคือ (๑) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หาได้ยากในโลก (๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก (๓) บุคคลผู้เกิดในถิ่นอริยะ หาได้ยากในโลก (๔) ความมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง หาได้ยากในโลก (๕) ความไม่โง่เขลา ความไม่เป็นคนเซอะ หาได้ยากในโลก (๖) ความพอใจในกุศลธรรม (กุศลธรรมฉันทะ) หาได้ยากในโลก^{๑๖} จากองค์ประกอบทั้ง ๖ ประการนี้ กุศลธรรมฉันทะเป็นองค์ประกอบข้อสุดท้ายใน ๖ ข้อนั้น ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่ง ที่จะช่วยให้บุคคลได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาหรือสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพราะบุคคลใดแม้จะมีองค์ประกอบ ๕ ข้อแรกครบถ้วนแล้ว แต่ถ้าบุคคลนั้นขาดกุศลธรรมฉันทะเสียอย่างเดียว ก็ไม่สามารถใช้ องค์ประกอบข้ออื่นๆ ให้เป็นประโยชน์ได้ ในคัมภีร์วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก อธิบายฉันทะในสัมมปปธาน ๔ และในอิทธิบาท ๔ ว่าเป็น กัตตุกัมมตาคุศลธรรมฉันทะ ซึ่งนับว่าเป็นต้นแบบของคำอธิบายฉันทะฝ่ายดีในอรรถกถาทั้งหลาย และเป็นต้นเค้าของการจัดเอาฉันทะประเภทที่ ๒ มารวมเข้าเป็นข้อเดียวกับฉันทะประเภทที่ ๓ นี้

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบไปด้วยฉันทะหมายเอาทั้งกัตตุกัมมตาฉันทะและ กุศลธรรมฉันทะ คือ อยากรจะทำ สิ่งที่ดีงามต่อกัน หรือความผูกพันซึ่งต้องการทำสิ่งที่ดีงามให้เกิดมีขึ้น

^{๑๕} กীরติ บุญเจือ, สารานุกรมปรัชญา, (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๕๕.

^{๑๖} อัง.ภก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๖๒๐ ; อัง.ภก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๔๑๕.

๒.๔.๒. ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล

สำหรับลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศลนั้นประกอบด้วย “ตัณหา” ที่เป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศลหรือลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายกิเลส คือ เครื่องเศร้าหมองแห่งจิตใจจัดอยู่ในกิเลสกลุ่มโลภะ^{๓๓} คำว่า “ตัณหา” หรือ “ตณฺหา” ในภาษาสันสกฤต คือ ตั. ตฤชฺญา แปลว่า ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความร้อน ความร่าเริง ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้ลืม^{๓๔} หมายถึง ความอยากได้อะไรอย่างแรงที่ท่านเรียกว่า “ทะยาน” หรือ “ดิ้นรน”^{๓๕} ดังนั้น ตัณหา จึงหมายถึง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เกิดมาจากตัณหา หรือประกอบด้วยตัณหา ในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความหมายว่า

วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือว่าเป็นของเราด้วย สักส่วนแห่งตัณหามีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือว่าเป็นของเรา ซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านี้ว่า นี้ของเรา นั่นของเรา เท่านั้นของเรา ของเรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปลูก เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคมราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง แม่มหาปฐพีทั้งสิ้นย่อมยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ซึ่งจำแนกได้ ๑๐๘ นี้ ชื่อว่า ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันด้วยอำนาจตัณหา^{๓๖}

ดังนั้น ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความพิศวาส^{๓๗} หรือ ความเชื่อใจเฉพาะบุคคล ความพอใจโปรดปรานส่วนตัว เจือด้วยความเห็นแก่ตัว ทำให้จิตใจคับแคบติดข้องมัวหมองลงหรือตื่นเต้นเร่าร้อนกระวนกระวาย มีความกระหายอยากในอารมณ์ที่พอใจทั้งหลายเป็นสำคัญ^{๓๘}

^{๓๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๓๒ – ๒๓๓.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๔๕๐.

^{๓๕} สุเขาวี พลอยห่ม (ผู้รวบรวม), สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, , หน้า ๑๑๕.

^{๓๖} บุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๒ -๔๐๓.

^{๓๗} สุเมธ เมธาวิทยกุล, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้งเฮ้าส์. ๒๕๓๔), หน้า ๕๖.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๐๗.

(ก) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา มีลักษณะ ๔ ประการ

เนื่องจาก “ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา นั้น เกิดจากตัณหา หรือเจือด้วยตัณหา ดังนั้นจึงมีลักษณะตามลักษณะของตัณหา ๓ ประการ คือ (๑) มีลักษณะมุ่งประสงค์เวทนา (๒) พัวพันเกี่ยวเนื่องกับตัวตนหรือเอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง และ (๓) นำไปสู่ปริเยสนาหรือการแสวงหา ดังนี้

๑. ลักษณะมุ่งประสงค์เวทนา^{๘๓} คือ เป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา ที่มุ่งต้องการเวทนา หรือต้องการเสวยเวทนาอันร่อยจากสิ่งที่ตนต้องการ คำว่า “เวทนา” แปลว่า ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึกของอารมณ์ หรือความรู้สึกสุขทุกข์^{๘๔} จำแนกประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประการ คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่)^{๘๕} อีกหมวดยังจำแนกเป็นเวทนา ๕ ประการ คือ สุขเวทนา (ความสบายทางกาย) ทุกขเวทนา (ความไม่สบายทางกาย) โสมนัสเวทนา (ความสบายใจ) โทมนัสเวทนา (ความไม่สบายใจ) และอุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกเฉยๆ)^{๘๖} ในเวทนาเหล่านี้ รหัสที่ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาต้องการก็คือ สุขเวทนา และ โสมนัสเวทนา^{๘๗} เมื่อไฟหรือผูกพันกับเวทนาอย่างนี้ จึงร่ารอนไปหาสิ่งที่จะทำให้เวทนาแก่มันได้ และสิ่งที่ต้องการก็คือ สิ่งใดก็ตามที่จะอำนวยเวทนาอันร่อยซึ่งตัณหาชอบ เมื่อจัดรวมเข้าเป็นประเภทแล้วก็มีเพียง ๖ อย่าง เรียกว่า “อารมณ์ ๖” หรือ “อายตนะภายนอก ๖” คือ รูป เสียง กลิ่น รส โคลงฐัพพะ (สัมผัสทางกายหรือสิ่งที่ถูกต้องกาย) และธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจหรือสิ่งที่ใจนึก)^{๘๘} โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารมณ์ที่เด่นชัดกว่า ที่เป็นรูปธรรม ๕ ประการแรกซึ่งเรียกว่า “กามคุณ ๕”^{๘๙} โดยนัยนี้เราจึงได้ลักษณะที่สำคัญของอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาว่า เป็นความกระหายอยากในสิ่งที่ให้เวทนา หรือความกระหายอยากในอารมณ์ที่ชอบใจหรือในกามคุณทั้งหลาย หรือความกระหายอยากได้อารมณ์ที่ชอบใจมาเสวยเวทนาอันร่อย

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕๔.

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,หน้า ๒๕๗.

^{๘๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๗๐.

^{๘๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๖๘.

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

^{๘๙} ที่ว่าตัณหาเกิดในอารมณ์ ๖ หรือกามคุณ ๕ นี้ ขยายความว่า ในปิยรูป สาดรูป มี ๑๐ หมวดๆละ ๖ อย่าง คือ อายตนะภายใน ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ และ วิจารณ์ ๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๕-๓๒๑.

๒. พัวพันเกี่ยวเนื่องกับตัวตนหรือเอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง^{๕๐} การที่ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยคัมภีร์ความต้องการเสพเสวยเวทนาจากอารมณ์ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้สร้างเสริมความรู้สึกอย่างหนึ่งที่ตั้งสมขึ้นด้วยความหลงผิด คือ ความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือมีอัตตาผู้เสพเสวยเวทนา เมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็ต้องมีความเห็นต่อเนื้อไปอีกว่า การที่จะได้เสพเสวยเวทนาอยู่เรื่อยไป ก็ต้องมีตัวตนผู้เสพเสวยที่เที่ยงแท้ถาวรได้ จากนั้นจึงมีความเห็นในทางตรงกันข้ามเกิดขึ้นมาซ้อนเป็นคู่คอยแย้งกันไว้ว่า ตัวตนนั้นมีเพียงชั่วคราว แล้วก็จะดับสิ้นพินาศขาดสูญไป ไม่คงอยู่เที่ยงแท้ถาวร ความเห็นหรือความยึดถือนี้กลับไปสัมพันธ์กันกับการเสพเสวยเวทนา กล่าวคือ ความมีอยู่คงอยู่อย่างตัวตนนั้น จะมีความหมายก็เพราะได้เสพเสวยเวทนาที่ชื่นชอบใจ แต่เมื่อใดไม่ได้เสพสม ความดำรงอยู่ของตัวตนก็จะไร้ความหมาย ถึงตอนนี้ก็มีใครมีความหมายเพียงว่า ความกระหายอยากในสิ่งที่ให้เวทนาเท่านั้น แต่ควรขยายออกไปให้ชัดเจนอีกว่า เป็นความกระหายอยากที่จะได้สิ่งอำนวยความสะดวกมาปรนเปรออัตตา หรืออยากให้อัตตาได้เสพเสวยเวทนาอันร่อยจากอารมณ์ที่น่าชื่นชม เป็นอันว่าลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยคัมภีร์มีศูนย์กลางมาที่ตัวตนหรือเพื่ออัตตาทั้งสิ้น^{๕๑}

๓. นำไปสู่ปริเยสนาหรือการแสวงหา เนื่องจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยคัมภีร์ความต้องการเอาสิ่งที่มาเสพเสวยเวทนา ดังนั้นความประสงค์ของลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยคัมภีร์หานี้จึงอยู่ที่การได้สิ่งนั้นๆมา วิธีการใดก็ตามที่จะให้ได้สิ่งนั้นมา เรียกเป็นคำเฉพาะในที่นี้ว่า การแสวงหา หรือ ปริเยสนา^{๕๒} คือ การไปหา รับเอา หรือหาทางอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะให้ได้สิ่งที่ต้องการนั้นๆมาเสพเสวย นั่นก็คือ ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยคัมภีร์หา นำไปสู่การแสวงหา ตรงกับภาษาบาลีว่า ตณฺหา ปฏิจฺจ ปริเยสนา แปลว่า เพราะอาศัยคัมภีร์หา การแสวงหาจึงเกิดขึ้น^{๕๓} และผลของการแสวงหาก็คือ การได้เสพเสวยเวทนาตามที่ตนต้องการ ตรงกับภาษาบาลีว่า ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ แปลว่า เพราะอาศัยการแสวงหา การได้จึงเกิดขึ้น^{๕๔} นั่นก็คือ ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสชนิดนี้จะทำให้เกิดการแสวงหากามวัตถุที่จะมาเสพเสวยปรนเปรอตนเอง และเมื่อแสวงหาได้แล้วก็นำสิ่งที่ตนแสวงหา นั้นมาเสพเสวยเวทนาอันร่อยจนเป็นที่พอใจ จนกว่ากามวัตถุนั้นจะไม่สามารถสนองความต้องการ

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๔๕๑.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๔-๔๕๕.

^{๕๓} อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๒๓/๓๒๖-๓๒๘, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๐.

^{๕๔} อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๒๓/๓๒๘, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๐.

ของเขาอีกต่อไป เขาก็จะแสวงหากามวัตถุอื่นอีกจนได้เสพเสวยตามที่ต้องการ เป็นอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นไปตามสูตรที่ว่า เมื่อยิ่งได้ ก็ยิ่งแสวงหา เมื่อยิ่งแสวงหา ก็ยิ่งได้ ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ

ดังนั้น ลักษณะที่สำคัญของลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาจึงเป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่มุ่งประสงค์เวทนา และต้องการสิ่งสำหรับเอามาเสพเสวยเวทนาหรือสิ่งที่จะปรนเปรอตัวตน จึงพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่กับตัวตนหรือเอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง และนำไปสู่ปริเยสนาหรือการแสวงหา

(ข) จำแนกลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา ได้ ๒ แบบ

ผู้วิจัยพิจารณาแบ่งลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาเป็น ๒ แบบ^{๕๕} คือ (๑) ตัณหาบุพเพสันนิวาส ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยอำนาจตัณหา และ (๒) ทิฏฐิบุพเพสันนิวาส ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบอำนาจทิฏฐิ ดังนี้

๑. ตัณหาบุพเพสันนิวาส ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันกันด้วยอำนาจตัณหา ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสประเภทนี้เป็นความปรารถนาต่อกันที่แรงกล้าที่เรียกว่า “ความทะยานอยาก” ที่มีต่อกามวัตถุทั้งหลายมี บุคคล สัตว์ วัตถุ และสิ่งของ เป็นต้น ด้วยการเข้าไปยึดถือเอาสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นเรา เป็นของเรา พร้อมทั้งพยายามดิ้นรนขวนขวายเพื่อเสาะแสวงหาสิ่งเหล่านั้นมาบำเรอปรนเปรอตนเอง หรือเพื่อตอบสนองความต้องการของตน มีลักษณะที่เป็นไปหรือการแสดงตัวให้ปรากฏเป็นรูปแบบที่แตกต่างกันถึง ๑๐๘ ประการ แต่เมื่อกล่าวโดยลักษณะที่สำคัญก็สามารถจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ^{๕๖}

ก. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม หมายถึง ความอยากได้ในกามคุณ คือ สิ่งสนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ

ข. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ หมายถึง ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็นอยากคงอยู่ตลอดไป (รวมถึงความใหญ่โต โดดเด่นของตน) หรือความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทิฏฐิหรือสัสสตทิฏฐิ

ค. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ หมายถึง ความอยากในความพรากกันไปแห่งตัวตน จากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสิ้นขาดสูญ (รวมทั้งการพรากพ้น บั่นทอน แห่งตัวตน) หรือความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิ

^{๕๕} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๒ .

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๖/๕๗๓. และ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๑.

ดังนั้น “คัมภีร์หาบุพเพสันนิวาส” หมายถึง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยอำนาจตัดหา เจือด้วยตัดหา หรือเกิดมาจากตัดหาทั้ง ๓ ประการนี้ คือ กามตัดหา ความทะยานอยากในกาม ภวตัดหา ความทะยานอยากในภพ และวิภวตัดหา ความทะยานอยากในความปราศจากภพนั่นเอง

๒. ทิฏฐิบุพเพสันนิวาส ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันกันด้วยอำนาจทิฏฐิ คำว่า “ทิฏฐิ” แปลว่า ความเห็น ทฤษฎี ความเชื่อถือ หรือความเข้าใจ แนวคิดอย่างใดอย่างหนึ่งที่สั่งสมอบรมมาและยึดถือเชิดชูไว้^{๕๙} ทิฏฐินี้เป็นคำกลางๆก็มี จะให้รู้ว่าดีหรือชั่ว เดิมคำที่มีความหมายต่างเข้า เช่น สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) เป็นต้น แต่โดยมากใช้ในความหมายข้างเห็นผิด คือ ใช้เป็นมิจฉาทิฏฐิมากกว่า^{๕๘} ดังนั้น “ทิฏฐิบุพเพสันนิวาส” หมายถึง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เกิดจากความเห็นผิด หรือที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งหมายถึง “สักกายทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ การตกอยู่ในทิฏฐิ ความรکشฏคือทิฏฐิ ความกันดารคือทิฏฐิ เสียนนามคือทิฏฐิ ความคืนรนคือทิฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่นทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดิรดิษฐ์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่าลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสด้วยอำนาจทิฏฐิ^{๕๙}

ดังนั้นแสดงว่า “ทิฏฐิบุพเพสันนิวาส” เป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เกิดจากความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฏฐิที่ประกอบด้วย สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าร่างกายเป็นของตน ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตนมีวัตถุ ๒๐ ประการ ได้แก่ ความเห็นรูปเป็นอตตา เห็นอตตามีรูป เป็นต้น^{๖๐} มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรมมีวัตถุ ๑๐ ประการ ได้แก่ ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล เป็นต้น^{๖๑} และอันตคาหิกทิฏฐิ ความเห็นที่ยึดเอาที่สุด คือ เล่น ไปถึงที่สุดในเรื่องหนึ่งๆมีวัตถุ ๑๐ ประการ ได้แก่ ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด เป็นต้น^{๖๒} ตลอดจนถึงมิจฉาทิฏฐิ คือ

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๑๒๒.

^{๕๘} สุเชาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม), สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๕๔.

^{๕๙} พุ.จ. (ไทย) ๓๐ / ๑๒๒ / ๔๐๓ .

^{๖๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔ / ๑๐๐๗ / ๒๖๐-๒๖๑.

^{๖๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๕๗๑ / ๖๒๐-๖๒๑.

^{๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕ / ๕๗๒ / ๖๒๑.

ความเห็นผิด ๖๒ ประการ ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสเกิดขึ้นล้วนต้องอาศัยทิวฏฐิเหล่านี้ จึงเรียกว่า “ทิวฏฐิบุพเพสันนิวาส”

กล่าวได้ว่า ตัณหาและทิวฏฐินี้เป็นธรรมที่ใกล้ชิดกัน อยู่ในชุดเดียวกัน และอิงอาศัยกัน และกัน คือ เมื่อเห็นว่าสิ่งใดดี น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ (ทิวฏฐิ) ก็อยากได้สิ่งนั้นมาครอบครองหรือนำมาเสพเสวยเวทนาอันอร่อย เพื่อบำรุงบำเรอปรนเปรอตนเอง (ตัณหา) และในทางตรงกันข้าม เมื่ออยากได้สิ่งใด (ตัณหา) ก็จะมองจะเห็นให้เป็นอย่างนั้นตามความปรารถนาของตน (ทิวฏฐิ) และถ้าเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าชอบใจ ก็อยากให้คงอยู่นานๆ แต่ถ้าสิ่งนั้นไม่เป็นไปตามที่ต้องการหรือเปลี่ยนแปลงไป ก็ไม่อยากจะ ไม่อยากเป็น อยากให้สิ่งเหล่านั้นหมดสิ้นไป ดังนั้นเมื่อตัณหาบุพเพสันนิวาสเกิดขึ้น ทิวฏฐิบุพเพสันนิวาสก็ย่อมจะเกิดตามมา และเมื่อทิวฏฐิเกิดตัณหาที่จะเกิดด้วยเช่นกัน

๒.๔.๓. ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ

สำหรับลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะนั้น มีความเอิบอ้อมใจเป็นที่ตั้งจึงประกอบด้วย “เปมะ” คำว่า เปมะ มีความหมายว่า ปิติย์ แปลว่า ความเอิบอ้อมใจ, ความดีใจ, ความเบิกบานใจ มีรูปสำเร็จเป็นต่างๆ ได้แก่ ปิโณติ ปิณาติ ปิติ ปิโย เปโม เป็นต้น^{๑๑๓} บทวิเคราะห์ว่า ปินยติติ วา ปิ, ปิโน ภาโว เปมึ ความเอิบอ้อมใจชื่อว่าปิ หรือความเอิบอ้อมใจชื่อว่าเปมะ^{๑๑๔} ในภาษาอังกฤษคือ เปมึ (Pemen) มาจากภาษาสันสกฤตว่า เปรมนุ (Preman) หมายถึง kindness (ความกรุณา) joy (ความสนุกสนาน) pleasure (ความยินดี) love(ความรัก affection (ความรักใคร่)^{๑๑๕} ดังนั้น เปมะ หมายถึง ความเอิบอ้อมใจ ความชอบ ความมีเชื้อโย ความสนุกสนาน ความยินดี เป็นต้น

ถือว่าเป็นเรื่องยากที่จะแยกลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะให้แตกต่างจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาออกจากกันเสียทีเดียว แท้จริงแล้วลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาส ที่ประกอบด้วยเปมะใช้แสดงลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกลางๆไม่เป็นฝ่ายกุศลและอกุศล แต่มักจะใช้ในความหมายที่ค่อนข้างไป

^{๑๑๓} หลวงเทพคุณานุศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป. ๘), ธาตุப்புทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี – ไทย แผนกธาตุ ประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง, หน้า ๒๓๘.

^{๑๑๔} พระมหาสมปอง มุทิโตแปลและเรียบเรียง. พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้รจนา), อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๓๓.

^{๑๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary) ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระชินทุรินธนาถ, หน้า ๕๔๖.

ในทางอภิปรัชญา และจากอรรถกถาเทวทหสูตรว่า “เพราะฉะนั้นตัณหาแล ท่านเรียกว่า ราคะ เพราะกำหนด เรียกว่า นันทะ เพราะพอใจ เรียกว่า เปมะเพราะ ความเอิบอิมใจ ...ฯลฯ”^{๑๐๖} แสดงว่า ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาส ที่ประกอบด้วยเปมะเป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาส ที่มีลักษณะของตัณหาอยู่ด้วย ซึ่งจัดเป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล อยู่ในกิเลสตระกูล โลภะ แต่มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือ แม้จะเป็นลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่มีตัณหาประกอบด้วยก็ตามก็ไม่ได้จัดไว้เป็นฝ่ายกิเลสในกลุ่มโลภะเช่นเดียวกับ ราคะ ตัณหา

ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะเรียกอีกอย่างว่า เกหสิตเปมะ หมายถึง ความเอิบอิมใจอันอาศัยเรือน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันโดยเป็นญาติกัน เป็นคนร่วมเรือน เดียวกันความผูกพันแบบพ่อแม่ลูก ญาติพี่น้องและสามีภรรยา^{๑๐๗} นอกจากนี้ยังเป็นความเอิบอิมใจที่เกิดขึ้นภายในใจของมนุษย์และสัตว์^{๑๐๘} หรือ มองเห็นคุณงามความดีในใจของคนที่อยู่ร่วมด้วย เห็นความดีของจิตใจหรือความงามทางร่างกาย ก็จะมองเห็นความดี มีคุณธรรมอยู่ด้วยเสมอ^{๑๐๙}

ดังนั้น ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะที่ประกอบด้วยเปมะจึง หมายถึง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เป็นความรู้สึกรักหรือความเอิบอิมใจที่เกิดขึ้นภายในใจ เป็นความผูกพันของบุคคลที่อยู่ครองเรือน หรือเกี่ยวกับบุคคลในครอบครัว เช่น บิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา เป็นการมองเห็นความดีงามหรือคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ และเป็นหน้าที่ที่บุคคลในครอบครัวพึงปฏิบัติต่อกัน

(ก) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ

เนื่องจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะจะคาบเกี่ยวระหว่าง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาด้วย เป็นตามสัตยชาติญาณแห่งของมนุษย์ และสัตว์ และ คุณธรรมหรือความปรารถนาดีต่อกัน (เมตตา)^{๑๑๐} จึงมีลักษณะที่สำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาร่วมด้วยและ (๒) ลักษณะที่ประกอบด้วยคุณธรรม ดังนี้

^{๑๐๖} ส.ข.อ. (ไทย) ๓/๒๖.

^{๑๐๗} สุเขาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม), ธรรมานุกรม : ประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, หน้า ๓๔๕.

^{๑๐๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๑๐๘ / ๒๗๕ , ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๘/๑๗๖.

^{๑๐๙} วิธาน สุชีวกุปต์ และ สนธิ บางยี่ขัน, ปรัชญาไทย (Thai Philosophy) PY 424 (PY 442), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๖), หน้า ๖๗ - ๖๘.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๗.

๑. ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาร่วมด้วย ซึ่งมีลักษณะสำคัญที่มุ่งประสงค์เวทนา จึงต้องการเสพเสวยเวทนาอันร่อยจากกามคุณ ๕ ที่เรียกอีกอย่างว่า กามตัณหา พัวพันเกี่ยวเนื่องกับตัวตนหรือเอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง และนำไปสู่การแสวงหา

๒. ลักษณะที่ประกอบด้วยคุณธรรม เป็นสิ่งที่เกิดจากคุณธรรมและความรับผิดชอบภายในใจ คำนี้ถึงความดีหรือความงามทางจิตใจเป็นสำคัญ คอยควบคุมลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาให้ดำเนินไปในทางที่ดีงาม ถูกต้อง และเหมาะสม ไม่ใช่มุ่งสนองความต้องการของตนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ความงามทางจิตใจ นี้ ก็คือ ความงามที่เกิดจากคุณธรรมนั่นเอง หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าของจิตใจ หรือจะเรียกว่า ความเห็นอกเห็นใจ ความสงสาร ความเมตตา ความปราณี หรือความมีมนุษยธรรมก็ได้ คุณธรรมเหล่านี้เข้ามามีอิทธิพลเหนือตัณหา ทำให้สัญชาตญาณแห่งกามารมณ์โดยธรรมชาติกลับกลายมาเป็นความเอิบอิมใจ^{๑๑๑} และคอยควบคุมธรรมชาติของตัณหาให้อยู่ในขอบเขตที่ถูกต้อง เหมาะสม และดีงาม กลับกลายเป็นสิ่งที่มีคุณประโยชน์

สรุปได้ว่า เพราะปุถุชนยังมีตัณหาอยู่จึงต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมคอยควบคุมควบคุมกันไว้ นี่คือนิยามของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยแปมะ เป็นการพัฒนาบุพเพสันนิวาสของตนเองให้สูงขึ้น เช่น ความรู้สึกที่ดีงามต่อกัน เป็นเรื่องของคุณธรรม เพราะมี หลักธรรมมาส่งเสริมหรือมาควบคุมตัณหา เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันให้ประณีตยิ่งขึ้นไป

๒.๕ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาส

เมื่อพิจารณาเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสตามชนิดและลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคตะ ซึ่งบุพเพสันนิวาสทั้ง ๓ ชนิดนี้มีเหตุเกิดที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้วิจัยได้แบ่งเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสออกเป็น ๓ ประการคือ (๑) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล (๒) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล และ (๓) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ ดังนี้

๒.๕.๑ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

จากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลที่ผูกพันกันด้วยเมตตาและฉันทะนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายกุศลออกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) เหตุเกิดแห่ง

^{๑๑๑} วิเทศ กรณีย์, ปรัชญาครองรักครองเรือน, (กรุงเทพฯ : ประจักษ์วิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๘ - ๙.

บุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาและ (๒) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ ดังนี้

(๑) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา

เนื่องจากเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตามาจาก อโทสเจตสิก ในฝ่าย โสภณเจตสิก (เจตสิกฝ่ายดีงาม) ประกอบกับจิตฝ่ายกุศล ก่อให้เกิดความปรารถนาฝ่ายกุศลที่เรียกว่า ความเมตตา จากนั้นก็ดำเนินไปตามขั้นตอนของพรหมวิหาร ๔ หรืออัปมัณฺญา ๔ ซึ่งมีหัวข้อธรรม เป็นอันเดียวกัน แต่มีขอบเขตที่แตกต่างกัน คือ พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธ์ บางทีท่านก็แปลว่า ธรรมเป็น เครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหม หรือให้เสมอ ด้วยพรหม^{๑๑๒} และเรียกอีกอย่างว่า อัปมัณฺญา เพราะแผ่ทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทุกถ้วน หน้า โดยไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขต ไม่มีจำกัด ไม่จำเพาะเจาะจง ดังพระบาลีว่า อปฺปมาเนสุ สุตเต สุ กวาติ อปฺปมณฺญา แปลว่า ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ฉะนั้น ชื่อ ว่า อัปมัณฺญา^{๑๑๓} พรหมวิหารธรรม หรืออัปมัณฺญา ๔ ประการนี้ มีเหตุเกิด ขึ้นในสถานการณ์ที่ แตกต่างกัน คือ^{๑๑๔}

๑. เมตตา ปรารถนาคืออยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า ซึ่งหมายถึง ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เริ่มจากแต่ละคนที่เกี่ยวข้อง ขยาย ออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้ง โลก ดังที่กล่าว ไว้ว่า

ภิกษุผู้มีจิตศรัทธาคด้วยเมตตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนคนเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่ รัก เป็นที่ชอบใจแล้ว พึงรักใคร่ ฉะนั้น^{๑๑๕}

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของสัตว์ทั้งปวง ดังที่กล่าวไว้ว่า

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า๑๔๘ - ๑๔๙.

^{๑๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมารจิริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉท ๕ เล่มที่ ๑, (กรุงเทพฯ : ทิพย์ วิสุทธ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๘.

^{๑๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๘ - ๑๑.

^{๑๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

ภิกษุผู้มีจิตสทรรคด้วยกรุณา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งตกทุกข์ได้ยาก แล้วพึงสงสาร ฉะนั้น^{๑๑๖}

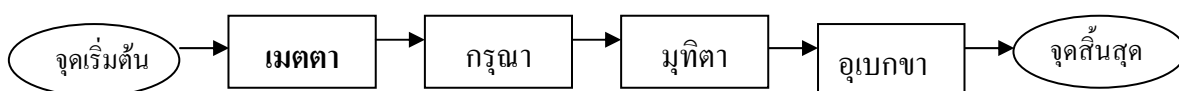
๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตใจผ่องใส บันเทิง กอปรด้วยอาการแจ่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า

ภิกษุผู้มีจิตสทรรคด้วยมุทิตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจ แล้วยินดีด้วย ฉะนั้น^{๑๑๗}

๔. อุเบกขา วางใจเป็นกลาง ให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อ ไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบคนได้ดีแล้ว หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน ชื่อว่า มีอุเบกขา ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

ภิกษุผู้มีจิตสทรรคด้วยอุเบกขา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รักชอบใจก็ไม่ชัง ไม่เป็นที่ชอบใจก็ไม่ชัง แล้วเป็นผู้มีอุเบกขา ความวางเฉย ฉะนั้น^{๑๑๘}

แผนภาพที่ ๔ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาได้ดังนี้

(๒) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ เริ่มต้นที่โยนิโสมนสิการ กล่าวคือ ฉันทะมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลฐาน หมายความว่า ฉันทะเกิดมาจากโยนิโสมนสิการ (การคิดแบบคาย การคิดที่ถูกวิธี การรู้จักคิด หรือคิดเป็น) ซึ่งเป็นขั้นตอนฝ่ายปัญญา^{๑๑๙} เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่ต้องมีความคิดหรือความรู้ความเข้าใจเข้ามาเกี่ยวข้อง

^{๑๑๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๕๓/๔๒๘.

^{๑๑๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๖๓/๔๓๐.

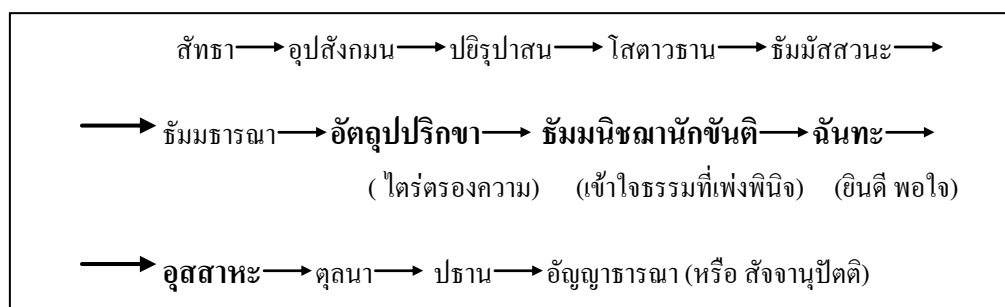
^{๑๑๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๓/๔๓๑.

^{๑๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๔๕๔.

กระแสที่ไหลเรื่อยไปโดยไม่ต้องใช้ความคิด คือ กระแสอวิชชา - ตัณหา ส่วนความผูกพันในความคิดหรือสิ่งที่ดี หรือการที่จะกำหนดได้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดี ต้องอาศัยความรู้คุณค่าของสิ่งหรือภาวะนั้นต่อชีวิต หรือรู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก่อน มิใช่เพียงกระทบเข้าก็รู้สึกสุขทุกข์ แล้วก็เกิดความชอบใจ ซัดใจต่อไปเองทันทีเหมือนอย่างกระแสฝ้ายอวิชชาตัณหา ด้วยเหตุนี้ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ จึงต้องใช้โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยของปัญญาเข้ามาตัดกระแสอวิชชาตัณหา เปลี่ยนเป็นขั้นตอนการดับอวิชชาตัณหา โยนิโสมนสิการนี้เพียงคอยชักนำกระแสความคิดให้เดินถูกทาง เข้าสู่แนวทางของฉันทะที่เคยปลูกฝังไว้ก่อนแล้วหรืออาจต้องคิดพิจารณาสืบสาวหาเหตุผล เมื่อพิจารณาเห็นคุณค่าของสิ่งนั้นหรือภาวะนั้นแล้ว จิตใจจะลาดเอนพุ่งไปหาสิ่งนั้นเอง เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ เดินไปอย่างนี้เป็นธรรมดา ไม่ต้องบังคับหรือหาสิ่งใดมาหลอกล่อชักจูง จากนั้นก็จะเกิดอุตสาหะหรือวายามะหรือวิริยะ ที่จะกระทำสิ่งดีงามหรือภาวะที่ดีงามนั้นให้เกิดมีเป็นจริงขึ้น ขั้นตอนของเหตุเกิดอย่างนี้ในบางกรณีที่เป็นเรื่องเฉพาะ อาจ ย่อยขั้นตอนออกไปให้เห็นองค์ธรรม ชัดเจนขึ้น ในทิวากิริยสูตรและจังกิยสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงลำดับขั้นตอนการบรรลุความจริงขั้นปรมาตถ์ กล่าวคือ “พระอรหัตผล” ด้วยการบำเพ็ญปฏิบัติโดยลำดับ คือ

กлубุตรในศาสนานี้ เมื่อเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหาย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงียโสตสดับ เมื่อเงียโสตสดับแล้ว ย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมทรงจำไว้ ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่งพินิจ เมื่อมีการเพ่งพินิจธรรมอยู่ ฉันทะ^{๑๒๐} ย่อมเกิด กлубุตรนั้นเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้วย่อมพิจารณาไตร่ตรอง ครั้นพิจารณาไตร่ตรองแล้ว ย่อมอุทิสกายและใจ เมื่ออุทิสกายและใจแล้ว ย่อมทำให้แจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยม (นิพพานสัจจะ) ด้วยนามกาย และเห็นแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา (มรรคปัญญา)^{๑๒๑}

แผนภาพที่ ๕ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ ได้ดังนี้

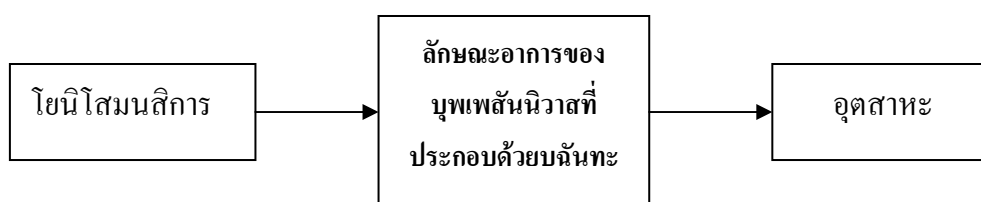

^{๑๒๐} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๓๒/๓๐๖

^{๑๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒,๔๓๐/๕๔๒,

ขั้นตอนการพิจารณาเนื้อความหรือไต่ตรองความ (อตุลุปริชา) ก็คือขั้นของโยนิโสมนสิการ ส่วนการเข้าใจธรรมที่เพ่งพินิจ (ซัมมนิชฌานักขันติ) ก็เป็นผลต่อเนื่องจากการพิจารณาไต่ตรองนั้น รวมทั้งสองอย่างเป็นขั้นตอนของการใช้ปัญญา เมื่อพิจารณาเข้าใจ มองเห็นสิ่งที่มีคุณค่าเป็นความจริงแล้ว จิตก็น้อมไปหา เรียกว่าเป็นฉันทะ คือ ยินดี พอใจ ต้องการสิ่งหรือภาวะที่ดีงามที่เป็นธรรมเป็นสัจจะ สรุปรแต่ขั้นตอนใหญ่ๆก็คือ โยนิโสมนสิการนำไปสู่เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ แล้วนำต่อไปสู่อุตสาหะหรือวิริยะ สามารถแสดงได้ดังนี้^{๑๒๒}

แผนภาพที่ ๖ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะโดยย่อ

สรุป เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะได้ว่าเป็นขั้นตอนฝ่ายปัญญา ที่เริ่มต้นด้วยโยนิโสมนสิการ ก่อให้เป็นเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะและนำไปสู่การกระทำร่วมกันหรือต่อกัน คือ อุตสาหะหรือวิริยะ

๒.๕.๒ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล

เนื่องจากเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายอกุศลมาจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันด้วย “ตัณหา” ดังนั้น เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จึงดำเนินตามแนววิถีเดียวกันกับ หลักปฏิจสุมุปาบาท คือ ปัจจยาการ หมายถึง อาการแห่งธรรมที่อาศัยการเกิดขึ้น คำว่า “ปฏิจสุมุปาบาท” มาจากภาษาบาลีว่า “ปฏิจสุมุปาบาท” ส่วนคำว่า “ปัจจยาการ”^{๑๒๓} แปลว่า อาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นคือ อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน เป็นสภาวะธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นจนเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกัน อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กันระหว่างเหตุผลและสิ่งที่ปรากฏ โดยไม่เกี่ยวเนื่องกันกับเหตุผลนั้น ไม่มีเลย”^{๑๒๔} เช่น อวิชชา

^{๑๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๒๖.

^{๑๒๓} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑ /๓.

^{๑๒๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจสุมุปาบาทที่ปณีและปัจจย ๒๔ โดยย่อ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาลวิทยา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๐-๑๑.

เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร อารมณ์ต่างๆ ต้องเกิดตามปัจจัยด้วยปัจจัยนั้น คำว่า “ปัจจัย” หมายความว่า เกื้อหนุนสรรพสิ่งให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่และเปลี่ยนแปลง หลักปฏิจสุมุขบาทมีจุดมุ่งหมายให้ทราบถึงความ เป็นปัจจัย^{๑๒๕} โดยดำเนินไปตามปฏิจสุมุขบาทที่เป็นไปตามปกติ เพียงแต่เริ่มแยกออกแสดงอาการที่เป็นไปในภายนอกต่อจากค้นหาเป็นต้นไป

ซึ่งปฏิจสุมุขบาทสายเกิดตามแนวปกติ พุทธพจน์ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขาร จึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา(ความแก่)มรณะ(ความตาย)โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้จึงมี^{๑๒๖}

แต่เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา^{๑๒๖} ตั้งแต่อวิชชาเรื่อยไปจนถึงค้นหา ซึ่งทำให้เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาเกิดขึ้น จากนั้นก็แยกออกจาก ค้นหาแสดงขั้นตอนที่เป็นไปในภายนอกเป็นขั้นตอนเรื่อยไป ซึ่งได้แสดงพุทธพจน์เฉพาะ ช่วงตอนนี้ว่า

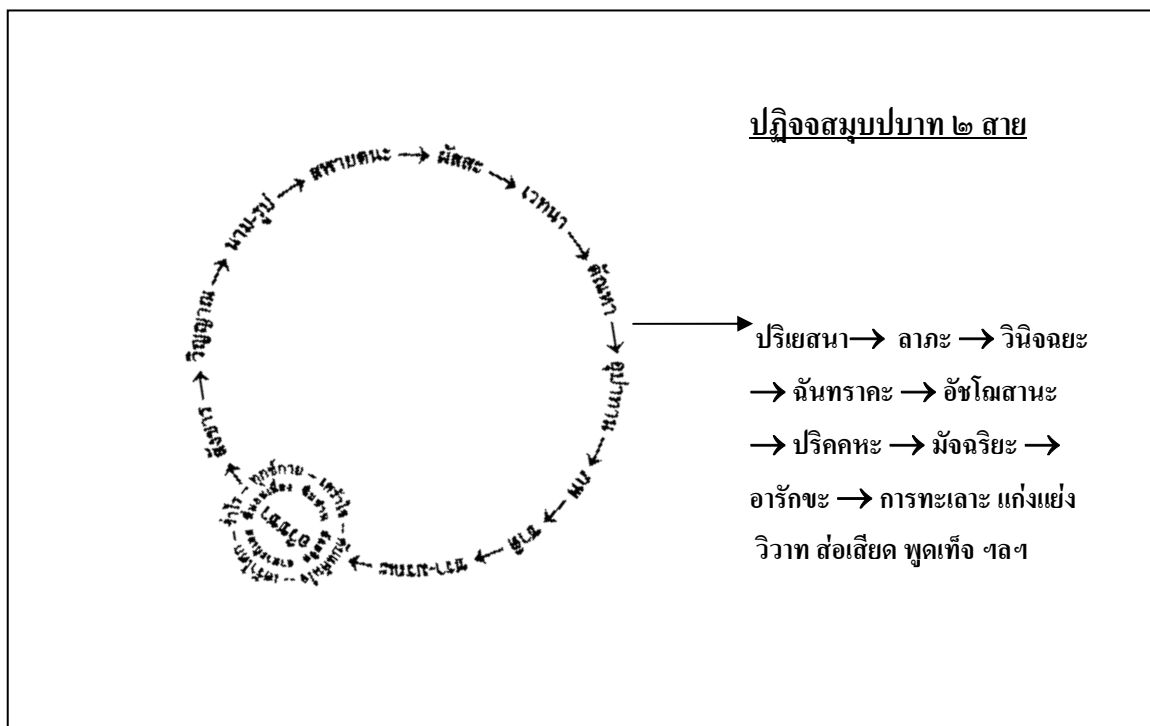
อานนทํ ด้วยเหตุดังนี้แล

เพราะอาศัยเวทนา.....	ตัณหา (ความทะยานอยาก) จึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	ปริยเสนา (การแสวงหา) จึงมี
เพราะปริยเสนาเป็นปัจจัย	ลาภะ (การได้) จึงมี
เพราะลาภะเป็นปัจจัย	วินิจจยะ (การกำหนด ตัดสิน) จึงมี
เพราะวินิจจยะเป็นปัจจัย	ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงมี
เพราะฉันทราคะเป็นปัจจัย	อหโมसानะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี
เพราะอหโมसानะเป็นปัจจัย	ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี
เพราะปริคคหะเป็นปัจจัย	มัจฉริยะ (ความตระหนี่หวงแหน) จึงมี
เพราะมัจฉริยะเป็นปัจจัย	อาร์กขะ (ความหวงกั้น) จึงมี
เพราะอาร์กขะเป็นเหตุ	บาปอกุศลเป็นอเนกย่อมเกิดขึ้น

^{๑๒๕} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจสุมุขบาท : กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๑๒๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑-๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

จากการถือ ท่อนไม้ การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า “มึงมึง” การพูดต่อเสียด และการพูดเท็จ”^{๑๒๗}
 แผนภาพที่ ๗ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาทั้ง ๒ สาย ได้ดังนี้

ขั้นตอนนี้เป็นเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาโดยพิสดารตามหลักปฏิจสมุปบาท แต่สามารถสรุปโดยย่อได้^{๑๒๘} ดังนี้

แผนภาพที่ ๘ : แสดงเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาโดยย่อ

...อวิชชา... เวทนา → **ตัณหา** → ปริเยสนา...

เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา นี้ ก่อตัวขึ้นภายในความห่อหุ้มของอวิชชา กล่าวคือ เมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจก็ตาม เห็นรูปสวยหรือน่าเกลียด ได้ยินเสียงไพเราะหรือมาน่าฟัง เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกสุขหรือทุกข์

^{๑๒๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๕๕-๒๕๖/๑๘๑.

^{๑๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๒๖.

หรือเฉยๆขึ้น ในเวลานั้นตัณหาที่จะเกิดขึ้นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ถ้ารู้สึกสุขก็ยินดี ขึ้นชอบ คล้อยตามไป คิดใจ ใฝ่รัก อยากรู้ ถ้ารู้สึกทุกข์ ก็ยินร้าย ขัดใจ ชัง อยากรหลีกเลี่ยง หรืออยากให้สูญสิ้นไปเสีย ถ้ารู้สึกเฉยๆ ก็เพลินๆ เรื่อยเฉื่อยไป อาการอย่างนี้มันเป็นไปได้เอง ไม่ต้องใช้ความคิดหรือความเข้าใจใดๆทั้งสิ้น และไม่ต้องใช้ความสำนึกใคร่ตรง (อโยนิโสมนสิการ) ตรงข้าม ถ้ามีความรู้ความเข้าใจ หรือใช้ความคิดแทรกเข้ามาในเวลานั้น เช่น รู้ว่ารูปที่น่าเกลียดนั้นเป็นสิ่งที่ประโยชน์ หรือรู้ว่าเสียงไพเราะนั้นเป็นสัญญาณอันตราย หรือเกิดสำนึกทางจริยธรรมหรือวัฒนธรรมประเพณีว่า สิ่งนั้นไม่เหมาะสมกับภาวะหรือฐานะของตน เป็นต้น ตัณหาที่อาจถูกตัดตอนไป^{๑๒๕} อย่างที่เรียกว่า “เป็นอยู่แค่เพียงปลายเส้นประสาท”

รวมความก็คือ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาเกิดก็เพราะเป็นไปตามขั้นตอนของอวิชชา-ตัณหา หรือเรียกให้เต็มว่า อวิชชา - ตัณหา - อุปาทาน เป็นอันว่า อวิชชานั้นเองเป็นเหตุ^{๑๓๐} เมื่อขั้นตอนของลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาเกิดขึ้น จนเกิดความปรารถนา ความต้องการอย่างรุนแรง ก็ชักนำไปสู่การแสวงหา (ปริเยสนา) ใฝ่หา ค้นหา เพื่อให้ได้มาครอบครอง อยากเข้าไปยึดถือครอบครองแต่เพียงผู้เดียว ไม่อยากให้อื่นแย่งจากตนไป เรียกว่า ความหึงหวง หรือหวงผัสสะ เมื่อมีความหวงแหนเห็นแก่ตัว หรือความหึงหวง จึงอาจทำให้เกิดการแย่งชิงทะเลาะเบาะแว้ง แม้จะไม่ได้แย่งชิงทะเลาะเบาะแว้งกับใคร ก็มักจะเกิดความมัวหมองมุ่น จนกระทั่งบางทีก็ถึงกับละทิ้งกิจการหน้าที่หรือความดีงามที่ควรจะทำ หรือ ทำให้ยังโลกแล้วพยายามแสวงหาสิ่งต่างๆ มุ่งแต่จะกอบโกยเอามาเพื่อตัวเองและเพื่อคนที่ตนปรารถนา^{๑๓๑}

๒.๕.๓ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยาकตะ

เนื่องจากเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่เป็นฝ่ายอัพยาकตะมาจากลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันด้วย “เปมะ” ดังนั้น เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ นั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาแบ่งหัวข้อออกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ทำให้พบกัน หรือมีความสัมพันธ์กันได้ และ (๒) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ทำให้อยู่ร่วมกันได้ ดังนี้

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕๐ - ๔๕๑.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑๑ - ๕๑๒.

^{๑๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ความรักจากทวเลนไทน์สู่ความเป็นไทย, หน้า ๖ - ๗.

(๑) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ทำให้พบกันหรือมีความสัมพันธ์กันได้

จากคำถามมากมาย เช่น มีปัจจัยอะไรหนอแลเป็นเหตุให้บุคคล บางคนในโลกนี้พอเห็นกันเข้าเท่านั้นหัวใจก็สงบนิ่งสนิท คือเยือกเย็นดั่งเอาน้ำหอมพ่นหม้อมารด บางคนไม่สงบ บางคนพอเห็นกันเข้าเท่านั้นก็มีจิตฟุ้งใส่ออนลมนลละไม เยื่อใยต่อกันด้วยอำนาจความรัก บางคนก็ไม่เยื่อใยต่อกัน ที่เป็นเช่นนี้เหตุปัจจัยอะไร ดังที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุไรหนอ เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ พอเห็นกันเข้าก็เฉยหัวใจก็เฉย บางคนพอเห็นกันเข้าก็เลื่อมใส” ^{๑๓๒}

พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสตอบว่า

“ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อน

(๒) ด้วยความเกื้อกูลต่อกันในปัจจุบัน

เหมือนดอกกุบลและชลชาติ เมื่อเกิดในน้ำย่อมเกิดเพราะอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือน้ำและเปือกตม ฉะนั้น” ^{๑๓๓}

สรุปความได้ว่า การที่จะพบกันหรือมีความสัมพันธ์กันได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. อดีตชาติ คือ การเคยอยู่ด้วยกันในกาลก่อน การได้อยู่อาศัยร่วมกันมาในอดีตชาติ เช่น เคยเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ศิษย์ สามิภรรยา ญาติมิตร นายบ่าว หรือ สมณะ ศฤหส์ภัก ความผูกพันรั้ง คงติดตามไปทุกชาติ เป็นบุพเพสันนิวาส ที่เรียกว่า “บุพพุปการะ” คือ การที่เคยอุปการะเลี้ยงดูกันมา หรือเคยทำบุญเกี่ยวพันกันมา เมื่อมาพบกันในชาตินี้ก็จะเกิดความรู้สึกสนิทสนมคุ้นเคยกันได้ง่าย เหมือนเคยรู้จักกันมานานเป็นแรมปี

๒. ปัจจุบันชาติ เรียกว่า ปัจจุบันหิตะ คือ การเกื้อกูลกันในปัจจุบัน มีความเอื้ออาทร เป็นกัลยาณมิตรต่อกันเปรียบเหมือนน้ำที่ทำให้ดอกบัวงอกงาม ซึ่งก็จะเป็นบุพเพสันนิวาสในชาติต่อไป คนที่อยู่กันด้วยบุพเพสันนิวาสอย่างเดียวแต่ขาดความเกื้อกูลก็เหมือนปลูกรักบัวบนดิน อยู่กันได้ไปวัน ๆ แบบไร้ความหมาย ตรงกันข้ามถ้าคนที่เราอยู่ด้วย แบบที่เรียกว่า “รักเขาข้างเดียว” คือ ขาดบุพเพสันนิวาสกันมาก่อน ความสัมพันธ์นั้นก็ไม่งอกงาม เหมือนปลูกรักบัวในอ่างน้ำที่ไร้โคลนตม หมั่นเติมน้ำให้เต็มเปี่ยมทุกวัน แต่ดอกบัวก็ยังเหี่ยวแห้ง ดังนั้นบุพเพสันนิวาสและการเกื้อกูลกันจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้ได้พบกันหรือมีความสัมพันธ์กันได้

^{๑๓๒} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๔๕๘ .

^{๑๓๓} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

(๒) เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ทำให้อยู่ร่วมกันได้

เมื่อได้พบกันหรือมีความสัมพันธ์กันแล้ว จะอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ นั้น จะต้องมีคุณธรรมที่สมหรือเสมอกัน เรียกว่า สมชีวิตรรมมี ๔ ประการ คือ (๑) สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน (๒) สมศีลา มีศีล คือ ความประพฤติเสมอกัน (๓) สมจาคะ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสมอกัน (๔) สมปัญญา มีปัญญาสมหรือเสมอกัน^{๑๓๔} ดังที่ นกุลบิดาและนกุลมารดา ได้กราบทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึงความปรารถนาที่จะอยู่ด้วยกันได้ตลอดไปทั้งปัจจุบันและในสัมปรายภพว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นับแต่เวลาที่ตระกูลนาคฤหปตานีสุนกุลมารดาซึ่งยังเป็นสาวมา เพื่อข้าพระองค์ผู้ยังเป็นหนุ่ม ข้าพระองค์มิได้รู้สึที่จะประพฤตินอกใจ คฤหปตานีสุนกุลมารดาแม้ด้วยใจเลย ที่ไหนจะประพฤตินอกใจด้วยกายเล่า ข้าพระองค์ทั้งสองปรารถนาพบกันและกันทั้งในปัจจุบันทั้งในสัมปรายภพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูกร คฤหบดีและคฤหปตานี ถ้าภรรยาและสามีทั้งสองหวังจะพบกันและกันทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพไซ้ ทั้งสองเที่ยวพึงเป็นผู้มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกันและ มีปัญญาเสมอกัน ภรรยาและสามีทั้งสองนั้นย่อมได้พบกันและกันทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ภรรยาและสามีทั้งสองเป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอ มีความสำรวม เป็นอยู่โดยธรรม เจริญคำที่น่ายรักแก่กันและกัน ย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความผาสุก ทั้งสองฝ่ายมีศีลเสมอกัน รักใคร่กันมาก ไม่มีใจร้ายต่อกัน ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ทั้งสองเป็นผู้มีศีลและวัตรเสมอกัน ย่อมเป็นผู้เสวยกามารมณ์ เพลิดเพลินบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก ฯ^{๑๓๕}

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์หรือการอยู่ร่วมกันจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าขาดจากเหตุปัจจัยทั้งอดีตชาติที่เป็นบุพเพสันนิวาสและปัจจุบันชาติที่เป็นความเกื้อกูลประกอบกัน ความรู้สึกที่มีต่อกันตอนแรกที่พบได้รู้จักกันจนกระทั่งมีความสัมพันธ์ร่วมกัน เป็นผลของบุพเพสันนิวาสจากการเคยอยู่ร่วมกันมาก่อนเป็นกรรมเก่าในอดีตชาติ แต่การจะร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันได้ถือว่าเป็นกรรมใหม่ที่เกิดจากการกระทำต่อกันในปัจจุบันชาติ ไม่ว่าจะเป็นกรรมเก่าหรือกรรมใหม่ กุศลและอกุศลที่ได้สร้าง “คู่สร้างคู่สมหรือคู่เวรคู่กรรม” ต้องมีสิ่งทีเสมอกัน ๔ ประการคือ

๑. ศรัทธาเสมอกัน คือ เคารพนับถือลัทธิศาสนาสิ่งเคารพและหลักการต่าง ๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกันหนักแน่นเข้าหากัน หรือปรับตัวเข้าหากันได้

^{๑๓๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔.

^{๑๓๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔.

๒. ศิลเสมอกัน คือ มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม พอเหมาะ สอดคล้องไปกันได้

๓. จาคะเสมอกัน คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ใจกว้าง เสียละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกันเกินไป

๔. ปัญญาเสมอกัน คือ ถ้าเป็นทางโลกก็คุยกันรู้เรื่อง มีเหตุผล หรือถ้าเป็นทางธรรมก็มีระดับความเห็นตามจริงใกล้เคียงกัน หรือเป็นไปในทางเดียวกัน

๒.๖ ประเภทของบุพเพสันนิวาส

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักความสัมพันธ์ของมนุษย์ ไว้ในหลักธรรมที่ชื่อว่า “ทิสหก” หมายถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่ตัวเราต้องมีความสัมพันธ์ด้วยคุชทิสที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิส^{๑๓๖} คือ มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า(ปรัตถิมทิส) อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา(ทักขิมทิส) ภรรยาและบุตรเป็นทิสเบื้องหลัง(ปัจฉิมทิส) มิตรสหายเป็นทิสเบื้องซ้าย(อุตตรทิส) ทาสและกรรมกร เป็นทิสเบื้องล่าง (เหตุภูมิทิสและพระสงฆ์ สมณพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน(อุปริมทิส)^{๑๓๗} ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาแบ่งประเภทของบุพเพสันนิวาสโดยอ้างอิงความสัมพันธ์ของทิสหก ออกเป็น ๖ ประเภท คือ (๑) ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นบิดามารดากับบุตรธิดา (๒) ครูอาจารย์กับศิษย์ (๓) สามีกับภรรยา(๔) ญาติมิตรกับญาติมิตร (๕) นายกับบ่าว และ (๖)สมณะกับคฤหัสถ์ ดังนี้

๒.๖.๑ ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นบิดามารดากับบุตรธิดา

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นบิดามารดากับบุตรธิดานั้น คำว่า “บิดา” บิดรพ่อ ตรงกับภาษาบาลีว่า “ปิตุ”^{๑๓๘} ปิตุ พ่อ(a father)^{๑๓๙}โดยปริยายหมายถึง “ผู้ให้กำเนิด” คำว่า “มารดา” มารดร แม่ ตรงกับภาษาบาลีว่า “มาตุ” หมายถึงชนผู้เลี้ยงบุตรโดยชอบ^{๑๔๐} มาตุ แม่

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน สิงคาลกสูตร : ฌทิสปาฎิจฉาทนกันท์ ว่าด้วยการปิดป้องทิส ๖ ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๔/๒๑๒-๒๑๘.

^{๑๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๑๓๘} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๕๗๓.

^{๑๓๙} นาคะประทีป, บาลี-สยาม อภิชาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๗๓.

^{๑๔๐} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๔๕๒.

(a mother) โดยปริยายหมายถึง “หญิงผู้ให้กำเนิดหรือเลี้ยงดูลูก คำที่ลูกเรียกหญิงที่ให้กำเนิดหรือเลี้ยงดูตน”^{๑๔๑} แม่ในทัศนะของพระพุทธเจ้า ได้แก่ โทหพินี แปลว่า มีใจสอง ย่อมมีอาการแพ้ออง ย่อมแบ่งหัวใจ คือความรักออกไปรักลูกที่ถือปฏิสนธิในครรภ์ สุขุทย แปลว่า มีใจดี คือมีจิตใจจดจำอยู่กับลูก ดีใจว่าจะได้ลูก ชนยนุติ “ผู้ยังลูกให้เกิด” แปลว่า ผู้กำเนิดลูก ซึ่งนิยมเรียกว่า “ชนนี” คือ แม่บังเกิดเกล้า โดเสนุติ แปลว่า ผู้ปลอบโยน คือให้ลูกมีความร่าเริง เมื่อลูกร้องไห้ก็ให้ลูกค่อมนม ให้ลูกได้นอนระหว่างถัน กกกอดลูกให้ได้รับความอบอุ่น โปเสนุติ แปลว่า ผู้เลี้ยงดู คอยดูแลด้วยใจห่วง คอยรับขวัญด้วยหทัยอันรักสนิท^{๑๔๒}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการที่บุคคลไม่เคยเกิดมาเป็นบิดามารดาอันไม่มี ไว้ในอนมตคคสังยุต^{๑๔๓} สรุปความในปิตุสูตรว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นบิดา มีไฉหาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นบิดาและในมาตุสูตรว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นมารดา มีไฉหาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นมารดา^{๑๔๔}

ส่วนคำว่า “บุตร” บุตรชายตรงกับภาษาบาลีว่า “ปุตุต” ปุตุร โอรส ปุตตะ บุตร^{๑๔๕} “ลูก” คำว่า “ธิดา” บุตรสาวตรงกับภาษาบาลีว่า “ธิดุ” ธิดา บุตรและธิดา(sons and daughters)^{๑๔๖} ผู้กำเนิดจากพ่อแม่ โดยปริยายถือว่ามีฐานะเสมือนลูก เป็นคำที่พ่อแม่เรียกลูกของตนโดยตรง หรือเรียกเด็กอื่นผู้เยาว์กว่าผู้พูดหลายปีด้วยความรู้สึกเอ็นดู คำที่ลูกใช้แทนชื่อตนเวลาพูดกับพ่อแม่ด้วยความรักและเคารพ หรือเรียกสัตว์ที่ยังไม่โต^{๑๔๗} บุตร ธิดาในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แก่ ผู้ยกพ่อแม่ออกจากขุมนรก คือ ความเดือดร้อนใจที่ไม่มีบุตร ผู้ที่สืบทอดสายโลหิตจากพ่อแม่ ผู้รับมรดกจากพ่อแม่ ผู้ที่ปิดตาพ่อแม่เวลาตายและทำบุญอุทิศให้ ผู้ที่เป็นที่พึ่งพาของพ่อแม่ ผู้เป็นลูกหนึ่งของพ่อแม่ที่ต้องใช้หนี้ให้คุ้มค่ากัน ผู้ที่นำพ่อแม่ให้ถึงนิพพาน^{๑๔๘}

^{๑๔๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น. ๒๕๔๖), หน้า ๘๕๘.

^{๑๔๒} พุทธทาสภิกขุ, เตือนใจวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,ม.ป.ป.), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๔๓} ส.นิ. (ไทย) ๘/๔๒๑-๔๕๕/๑๗๗-๑๘๕.

^{๑๔๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๗/๒๒๗.

^{๑๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๐๒.

^{๑๔๖} นาอะปะระทีป, บาลี-สยาม อภิธาน, หน้า ๒๕๒.

^{๑๔๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๐๒๐.

^{๑๔๘} พุทธทาสภิกขุ, เตือนใจวัยรุ่น, หน้า ๒๘.

ประเภทของบุตรมี ๓ ประเภท คือ (๑) อติชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่าบิดามารดา (๒) อนุชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอบิดามารดา และ(๓) อวชาตบุตร คือ บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่าบิดามารดา^{๑๔๙}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการที่บุคคลไม่เคยเกิดมาเป็นบุตรธิดากันไม่มี ไว้ในอนมตคคสังยุต^{๑๕๐} สรุปความในปุตตสูตร ได้ว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นลูกชาย มิใช่หาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นลูกชาย และในริตสุตตราว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นลูกสาว มิใช่หาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นลูกสาว

๒.๖.๒ ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นครูอาจารย์กับศิษย์

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นครูอาจารย์กับศิษย์นั้น คำว่า “ครู” ตรงกับภาษาบาลีว่า ครู หมายถึง บุคคลผู้อื่น..พึงทำให้หนัก คือยกไว้เบื้องสูง บุคคลผู้อยู่เบื้องสูง คนผู้แสดงออกซึ่งความรักศิษย์ คนผู้ถ่ายทอดความรู้และความรักในศิษย์ คนผู้ถ่ายทอดความรู้และความดีงามแก่ศิษย์ คนผู้สั่งสอน ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้ศิษย์^{๑๕๑} ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Teacher” (n.) คำว่า “ครู” มีความหมายลึกซึ้งและกว้างขวาง ยากที่จะสรุปให้มีความหมายตายตัวอย่างไรอย่างหนึ่งได้ คำว่า “ครู” ที่มีรากศัพท์ในภาษาบาลีว่า “คุรุ- ครู” หรือจากภาษาสันสกฤตว่า “คุรุ” ในความหมายที่เป็นคำนาม แปลว่า ผู้สั่งสอนศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์และในความหมายที่เป็นคำวิเศษในภาษาบาลี แปลว่า หนัก สูง ส่วนในภาษาสันสกฤต แปลว่า ใหญ่ หนัก^{๑๕๒}

คำว่า “อาจารย์” ตรงกับภาษาบาลีว่า “อาจารย์”^{๑๕๓} หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาความรู้ คำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อบุคคลเพื่อแสดงความยกย่องว่ามีความรู้ในทางใดทางหนึ่ง^{๑๕๔} ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Instructor(n.)”

^{๑๔๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๔๓๑-๔๓๓.

^{๑๕๐} ส.นิ. (ไทย) ๘/๔๒๑-๔๕๕/๑๓๓-๑๘๕.

^{๑๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๒๕.

^{๑๕๒} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส.พรี้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๑.), หน้า ๘-๙.

^{๑๕๓} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๘๕.

^{๑๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๖๑.

คำว่า “ศิษย์” ตรงกับภาษาบาลีว่า “สิสฺส” แปลว่า นักเรียน ศิษย์ ผู้ศึกษาวิชาความรู้ จากครูหรืออาจารย์ ผู้อยู่ในความคุ้มครองของอาจารย์

ครูและอาจารย์จำแนกโดยพิจารณาจากลักษณะของงานได้ ๔ ประเภท คือ

(๑) ครูประจำบ้าน ได้แก่ บิดามารดา ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดและถือว่าเป็นครูคนแรกของคน ที่เรียกว่า “บูรพาจารย์”

(๒) ครูประจำโรงเรียน ได้แก่ ครูอาจารย์ที่ทำการสอนนักเรียนตามโรงเรียนหรือสถานศึกษาต่าง ๆ จะกระทำโดยสำนักหรือโดยจิตวิญญาณอย่างแท้จริงหรือกระทำโดยเป็นหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

(๓) ครูประจำวัด ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาหรือนักบวช ที่มีความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนอย่างเพียงพอเผยแผ่หลักธรรมคำสอนเพื่อให้ประชาชนมีศีลธรรมและคุณธรรม

(๔) ครูประจำโลก ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้ทรงตรัสรู้และนำหลักธรรมมาเผยแผ่อบรมให้มวลมนุษยโลกได้เข้าใจและนำไปประพฤติปฏิบัติ^{๑๕๕}

๒.๖.๓ ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสามีกับภรรยา

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสามีกับภรณานั้น คำว่า “สามี” หมายถึง ผู้ชายที่เป็นคู่ครองของหญิง คู่กับภรรยาหรือภริยาหรือ นาย เจ้าของ^{๑๕๖}

ผู้เป็นสามีต้องสำรวจตนเองว่าเป็นสามีประเภทใดโดยพิจารณาจากสามี ๗ ประเภท คือ

(๑) ฆกสามี คือ สามีเยี่ยงเพชรฆาต หมายถึง สามีที่มีจิตประทุษร้าย ทำแต่ความเสียหายแก่ครอบครัวและภรรยา เป็นผู้มีความกำหนัดรักใคร่ในหญิงอื่นแล้วดูหมิ่นภรรยาตน มักก่อการทะเลาะวิวาทคู่ภรรยาตน

(๒) โจรสามี คือ สามีเยี่ยงโจร หมายถึง สามีที่ล้าผลาญทรัพย์สินของครอบครัว ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย สุรุษสุร่าย เทียวเตร่ หมกหมุ่นในอบายมุข

(๓) อัยยกสามี คือ สามีเยี่ยงนาย หมายถึง สามีเกียจคร้านในการทำงาน วางตัววางอำนาจเหนือภรรยา

(๔) ปีตาสามี คือ สามีเยี่ยงบิดา หมายถึง สามีที่มีความรักความหวังดีต่อภรรยา ห่วงใยภรรยาเสมือนบิดาห่วงใยบุตรธิดา คอยคุ้มครองรักษาทรัพย์สมบัติของครอบครัวเป็นอย่างดี

^{๑๕๕} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, หน้า ๒๑.

^{๑๕๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๗๘.

(๕) ภاتاสามี คือ สามีเยี่ยงพี่ชาย หมายถึง สามีที่มีความรักความเอื้ออาทรต่อภรรยา เสมือนพี่ชายที่มีความรักค่อน้องสาว

(๖) สขสามี คือ สามีเยี่ยงเพื่อนรัก หมายถึง สามีที่ปฏิบัติตนร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือ เกื้อกูลแนะนำประโยชน์ให้ภรรยา รักใคร่จริงใจต่อภรรยา ชื่นชมภรรยา มีศีล มีสทาร์สันโดยใน ภรรยา

(๗) ทาสสามี คือ สามีเยี่ยงทาส หมายถึง สามีที่ปฏิบัติตัวเสมือนเป็นทาสของภรรยา ยอมอยู่ในอำนาจของภรรยา ภรรยาจะดูค่าอย่างไรก็ไม่โกรธเคือง ยอมฟังและคล้อยตามภรรยา ในทางที่ถูกที่ควร^{๕๗}

เมื่อสามีได้สำรวจตนเองแล้ว ว่าอยู่ในสามีประเภทใดก็ต้องปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง ของตนเองก็จะนำพาชีวิตของตนเองและครอบครัวให้สงบสุขเป็นการส่งเสริมบุพเพสันนิวาสให้ เจริญงอกงามและก็สามารถผูกใจภรรยาไว้ได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า นुरुชย่อมผูกใจสตรีไว้ด้วย อากา ๗ อย่าง คือ (๑) ด้วยรูป (๒) ด้วยรอยยิ้ม (๓) ด้วยวาจา (๔) ด้วยมารยาท (๕) ด้วยดอกไม้ หรือผลไม้ (๖) ด้วยกลิ่น (๗) ด้วยนรส และ (๘) ด้วยผัสสะ^{๕๘}

คำว่า “ภรรยา” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ภริยา” หญิงอันนुरुชยั้งเลี้ยง ภรรยา ภรรยา เมีย^{๕๙} หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย คู่กับสามี

ส่วนคำว่า “ภรรยา” หมายถึง บุคคลที่สามีพึงสงเคราะห์^{๖๐} ภริยา เมีย (a wife)

ผู้เป็นภรรยาที่ต้องสำรวจตนเองว่าเป็นภรรยาประเภทใดโดยพิจารณาจากภรรยา ๗ ประเภท คือ

(๑) วชภริยา คือ ภรรยาเยี่ยงข้าศึก หมายถึง ภรรยาที่มีจิตประทุษร้ายแก่สามีอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด สุกภาพนुरुชใดได้เป็นคู่ครองจะเดือดร้อนอยู่ไม่เป็นสุข

(๒) โจริภริยา คือ ภรรยาเยี่ยงโจร หมายถึง ภรรยาที่คอยลักข้าวของแห่งสามี สิ่งของอัน ใดก็ลักลอบเอาไป

^{๕๗} ญาณ โทจันทร์, พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์ , ๒๕๔๕), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๕๘} อัง.อภฺฐก (ไทย) ๒๓/๑๘/ ๒๔๕.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๑๗.

^{๖๐} พระครูศิริศิริปัญญามุนี, คัมภีร์มงคลที่ปณีแปล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิงจงเจริญ, ๒๕๐๖), หน้า ๑๘๑.

(๓) อัยยภรรยา คือ ภรรยาเยี่ยงนาย หมายถึง ภรรยาที่ข่มขืนสามีให้อยู่ในอำนาจดังนายกับ บ่าวด้วยเหตุหลายประการเช่น สามีมีฐานะจนกว่าภรรยา หน้าที่การงานต่ำกว่า การศึกษาค่ำกว่า

(๔) มาตภรรยา คือ ภรรยาเยี่ยงมารดา หมายถึง ภรรยาที่มีความรักต่อสามีเสมือนมารดาที่ รักบุตรในอุทร

(๕) ภคินีภรรยา คือ ภรรยาเยี่ยงน้องสาว หมายถึง ภรรยาที่มีรักใคร่สามีเสมือนตนเป็น น้องสาว

(๖) สขภรรยา คือ ภรรยาเยี่ยงเพื่อนรัก หมายถึง ภรรยาที่ปฏิบัติตนเสมือนตนเป็นสหาย ของสามี เป็นเพื่อนเจ็บเพื่อนตายของสามี

(๗) ทาสีภรรยา คือ ภรรยาเยี่ยงทาส หมายถึง ภรรยาที่ปฏิบัติตัวเสมือนเป็นทาสของสามี เป็นที่ยินดีเกรงกลัวผู้ยิ่งนัก^{๑๖๑}

เมื่อภรรยาได้สำรวจตนเองแล้ว ว่าอยู่ในภรรยาประเภทใดก็ปรับปรุงแก้ไข ข้อบกพร่อง ของตนเองก็นำพาชีวิตของตนเองและครอบครัวให้สงบสุขและเป็นการส่งเสริมบุพเพสันนิวาสให้ เจริญงอกงามด้วยเช่นกัน

๒.๖.๔ ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตรนั้น คำว่า “ญาติ” ตรง กับภาษาบาลี คือ “ญาติ” แปลว่า ญาติ^{๑๖๒} หมายถึง คนคุ้นเคย คนใกล้ชิด หมายถึง บุคคลที่คุ้นเคย และวางใจกันได้ คนในวงค์วานที่ยังนับรู้กันได้ทางเชื้อสายฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่^{๑๖๓}

ญาติแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

(๑) ญาติทางโลก แบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑. ญาติโดยสายโลหิต เช่น ทวด ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง หลาน หลาน หลาน ฯลฯ (สำหรับพ่อ แม่ ลูก ภรรยา สามี ถือว่าเป็นคนใกล้ชิดมากที่สุด ยกไว้ต่างหาก เพราะมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ ต่อบุคคลเหล่านี้ ต่างกันออกไป) และ ๒. ญาติโดย ความใกล้ชิดคุ้นเคย เช่น เป็นเพื่อนสนิทสนมกับเราโดยตรง หรือสนิทสนมกับญาติทางสายโลหิต ของเรา

^{๑๖๑} อ.สุตต. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒-๑๒๓. และ คุณ โทจันทร์ , พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรม ไทย, หน้า ๒๕.

^{๑๖๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒.

^{๑๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๓๕๐.

(๒) ญาติทางธรรม หมายถึง ผู้เป็นญาติเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นพระภิกษุ ๒. เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นสามเณร และ ๓. เป็นญาติเพราะให้นิสสัย เช่น พิธีกรรมของสงฆ์ที่พระอุปัชฌาย์ให้แก่ศิษย์ และ ๔. เป็นญาติเพราะสอนธรรมะให้^{๑๖๔}

ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการที่บุคคลไม่เคยเกิดมาเป็นพี่ชายน้องชายกันไม่มีไว้ใน อนมตคคสังยุต^{๑๖๕} สรุปความในภาตสูตว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นพี่ชายน้องชายมิใช่หาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นพี่ชายน้องชายและ ในภคินีสูตว่า การจะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นพี่สาวน้องสาวมิใช่หาได้ง่าย กล่าวคือ เคยเกิดเป็นกันมาแล้วทุกอย่าง ฉะนั้นเป็นการยากที่จะหาสัตว์ที่ไม่เคยเกิดมาเป็นพี่สาวน้องสาว

คำว่า “มิตร” ตรงกับภาษาบาลี คือ “มิตฺต” แปลว่า คนรักกัน คนมีความเชื่อใจกัน เพื่อนมิตร^{๑๖๖} คำว่า “สหาย” คือ ไปตาม ไปกับ ไปร่วม ไปร่วมกัน ไปด้วยกัน ติดตามกัน^{๑๖๗} คำว่า “เพื่อน” คือ ผู้ที่รักใคร่ชอบพอกันแล้วกระทำความดีต่อกันเพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ ทั้งทางลับและทางเปิดเผยโดยไม่เลือกเพศ วัย ความรู้ ชาติ ศาสนาและไม่คิดร้ายต่อกัน หรือผู้ร่วมธุระ ผู้อยู่ในสภาพหรือลักษณะเดียวกัน เช่น เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

มิตรแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) มิตรแท้ และ (๒) มิตรเทียม

(๑) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับบุคคลที่เป็นมิตรดีที่ควรคบ(มิตรแท้)ไว้ ๔ จำพวก คือ

๑. มิตรมีอุปการะ
๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์
๓. มิตรแนะนำประโยชน์
๔. มิตรมีความรักใคร่^{๑๖๘}

(๒) พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงลักษณะของมิตรเทียมไว้ ๔ ประการคือ

๑. ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว คือ เสียน้อย ประโยชน์จะได้มาก เมื่อตนเองมีภัยจึงคอยทำกิจของเพื่อน และคบเพื่อนก็เพราะเห็นแก่ประโยชน์

^{๑๖๔} พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, มงคลชีวิต ฉบับธรรมทายาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ นิวไวด์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๗-๑๒๘

^{๑๖๕} ส.นิ. (ไทย) ๘/๔๒๑-๔๕๕/๑๗๗-๑๘๕.

^{๑๖๖} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ-ไทย, หน้า ๕๗๕.

^{๑๖๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๓๑.

^{๑๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑.

๒. ดีแต่พูด คือ จะกล่าวต้อนรับเฉพาะเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้วและเรื่องที่ยังมาไม่ถึง สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ไม่ได้ และเมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

๓. พูดประจบ คือ เมื่อเพื่อนทำทั้งชั่วและดีก็คล้อยตาม สรรเสริญต่อหน้า แต่เมื่อลับหลัง กลับนินทา

๔. เป็นเพื่อนที่ชักนำไปในทางเสื่อม เช่น ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมา ในการเที่ยวเตร่ในเวลากลางคืน ในการเที่ยวดูมหรสพ และในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๑๖๕}

๒.๖.๕. ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นนายกับบ่าว

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นนายกับบ่าวนั้น คำว่า “นาย” ตรงกับภาษาบาลีว่า “นาย” แปลว่า นาย นายก เป็นเจ้า เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า เป็นประธาน ผู้นำ ผู้นำไป^{๑๖๖} คำว่า “นายิกา” แปลว่า หญิงผู้นำ หญิงผู้เป็นหัวหน้า^{๑๖๗}

คำว่า “บ่าว” หมายถึง คนใช้ และ “บ่าวไพล่” หมายถึง ข้าทาสบริวาร^{๑๖๘} “คนใช้” หมายถึง คนที่มีหน้าที่คอยรับใช้ ลูกจ้างที่คอยรับใช้ทำงานบ้าน^{๑๖๙}

คำว่า “ทาส” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ทาส” แปลว่า ทาส บ่าว คนรับใช้ (โบราณเขียนทาส)^{๑๗๐} ผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใสศรัทธาเช่น ผู้ที่ขายตัวเป็นคนรับใช้ หรือนายใช้เงินไถ่ค่าตัวมา^{๑๗๑} ทาสี หมายถึง บ่าวผู้หญิง หญิงผู้เป็นบ่าว คนรับใช้หญิง คนใช้หญิง หญิงคนใช้ ทาสหญิง

คำว่า “กรรมกร” หมายถึง คนงาน ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน^{๑๗๒}

คำว่า “ลูกจ้าง” หมายถึง ผู้รับจ้างทำการงาน ผู้ซึ่งตกลงทำงานให้นายจ้างโดยรับค่าจ้างไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร^{๑๗๓}

^{๑๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๒๐๗-๒๐๘.

^{๑๖๖} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า๓๘๒.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า๓๘๒,

^{๑๖๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า๖๒๕.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า๒๑๖.

^{๑๗๐} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๓๘๖.

^{๑๗๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า๕๒๖.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า๑๐๒๒.

ประเภทของนายตามหลักความสัมพันธ์มี ๕ ข้อ คือ

(๑) ควบคุมตนเองในด้านต่าง ๆ เช่น ไม่โมโหจนเฉียวง่าย ไม่หลงอำนาจ ไม่หลงตนว่าเก่งกว่าคนอื่น ไม่ตัดสินใจในเวลาโกรธ และไม่เลือกที่รักมักที่ชัง เป็นต้น

(๒) ส่งเสริมให้กำลังใจบ้าง เช่น เข้าใจว่าบ่าวรู้สึกเสียใจหรือน้อยใจบ้างไม่นานก็หายได้แต่ต้องใช้เวลา เอาใจเขามาใส่ใจเรา แสดงความเชื่อมั่นในตัวบ่าว ยกย่องเมื่อบ่าวทำดี และเอาใจบ่าวเห็นใจในความยากลำบากของบ่าว เป็นต้น

(๓) รู้จักการให้รางวัลบ่าว เช่น มีอุบายการให้รางวัลโดยไม่เกิดการอิจฉากัน หลีกเลียงการขู่ขี้ขี้แต่เปลี่ยนมาเป็นให้รางวัลดีกว่าการทำโทษ ให้รางวัลพอเหมาะกับผลงาน ให้รางวัลเมื่อบ่าวทำดี และให้รางวัลเป็นเครื่องแสดงน้ำใจมากกว่าสินจ้าง เป็นต้น

(๔) การวิพากษ์วิจารณ์ เช่น ไม่ตำหนิต่อหน้าผู้อื่น ไม่ตำหนิอันเนื่องมาจากเหตุสุดวิสัย ตำหนิเรื่องที่ผิดมากกว่าหาว่าใครผิด ก่อนตำหนิให้ฟังความคิดเห็นของบ่าวก่อนและ ตำหนิด้วยความสุภาพไม่อยู่ในอารมณ์โกรธ เป็นต้น^{๑๗๘}

ประเภทของบ่าวตามหลักความสัมพันธ์มี ๑๒ ข้อ คือ

(๑) เรียนรู้นิสัยของนาย (๒) ไม่ประจบสอพลอ (๓) ทำงานให้บรรลุเป้าหมาย (๔) เคารพและยกย่องนาย (๕) อย่าทะเลาะกับเพื่อนร่วมงาน (๖) ไม่รบกวาดด้วยเรื่องเล็กน้อย (๗) เข้าหานายให้ถูกกาลเทศะ (๘) อย่างนินทานาย (๙) รู้จักกล่าวขอบคุณนาย(๑๐)สรรเสริญความดีของนายเมื่อมีโอกาสเหมาะ (๑๑) อย่างบ่นถึงความยากลำบากต่อหน้านาย (๑๒) รู้จักประเมินตนเอง^{๑๗๙}

๒.๖.๖ ประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์

สำหรับประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์นั้น คำว่า “สมณะ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “สมณ” แปลว่า ผู้สงบ ผู้สงบจากกิเลส โดยเฉพาะหมายถึงภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๑๘๐} หมายถึง บรรพชิตที่ได้บำเพ็ญสมณธรรม ฝึกฝนตนเองด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มาแล้วอย่างเต็มที่จนกระทั่งมีกาย วาจาและ ใจ สงบแล้วจากบาป สมณะทุกรูปจึงต้องเป็นบรรพชิต แต่บรรพชิตบางรูปอาจไม่ได้เป็นสมณะก็ได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๑๗๘} สุจิตรา พรหมนุชาธิป, มนุษย์สัมพันธ์, กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

^{๑๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๘๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๒๕.

คนเราไม่ใช่จะเป็นสมณะเพราะหัวโล้น คนที่ไม่ทำกิจวัตร มีแต่พูดพล่อยๆ มีความริษยา
กัน เป็นคนละโมภ จะจัดเป็นสมณะได้อย่างไร คนที่เรากล่าวเรียกว่าสมณะนั้น จะต้องเป็น
ผู้ระงับจากการทำบาป น้อยใหญ่เสีย^{๑๘๑}

คำว่า “ภิกษุ” ภิกษุ หมายถึง ชายที่บวชในพระพุทธศาสนา “ภิกษุณี” ภิกษุณี หมายถึง
หญิงที่บวชในพระพุทธศาสนา^{๑๘๒} คำว่า “สงฆ์” ภิกษุ บางทีก็ใช้ควบกับ คำว่า พระ และภิกษุ เป็น
พระสงฆ์ หรือ ภิกษุสงฆ์^{๑๘๓} คำว่า “พระสงฆ์” หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติ
ตามพระธรรมวินัย หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า^{๑๘๔} คำว่า “สงฆ์” หมู่ ชุมชน หมู่สาวกของ
พระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคณฺฐ ประกอบด้วยคฺุบุรุษ ๔ คฺุ บุรุษบุคคลส เริ่ม
แต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์^{๑๘๕}

คำว่า “คฤหัสถ์” ตรงกับภาษาบาลีว่า “คหણฺฐ” แปลว่า ผู้ดำรงอยู่ในเรือน คนครอง
เรือน ผู้มีเรือน ผู้ครองเรือน ผู้ใดดำรงอยู่ในเรือน ด้วยอำนาจแห่งความกำหนดในกามคุณ ๕^{๑๘๖}
หรือ ผู้อยู่ในเรือน เรียก รวมทั้งชายและหญิง บางครั้งเรียกว่า คฤหัสถ์ชายหญิง หมายถึง ชาวบ้าน
ทั่วไปที่มีใช้นักบวช มีความหมายเดียวกับฆราวาส คำว่า “คฤหัสถ์” นิยมใช้คู่กับ บรรพชิต ที่
แปลว่านักบวช เช่น ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน เป็นที่น่ารักน่าพอใจ มีอยู่
ขอให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ในพระนครนี้มาชุมนุมพร้อมกัน^{๑๘๗}

ประเภทของพระสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) สมมติสงฆ์ หมายถึง ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบ
สังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรกรคฺุบํ ปญฺจวรรคฺุบํ ทศวรรคฺุบํ
วิสตฺุวรรคฺุบํ^{๑๘๘}

^{๑๘๑} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๕๐.

^{๑๘๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๑๓.

^{๑๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑๓.

^{๑๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๕.

^{๑๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

^{๑๘๖} ประยูรท หงสบุญญ , พจนานุกรมมคธ-ไทย, หน้า ๒๓๔.

^{๑๘๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๖๔.

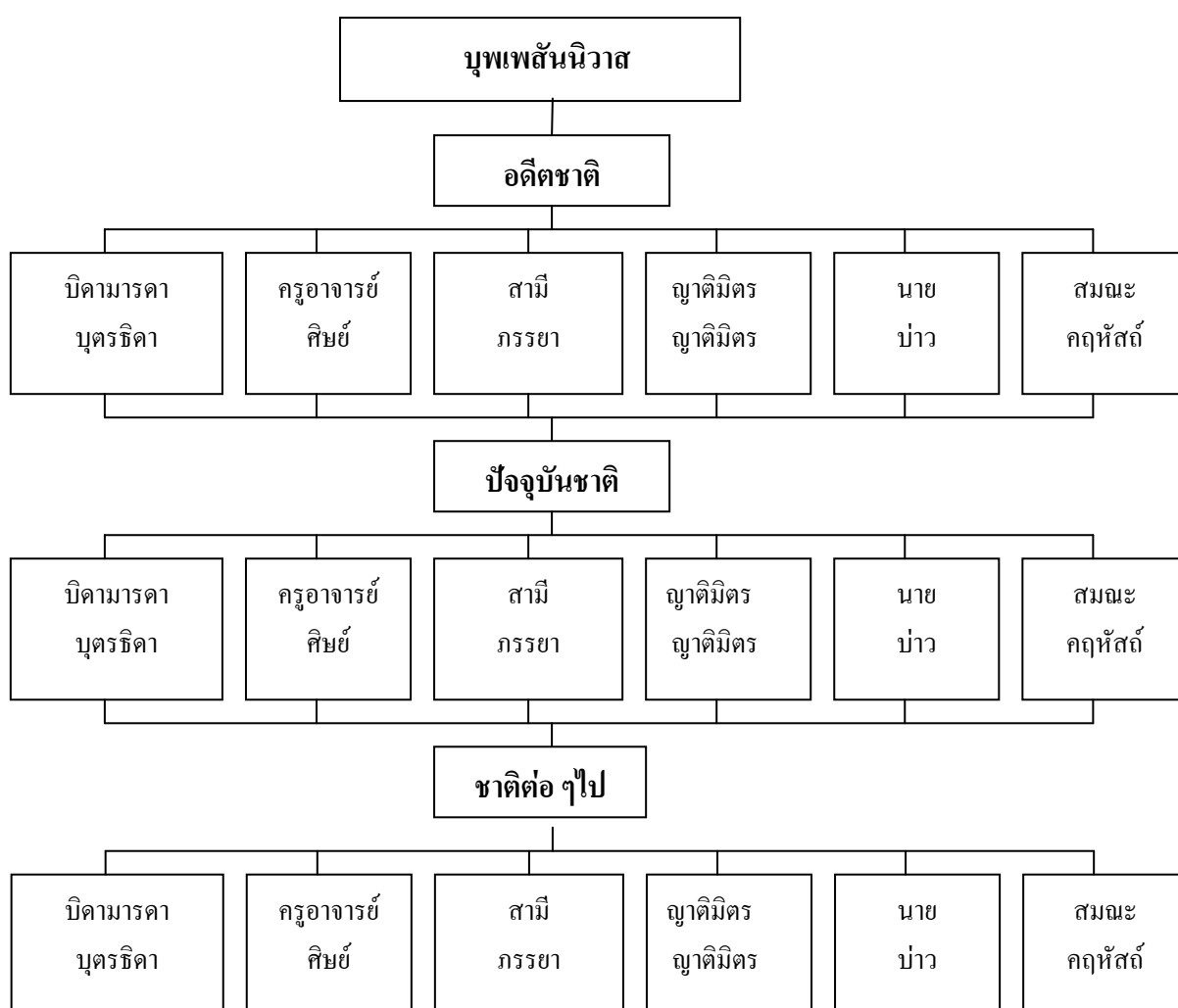
^{๑๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

(๒) พระอริยสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พระเสข หมายถึง ผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ยังไม่บรรลุพระอรหันตผล โดยพิสดารมี ๗ คือ ผู้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และ อรหัตตมรรค พุทธเอาแต่ระดับเป็น ๓ ระดับ คือ พระโศคาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี

๒. พระอเสขะ ผู้ไม่ต้องศึกษา เพราะศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว ได้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล คือพระอรหันต์^{๑๔๙}

แผนภาพที่ ๕ : แผนภาพแสดงประเภทของบุพเพสันนิวาส

^{๑๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔๘-

๒. ๗ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาและสรุปจากอรรถกถาชาดก^{๑๕๐} หรือเรียกว่า นิบาตชาดก เป็นชาดกในพระไตรปิฎก มีลักษณะเป็นการเล่าเรื่องราวทั้งขนาดสั้นและขนาดยาว จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก มีทั้งหมด ๕๕๐ ชาดก แต่ที่ปรากฏมี ๕๔๗ ชาดก แบ่งออกเป็น ๒๒ นิบาต แต่ละนิบาตมีจำนวนชาดกไม่เท่ากัน โดยเฉพาะนิบาตที่ ๒๒ เรียกมหานิบาตชาดกหรือทศชาติชาดก นั่นเอง^{๑๕๑}

คำว่า “ชาดก” หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มาในชาติก่อน ๆ เป็นชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งในเก้าส่วนที่เรียกว่า นวสังคหวัตถุศาสน^{๑๕๒} คือ คำสอนของพระบรมศาสดามือองค์ ๕ เป็นเรื่องที่แสดงพระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์อันมีมาแล้วในอดีต^{๑๕๓} ชาดกประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ๕ ส่วน คือ

๑. ปัจจุบันวัตถุ หรือ ปรรกเรื่อง หมายถึงการเริ่มต้นเล่าเรื่องในสมัยพุทธกาล โดยเริ่มที่สถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ทรงปรารภเหตุอะไร ในบางครั้งอาจเป็นสาวกปรารภ เพื่อเป็นเหตุให้ตรัสถึงเรื่องราวในอดีต หรือเหตุการณ์ดังกล่าวเคยเกิดขึ้นแล้วในอดีต

๒. อดีตวัตถุ หรือส่วนที่เป็นชาดก เป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์กับอดีตชาติของบุคคลต่าง ๆ อดีตวัตถุของชาดกที่เป็นนิบาตชาดกจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน

๓. คาลา เป็นบทร้อยกรองภาษาบาลี ซึ่งเป็นส่วนที่มีความเก่าแก่และสำคัญที่สุด อาจเป็นสุภาษิตที่ท่องจำกันสืบมา มีหมายเลขกำกับไว้ข้างหน้า

๔. ไวยกรณ์ เป็นการอธิบายคำศัพท์หรือข้อความในคาลาที่ยาก ๆ เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น มีการแยกศัพท์แล้วให้ความหมาย ซึ่งมีเฉพาะในอรรถกถาชาดก ปัญญาสาชดก และชาดกมลาเท่านั้น ไม่พบใน นิบาตชาดก

^{๑๕๐} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕-๖๔.

^{๑๕๑} อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๐.

^{๑๕๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๒๓๑.

^{๑๕๓} พิสิฐ เจริญสุข, เกล็ดความรู้ในนิทานชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖-๑๗.

๕. สโมธาน หรือ ประชุมชาดก บางที่เรียกว่า ประชุมชาติ ซึ่งเป็นส่วนท้ายของเรื่องที กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่าง ๆ ว่ามาเกิดเป็นใครบ้างในชาติปัจจุบันหรือในสมัย พุทธกาล^{๑๙๔} เช่นใน เวสสันดรชาดก ว่า

พราหมณ์ชุกในกาลนั้น คือภิกษุเทวทัต นางอมิตตดาปนาคือ นางจิญจมาณวิกา พราณ เจตบุตรคือ ภิกษุฉันทะ อัจจุตดาบสคือภิกษุสารีบุตร ท้าวสักกเทวราชคือภิกษุอนุรุทธะ พระ เจ้าสญชัยนรินทรราช คือพระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางมุสดีเทวีคือพระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีเทวีคือยโสธราพิมพามารดาราहुล ชาลิกุมารคือราहुล กัณหาชيناคือภิกษุณี อุบลวรรณาการาช บริษัทนอกนี้คือพุทธบริษัทที่พระเวสสันดรราช คือ เราเองผู้สัมมาสัมพุทธ เจ้าแล^{๑๙๕}

สรุปความคือ ชาดกเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์หรือเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ที่ มีความสัมพันธ์เป็นบุพเพสันนิวาสกับบุคคลต่าง ๆ เช่น พระพุทธบิดา-มารดา พระราहुล พระนาง พิมพา และพระอานนท์ เป็นต้น

ผู้วิจัยได้แสดงกรณีตัวอย่างไว้ ๖ กลุ่ม คือ (๑) กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสที่เป็นมารดา- บิดากับบุตร-ธิดา (พระโพธิสัตว์กับพระพุทธบิดา-มารดาและพระโพธิสัตว์กับพระราहुล) (๒) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสามีกับภรรยา (พระโพธิสัตว์กับพระนางพิมพา) (๓) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร(พระโพธิสัตว์กับพระอานนท์) (๔) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์ (๕) กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์ กับพระเทวทัต (บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล) และ(๖) กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสของ พระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ ดังนี้

๒.๗.๑. กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสที่เป็นมารดา-บิดากับบุตร-ธิดา

(๑) กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระพุทธบิดา-มารดา

ชีวประวัติในอดีตชาติของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ท่านมีบทบาท และมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระพุทธบิดา-มารดา ได้สั่งสมบารมีไว้จนเป็น เหตุให้ได้มาเกิดเป็นพระพุทธบิดา-มารดาของพระพุทธเจ้า ดังในเวสสันดรชาดกที่ได้กล่าวถึง อดีตชาติของพระนางมุสดีที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ว่า

^{๑๙๔} สืบพงษ์ ธรรมชาติ, วรรณคดีชาดก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๙๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๘๑๔-๒๑๗.

“ข้าแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค อันว่าการสักการบูชาอันข้าพระพุทธเจ้ากระทำใน พระองค์ด้วยผจงกรมแก่นจันทร์นี้ ขอให้ข้าได้สมความยินดีเป็นพุทธมรดาของพระพุทธเจ้าพระองค์ ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล อันทรงพระญาณวิเศษปรากฏเหมือนอย่างพระองค์ละนี้”^{๑๕๖}

พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาเคยเกิดร่วมชาติเป็นบุพเพสันนิวาสกับ พระโพธิสัตว์ ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบ มี ๑๕ ชาติ ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่าง เรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาติ คือ ๑. กัณฐหาริชาดก ๒. วัฏฏกชาดก ๓. อลีนจิตตชาดก ๔. สุตติมชาดก ๕. กุรุชัมมชาดก ๖. มหา ธรรมपाल ๗. มาตุโปสกชาดก ๘. ยูธัญชัยชาดก ๙. ทสรถชาดก ๑๐. สาลิกเทวารชาดก ดังนี้

๑. กัณฐหาริชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องพระนางวาสภขัตติยา ในชาดกนี้ พระเจ้า สุทโธทนะเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัตตและพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นหญิงเก็บฟืน พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระโอรสที่เกิดจากหญิงเก็บฟืน พระราชาได้มอบแหวนไว้ให้ แต่ เมื่อพระโอรสไปหาเกิดความละอายไม่ยอมรับ มารดาจึงตั้งสัตยาธิษฐานโยนพระโอรสลอยขึ้นไป แล้วตกลงมาบนพระหัตถ์ของพระราชบิดา ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้ครองราชย์เป็นพระเจ้า กัณฐวาทนราชต่อจากพระราชบิดาที่สวรรคต^{๑๕๗}

๒. วัฏฏกชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภการดับไฟป่าด้วยการตั้งสัตยกิจริยา ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นบิดามารดาของนกคุ้มพระโพธิสัตว์ ในขณะที่ ยังอ่อนเพิ่งฟักออกจากฟองไข่มีตัวโตเท่าควมเกวียน บิดา-มารดาต้องหาอาหารมาป้อน ครั้งหนึ่งเกิด ไฟไหม้ป่า บิดามารดากลัวไฟจึงบินหนีไป ทิ้งลูกนกไว้ในรังเพียงตัวเดียว จะหาที่พึ่งอื่นใดมิได้ แต่พระโพธิสัตว์รอดมาได้เพราะกระทำสัตยกิจริยา^{๑๕๘}

๓. อลีนจิตตชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภกัลยาณมิตร ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะ เกิดเป็นพระเจ้าพาราณสี และพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระมเหสี ทรงเป็นพระราชบิดา-พระราช มารดาของอลีนจิตตราชกุมารพระโพธิสัตว์ อาศัยพญาช้างเผือกที่เคยเลี้ยงดูมา ช่วยจับพระเจ้าโกศล ที่เป็นศัตรูได้^{๑๕๙}

^{๑๕๖} ศึกษาธิการ, กรม, มหาเวสสันดรชาดก ฉบับที่ ๑๓, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ องค์การการค้าสุภา, ๒๕๑๖), หน้า ๓.

^{๑๕๗} คุราชละเอียดใน จุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๓-๒๑๗.

^{๑๕๘} คุราชละเอียดใน จุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๓๔๑-๓๔๖.

^{๑๕๙} คุราชละเอียดใน จุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๓๔-๔๓.

๔. **สุติมชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภเกียรติยศที่คอยขัดขวางการถวายทานแก่พระบรมศาสดา ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะเกิดเป็นปุโรหิตและพระนางสิริมหามายาเป็นบิดา- มารดาของมานพพระโพธิสัตว์ เล่าเรียนวิชากล่อมช้างจนได้ตำแหน่งของบิดาคืนมา^{๒๐๐}

๕. **กुरुธัมมชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการให้ช้างแก่ท้าวกาลิงคราฐ ในชาดกนี้ พระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระชนนีของพระเจ้ากुरुราชพระโพธิสัตว์รักษาภรรยาทั้งครอบครัว ฝนจึงตก เมื่อเมืองกาลิงคราฐเกิดฝนแล้ง จึงไปขอภรรยาภรรยาบ่า ฝนจึงตก ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์^{๒๐๑}

๖. **มหาธรรมपाल** พระพุทธเจ้าทรงปรารภความไม่ทรงเชื่อของพระพุทธบิดา ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพราหมณ์ บิดา- มารดาของพระโพธิสัตว์ อาจารย์เอากระดุกแพะมาหลอกว่าบุตรตาย ไม่เชื่อ เพราะถือกุศลกรรมบถ ๑๐ ไม่มีใครตายตอนหนุ่ม^{๒๐๒}

๗. **มาตุโปสกชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดา ในชาดกนี้ พระนางสิริมหามายาเกิดเป็นนางช่างมารดาตาบอดของ พญาช่างพระโพธิสัตว์ เลี้ยงดูมารดา ได้ช่วยชีวิตพรานชั่วคราว เพราะความอกตัญญูพรานชั่วกลับไปนำพระเจ้าพรหมทัตตมาจับ พญาช่างจึงไม่ยอมกินอาหารเพราะเป็นห่วงมารดาที่ตาบอด พระเจ้าพรหมทัตตจึงปล่อยช่างพญาช่างกลับคืนป่า^{๒๐๓}

๘. **ยูธัญชัยชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการผนวชของเจ้าชายยูธัญชัยและยูธิฐฐิละ ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระราชบิดา-พระราชมารดาของ ยูธัญชัยกุมารพระโพธิสัตว์ พระโอรสองค์โต ทรงถือนิมิตรเปรียบเทียบชีวิตกับหยาดน้ำค้าง จึงออกบวชพร้อมกับน้องชายชื่อยูธิฐฐิละ^{๒๐๔}

๙. **ทสรถชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภผู้มีปัญญาอ่อนไม่เสรำ้าโศกถึงสิ่งที่เสียไปแล้ว ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะเกิดเป็นพระเจ้าทสรถและพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระมเหสี ซึ่งเป็นพระราชบิดา-มารดาของ พระรามบัณฑิตราชกุมารพระโพธิสัตว์ ไปอยู่ป่าตามคำสั่งของบิดา ๑๒ ปี มีพระลักษณกุมารน้องชายและพระนางสีดาเทวีพระชายา ตามไปด้วย เมื่อพระบิดา

^{๒๐๐} คุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๘-๕๓.

^{๒๐๑} คุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๑๘๘-๒๑๔.

^{๒๐๒} คุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๙/๘๗๕-๘๕๒.

^{๒๐๓} คุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๑-๑๑.

^{๒๐๔} คุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๖๓-๗๑.

สวรรคต พระภคต น้องชายต่างมารดาแจ้งให้ไปครองราชย์ แต่ยังไม่ครบ ๑๒ ปี จึงให้นำฉลองพระบาทไปวางบนราชบัลลังก์แทนไปก่อน^{๒๐๕}

๑๐. **สถิติการขาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภนกแขกเต้าเลี้ยงบิดา-มารดา ในชาดกนี้ พระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นบิดา-มารดาของพญานกแขกเต้าพระโพธิสัตว์ คาบรวงข้าวสาธิตมาเลี้ยงบิดา-มารดา คนเฝ้าไร่ทำบ่วงจับนกมาให้เจ้านายโกศลพราหมณ์ แต่พราหมณ์กลับยกไร่ให้พญานกแขกเต้าเพื่อใช้เลี้ยงคูบิดา-มารดา^{๒๐๖}

(๒) กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระราहुล

ชีวประวัติในอดีตชาติของพระราहुลมีบทบาทมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระโอรส ได้รับการยกย่องเป็นเอกทัศคະว่าเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา^{๒๐๗} ได้บรรลุอรหัตต์ ได้ตั้งสมบารมีไว้จนเป็นเหตุให้ได้มาเกิดเป็นบุตรของพระพุทธเจ้าทั้งทางโลกและทางธรรม ท่านได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้า สรุปความได้ว่า

ในสมัยพระพุทธเจ้าปฐมมุตตระ ช่วงเวลา ๑ แสนกัปล่วงมาแล้ว พระราहुลเกิดเป็นบุตรของคฤหบดีมหาศาลร่วมตระกูลกับพระรัฐบาล^{๒๐๘} ทั้งสองได้ตั้งโรงงาน วันหนึ่งมีดาบส ๒ ตนมาพักที่บ้านของทั้งสอง ดาบสที่ไปอยู่กับพระราहुลอนุโมทนาให้มีสมบัติเป็นดั่งนาคพิภพ อีกคนหนึ่งอยู่กับพระรัฐบาลอนุโมทนาให้เป็นดั่งท้าวสักกเทวราชตามที่ตนชอบ เมื่อทั้งสองตั้งความปรารถนาตามนี้ เมื่อตายแล้วไปเกิดตามที่ปรารถนาไว้ พญานาคปฐวินธร^{๒๐๙} เสียใจในอรรถภาพของตน และตัดพ้อที่ได้กัลยาณมิตรที่ไม่ดี ท้าวสักกเทวราชได้ปลอบใจพญานาคและแนะนำให้ไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าปฐมมุตตระ ๆ พร้อมภิกษุหนึ่งแสนรูป และอุปเวตสามเณรพระโอรสของพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเสวยพระกระยาหารยังนาคพิภพ

พญานาคปฐวินธรคำริที่จะเป็นเช่นสามเณรในอนาคต จึงถวายมหาทานตลอด ๗ วัน แล้วตั้งความปรารถนาเฉพาะพระพักต์พระพุทธเจ้าปฐมมุตตระว่า “ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็น

^{๒๐๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๓๒-๘๔.

^{๒๐๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๓๔๕-๓๖๐.

^{๒๐๗} ผศ. พระครูกัลยสิทธิ์วิวัฒน์, *เอกทัศคະในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.) หน้า ๕๒.

^{๒๐๘} พระรัฐบาลเป็นพระอรหัตต์ที่ได้รับการยกย่องเป็นเอกทัศคະในทางผู้บวชด้วยศรัทธา; เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๒.

^{๒๐๙} อรรถกถาปปัญจสูทนีมีชื่อปรากฏว่า “ปาลิตะ” ส่วนชื่อปฐวินธรเรียกตามชื่อพญานาคตัวก่อน.

พระโอรสของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาลโน้น เหมือนดังสามเนตรอุปรเวตนะนี้ ด้วย
 อานุภาพอิทธิกรคุณของผลทานนี้เกิด พระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ ทรงพยากรณ์ว่า “ท่าน
 จะได้เป็นพระโอรสของสมณะโคดมพุทธเจ้าในอนาคตกาล ตามปรารถนา” พญานาคได้ชักชวน
 ให้ท้าวสักกเทวราชตั้งความปรารถนาสักอย่าง เพื่อจะได้เกิดมาพบกันอีก ไม่พลัดพรากจากกัน ท่าน
 กระทำสักการบูชา ๗ วันแล้วตั้งความปรารถนาขอให้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา พระ
 ปทุมมุตระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า “ท่านจะได้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา ในสมัย
 สมณะโคดมพุทธเจ้าในอนาคตกาล ตามปรารถนา”^{๒๑๐}

พระราหูเคยเกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์เป็นบุพเพสันนิวาส มีทั้งที่เป็นบุตรของพระ
 โพธิสัตว์และมีได้เป็นบุตรของพระโพธิสัตว์ ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบ มี ๒๐ ชาติ ผู้วิจัยได้แสดง
 ตัวอย่าง เรียงย่อไว้ ๑๐ ชาติ คือ ๑. มฆเทวชาติ ๒. ตีปัลลัตถมิกชาติ ๓. ทัททรชาติ ๔. มกกฎ
 ดาบสชาติ ๕. สีหโกฏฐกชาติ ๖. พันธนาการชาติ ๗. กปีชาติ ๘. อรุณชาติ ๙. กุมภการชาติ
 ๑๐. จุลลสุตโตมชาติ ดังนี้

๑. **มฆเทวชาติ** พระพุทธเจ้าทรงปรารถนากาญจนาภิเษกกรรมของพระบรมศาสดา ในชาติ
 นี้ พระราหูเกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้ามฆเทวพระโพธิสัตว์ ทรงรับสั่งกับช่างกลบกว่า ถ้าพบว่า
 พระองค์ผมหงอกให้แจ้ง พระองค์จะออกบวช ต่อมาทรงสละราชสมบัติให้กับพระโอรส แล้วออก
 ผนวช^{๒๑๑}

๒. **ตีปัลลัตถมิกชาติ** พระพุทธเจ้าทรงปรารถนากษัตริย์ผู้ใคร่ในการศึกษา ใน
 ชาตินี้ พระราหูเกิดเป็นลูกเนื้อผู้ฉลาด หลานลุงของพญาเนื้อพระโพธิสัตว์ สอนหลานถึงอุบายวิธี
 เอาตัวรอดจากบ่วงนายพราน กลับมาหาแม่อย่างปลอดภัย^{๒๑๒}

๓. **ทัททรชาติ** พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาคำปรารถนากาลิเกะภิกษุผู้โอวดและโกหก ใน
 ชาตินี้ พระราหูเกิดเป็นบุตรผู้ว่านอนสอนง่ายของพระยาราชสีห์พระโพธิสัตว์ ถูกสุนัขจิ้งจอก
 ร้องแข่ง แต่เหล่าราชสีห์ไม่ร้องแข่งด้วยเพราะเห็นว่าเป็นสัตว์ที่ต่ำกว่า^{๒๑๓}

^{๒๑๐} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัคริยมมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล**
 เล่ม ๒, หน้า ๓๖๕-๓๗๔.

^{๒๑๑} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๒๐-๒๒๓.

^{๒๑๒} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๕๘-๒๖๔.

^{๒๑๓} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๑๓๐-๑๓๔.

๔. มัถกฏดาบสชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภคำปรารภภิกษุผู้หลอกลวง ในชาดกนี้ พระราहुลเกิดเป็นดาบสกุมารบุตรของดาบสพระโพธิสัตว์ มีลิงแตงตัวมาหลอกลดาบสกุมารว่าเป็นดาบส เพื่อจะฝังไฟ แต่ถูกพระโพธิสัตว์ จับโกหกได้ จึงไล่ลงไป^{๒๑๔}

๕. สีหโกฏฐกชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภคำปรารภโกกาลิกะภิกษุผู้โอวดและโกหก ในชาดกนี้ พระราहुลเกิดเป็นบุตรของพระยาราษีหะพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีพี่น้องเป็นลูกของนางสุนัข จึงจอกเมื่อส่งเสียงร้องจะเป็นเสียงหอมของสุนัข พระโพธิสัตว์จึงสอนไม่ให้เปล่งเสียงเพื่อไม่ให้ใครรู้ว่าแม่เป็นนางสุนัขจึงจอก^{๒๑๕}

๖. พันธนาการชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรือ่นจำหรือเครื่องจองจำเป็นวัตถุและกิเลส ในใจที่ทำให้มนุษย์ติดในภพชาติ ในชาดกนี้พระราहुลเกิดเป็นบุตรของคหบดีโพธิสัตว์ ได้ขออนุญาตภรรยาที่ตั้งครรภ์ออกบวชแต่นางไม่ยอม ขอให้รอนกว่าจะคลอดแต่ในที่สุดพระโพธิสัตว์ก็หนีไปบวช^{๒๑๖}

๗. กปิชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภคำปรารภภิกษุผู้หลอกลวง ในชาดกนี้ พระราहुลเกิดเป็นดาบสกุมารบุตรของดาบสพระโพธิสัตว์ มีลิงแตงตัวมาหลอกลดาบสกุมารว่าเป็นดาบสแก่ทำให้ดาบสกุมารเกิดความสงสาร แต่พระโพธิสัตว์ ได้สอนดาบสกุมารให้รู้เท่าทันของลิง^{๒๑๗}

๘. อูรคชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภเปรียบเทียบคนตายเหมือนงูลอกคราบ ในชาดกนี้ พระราहुลเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์พระโพธิสัตว์ตั้งสอน ภรรยา บุตรธิดา สะใภ้และทาสีให้เจริญมรณาสติ เมื่อบุตรถูกงูกัดตายจึงไม่เสียใจ ท้าวสักกเทวราชลงมาถาม พระโพธิสัตว์ได้แสดงเหตุของความเป็นผู้ไม่เศร้าโศก^{๒๑๘}

๙. กุมภการชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภเหตุให้ประพุดติภิกขาจาริยาวัตร ในชาดกนี้ พระราहुลเกิดเป็นบุตรของช่างปั้นหม้อพระโพธิสัตว์ ภรรยาหนีไปบวช พระโพธิสัตว์จำต้องเลี้ยงลูกจนโตแล้วจึงออกบวชบ้าง^{๒๑๙}

^{๒๑๔} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๑๓๕-๑๓๘.

^{๒๑๕} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๒๑๓-๒๑๘.

^{๒๑๖} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๒๗๕-๒๘๐.

^{๒๑๗} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๕๒๒-๕๒๖.

^{๒๑๘} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๓๐-๓๔๒.

^{๒๑๙} คุรายละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๔๔-๓๖๑.

๑๐. จุลลุตโตสมชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภเนกขัมมบารมี ในชาดกนี้ พระราหูเกิดเป็นกนิษฐโอรสของพระเจ้าสุทโสมโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นโทษในภราวาส อ้อนวอนให้พระบิดาออกบวชและได้ตามเสด็จออกบวชด้วย^{๒๒๐}

๒.๗.๒ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสที่เป็นสามีกับภรรยา

(กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระนางพิมพา)

ชีวประวัติในอดีตชาติของพระนางพิมพา ได้ทรงเล่าไว้ก่อนที่จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้พระนางได้ภายิตแก่บริษัท ปราภฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สรุปความได้ว่า

สมัยพระพุทธเจ้าที่ปังกร^{๒๒๑} นับจากชาติที่เป็นพระนางพิมพา ย้อนไป ๔ อสงไขย^{๒๒๒} ๑ แสนมหากัป^{๒๒๓} พระนางเกิดเป็นนางสุมิตตาธิดาของพราหมณ์ในรัมมนครแถบปัจฉิมทิศชนบท พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นพรหมณ์ชื่อว่า สุเมธ ในอมรวดีนคร มีทรัพย์สมบัติมาก ได้สละสมบัติแล้วออกบวชเป็นดาบสในป่าหิมพานต์ บำเพ็ญเพียร ๗ วันก็สำเร็จสมบัติ ๘^{๒๒๔} และ

^{๒๒๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๑/๖๕๔-๖๕๕.

^{๒๒๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๖๑; ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๑/๕๐๑.

^{๒๒๒} อสงไขย ไม่สามารถนับได้ เป็นชื่อมาตราบัญจำนวนมากที่สุด เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยบ้าง ๘ อสงไขยบ้าง ๑๖ อสงไขยบ้าง กับอีก ๑ แสนกัป แล้วจึงเสด็จขึ้น - ม.อ.อ. (บาลี) ๗๒๐๐/๑๒๔-๑๒๕, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน คัมภีร์อภิธรรมมวรรณนา. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พระมหาโมกคัลลานะ (ผู้รจนานา), หน้า ๕๕๐-๕๕๑.

^{๒๒๓} กัป กำหนด เป็นระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาลประลัยทำลายครั้งหนึ่ง ท่านอุปมาว่า เปรียบเหมือนมิถุนชาติลาส่วน กว้าง ขาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีเทวดานำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น - ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๔-๑๓๑/๑๗๕-๑๗๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔-๑๓๑/๒๑๘-๒๒๒, พระพรหมมัญจาคณาการณ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕.

^{๒๒๔} สมบัติ ๘ คือ (๑)ปฐมฌาน (๒)ทุติยฌาน (๓)ตติยฌาน (๔)จตุตถฌาน (๕) อากาสาณัญญาขณฌาน (๖) วิญญาณัญญาขณฌาน (๗) อากิญจัญญาขณฌาน (๘) เนวสัญญานาสัญญขณฌาน, (วิ.มหา. (บาลี) ๑/๕., วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๑/๕-๖., ที.ปา (บาลี) ๑๑/๓๐๖/๑๕๘, ๓๐๘/๒๐๐., ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๘), พระพรหมมัญจาคณาการณ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๑, ๑๕๓.

อภิญญา^{๒๒๕} ได้ เหาะมาทางอากาศเห็นประชาชนแผ้วถางทางด้วยความยินดี^{๒๒๖} ท่านจึงร่วมด้วย ยังไม่ทันเสร็จ พระพุทธเจ้าที่ปังกรพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ก็เสด็จมาถึง ในหนทางที่มีน้ำขัง สุเมธดาบส จึงมองพระวรกายของพระพุทธเจ้าซึ่งงดงามด้วยมหาปุริสลักษณะและพระอนุพยัญชนะแวดล้อม ด้วยพระรัศมีเปล่งฉัพพรรณรังสี^{๒๒๗} เหมือนสายฟ้าแลบ ท่านจึงคิดสละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้า จึงเอาหนังสือ ธง ผ้าเปลือกไม้ ปูลาดบนเปลือกตมสีด้าแล้วนอนสยายผมลงบนเปลือกตมทำเป็นสะพาน ท่านต้องการบรรลุอิสัมโพธิญาณ^{๒๒๘} ดังเช่นพระพุทธเจ้าที่ปังกร ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้า

นางสุมิตตาารู้สึกพอใจและ รู้ว่าความเพียรของสุเมธดาบสจะมีผล นางเลื่อมใสที่สุเมธดาบสมีจิตใจสูง จึงได้มอบดอกกุบล ๕ กำมือแก่สุเมธดาบส อธิฐานขอให้ดอกกุบล ๕ กำมือของสุเมธดาบส กับ ๓ กำมือของคนเป็นปัจจัยให้ได้ตรัสรู้ในอนาคต และตั้งจิตปรารถนาขอเกิดเป็นบาทบริจาริกาของสุเมธดาบสทุกชาติ เพื่อช่วยเหลือสุเมธดาบสให้ได้บรรลุโพธิญาณ และขอมีส่วนร่วมการบรรลุธรรมนั้นด้วย สุเมธดาบสรับดอกกุบล ๕ กำมือแล้วบูชาพระพุทธเจ้าที่ปังกรพร้อมนางสุมิตตา พระพุทธเจ้าที่ปังกร จึงส่งอนาคตังสญาณตรวจดูแล้วทรงพยากรณ์ ว่า นับจากนี้ไปอีก ๔ อสงไขย ๑ แสนมหากัป ดาบสนี้จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม^{๒๒๙} และได้ทรงพยากรณ์ ว่า อุบาสกานี้จักเป็นหญิงที่มีจิตเสมอกับสุเมธดาบส ร่วมสร้างคุณงามความดีกับสุเมธดาบส กระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สุเมธดาบส จักเป็นหญิงรูปงาม เป็นที่รักของสุเมธดาบส เป็นคนพูดจาอ่อนหวาน จักเป็นธรรมทายาทผู้ทรงธรรมของสุเมธดาบส จักเป็นหญิงที่รักษาคุณงามความดี จักอนุเคราะห์สุเมธดาบส จักช่วยสุเมธดาบสบำเพ็ญบารมี และจักบรรลุโพธิญาณ

^{๒๒๕} อภิญญา ๕ คือ (๑) อภิวินิ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดใจผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพจักขุญาณ ความรู้ที่ทำให้มีตาทิพย์ (ที.ปา (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๕๕๒-๒๕๖; ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๕๔-๓๕๖), พระพรหมมณเฑียรธรรม (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๓๕.

^{๒๒๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๖๔/๓๕๓; ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๑๔/๕๐๒; ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓-๑๖; ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘ /๑/๓๑-๓๒.

^{๒๒๗} ฉัพพรรณรังสี คือ รัศมี ๖ ประการ ที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า (๑) นิล สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน (๒) ปิต สีเหลืองเหมือนหรวดทอง (๓) โลหิต สีแดงเหมือนตะวันอ่อน (๔) โอทาท สีขาวเหมือนแผ่นดิน (๕) มัญญะฐณะ สีหงสบาทเหมือนดอกชั่งหรือดอกหงอนไก่ (๖) ปภัสสร สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก-อภि. สง. อ. (บาลี) ๑๔; อภิ. สง. อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔, พระพรหมมณเฑียรธรรม (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕.

^{๒๒๘} อิสิสัมโพธิญาณ คือ ญาณที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

^{๒๒๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑-๔๒.

นางสุมิตตาอนุโมทนาคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าที่ปังกร ได้กระทำความดีตามที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้^{๒๓๐} พระพุทธเจ้าที่ปังกรทรงบูชาสุเมธคาบสด้วยดอกไม้ พระภิกษุสงฆ์และประชาชนก็ได้บูชาสุเมธคาบส เช่นกัน^{๒๓๑}

พระนางได้เกิดอีกหลายชาติ^{๒๓๒} ได้พบและทำบุญถวายทานแก่พระพุทธเจ้า^{๒๓๓} นับไม่ถ้วน^{๒๓๔} ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ พระนางเกิดเป็นหญิงชาวเมืองหงสาวดี ฐานะมั่งคั่ง วันหนึ่งเห็นพระพุทธเจ้าปทุมมุตตระทรงตั้งภิกษุณีนางหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านบรรลุมหาอภิญญา นางปรารถนาและ ถวายมหาทานแก่พระพุทธเจ้า แล้วตั้งจิตอธิษฐานเปล่งวาจาปรารถนาตำแหน่งเอตทัคคะด้านบรรลุมหาอภิญญานั้น^{๒๓๕}

พระนางพิมพาได้สร้างกุศลร่วมชาติกับสุเมธคาบสในชาติที่เกิดเป็นนางสุมิตตาแล้วได้เกิดมามีบุพเพสันนิวาสเป็นคู่ครองกับพระโพธิสัตว์อีกหลายภพชาติ ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบจากชาดกมีทั้งชาติที่เกิดมาสนับสนุนช่วยสร้างบารมีและเพียงเกิดเป็นคู่สามีภรรยาที่มีได้ช่วยสร้างบารมีนั้นมี ๓๒ ชาติ รวมชาติที่เป็นนางสุมิตตา เป็น ๓๓ ชาติ ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่าง เรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาดก คือ ๑. ถักขณชาดก ๒. มหาสุทิสสนชาดก ๓. มณีโจรชาดก ๔. กุรุรัมมชาดก ๕. อัปภันตรชาดก ๖. สุปัตตชาดก ๗. อนนุโสจิชชาดก ๘. วิสัยหชาดก ๙. สูจิชาดก ๑๐. มโนชชาดก ดังนี้

^{๒๓๐} คุรายละเอียดใน พ.อุป. (บาลี) ๓๓/๓๖๔-๓๗๘/๓๕๓-๓๕๔, พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๓๖๔-๓๗๘/๕๐๒-๕๐๓.

^{๒๓๑} คุรายละเอียดใน พ.อุป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑-๔๒.

^{๒๓๒} เทวมานุสส์ โยนิ อณุโกควา อสงขยิ สุขทุกขิ อณุโกควาน เทเวสุ มานุเสสุ จ กวสมปุตเต อชายิ สากยิ กุเล (พ.อุป. (บาลี) ๓๓/๓๗๘-๓๗๙/๓๕๔), หม่อมจันได้บังเกิดในกำเนิดเทวดาและมนุษย์มากมายได้เสวยสุขทุกข์ในเทวโลกและมนุษย์โลกหลายชาติ ชาติสุดท้ายได้มาเกิดในสากยสกุล (พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๓๖๘-๓๗๙/๕๐๓).

^{๒๓๓} คุรายละเอียดใน พ.อุป. (บาลี) ๓๓/๓๖๕-๓๗๘/๓๕๕-๓๕๖, พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๓๖๕-๓๗๘/๕๐๔-๕๐๕.

^{๒๓๔} พระพุทธเจ้า ๑๐ พระองค์ ปรากฏใน พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ดังนี้ ๑. พระพุทธเจ้าที่ปังกร ๒. พระพุทธเจ้าโกณฑัญญะ ๓. พระพุทธเจ้าสุมังคะ ๔. พระพุทธเจ้าสุมนะ ๕. พระพุทธเจ้าเรวตะ ๖. พระพุทธเจ้าโสภิตะ ๗. พระพุทธเจ้าโณมนทัสสี ๘. พระพุทธเจ้าปทุมะ ๙. พระพุทธเจ้านารทะ ๑๐. พระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ คุรายละเอียดใน พ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๑-๓๑/๔๓๕-๕๑๑, พ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑-๓๑/๕๑๒-๖๔๔.

^{๒๓๕} อัง.เอกาทศก.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๘-๔๙.

๑. **ลักษณะขาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเทวทัต ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นนางเนื้อกรรยาของพญาเนื้อโพธิสัตว์ ผู้สอนให้ลูกทั้งสองรักษาฝูงเนื้อ ลูกตัวหนึ่งนำฝูงเนื้อให้รอดพ้นอันตราย ส่วนลูกอีกตัวหนึ่งนำฝูงเนื้อให้ถึงความวิบัติเพราะนำมือมนุษย์ จึงได้กล่าวแนะนำให้นางเนื้อผู้เป็นภรรยาดูแลลูกทั้งสองที่มีความประพฤติต่างกัน^{๒๓๖}

๒. **มหาสุทฺถสนชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภคำปรารภของพระอานนทที่ว่าพระองค์จะปรินิพพานในเมืองเล็ก ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นพระนางสุภัททาเทวี พระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺถสนโพธิสัตว์ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺถสนจะสวรรคต พระนางกราบทูลให้ทรงพอพระทัยที่จะดำรงพระชนมชีพเพื่อครองราชสมบัติ พระองค์รับสั่งว่าจะสวรรคต พระนางทรงกรรแสง ทำให้ข้าราชการพากันร้องไห้ แล้วพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺถสนได้สอนพระนางและบริษัทยทั้งหลายให้เห็นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเป็นธรรมดา^{๒๓๗}

๓. **มณีโจรชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเทวทัต ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นนางสุชาดาภรรยาของพระโพธิสัตว์ พระนางได้ใช้ศิลปะรมิของตนช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้พ้นจากอันตรายแห่งชีวิต^{๒๓๘}

๔. **อัปภันตรชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระสารีบุตร ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นพระมเหสีของพระอานนทซึ่งเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต ส่วนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ผู้ออกบวชเป็นดาบส ถูกท้าวสักกะใส่ความว่าลักมะม่วงของพระเจ้าพรหมทัต เพียงเพื่อมิให้ดาบสบ่าเพ็ญบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๒๓๙}

๕. **สุปิตตชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระสารีบุตร ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นนางกาชื่อสุปิตตภรรยาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพญากาชื่อสุปิตตะ ฝูงกาบริวารพากันชิงเครื่องเสวยของพระเจ้ากรุงพาราณสีมาให้ นางกาชื่อสุปิตตาสู้แพ้อันตรายของโลก^{๒๔๐}

๖. **อนนุโสจยชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภกุ่มพีภรรยาตายคนหนึ่ง ในชาดกนี้พระนางพิมพาเกิดเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อสัมมิลลหาสินี ภรรยาของพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ไม่ชอบใจการครองเรือน คิดจะออกบวช ภายหลังได้ออกบวชด้วยกัณภรรยา เมื่อภรรยาตายก็ไม่เศร้าโศกเสียใจ^{๒๔๑}

^{๒๓๖} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๒๒๘-๒๓๒.

^{๒๓๗} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒/๒๔๘-๓๕๒.

^{๒๓๘} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๓๕-๒๔๕.

^{๒๓๙} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๓๔-๒๕๓.

^{๒๔๐} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๓๒๖- ๓๓๒.

^{๒๔๑} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๕๖๘-๕๗๖.

๗.วิสัยขาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นวิสัยเศรษฐีผู้ถูกท้าวสักกะแกล้งบอกให้เลิกการให้ทาน แต่ท่านเป็นผู้มั่งคั่งในทาน จึงไม่ยอมเลิกและยังคงให้ทานเรื่อยไป^{๒๔๒}

๘.สุจิตขาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภปัญญาบารมี ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นช่างเหล็ก ทำเข็มที่ประณีตสวยงามไปขายในตระกูดช่างเหล็ก ผู้เป็นบิดาของนางได้รับเข็มจากช่างเหล็กจึงได้ยกนางให้เป็นภรรยาของพระโพธิสัตว์^{๒๔๓}

๙.มโนขาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุคบพวกผิดรูปหนึ่ง ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นนางสิงโตภรรยาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพญาสิงโตสอนสิงโตมโนชะผู้บุตร ไม่ให้คบกับสุนัขจิ้งจอก ซึ่งเป็นสัตว์เลวทรามแต่สิงโตมโนชะไม่เชื่อฟังพากันไปจโมยม้าพระราชากินจึงถูกนายฆมังฆนุยิงตาย^{๒๔๔}

๑๐.อาทิตตขาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภอสทิสถานของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในชาดกนี้ พระนางพิมพาเกิดเป็นพระนางสมุททวิชยามเหสีของพระโรรุวโพธิสัตว์ กรุงโรรุวะร่วมกันให้ทานแก่คนกำพร้า วมพิภก ยากจนจำนวนมาก ได้ถวายทานแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ และได้ร่วมสดับธรรมจากพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๒๔๕}

๒.๗.๓ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร

(กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระอานนท์)

ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระอานนท์ ท่านมีบทบาทสำคัญ มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพุทธอนุชา โดยพระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าอมิตตทนะอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ ดังนั้นจึงเป็นพระญาติในฐานะพุทธอนุชา นอกจากนี้ท่านยังเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า^{๒๔๖} และมีฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก คือผู้เข้าไปปฏิบัติรับใช้พระพุทธเจ้า^{๒๔๗} ท่านได้ตั้งความปรารถนาเป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า สรุปความได้ว่า

^{๒๔๒} คุรายละเอียดใน บุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๖๔๘-๖๕๔.

^{๒๔๓} คุรายละเอียดใน บุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๑๒๘-๑๓๕.

^{๒๔๔} คุรายละเอียดใน บุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๒๑๗-๒๒๓.

^{๒๔๕} คุรายละเอียดใน บุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๕๗๓-๕๘๔.

^{๒๔๖} ที. อ. (บาลี) ๒/๑๒/๑๕. ; บุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๓๖/๖๖.

^{๒๔๗} ที.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๑๓-๔ ; อัง.อ. (ไทย) ๑/๒๑๕-๒๒๓/๒๖๒-๔ ; -บุ. เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๕๗/๔๕๕ ; บุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๒๑-๒ ; บุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๔-๕.

ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ พระอานนท์เกิดเป็น เจ้าชายสุมนกุมาร พระโอรสของพระเจ้าอานันทราชและเป็นพระกนิษฐาภาดาของพระพุทธเจ้าปทุมมุตระ เมื่อเจ้าชายสุมนกุมารจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ ต้องแจ้งแก่พระสุมนเถระพุทธอุปัฏฐาก่อน เจ้าชายทรงเลื่อมใสในตัวพระสุมนเถระมาก ที่ท่านมีวิธีการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยการดำดินเข้าไปเฝ้าภายในคันธกุฎี และกลับออกมาแจ้งข่าวด้วยวิธีเดียวกัน เจ้าชายได้ถวายทานเข้าพรรษาตลอด ๓ เดือน ครั้นออกพรรษาก็ได้ถวายทานอีก ๗ วัน ในวันที่ ๗ ได้ถวายจิวรแก่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ แล้วตั้งความปรารถนาว่า

“ด้วยเดชแห่งกุศลกรรมที่ได้สร้างมาทั้งหมดนี้ ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่ง ในอนาคต อย่างเช่นพระสุมนเถระนี้เถิด”

พระพุทธเจ้าปทุมมุตตระ ทรงพยากรณ์ว่า ความปรารถนาของท่านจะสำเร็จผลในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “พระสมณโคตม” ในอีกแสนกัปข้างหน้า เจ้าชายสุมนกุมารได้ฟังคำพยากรณ์แล้ว ทรงทำบุญต่อเนื่องตลอดชีวิต

พระอานนท์ได้เกิดร่วมชาติเป็นบุพเพสันนิวาสกับพระโพธิสัตว์ ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบมีถึง ๑๔๖ ชาติ ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่าง เรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาดก คือ ๑. กาลกรรมนิชาดก ๒. กุสนาพิชาดก ๓. จุลปทุมชาดก ๔. มหาอัสสโรหชาดก ๕. สสบัณฑิตชาดก ๖. สุวรรณกั๊กชาดก ๗. คันธราชชาดก ๘. สุตีมชาดก ๙. คังคมาลชาดก และ ๑๐. นิโครธชาดก ดังนี้

๑. กาลกรรมนิชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภมิตรของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นมานพชื่อกาลกรรมนิ สหายของพาราณสีเศรษฐีพระโพธิสัตว์ ได้มาอาศัยบ้านของเศรษฐีอยู่ แต่เพื่อน ๆ รังเกียจชื่อของกาลกรรมนิจึงยุยงให้เศรษฐีไล่ออกจากบ้าน แต่เศรษฐีกลับให้กาลกรรมนิเป็นคนดูแลบ้าน วันหนึ่งมีโจรปล้นบ้านในขณะที่เศรษฐีไม่อยู่บ้าน กาลกรรมนิขับไล่โจรไปได้และช่วยปกป้องทรัพย์ของสหายไว้ได้^{๒๔๔}

๒. กุสนาพิชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภประโยชน์ของการคบมิตร ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นรุกขเทวดาดันไม้มั่งคั่งชื่อรุมงคค เป็นสหายที่มีความสนิทสนมกับรุกขเทวดากอหฐาชื่อกุสนาพิ พระโพธิสัตว์ พระราชาจะตัดไม้ต้นรุมงคคเพื่อนำมาทำเสาไม้มีแก่น กุสนาพิรุกขเทวดาได้ช่วยเพื่อน โดยแปลงกายเป็นกิ่งกำว้างไปมาในต้นรุมงคค ทำให้พระราชาไม่ตัดแล้ว เพราะคิดว่าเป็นไม้กลวง^{๒๔๕}

^{๒๔๔} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๒๘๓-๒๘๓.

^{๒๔๕} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๔๖๓-๔๖๘.

๓. **จุลลปทุมชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุผู้กระสัน ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิด พญาเหี้ย พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปทุมราชกุมาร ได้เสด็จออกป่าพร้อมพระชายา ได้ ช่วยเหลือโจรชู้คนหนึ่งที่ถูกตัดมือ เท้า หูจมูก ต่อมาถูกพระชายาร่วมมือกับโจรออกตัญญูผลัดตกลง เหว พญาเหี้ยได้ช่วยชีวิตไว้^{๒๕๐}

๔. **มหาอัสนโรหชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการทำควมดีไว้ในปางก่อนของพระ อานนท์เถระ ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นบุรุษปัจฉิมตคาม ได้ช่วยเหลืออุปการะพระเจ้าพาราณสี พระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งออกศึกสงครามแล้วทัพแตก ต่อมาเมื่อบ้านเมืองสงบได้ตอบแทนบุรุษ ปัจฉิมตคามด้วยการยกสมบัติให้กึ่งหนึ่ง^{๒๕๑}

๕. **สสบัณฑิตชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการสละชีวิตเป็นทาน ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นนาค เป็นสหายกับกระต่ายพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งลิงและสุนัขจิ้งจอก ทั้งสี่ถือ อุโบสถศีล โดยมีท้าวสักกเทวราชมาทดลองศีล นาคได้ให้ปลา ลิงได้ให้มะม่วง สุนัขจิ้งจอกได้ให้ เนื้อ แต่กระต่ายไม่มีอะไรเลยที่จะให้เป็นทาน จึงสละชีวิตเป็นทาน กระโดดเข้ากองไฟ ท้าวสักก เทวราชได้ช่วยชีวิตไว้ และสรรเสริญด้วยการเขียนกระต่ายไว้บนดวงจันทร์^{๒๕๒}

๖. **สุวรรณกัถชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการสละชีพของพระอานนท์ ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นปูทองได้ผูกมิตรเป็นสหายกับขานาพระโพธิสัตว์ เมื่อภาคิณชู้สมคบกับงูเพื่อ มากัดขานา แต่ปูทองได้มาช่วยไว้ได้ทัน โดยหนีบคอของงูและกา ขานาจึงรอดชีวิตมาได้^{๒๕๓}

๗. **คันธราชชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการสะสมเกสัชของภิกษุ ในชาดกนี้ พระ อานนท์เกิดเป็นพระเจ้าวิเทหราชเพียงแกล่ได้ยืมพระนามของพระเจ้าคันธราชพระโพธิสัตว์เท่านั้นก็ ผูกสมัครเป็นสหายสนิทแม้ยังมีเคยเห็นหน้ากันเลย ต่อมาทั้งคู่ได้สละราชสมบัติออกบวชเป็นดาบส ในป่า วิเทหราชดาบสบังเอิญได้พบกับคันธราชดาบส จึงได้อยู่เรียนในสำนักนั้น เมื่อวิเทหราช ดาบสได้สะสมเกสัชเพื่อให้คันธราชดาบสแต่กลับถูกตีตีสยจนจึง โกรธ ต่อมาเมื่อได้สติจึงขอโทษ แล้วปฏิกรรมจนเข้าสู่พรหมโลก^{๒๕๔}

๘. **สุลิมชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภการออกบวชของพระเจ้าสุลิม ในชาดกนี้ พระ อานนท์เกิดเป็นพรหมทัตตกุมารเป็นเป็นสหายกับสุลิมกุมารพระโพธิสัตว์ เมื่อพระมารดาของ

^{๒๕๐} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๒๒๕-๒๓๘.

^{๒๕๑} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๘๓-๓๘๒.

^{๒๕๒} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/ ๔๘๑-๔๘๕.

^{๒๕๓} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๑๕๐-๑๖๐.

^{๒๕๔} คุรายละเอียดยใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๓๑๕-๓๓๑.

พรหมทัตตกุมารมาพบก็หลงรัก สหายของลูก จึงให้พระราชมารดาอภิเษกเป็นมเหสีของสุสัมกุมาร และให้ครองราชย์เป็นพระเจ้าสุสัม ต่อมาเมื่อพระเจ้าสุสัมถูกมเหสีหลอกว่าพระเกศาของพระองค์ หงอกเป็นสีขาว พระโพธิสัตว์ จึงออกบวช^{๒๕๕}

๕. นิโครธชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเทวทัต ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็น โปติกะเป็นสหายกับนิโครธกุมารพระโพธิสัตว์ และสาขะ โปติกะให้ไก่เสกแก่พระโพธิสัตว์กินทำ ให้ได้เป็นพระราชสา ส่วนสาขะได้เป็นแก่เสนาบดีจึงแค้น เมื่อโปติกะมาขอพักอาศัยสาขะได้ด่าและ จับไล่ เมื่อพระราชาทรงทราบก็ให้ลงโทษสาขะ แต่โปติกะก็ให้อภัยสาขะ^{๒๕๖}

๑๐. จิตตสัมภุตชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภกษุสองรูปใช้บริวารร่วมกันมีความคุ้นเคย สนิทกันอย่างยิ่ง ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นสัมภุตกุมารเป็นน้องชายลูกน้ำของจิตตกุมารพระ โพธิสัตว์ เป็นจันทาลได้ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ไปเรียนที่ตักกสิลา ถูกจับได้จึงไปบวชเป็นดาบส ตายแล้วจุติไปเกิดเป็นเนื้อสองพี่น้อง ไม่ยอมห่างกันเวลากินหรือนอนก็เอาหัว เขา ปากชนกัน ถูก ยิงตายพร้อมกันแล้วไปเกิดเป็นนกเขาสองพี่น้องก็ทำเช่นเดิม ถูกยิงตายแล้ว จิตตไปเกิดเป็นบุตร ปุโรหิต ออกบวชเป็นดาบส สัมภุตไปเกิดเป็นพระเจ้าสัมภุตบัณฑิต ภายหลังจิตตดาบสได้ให้ โอวาทและชักชวนพระเจ้าสัมภุตบัณฑิต ออกบวชเป็นดาบส^{๒๕๗}

๒.๗.๔ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์

(กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพุทธบริษัท)

กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพุทธบริษัทนี้ เป็นได้ทั้งกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาส ที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์ ครูอาจารย์กับศิษย์ และนายกับบ่าวด้วย

เริ่มตั้งแต่ที่สมัยพระพุทธเจ้าที่ปังกร^{๒๕๘} ทรงพยากรณ์ว่า “สุเมธดาบสนี้จักตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม” มหาชนได้ฟังคำพยากรณ์แล้วพากันยินดีต่างตั้งความปรารถนาว่า หากตนไม่ได้บรรลุมรรคผล ในศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ปังกร ก็ขอตั้งความปรารถนาบรรลุมรรค ผลในกาลที่ดาบสนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๒๕๙}

^{๒๕๕} ุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๓๘๑-๓๘๔.

^{๒๕๖} ุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๘๕๑-๘๖๔.

^{๒๕๗} ุรายละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๓๑-๕๕.

^{๒๕๘} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๖๑/; พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๑/๕๐๑

^{๒๕๙} ุรายละเอียดใน พุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑-๔๒

จากการตั้งความปรารถนาตัวเอง ทำให้มหาชนได้มาเกิดร่วมชาติมีบุพเพสันนิวาส ติดตาม เป็นหมู่คณะของพระโพธิสัตว์นั้บชาติไม่ถ้วนทั้งที่เป็นครูอาจารย์กับศิษย์ นายกับบ่าวหรือสมณะกับ คฤหัสถ์ โดยส่วนสโมธาน ซึ่งเป็นส่วนท้ายของเรื่องทีกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่าง ๆ ดังเช่นในอปัณณกชาดก สรุปความว่า

บุตรพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาในสมัยนั้น ได้เป็นพระเทวทัตในบัดนี้ แม้บริษัทของบุตรพ่อค้า เกวียนโง่นั้นก็ได้เป็นบริษัทของเทวทัตในบัดนี้ บริษัทของบุตรพ่อค้าเกวียนผู้เป็นบัณฑิตใน ครั้งนี้ได้เป็น พุทธบริษัทในบัดนี้ ส่วนบุตรของพ่อค้าเกวียนผู้เป็นบัณฑิตในครั้งนั้นได้เป็น เราตถาคต^{๒๖๐}

กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพุทธบริษัท ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบมี ๔๐ ชาติ ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่าง เรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาดก คือ ๑. อปัณณกชาดก ๒. นพพานชาดก ๓. กุกกุรชาดก ๔. สกุนชาดก ๕. เวพุกชาดก ๖. ทุมเมธชาดก ๗. ตุนทิลชาดก ๘. เสนกชาดก ๙. ธรรมเทวบุตร ชาดก ๑๐. สุปรารกชาดก ดังนี้

๑. **อปัณณกชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภพวกเดียรถีย์ทีละพระรัตนตรัยไปยึดถือสิ่งอื่น เป็นสรณะ ในชาดกนี้ พุทธบริษัท เกิดเป็นบริวารของพ่อค้าเกวียนพระโพธิสัตว์ผู้เป็นบัณฑิต ได้ เดินทางไปค้าขายพร้อมบริวาร พระโพธิสัตว์และบริวารรอดพ้นจากยักษ์มาได้ด้วยปัญญา ส่วน พ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลาถูกยักษ์จับกิน^{๒๖๑}

๒. **นพพานชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภถ้าไม้อ้อที่เป็นของประหลาดตรงทีทะเลลุดลอด ทั้งปล้องซึ่งเกิดจากการอธิษฐานของพระบรมศาสดาในอดีตชาติ ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็น บริวารแปดหมื่นตัวของพระยากระบี่พระโพธิสัตว์ คุมบริวาร ไปกินน้ำในป่า ถึงสระโบกขรณีที่มี ผีเสือน้ำคอยจับสัตว์ทีลงไปกินน้ำข้างล่าง พระโพธิสัตว์จึงอธิษฐานให้ต้นอ้อทะเลลุดลอดทั้งปล้อง ใช้อู่น้ำจากสระได้ ทำให้บริวารแปดหมื่นตัวรอดชีวิตจากผีเสือน้ำมาได้^{๒๖๒}

๓. **กุกกุรชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภ การประพฤติประโยชน์เพื่อญาติ ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็นฝูงสุนัขบริวารของหัวหน้าสุนัขพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่นอกเขตพระราชวัง วัน หนึ่งหนึ่งหุ้มรถทรงของพระเจ้าพรหมทัตตถูกสุนัขในเขตพระราชวังกัดกิน พระราชาพิโรธรับสั่ง ให้ฆ่าสุนัขนอกเขตพระราชวังทั้งหมด พระโพธิสัตว์ไม่อาจทนเห็นฝูงสุนัขบริวารถูกฆ่าได้ จึงเข้า

^{๒๖๐} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๑๕๔-๑๗๐.

^{๒๖๑} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๑๕๔-๑๗๐.

^{๒๖๒} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๗๖-๒๗๗.

ไปหาพระราชาราชและพิสูจน์ให้เห็นว่าใครเป็นผู้กักกิน แล้วให้โอวาทแก่พระราชาราช ทำให้ฝูงสุนัข
บริวารรอดชีวิตมาได้^{๒๖๓}

๕. สกุนษาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกขุรูปหนึ่งซึ่งทนอยู่ในศาลาที่ถูกไฟไหม้ได้
ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็นฝูงนกบริวารของหัวหน้ากพระโพธิสัตว์ อาศัยอยู่ป่าอุดมสมบูรณ์
วันหนึ่งกิ่งไม้สีกันจนเกิดควันไฟทั่วป่า พระโพธิสัตว์ได้ร้องบอกให้บริวารรีบหนีไปอยู่ที่ใหม่ที่
ปลอดภัยกว่า นกบริวารที่มีปัญญาก็เชื่อฟัง แต่นกที่โง่เขลาบางตัวไม่ยอมไปเพราะอาศัยในที่อยู่เดิม
จึงถูกไฟเผาตาย^{๒๖๔}

๕. เวพุกษาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกขุว่ายากรูปหนึ่ง ที่ไม่เชื่อฟังถ้อยคำของ
บัณฑิต ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็นดาบสห้าร้อย บริวารของดาบสพระโพธิสัตว์ วันหนึ่งมีลูก
มาในอาศรมของดาบสตนหนึ่งผู้เป็นศิษย์ ศิษย์นั้นเกิดความรักลูกจึงเลี้ยงไว้ในกระบอกไม้ไผ่ เมื่อ
พระโพธิสัตว์ทราบจึงห้าม แต่ศิษย์ก็แอบเลี้ยงไว้ วันหนึ่งศิษย์ไปหาผลไม้หลายวัน เมื่อกลับมา
มาเปิดกระบอกไม้ไผ่ งูหัวจืดจึงโกรธแล้วกัดศิษย์ตาย^{๒๖๕}

๖. ทุมเมษชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภการบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ในชาดกนี้พุทธ
บริษัทเกิดเป็นประชาชนของพระเจ้าพาราณสีพระโพธิสัตว์ เห็นประชาชนฆ่าสัตว์มากมายเพื่อ
นำมาทำพิธีกรรม พระราชาจึงอุบายให้ประกาศว่า ถ้าใครทำพิธีกรรมจะถูกจับมาควักหัวใจเพื่อทำ
พิธีกรรมให้แก่เทวดา ประชาชนเกิดความกลัวจึงละการทำพิธีกรรม แล้วหันมาถือศีลตามพระราช
ของตน^{๒๖๖}

๗. ตุนทิลชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภการภิกขุกัณฑ์ตายรูปหนึ่ง ในชาดกนี้
พุทธบริษัทเกิดเป็นมหาชน ส่วนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมหาตุนทิลสุกรผู้ที่ได้ปลอบสุกร
ผู้น้องไม่ให้กัณฑ์ตาย แล้วให้โอวาทเสียอันไพเราะด้วยพุทธลีลา ก้องกังวาลไปทั้งพระนคร
พระราชาราชและมหาชนได้ฟังแล้วประพฤติธรรมตามโอวาทของพระโพธิสัตว์^{๒๖๗}

๘. เสนกชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภผู้มีปัญญาช่วยผู้อื่นได้ ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิด
เป็นประชาชนของชนก พระราชาในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเสนกอำมาตย์

^{๒๖๓} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๘๒-๒๘๖.

^{๒๖๔} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๓๔๗-๓๔๘.

^{๒๖๕} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๒-๒๕.

^{๒๖๖} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๕๔-๕๘.

^{๒๖๗} คุรยละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๑๓๖-๑๔๘.

ช่วยปลดเปลื้องความกลัวของพราหมณ์ และช่วยให้รอดจากงูกัดตาย ให้ลงอาญาแก่เมียของพราหมณ์ ที่มีผู้ ประชาชนจำนวนมากได้ทำให้แจ้ง ซึ่งโศดาปิตติผล^{๒๖๘}

๘. ธรรมเทพบุตรชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบ ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็นบริวารของธรรมเทพบุตรพระโพธิสัตว์ ออกสั่งสอนคนให้ทำกุศลกรรมบท ๑๐ ในขณะที่ธรรมเทพบุตรและบริวารสั่งสอนคนให้ทำกุศลกรรมบท ๑๐ มาพบกันในอากาศต่าง กล่าวถึงธรรมของตน อธรรมเทพบุตรจึงถูกแผ่นดินสูบ^{๒๖๙}

๑๐. สุปรารถชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระปัญญาของพระบรมศาสดา ในชาดกนี้ พุทธบริษัทเกิดเป็นบริวารของต้นหนสุปรารถบัณฑิตพระโพธิสัตว์ ชำนาญเกี่ยวกับวิชาต้นหนการเดินเรือ แม้ต่อมาตราบอดก็ยังมีบริวารปลอดภัยในทะเล และได้แก้วมณีมากมาย^{๒๗๐}

๒.๗.๕ กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระเทวทัต

(บุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล)

ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระเทวทัต ท่านมีบทบาทสำคัญ ถึงแม้จะเป็นด้านอกุศลหรือด้านลบ พระพุทธองค์ได้ปรารภเหตุเกิดแล้วจึงตรัสไว้ในชาดกต่าง ๆ พระเทวทัตได้เกิดร่วมชาติเป็นบุพเพสันนิวาสกับพระโพธิสัตว์ ตามที่ผู้วิจัยได้ประมวลพบมี ๗๗ ชาติ รวมชาติแรกเป็น ๗๘ ชาติ มีทั้งชาติที่มุ่งจองเวรกันโดยตรงก็มี โดยอ้อมก็มี ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่าง เรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาดก คือ ๑. เสรีวณิชชาดก ๒. มหาสีลวชาดก ๓. ตโยธรรมชาดก ๔. สัจจกิริชาดก ๕. ทุมเมธชาดก ๖. จุลปทุมชาดก ๗. ขันตีวาทีชาดก ๘. จุลธรรมपालชาดก ๙. มหากปิชาดก และ ๑๐. ปรีตปชาดก ดังนี้

๑. เสรีวณิชชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุผู้ละความเพียรรูปหนึ่ง ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นพ่อค้าผู้คดโกง ส่วนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าผู้ซื่อสัตย์ชื่อเสรีวะ ในเมืองเสรีวะ พ่อค้าผู้คดโกงจะหลอกซื้อถาดทองคำของยายหลานที่ไม่รู้ว่าเป็นถาดทองคำในราคาถูก จึงแกล้งว่าถาดไม่มีค่าอะไรแล้วจากไป ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้ซื้อตัดหน้าตามราคาสูงของถาดทองคำแล้วจากไป พ่อค้าโกงอยากได้ถาดทองคำกลับมาถามอีก หญิงชราจึงว่าขายไปแล้ว พ่อค้ารีบ

^{๒๖๘} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๖๖-๒๗๕.

^{๒๖๙} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๑๒-๒๒.

^{๒๗๐} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๕๕-๑๐๕.

ไปทวงถามคืนจากพระโพธิสัตว์ แต่พระโพธิสัตว์ได้ข้ามเรือจากไปแล้ว ทำให้เขาเสียใจมาก ถึงกับ
กระอักเลือด หัวใจแตกตายและผูกอาฆาตพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่ชาตินั้นเป็นต้นมา^{๒๗๑}

๒. มหาสีลวชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภปรารภภิกษุรูปหนึ่งผู้ละความเพียร ในชาดก
นี้ พระเทวทัตเกิดเป็นอำมาตย์ชั่ว พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีลวราชในกรุงพาราณสี
ทรงเป็นธรรมราชา หมั่นทำทานรักษาศีล ได้เนรเทศอำมาตย์ชั่วออกจากเมืองเนื่องจากลอบเข้าไป
ในเขตพระราชฐาน เขาจึงไปยุยงพระเจ้าโกศลไปยึดกรุงพาราณสี พระเจ้าโกศลจึงลองส่งคนไป
ปล้นชายแดนเมืองพาราณสี แต่ถูกราชบุรุษจับได้ พระองค์ตรัสถามว่าเหตุใดมาปล้น คนเหล่านั้น
ตอบว่าเพราะไม่มีจะกิน พระราชาจึงพระราชทานทรัพย์แล้วปล่อยไป พระโพธิสัตว์ทรงให้อโวกา
พระเจ้าโกศลยึดมั่นในธรรม พระเจ้าโกศลจึงคืนราชสมบัติให้ แล้วทรงลงอาญาแก่อำมาตย์ชั่ว^{๒๗๒}

๓. ตโยธรรมาชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภความพยายามจะฆ่าพระบรมศาสดาของ
พระเทวทัต ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นพญาลิง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกของพญาลิง
เมื่ออยู่ในครรภ์นางลิงได้หนีไปครอดที่อื่นเพราะพ่อจะฆ่าลูกตายหมด ด้วยกลัวว่าจะแย่งนมฝูง เมื่อ
พระโพธิสัตว์เจริญวัยจึงกลับเข้าฝูง เมื่อพ่อได้พบลูกก็แกลิ่งกอดรัดจะให้ตาย แต่ลูกมีกำลังมากกว่า
จึงซุ่มบายให้ผีเสื้อน้ำมา จึงใช้ให้ ไปเก็บดอกบัวในสระ ลูกแสดงธรรมแก่ผีเสื้อน้ำจนพอใจ เมื่อพ่อ
วานรเห็นก็เกิดความแค้นจน หัวใจจึงแตกเป็นเจ็ดเสี่ยงสิ้นชีวิต^{๒๗๓}

๔. สัจจกิริชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเทวทัตตะเกียกตะกายจะฆ่าพระบรม
ศาสดา ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นทูลฐกุมาร มีสันดานกักขฬะ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น
ฤาษี ทูลฐกุมารได้ผูกอาฆาตฤาษีพระโพธิสัตว์ผู้เคยช่วยเหลือตน รับลั้งให้ประหารพระโพธิสัตว์
แต่อาศัยปัญญาจึงรอดพ้นได้ ชาวนครได้ปลงพระชนม์พระราชบิดา แล้วอภิเษกพระโพธิสัตว์ขึ้น
ครองราชย์แทน^{๒๗๔}

๕. ทุมเมธชาดก พระพุทธเจ้าทรงปรารภคนโง่ได้ยศไม่เป็นประโยชน์ ในชาดกนี้
พระเทวทัตเกิดเป็นพระราชาในกรุงราชคฤห์ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างเผือก
พระราชบิดาเกิดความอิจฉาจึงสั่งความขังให้ฆ่าพระโพธิสัตว์ แต่ความขังได้พาพระโพธิสัตว์ไปอยู่ที่
กรุงพาราณสี^{๒๗๕}

^{๒๗๑} คุรายละเอียดยใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๑๓๘-๑๔๒.

^{๒๗๒} คุรายละเอียดยใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๖๐-๗๒.

^{๒๗๓} คุรายละเอียดยใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๑๐๐-๑๐๔.

^{๒๗๔} คุรายละเอียดยใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๑๘๕-๑๘๘.

^{๒๗๕} คุรายละเอียดยใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๔๖๕-๗๔.

๖. **จุลลปทุมชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุผู้กระสัน ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นโจรอกตัญญู พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปทุมราชกุมาร ได้เสด็จออกป่าพร้อมพระชายา ได้ช่วยเหลือโจรคนหนึ่งที่ถูกตัดมือ เท้า หูจมูก กลับถูกพระชายาร่วมมือกับโจรผลัดตกเหว พญาเหี้ยได้ช่วยเหลือไว้^{๒๗๖}

๗. **ขันตีวาทีชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภโทษที่ทำร้ายพระสมณะ ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นพระราชบุตรนามว่ากลาป พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นขันตีวาทีดาบส พระราชาได้สั่งให้ใช้หว่ายเข็มนดี แล้วตัดมือ หู เท้า จมูกของดาบส ด้วยบาปกรรมนั้น เขาจึงถูกแผ่นดินสูบไปยังอเวจีมหานรก^{๒๗๗}

๘. **จุลธรรมपालชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภความรักของแม่ที่มีต่อลูก ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นพระเจ้ามหาปตาปะ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระธรรมपालกุมาร พระราชาทรงอิจฉาในความรักของพระเทวีต่อพระโพธิสัตว์ จึงให้นำกุมารน้อยไปประหารชีวิตตัดอวัยวะที่ละส่วน พระเทวีทรงอ่อนวอนและร่ำไห้จนพระทัยแตกสลายแล้วทิวังคต ฝ่ายพระราชาก็ถูกแผ่นดินสูบไปยังมหานรกอเวจี^{๒๗๘}

๙. **มหากปิชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภคุณธรรมของหัวหน้า ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นลิงบริวารที่ริษยา พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาลิงในป่าหิมพานต์มีบริวารเป็นอันมาก เมื่อถูกพระเจ้าพรหมทัตล่อมไว้เพื่อจะฆ่า ได้เอาเถาวัลย์ผูกเอวของตนระหว่างต้นไม้เพื่อให้บริวารหนีไปด้วยความสวัสดิ แต่ถึงร้ายได้กระโดดเหยียบหลังพระโพธิสัตว์อย่างแรงทำให้หัวใจแตกแล้วได้เข้าไป พระโพธิสัตว์รับทุกขเวทนาจนสิ้นชีวิต^{๒๗๙}

๑๐. **ปรั้นตปชาดก** พระพุทธเจ้าทรงปรารภกลางบอกความชั่วและภัยที่จะมาถึง ในชาดกนี้ พระเทวทัตเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโอรสของพระเจ้าพรหมทัตในกรุงพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตประสงค์จะปลงพระชนม์พระโพธิสัตว์จึงให้พระโพธิสัตว์พร้อมบริวารออกไปทำศึก ส่วนพระราชาก็เกิดความกลัวจึงหนีเข้าป่าและสิ้นพระชนม์ พระโพธิสัตว์เมื่อทำศึกชนะก็ทรงขึ้นครองราชย์^{๒๘๐}

^{๒๗๖} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗/๒๒๕-๒๓๘.

^{๒๗๗} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๔๕๗-๔๖๔.

^{๒๗๘} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๗๖๕-๗๗๔.

^{๒๗๙} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๙/๓๓๒-๓๔๓.

^{๒๘๐} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๙/๔๔๐-๔๕๒.

๒.๓.๖ กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ชาติ

พระพุทธองค์ได้ทรงปรารภเหตุเกิดแล้วจึงตรัสไว้ในชาดก ๑๐ ชาติสุดท้าย ซึ่งเป็นบุพเพสันนิวาส ของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ มาพบเจอและมีความสัมพันธ์ร่วมกัน เช่น พระพุทธบิดา-พระพุทธมารดา พระนางพิมพา พระราหุล พระอานนท์ พระเทวทัต พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอนนรุทย์ พระอุบลวรรณาเถรี นางวิสาขา และอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น ผู้วิจัยได้แสดงตัวอย่างเรื่องย่อไว้ ๑๐ ชาติ คือ ๑. เตมียชาดก ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี^{๒๘๑} ๒. มหาชนกชาดก ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี^{๒๘๒} ๓. สุวรรณสามชาดก ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี^{๒๘๓} ๔. เณมิราชชาดก ทรงบำเพ็ญอริยฐานบารมี^{๒๘๔} ๕. มโหสถชาดก ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี^{๒๘๕} ๖. ภูริทัตชาดก ทรงบำเพ็ญศีลบารมี^{๒๘๖} ๗. จันทกุมารชาดก ทรงบำเพ็ญขันติบารมี^{๒๘๗} ๘. มหานารทกัศปชาดก ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี^{๒๘๘} ๙. วิฑูรบัณฑิตชาดก ทรงบำเพ็ญสังจบบารมี^{๒๘๙} และ ๑๐. เวสสันดรชาดก ทรงบำเพ็ญทานบารมี^{๒๙๐} ดังแสดงไว้ในตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ ดังนี้

^{๒๘๑} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๑-๓๔.

^{๒๘๒} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๓๕-๑๕๔.

^{๒๘๓} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๑๕๕-๒๑๓.

^{๒๘๔} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๒๑๓-๓๐๒.

^{๒๘๕} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๓๐๓-๕๖๘.

^{๒๘๖} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๑-๑๒๒.

^{๒๘๗} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๑๒๓-๒๐๔.

^{๒๘๘} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๒๐๕-๒๕๕.

^{๒๘๙} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๒๕๖-๔๘๓.

^{๒๙๐} คุรายละเอียดยกใน พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๔๘๔-๘๑๔.

ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ

๑. เตมียชาติ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระเตมีย์	พระราชโอรส	สร้างเป็นง่อย ไข้ ภายหลังออกบวช
พระเจ้าสุทโธทนะ	พระเจ้ากาสิกราช	พระราชบิดา	เชื่อคำทำนายนายของพราหมณ์ว่าพระเตมีย์เป็นกาลกิณี จึงให้น่าไปฝัง
พระนางสิริมหามายา	พระนางจันทรวเทวี	พระราชมารดา	ไม่ยอมให้นำพระเตมีย์ไปฝัง
พระสารีบุตร	สุนันทสารถิ	ข้าราชการบริวาร	นำพระเตมีย์ไปฝังและกลับมาแจ้งข่าวดี
พระอนูรุท	ท้าวสักกเทวราช	เห็นเหตุการณ์	ลงมาเนรมิตชุดและบริวารต่าง ๆ ให้พระเตมีย์
พระอุบลวรรณาเถรี	เทพธิดาเสวตฉัตร	อดีตชาติเป็นมารดา	อุบายให้พระเตมีย์ เพื่อจะได้ไม่ต้องครองราชย์
๒. มหาชนกชาติ ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระมหาชนก	พระราชอา	เรือแตกแต่ไม่ละความเพียร ได้ครองราชย์แล้ว ภายหลังออกบวช
พระนางพิมพา	พระนางสีวลี	พระมเหสี	ทดสอบพระโพธิสัตว์ ภายหลังออกบวช
พระราหุล	ท้าวราชกุมาร	พระราชโอรส	ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระโพธิสัตว์
พระอานนท์	ช่างศร	ประชาชน	ตอบข้อธรรมเรื่องการเล็งศรด้วยตาข้างเดียว
พระสารีบุตร	นารถดาบส	อยู่ในหิมพานต์	ให้อโวกาพระมหาชนกเพื่อให้ตั้งมั่นในศีล
พระมหาโมคคัลลานะ	มิลาชินดาบส	อยู่ในหิมพานต์	ให้อโวกาพระมหาชนกเพื่อมหาชนกกลับนคร
พระอนูรุท	ท้าวสักกเทวราช	เห็นเหตุการณ์	แปลงเป็นคนแก่ขี้ขานไปส่งพระมารดา
พระอุบลวรรณาเถรี	นางมณีเมขลา	เห็นเหตุการณ์	อุ้มพระโพธิสัตว์ไปส่งยังกรุงมิถิลา
พระเขมาเถรี	เด็กหญิงสวมกำไล	ประชาชน	ตอบข้อธรรมเรื่องเสียงของกำไลเดี่ยวและคู่
พระมหากัสสปะ	อ.ทิสปาโมกข์	พ่อบุญธรรม	อุปการะพระมารดาในฐานะน้องสาว
๓. สุวรรณสามชาติ ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	สุวรรณสาม	บุตร	เลี้ยงดูบิดามารดา ถูกยิงตายไม่โกรธ ฟ้นคิ่นชีพ
พระมหากัสสปะ	ทูลดาบส	บิดา	ออกบวช ตาบอดจากกรรมเก่า ภายหลังตาดี
พระภัททกาปิลาณีเถรี	นางปาริกา	มารดา	ออกบวช ตาบอดจากกรรมเก่า ภายหลังตาดี
พระอานนท์	ท้าวปิลยักราช	อยู่ในเหตุการณ์	ยิงพระโพธิสัตว์ตาย รับดูแลบิดามารดาแทน
พระอนูรุท	ท้าวสักกเทวราช	เห็นเหตุการณ์	รู้ว่าดาบส/ดาบสินีจะตาบอด จึงอุบายให้มีลูก
พระอุบลวรรณาเถรี	พสุนทรเทพธิดา	อดีตชาติเป็นมารดา	บอกอุบายที่พระราชอาจะไม่ตกนรก

ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ชาติ

๔. เนมิราชชาดก ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระเนมิราช	พระราชา	สงสัยว่าทานกับพรหมจรรย์อะไรมีอันสงส์กว่ากัน
พระอานนท์	มาคลีเทพสารถิ	อยู่ในเหตุการณ์	นำพระโพธิสัตว์ๆ ไปเที่ยววนรอกและสวรรค์
พระอนุรุทธ	ท้าวสักกเทวราช	อยู่ในเหตุการณ์	แก้ข้อสงสัย โดยเล่าเรื่องในอดีตของตนให้ฟัง
๕. มโหสถชาดก ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	มโหสถ	บัณฑิต	มีปัญญามาก เป็นบัณฑิตเมื่ออายุเพียง ๗ ปี
พระเจ้าสุทโธทนะ	สิริวิฑกเศรษฐี	บิดา	สนับสนุนบุตรทุกทางและหาเพื่อนให้ ๑,๐๐๐ คน
พระนางสิริมหามายา	นางสุมนา	มารดา	สนับสนุนบุตรทุกทางและหาเพื่อนให้ ๑,๐๐๐ คน
พระนางพิมพา	นางอมร	ภรรยา	งดงาม สมบูรณ์ด้วยบุญ ฉลาด ซื่อสัตย์ในสามี
พระราหุล	ธนูเสวกุมาร	สหายพระจุลนี	ซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าจุลนี แต่ไม่รู้กาลเทศะ
พระอานนท์	นกแก้ว	บริวาร	นกแสนรู้ ไปสืบความลับทั่วชมพูทวีปให้มโหสถ
พระเทวทัต	แก้ว	บุโรหิตพระจุลนี	อุบายชั่วให้พระจุลนีตีเมืองและฆ่า ๑๐๑ พระราชา
พระสารีบุตร	พระเจ้าจุลนี	พระราชกัปปีลรัฐ	เชื่อแก้ว แต่ฆ่าพระราชา ๑๐๑ ไม่สำเร็จ
พระมหาโมคคัลลานะ	อนุกแก้ว	บริวาร	รับอุบายมโหสถ แทรกเข้ากองทัพพระเจ้าจุลนี
พระอนุรุทธ	ปัญญาจันทกุมาร	โอรสพระจุลนี	ถูกมโหสถจับตัวไปยังเมืองมิลิลา
พระอุบลวรรณาเถรี	นางเกรีปริพาชก	อยู่ในเหตุการณ์	เป็นบัณฑิต ฉลาด ลองใจพระราชาแทนมโหสถ
พระกัศสปะ	เสนกะ	บัณฑิต๑พระวิเท	มีจิตริษยา คัดค้านไม่ให้มโหสถเป็นบัณฑิต
พระโปกฤษปาทะ	ปุกกุสะ	บัณฑิต๒พระวิเท	มีจิตริษยา คัดค้านไม่ให้มโหสถเป็นบัณฑิต
พระอัมพัฏฐะ	กามินท์	บัณฑิต๓พระวิเท	มีจิตริษยา คัดค้านไม่ให้มโหสถเป็นบัณฑิต
พระโสณทัมชกะ	เทวินท์	บัณฑิต๔พระวิเท	มีจิตริษยา คัดค้านไม่ให้มโหสถเป็นบัณฑิต
อุลันนทภิกษุณี	พระนางสลากเทวี	พระมารดา พระเจ้าจุลนี	ถูกมโหสถจับตัว ไปยังเมืองมิลิลา ภายหลังถูกปล่อยตัวกลับพร้อมหลานชาย และถูกสะใภ้
สุนทรีภิกษุณี	พระนางปัญญาจันท์	ธิดาพระจุลนี	งดงาม ใช้เป็นตัวล่อพระเจ้าวิเทมาภิกษุเพื่อฆ่า
พระนางมัลลิกาเทวี	นางนกสาธิกา	บริวารพระจุลนี	เป็นเมียคนแก้ว และบอกความลับของพระจุลนี
โคตมีภิกษุณี	พระนางอุทุมพร	มเหสีพระวิเท	ลูกสาวอาจารย์ศึกษา ถูกสามีทิ้งได้ต้นมะเดื่อ
พระกาฬทายี	พระเจ้าวิเทหาราช	พระราชามิลิลา	ทดลองปัญญามโหสถมากมาย ก่อนรับเป็นบัณฑิต
พระนันทะ	ดิฉินกุมาร	อนุชาพระจุลนี	ชอบคู่มิ้นพระเจ้าจุลนี

ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิ์สัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ

๖.ภริยัตตชาตค ทรงบำเพ็ญศีลบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	ภริยัตตตะ	พญานาคน้องที่๒	รักษาอุโบสถศีลที่เมืองมนุษย์ ถูกหมองจับทรมาน
พระสารีบุตร	สุทศนะ	พญานาคพี่คนโต	ไปตามหาภริยัตตยังเมืองมนุษย์ ช่วยภริยัตตจากหมองได้
พระมหาโมคคัลลานะ	สุโภคะ	พญานาคน้องที่๓	ไปตามหาภริยัตตยังป่าหิมพานต์
สุนักขัตตลิจฉวี	อริฏฐะ	พญานาคน้องที่๔	ไปตามหาภริยัตตยังเทวโลก
พระอุบลวรรณาเถรี	นางอัจฉิมุณี	นาคน้องต่างมารดา	แปลงเป็นกบไปกับสุทศนะ พันพินมา ๓ หยก
พระเทวทัต	เนสาท	พรานขั้ว	บอกที่อยู่ของผู้มีคุณแก่หมอง เพราะความโลภ
พระอานนท์	โสมทัต	บุตรพรานเนสาท	แยกทางกับพ่อใจชั่ว ไปเป็นดาบสในป่า
๗.จันทกุมารชาตค ทรงบำเพ็ญขันติบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	จันทกุมาร	เจ้าชาย	มีความซื่อสัตย์ กตัญญู ชะนความชั่วด้วยความดี
พระสารีบุตร	สุริยกุมาร	น้องแม่เดียวกัน	เป็นเจ้าชายที่ถูกจับไปบูชาด้วยกัน ๕ องค์
พระมหาโมคคัลลานะ	พระภัททเสน	น้องต่างแม่ที่ ๑	เป็นเจ้าชายที่ถูกจับไปบูชาด้วยกัน ๕ องค์
พระอานนท์	สุรกุมาร	น้องต่างแม่ที่ ๒	เป็นเจ้าชายที่ถูกจับไปบูชาด้วยกัน ๕ องค์
พระมหากัสสปะ	รามโคตตะ	น้องต่างแม่ที่ ๓	เป็นเจ้าชายที่ถูกจับไปบูชาด้วยกัน ๕ องค์
พระอุบลวรรณาเถรี	เสลากุมารี	น้องสาว	คร่ำครวญขอชีวิตพี่ชายจากพระบิดา
พระนางสิริมหามายา	พระนางโคตมีเทวี	พระมารดา	ขอประทานชีวิตของลูก ๆ แต่ก็ไม่ได้ผล
พระนางพิมพา	พระนางจันทาเทวี	อัครชายา	ทำสักการียาอ่อนวอนให้เทวดาลงมาช่วยพระสวามี
พระราहुล	พระวสุละ	พระโอรส	ร้องไห้ กลิ้งไปมาเพื่อให้ปู่ปลื้มพระบิดา
พระเทวทัต	กัณฑาหล	ปุโรหิต	ริษยาอามาต อบายฆ่าจันทกุมารและประยูรญาติ
พระอนุรุทธ	ท้าวสักกเทวราช	อยู่ในเหตุการณ์	มาช่วยจันทกุมารและประยูรญาติจากการบูชาด้วย
๘.มหานรทกัสสปชาตค ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระนารทะ	มหาพรหม	ตอบข้อธรรมเปรียบกับรถม้าและหนทาง
พระอานนท์	พระนางรุจา	พระธิดาของพระราชา	งดงาม อ่อนวอนให้เทวดาลงมาช่วยพระบิดา
พระเทวทัต	อลาตเสนาบดี	เสนาบดีชั่ว	แนะนำให้ออกรบ พาไปหาอเจลกะคุณาชีวิต
พระภัทททมิ	สุนามอำมาตย์	อำมาตย์	แนะนำให้จัดงานเลี้ยงรื่นเริง
พระสารีบุตร	วิชัยอำมาตย์	อำมาตย์	แนะนำให้ไปฟังธรรมจากพหูสูตร
สุนักขัตตลิจฉวี	คุณาชีวิต	อเจลกะ	สั่งสอนให้คนเป็นมิจจาทีปฏิ
พระอรุเวลกัสสปะ	พระเจ้าอังคิราษ	พระราชามิถิลา	เมื่อคบคนพาลก็เป็นมิจจาทีปฏิ ต่อมากลับตัวได้

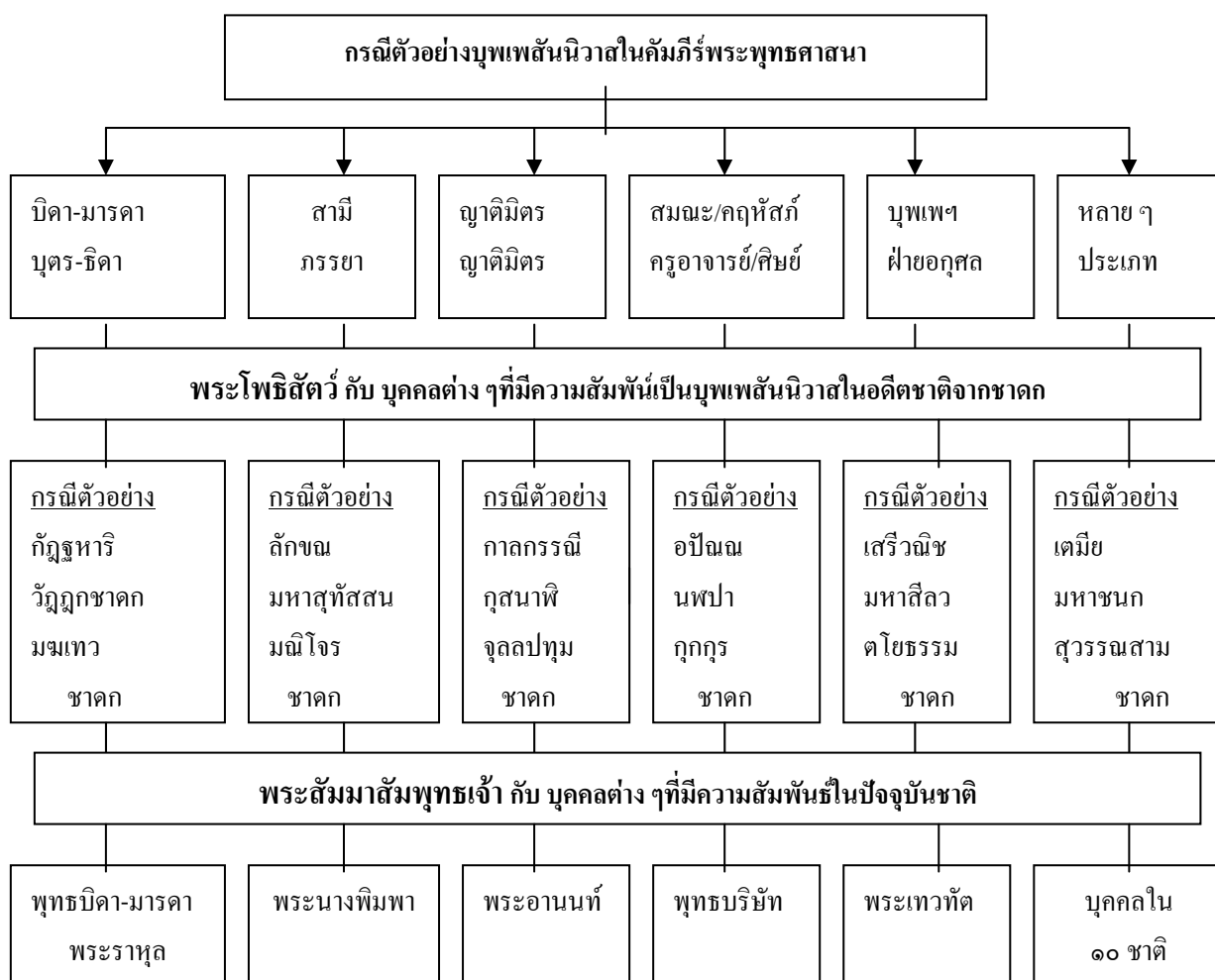
ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ

๕. วิชฐบัณฑิตชาต ทรงแบ่เพ็ญสังฆบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	วิชฐบัณฑิต	มหाराชครู	นักปราชญ์ ถูกยกให้เป็นคำพ่นนสกากับยักษ
พระนางพิมพา	นางอโนมา	ภริยาใหญ่	พาลูก ๆ ไปส่งสามีไปกับยักษ
พระราहुล	ธรรมपालกุมาร	บุตรคนโต	พาน้อง ๆ ไปส่งบิดาไปกับยักษ
พระอานนท์	พระเจ้าโกรพย์	เพื่อน	บ่าเพ็ญเพียร เพื่อได้ไปเกิดเป็นพระราชา
พระสารีบุตร	พญาวรุณนาคราช	เพื่อน	บ่าเพ็ญเพียร เพื่อได้ไปเกิดเป็นพญานาค
พระมหาโมคคัลลานะ	พญาครุฑ	เพื่อน	บ่าเพ็ญเพียร เพื่อได้ไปเกิดเป็นพญาครุฑ
พระอนรุทธิ์	ท้าวสักกเทวราช	เพื่อน	บ่าเพ็ญเพียร เพื่อได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช
พระอุบลวรรณาเถรี	พระนางวิมลดา	พระชายนาค	อุบายป่วย เพราะต้องการฟังธรรมของวิชฐบัณฑิต
พระฉินนะ	ปุลณกยักษ	หลานท้าวเวสสุฯ	รักลูกสาวนาคจึงไปทำพ่นน ต้องการตัววิชฐบัณฑิต
ม่ากัญฐกะ	ม้าม โนมัยสินธพ	ม้าแก้ว	ยักษนำ ไปเป็นตัวทำพ่นนสกากับพระราชา
๑๐ .เวสสันดรชาต ทรงแบ่เพ็ญทานบารมี			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระเวสสันดร	เจ้าชาย	รักการทำทาน บริจาคพระ โอรส-ธิดา พระชยาย
พระเจ้าสุทโธทนะ	พระเจ้ากรุงสยชัย	พระราชาบิดา	จับไล่พระเวสสันดร เพราะบริจาคช้างมกค
พระนางสิริมหามายา	พระนางศุสดี	พระราชมารดา	ไม่ต้องการให้พระเวสสันดรไปอยู่ป่า
พระนางพิมพา	พระนางมัทรี	พระชยาย	ไปอยู่ป่ากับพระสวามี ถูกบริจาคให้เป็นทาน
พระราहुล	ชาติกุมาร	พระโอรส	ถูกบริจาคให้เป็นทานแก่ชุก
พระอานนท์	อำมาตย์นำข่าว	ข้าราชการ	นำข่าวดีแจ้งพระเวสสันดรให้กลับเข้าวัง
พระเทวทัต	ชุก	ประชาชน	ขอโอรส-ธิดาไปเป็นทาส กินอาหารห้องแตกตาย
พระสารีบุตร	อัจจุตถายี	อยู่ในป่า	ถูกหลอก จึงบอกทางไปหาพระเวสสันดรแก่ชุก
พระมหาโมคคัลลานะ	วิษณุกรรมเทพบุตร	เทพบุตร	เนรมิตอาศรมในป่าให้พระเวสสันดร
พระอนรุทธิ์	ท้าวสักกเทวราช	เทวราช	อุบายขอบริจาคพระนางมัทรี เพื่อกันผู้อื่นมาขอ
พระอุบลวรรณาเถรี	กัณหาชينا	พระธิดา	ถูกบริจาคให้เป็นทานแก่ชุก
พระมหากัสสปะ	พญาช้างปัจจันต	บริวาร	ช้างมกคหัตถิของพระเวสสันดร ทำให้มีฝนได้
นางจิญจมาณวิกา	นางอมิตตา	ประชาชน	เมียชุก อุบายให้ไปขอโอรส-ธิดามาเป็นทาส
นายฉินนะ	นายพรานเจตบุตร	คนดูแลป่า	นำทางพระเวสสันดรไปในป่า
พระอุบาลี	เทพบุตร	จำแลงกายเป็น	พญาราชสีห์ เพื่อขวางทางพระนางมัทรี
พระสีวลี	เทพบุตร	จำแลงกายเป็น	พญาเสือโคร่งเพื่อขวางทางพระนางมัทรี

ตารางที่ ๑ : ตารางแสดงบุพเพสันนิวาสของพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ

๑๐ .เวสสันดรชาดก ทรงบำเพ็ญทานบารมี(ต่อ)			
ชาติปัจจุบัน	อดีตชาติ	บุพเพสันนิวาส	เหตุการณ์
พระจุลนาถ	เทพบุตร	จำแลงกายเป็น	พญาเสือเหลือง เพื่อขวางทางพระนางมัทรี
พระมหากัจจายนะ	เทพบุตร	จำแลงกายเป็น	พระเวสสันดร เพื่อไปอยู่กับโอรส-ธิดา
นางวิสาขา	เทพธิดา	จำแลงกายเป็น	พระนางมัทรี เพื่อไปอยู่กับโอรส-ธิดา
นางกิสาโคตมี	นางกรณู ช่างเผือก	แม่ของช้างป้างจันทก	นำลูกช้างมาให้เป็นคู่บุญของพระเวสสันดร
พระมหานามสากยราช	พระเจ้ามัททราช	พระราชอาชีกเมือง	ทูลเชิญให้พระเวสสันดรมาอยู่ด้วย
อนาถบิณฑิกเศรษฐี	อำมาตย์	ข้าราชการบริวาร	ผู้จัดเสตศคมมหาทาน ให้พระเวสสันดร

แผนภาพที่ ๑๐ : แผนภาพกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาส
ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานถรวาท ดังนี้

๒.๗ สรุป ผู้วิจัยได้สรุปบทที่ ๒ เป็นตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒ : สรุปบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

หัวข้อ	ฝ่ายกุศล	ฝ่ายอกุศล	อภัยกตะ
นิยามและความหมาย	“บุพเพสันนิวาส”		
ตามตัวอักษร	การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน หรือในอดีตชาติ		
ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	การเคยอยู่ด้วยกันในกาลก่อน การได้อยู่อาศัยร่วมกันมาในอดีตชาติ ในฐานะเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ศิษย์ สามิภรรยา ญาติมิตร นายบ่าว และ สมณะภุหุสดี		
ชนิดของบุพเพสันนิวาส	การเคยอยู่ร่วมกันที่ไม่มีโรคไม่มีโทษ ฉลาด สุข กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า กุศล	การเคยอยู่ร่วมกันที่มีโรค มีโทษ โง่ ทุกซ์ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า อกุศล	ที่เป็นกลางๆไม่ดี ไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล
จุดกำเนิดของบุพเพสันนิวาส	มี ๓ ประการ (๑) อโลกะ (๒) อโทสะ (๓) อโมหะ	กิเลส มี ๓ ประการ (๑) โลกะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ	อภัยกตเจตนา ไม่มีอกุศลมูล/ อกุศล ไม่เป็นกรรม กิริยา / วิญญูติ อวิบาก
ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาส	ประกอบด้วย ๒ อย่าง (๑) ประกอบด้วยเมตตา -มีลักษณะ ๔ ประการ ๑.เป็นประโยชน์แก่กุศล ๒.น้อมนำประโยชน์แก่กุศล แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ ๓.ปลดเปลื้องความอาฆาต ๔.ได้เห็นภาวที่น่าเจริญใจ ของสัตว์ทั้งหลาย -จำแนกได้ ๒ แบบ ๑.เมตตาอโทสะ ๒.ตัณหาเปมะ	ประกอบด้วย ตัณหา -มีลักษณะ ๓ ประการ ๑.มุ่งเวทนา ๒.พัวพันกับตัวตนหรือ เอาอัตตาเป็นศูนย์กลาง ๓.นำไปสู่ปริยเสนาหรือ การ แสวงหา -จำแนกได้ ๒ แบบ ๑. ตัณหาบุพเพสันนิวาส ๒. ทิฎฐิบุพเพสันนิวาส	ประกอบด้วย เปมะ -มีลักษณะ ๒ ประการ ๑.ที่ประกอบด้วยตัณหา ๒.ที่ประกอบด้วยคุณธรรม

ตารางที่ ๒ : สรุบบุพเพสันนิวาสนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (ต่อ)

หัวข้อ	ฝ่ายกุศล	ฝ่ายอกุศล	อภัยกตะ
ลักษณะอาการ ของ บุพเพสันนิวาสน(ต่อ)	<p>(๒) ประกอบด้วยฉันทะ</p> <ul style="list-style-type: none"> -มีลักษณะ ๓ ประการ ๑.มุ่งประสงค์อิตถะ ๒.ต้องการตัวธรรมหรือกุศล ๓.ทำให้เกิดการกระทำ <p>-จำแนกได้ ๓ แบบ</p> <ul style="list-style-type: none"> ๑.ตัณหานันทะ ๒.กัตตุกัมมตฉันทะ ๓.กุศลธรรมฉันทะ 		
เหตุเกิดแห่ง บุพเพสันนิวาสน	<p>(๑) ประกอบด้วยเมตตา หรือเรียก อปป์มัญญา</p> <ul style="list-style-type: none"> ๑.เมตตา อยากให้เขามีสุข ๒.กรุณา คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ๓.มุทิตา ยินดีเมื่อผู้อื่นมีสุข ๔.อุเบกขา วางใจเป็นกลาง <p>(๒)ประกอบด้วยฉันทะ</p> <p>โยนิโสมนสิการนำไปสู่ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสนที่ ประกอบด้วยฉันทะ แล้วนำ ต่อไปสู่อุตสาหะหรือวิริยะ</p>	<p>ประกอบด้วย ตัณหา</p> <p>ดำเนินตามแนววิถีเดียวกัน กับ หลักปฏิจสงมุขปาถ คือ ปัจจยาการ แยกเป็น ๒ สาย คือ เริ่มจากปฏิจสงมุขปาถ สายปกติ ไปจนถึงตัณหาแล้ว แยกออกเป็น ปรีเยสนา เรื่อยไปเป็นขั้นตอนที่ขึ้นไป ในภายนอก</p>	<p>ประกอบด้วย เปมะ</p> <ul style="list-style-type: none"> ๑.ที่ให้พบกันหรือ มีความสัมพันธ์กันได้ มี ๒ ประการ -การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน -การเกื้อกูลกันและกันใน ปัจจุบัน ๒.ที่ทำให้อยู่ร่วมกันได้ สมชีวิธรรมมี ๔ ประการ -สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน -สมศีลา มีศีล คือมีความ ประพฤติเสมอกัน -สมจาคะ มีน้ำใจเอื้อเพื่อ เสมอกัน -สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน

ตารางที่ ๒ : สรุบบุพเพสันนิวาสนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (ต่อ)

หัวข้อ	ฝ่ายกุศล	ฝ่ายอกุศล	อภัยกตะ
ประเภทของ บุพเพสันนิวาสน	แบ่งตามความสัมพันธ์ของทิศทั้งหก ออกเป็น ๖ ประเภท คือ (๑) ที่เป็นบิดามารดากับบุตรธิดา (๒) ที่เป็นครูอาจารย์กับศิษย์ (๓) ที่เป็นสามีกับภรรยา (๔) ที่เป็นญาติมิตรกับญาติมิตร (๕) ที่เป็นนายกับบ่าว (๖) ที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์		
กรณีตัวอย่างของ บุพเพสันนิวาสน ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา เถรวาท	(๑) กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสนที่เป็นมารดา-บิดากับบุตร-ธิดา (พระโพธิสัตว์กับพระพุทธบิดา-มารดาและพระโพธิสัตว์กับพระราहुล) (๒) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสนที่เป็นสามีกับภรรยา (พระ โพธิสัตว์กับพระนางพิมพา) (๓) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสนที่เป็นญาติมิตร (พระ โพธิสัตว์กับพระอานนท์) (๔) กรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสนที่เป็นสมณะกับคฤหัสถ์ (พระโพธิสัตว์กับพุทธบริษัท) (๕) กรณีตัวอย่างของพระโพธิสัตว์กับพระเทวทัต (บุพเพสันนิวาสนฝ่ายอกุศล) (๖) กรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสนขอพระโพธิสัตว์กับบุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติ		

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทั้งหมดกับลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสทั้ง ๓ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายกุศลที่ประกอบด้วยเมตตาและฉันทะ คือ พรหมวิหารหรืออัปมัชฌา และ โยนิโสมนสิการ ฝ่ายอกุศลที่ประกอบด้วยตัณหา คือ ปฏิจสมุปบาทและฝ่ายอัพยกตะที่ ประกอบด้วยเปมะซึ่งมีเหตุเกิด ๒ ประการ คือ เหตุที่ทำให้พบหรือมีความสัมพันธ์กันได้ ได้แก่ การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน ส่วนเหตุที่ทำให้อยู่ร่วมกันได้หรือไม่ ก็คือคุณธรรมที่สมหรือเสมอกันรวมถึงประเภทของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๖ ประเภท จากข้อมูล เหล่านี้ จึงเป็นที่มาของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องและส่งเสริมบุพเพสันนิวาส ดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส

ในการศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาจากลักษณะ อาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสแล้วแบ่งหลักธรรมออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ (๑) หลักธรรมที่ เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศล (๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาส อันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศล และ (๓) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจาก ฝ่ายอัพยกตะ ดังนี้

๓.๑.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศล

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศลนั้น มี ๒ อย่าง คือ (๑) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศลที่ประกอบด้วยเมตตาและ (๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศลที่ประกอบด้วยฉันทะ ดังนี้

(๑) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศลที่ประกอบด้วยเมตตา ได้แก่

พรหมวิหาร ๔^๑ คือ คุณธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ มี ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นอยู่ดีเป็นปกติ เป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานทางใจ ในยามปกติ ก็มีเมตตาปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุข ความเจริญให้แก่คนเรื่อยไป

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้อื่นเดือดร้อนต่างจากเมตตา คือเมตตาใช้ในยามปกติ แต่เมื่อผู้อื่นตกต่ำลงกลายเป็นเดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็มีความกรุณาใส่ใจช่วยเหลือบำบัดทุกข์ให้

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข ใช้เมื่อผู้อื่นเปลี่ยนไปในทางที่สูงขึ้นได้ดี มีสุข ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ประสบความสำเร็จ มุทิตาก็เกิดขึ้นคือ พลอยยินดีด้วย และช่วยส่งเสริมสนับสนุน

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อุเบกขาใช้เมื่อที่ผู้อื่นทำผิดหลักหรือ ละเมิดต่อหลักการ เสียความชอบธรรม ทำลายกติกา การรักษาความเป็นกลางไม่ลำเอียง ไม่เข้าข้าง ควบคุมการปฏิบัติตามข้อธรรมเหล่านี้ไม่ให้เกินขอบเขตจนกลายเป็นเสียธรรม โดยปฏิบัติต่อคนและสัตว์หรือให้ความช่วยเหลือโดยไม่ต้องเสียความเป็นธรรม

ดังนั้น หลักธรรมข้อนี้จึงเป็นคุณธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ประกอบอยู่ ผู้ที่มีคุณธรรมข้อนี้ย่อมทำให้บุพเพสันนิวาสของเขาเจริญขึ้น แม้ยังไม่นิพพานก็ยังผลให้ไปเกิดในพรหมโลก^๒ มีการเปรียบเทียบราคาเป็นพรหมของบุตรธิดา

ดูคุณประโยชน์ของพรหมวิหาร ๔ ในหัวข้อที่ ๓.๓.๑ (๑) (ก)

^๑ อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔.

^๒ ในมหาโควินทสูตร, พระพุทธเจ้าตรัสแก่ ปัญจสิขะ กัณธรรพบุตร ถึงครั้งเมื่อพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์ว่าได้แสดงทางแห่งความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหมในพรหมโลกแก่เหล่าสาวก - ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗-๓๒๘/๒๕๖-๒๕๗.

(๒) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศลที่ประกอบด้วย
ฉันทะ ได้แก่

๑) อิทธิบาท ๔^๓ คือ คุณธรรมของความสำเร็จ ๔ ประการมี

๑. ฉันทะ คือ ความพอใจ รักใคร่ในสิ่งที่ทำและทำด้วยใจรักต้องการทำให้เป็น
ผลสำเร็จอย่างดี

๒. วิริยะ คือ ความพากเพียร ความขยันพยายามทำในสิ่งนั้น ด้วยความเข้มแข็ง อดทน
เอาธุระไม่ทอดทิ้งไม่ทอดยก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะสำเร็จ

๓. จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ฝักใฝ่ในสิ่งที่ทำนั้น ๆ ไม่เอาใจออกห่าง

๔. วิมังสา คือ การใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรอง หาเหตุผลในสิ่งนั้น ๆ โดย
อาศัยการวิเคราะห์ที่แท้จริงซึ่งไม่ใช่การตีความด้วยความรู้สึกแครงเร้นใดๆ แต่ต้องรู้จักแยกแยะ

คุณประโยชน์ของอิทธิบาท ๔ ในหัวข้อที่ ๓.๓.๑ (๒) (ก)

๒) อริยมรรคมีองค์ ๘^๔ คือ เส้นทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ หรือทางปฏิบัติที่ให้ถึง
การเจริญ “สติปัญญา”

๑. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ หมายถึง เห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข (ความทุกข์) ทุกข
สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข์)

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ดำริในความ
ไม่พยายาบท และดำริในความไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ คือ การพูดเท็จ
การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ

๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากกายทุจริต ๓ คือ การ
ฆ่าสัตว์ การถือเอาของที่เขาของเขาไม่ได้ให้ และการประพฤติดิฉินในกาม

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๗/๒๑๘, ม. ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๗/๒๕๒.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๕/๘/๑๐.

^๕ เส้นทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ มี ๘ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และ
อรหัตตมรรค บางที่เรียกอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่า อริยมรรค เรียกเต็มๆ ว่า อริยอัฐังคิกมรรค - อญ.ปญจก.อ.(บาลี)
๓/๒๐๕/๘๕ คุรุรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๗/๕๑๕.

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึง ละเว้นจากการประพฤติมิฉฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ หมายถึง มีความเพียรพยายามในที่ ๔ สถาน คือ พยายามสร้างนันทะ ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึง ระลึกในสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกัชฌาและโทมนัสในโลภได้

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ หมายถึง เป็นผู้มีจิตสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะได้เจริญฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

คุณประโยชน์ของอริยมรรคมีองค์ ๘ ในหัวข้อที่ ๓.๓.๑ (๒)(ก)

๓) สัมมัตถิ ๔^๖ หรือ “หลักปธาน” คือ ความเพียรพยายาม หรือมีอุตสาหะวิริยะ ในทางที่ชอบประกอบด้วยธรรม (สัมมาวายามะ) มี ๔ ประการ คือ

๑. สัจจปธาน (เพียรระวัง) สร้างนันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน (เพียรละ) สร้างนันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภวานาปธาน (เพียรเจริญ) สร้างนันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. อนรักขนาปธาน (เพียรรักษา) สร้างนันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ดูการนำสัมมัตถิ ๔ ไปใช้ให้เกิดคุณค่าของบุพเพสันนิวาสใน หัวข้อที่ ๔.๓.๕ (๑)

^๖ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๖.

๔) ภาวนา ๔^๗ คือ การบำเพ็ญให้เกิดขึ้นเจริญยิ่งขึ้น มีความหมายเป็น ๒ นัย คือ การทำสิ่งที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น เจริญงอกงามขึ้นและ การทำสิ่งที่มีอยู่แล้ว เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้นไปอีกกว่าเดิม มี ๔ ประการ คือ การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การทำให้เจริญขึ้น การบำเพ็ญ การบำเพ็ญให้เกิดขึ้นเจริญยิ่งขึ้น^๘ คือ

๑. กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเลื่อมใส เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เมื่อพัฒนากายแล้วเรียกว่า ภาวิตกาย มีกายเจริญแล้ว

๒. สีสภาวนา คือ การเจริญจิต การพัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมจิต ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กันเมื่อพัฒนาในด้านจิต หรือความประพฤติต่อสังคมแล้ว เรียกว่า ภาวิตจิต มีจิตเจริญแล้ว

๓. จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต การพัฒนาทางจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เมื่อพัฒนาจิตใจแล้ว เรียกว่า ภาวิตจิต มีจิตเจริญแล้ว

๔. ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำคนให้บริสุทธิ์จากกิเลส และปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา เมื่อฝึกอบรมหรือพัฒนาด้านปัญญาแล้ว เรียกว่า ภาวิตปัญญา มีปัญญาเจริญแล้ว

ดูการนำภาวนา ๔ ไปใช้ให้เกิดคุณค่าของบุพเพสันนิวาส ในหัวข้อที่ ๔.๓.๕ (๒)

๕) จริต ๖ คือ ความประพฤติ การเที่ยวไปของจิต เรื่องราวของจิต^๙ หมายถึง ความประพฤติปกติ ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งอันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน^{๑๐} ตัวความประพฤติ หรือลักษณะนิสัยนั้น เรียกว่า “จริยา”

^๗ อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๗๕/๕๗-๕๘, อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๔๔-๑๔๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๑-๘๒.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๓.

^๙ จ.ม.อ. (ไทย) ๖๖/๓๘๖.

^{๑๐} ป. หลงสมบุญ (ผู้เรียบเรียง), พจนานุกรม มคอ - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖.), หน้า ๒๕๖.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๕.

ส่วนบุคคลผู้มีความประพฤติ หรือลักษณะนิสัยอย่างนั้นเรียกว่า “จริต”^{๑๒} ในพระไตรปิฎก แบ่งจริต ออกเป็น ๖ ประการได้แก่

๑. รากจริต ผู้มีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความกำหนัด
๒. โทสจริต ผู้มีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความประทุษร้าย
๓. โมหจริต ผู้มีความประพฤติด้วยความหลง
๔. วิตกจริต ผู้มีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความวิตก ด้วยความตรึก
๕. สัทธาจริต ผู้มีความประพฤติในอารมณ์ด้วยความเชื่อง่าย
๖. ฉญาณจริต ผู้มีความประพฤติเป็นความรู้ ประพฤติด้วยความรู้ ประพฤติโดยความรู้ หรือประพฤติเพื่อความรู้อีก^{๑๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งจริตเป็น ๖ ประเภทเช่นกันแต่เรียก “ฉญาณจริต” ว่าเป็น “พุทธิจริต”^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบาย จริต ๖ ประการสรุปความได้ว่า (๑)รากจริต ผู้มีรากจะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางราคะ ประพฤติหนักไปในทางรักสวยรักงาม ละมุนละไม (๒)โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางโทสะ ประพฤติหนักไปในทางใจร้อน หงุดหงิด รุนแรง (๓)โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางโมหะ ประพฤติหนักไปในทางเขลา เหนงซึม เงื่องงมงาย ใครเห็นว่อย่างไรรู้ก็คอยเห็นคล้อยตามไปโดยง่าย (๔) วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางชอบครุ่นคิดว่กวน นึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน (๕) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากด้วยศรัทธา ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจ เลื่อมใสโดยง่าย (๖) ฉญาณจริต หรือพุทธิจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยประพฤติหนักไปในทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริง^{๑๕}

ดูการนำจริต ๖ ไปใช้ให้เกิดคุณค่าของบุพเพสันนิวาส ในหัวข้อที่ ๔.๓.๓

^{๑๒} พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวงศพรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๓} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐-๔๓๑, ๑๕๑/๕๔๕-๕๔๖, พ.ญ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๓-๓๐๔, พ.ม.อ. (ไทย) ๖๖/๓๘๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๖๘.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๕ ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕๓ - ๘๕๔.

๖) **อธิษฐานธรรม** ^{๑๖} คือ หลักธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ หมายถึง ธรรมเป็นที่มั่น ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล ธรรมที่ควรใช้เป็นทีประคองฐานตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายไว้ได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมอง หมักหมมทับถมตน มี ๔ ประการ คือ

๑. ปัญญา ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย จนเข้าถึงความจริง

๒. ศัจจะ ^{๑๗} ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจา จนถึงปรมัตตสัจจะ มีความจริงใจต่อตนเองและผู้อื่น ได้แก่ ซื่อสัตย์ พุคจริง ทำจริง

๓. จาคะ ^{๑๘} ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

๔. อุปสมะ ความสงบ คือ ระวังโทษข้อขัดข้องมัวหมองวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ทำจิตใจให้สงบได้ ความสงบใจจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบการทำให้สงบสภาวะอันเป็นที่สงบคือ นิพพาน ความสงบใจจากนิเวศธรรม ^{๑๙}

คิงกรณีตัวอย่างจากอดีตชาติของพระนางพิมพา พระนางเกิดเป็นนางสมิตตาได้พบกับสุเมธดาบส และจากแรงอธิษฐานโดยการตั้งจิตปรารถนาจึงได้มีบุพเพสันนิวาสกับพระพุทธเจ้าสรูปความได้ว่า

เมื่อสุเมธดาบสได้พบพระพุทธเจ้าที่ป่ากรแล้วอธิษฐานต้องการเป็นอย่างพระองค์บ้าง ก็เอาตัววมเป็นสะพานแล้วจึง ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นางสมิตตาเมื่อเห็นสุเมธดาบส รู้สึกเลื่อมใส ได้อธิษฐานขอให้ดอกอุบล ๕ กำมือของสุเมธดาบสกับ ๓ กำมือของตนเป็นปัจจัยให้ได้ตรัสรู้ในอนาคต แล้วตั้งจิตปรารถนาขอเกิดเป็นบาทบริจาริกาของสุเมธดาบสทุกชาติ เพื่อช่วยเหลือสุเมธดาบสให้ได้บรรลุโพธิญาณ และขอมีส่วนร่วมบรรลุนิเวศธรรมนั้นด้วย นางได้กระทำความดีตามที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ เมื่อมหาชนได้ฟังคำพยากรณ์แล้วพากันยินดี

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๗.

^{๑๗} ศัจจะนี้ เป็นหลักธรรมในมรณธรรม ๔ ข้อที่ ๑, เป็นหลักธรรมในอธิษฐานธรรม ๔ ข้อที่ ๒, เป็นหลักธรรมในเบญจธรรมข้อที่ ๔, เป็นหลักธรรมในบารมี ๑๐ ข้อที่ ๗.

^{๑๘} จาคะนี้ เป็นหลักธรรมในมรณธรรม ๔ ข้อที่ ๔, เป็นหลักธรรมในอธิษฐานธรรม ๔ ข้อที่ ๓, เป็นหลักธรรมในอริยทรัพย์ ๗ ข้อที่ ๖.

^{๑๙} นิเวศธรรม ๕ เป็นสิ่งที่กั้นจิต ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี ไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม มี ๕ อย่างคือ (๑) ความพอใจในกามคุณ (๒) ความพยาบาทคิดร้าย ปองร้ายผู้อื่น (๓) ความหุดหู่ซึ่มเซา ความง่วง (๔) ความฟุ้งซ่าน ไร้ความตั้งใจ และ (๕) ความลึกลับสงสัย.

ต่างตั้งความปรารถนาว่า หากคนไม่ได้บรรลุมรรคผลตอนนี้ ก็ขอตั้งความปรารถนาบรรลุมรรคผล ในกาลที่ดาบสนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อพระนางพิมพากลับชาติเกิดเป็นหญิงสาว เห็นพระพุทธเจ้าปทุมุตระทรงตั้งภิกษุณีนางหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านบรรลุมหาภิณยานางปรารถนาและ ถวายมหาทานแก่พระพุทธเจ้า แล้วตั้งจิตอธิษฐานเปล่งวาจาปรารถนาตำแหน่ง เอตทัคคะด้านบรรลุมหาภิณยานี้^{๒๐}

และกรณีตัวอย่างจากอดีตชาติของพระราहुล ท่านได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้า พร้อมกับที่พระรัฐบาลตั้งความปรารถนาเป็นเอตทัคคะ สรูปความได้ว่า

ในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตระ พระราहुลเกิดเป็นบุตรของกฤหบดีร่วมตระกูลกับพระรัฐบาล เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นพญานาคปฐวินทร ไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าปทุมุตระพร้อมภิกษุหนึ่งแสนรูป และอุปเวตสามเณร ซึ่งเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าให้เสด็จมาเสวยพระกระยาหารยังนาคพิภพ พญานาคเมื่อเห็นอุปเวตสามเณรก็เกิดความเลื่อมใสจึงอธิษฐานเป็นเช่นสามเณรในอนาคต ได้ถวายมหาทานตลอด ๗ วันแล้วตั้งความปรารถนาเฉพาะพระพักตร์พระปทุมุตระพุทธเจ้าว่า ขอเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาลเหมือนดังสามเณรอุปเวตตะนี้ ด้วยอำนาจของกุศล ผลทานนี้ ฝ่ายพระรัฐบาลตายแล้วไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช ท่านกระทำสักการบูชา ๗ วันแล้วตั้งความปรารถนาขอให้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา^{๒๑}

สรุปความได้ว่า การที่จะเป็นบุพเพสันนิวาสกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น มิใช่เกิดขึ้นมาโดยบังเอิญแต่เกิดจากการอธิษฐานโดยการตั้งจิตปรารถนา เช่น อดีตชาติของพระนางสิริมหามายา พระนางพิมพา พระราहुล พระอานนท์ กระทั่งมหาชนที่ต่อมากลับชาติมาเกิดเป็นพุทธบริษัท รวมถึงการได้ตำแหน่งเอตทัคคะของพุทธบริษัททั้งหลายก็เกิดจากการตั้งจิตปรารถนาทั้งสิ้น การตั้งจิตตั้งใจมั่นอธิษฐานไว้เสมอก็คือการมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว สร้างหลักประกันไว้ในใจ สร้างหลักของการดำเนินชีวิตเสมือนตั้งเข็มทิศของชีวิต หลักธรรมข้อนี้ สามารถนำมาใช้ได้ทั้งในชีวิตและนำมาใช้ในการฝึกตน โดยมีจิตที่ตั้งมั่นเป็นตัวนำเป็นการปรับปรุงบุพเพสันนิวาสของเรา เพื่อมุ่ง

^{๒๐} คุุรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๓๑-๔๒.

^{๒๑} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัครมเหสีเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๒ , หน้า ๓๖๕-๓๗๔.

ให้เกิดปัญหาสู่การพันทุกข์ ที่เรียกว่า “นิพพาน”^{๒๒} ไม่กลับมาเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป

๗) **ธาตุสมาคม**^{๒๓} คบกันโดยธาตุ “ธาตุ” หมายถึง สภาวะที่ทรงอยู่อย่างเดียวกันเมื่อธาตุอย่างเดียวกัน จิตย่อมมีศรัทธาเลื่อมใสจดจ่อด้วย ศรัทธาปสาทะ คำว่า “ศรัทธา”^{๒๔} หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส ส่วนคำว่า ปสาทะแปลว่า อาการที่จิตจมอยู่ในอำนาจของสิ่งนั้น ๆ หมายถึง ความเลื่อมใส ความบริสุทธิ์ สะอาด ความสุข ความผ่อนคลาย เบิกบานใจในเมื่อได้พบเห็น หรือ ได้ยิน ได้ฟัง หรือ ได้ระลึกถึงสิ่งหรือบุคคลที่ตนเคารพนับถือ เป็นอาการที่จิตซาบซึ่งค้ำค้ำอยู่กับสิ่งหรือบุคคลนั้นจนเกิดความโปร่งโล่งไม่ขุ่นมัว ไม่ลังเลสงสัยในสิ่งหรือบุคคลนั้น นิยมใช้คู่กับคำว่าศรัทธาคือ ความเชื่อ เป็น ศรัทธาปสาทะ หรือ ศรัทธาปสาทะ ซึ่งหมายถึงเลื่อมใสด้วยศรัทธา หรือ ทั้งเลื่อมใสทั้งศรัทธา^{๒๕} ดังในหีนานิคมุตติกสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยสัตว์ผู้มีอหิชาศัยและอหิชาศัยงาม ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือ สัตว์ทั้งหลายผู้มีอหิชาศัยแล้ว คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอหิชาศัยแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอหิชาศัยงาม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอหิชาศัยงาม แม้ในอดีต... แม้ในอนาคต... แม้ในปัจจุบันนี้... ฯลฯ^{๒๖}

ดังในอังคมสูตร ว่าด้วยการจงกรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามเกี่ยวกับ การรักษารูขดงค์ อานิสงส์ การสมาทาน การอธิษฐาน และการขาดรูขดงค์^{๒๗} แล้วทรงสรุป สรุปความได้ว่า

พระสารีบุตรกำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุล้วนมีปัญหา มาก พระมหาโมคคัลลานะล้วนมีฤทธิ์ พระมหากัสสปะล้วนกล่าวเรื่องรูขดงค์ พระอนุรุธะล้วนมีคาถาพิชัย พระปัญณมณฺฑานีบุตรล้วนเป็นธรรมกถึก พระอุบาลีล้วนทรงวินัย พระอานนทล้วนเป็นพหูสูต แม้พระเทวทัตก็กำลัง

^{๒๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๕/๒๕๘-๓๐๐, นิพพาน คือ สภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้วอันเป็นภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลส ไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ มี ๒ ประเภท คือ ๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังมีอุปาทิเหลือ ๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ - พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๖๖

^{๒๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๘/๑๘๖.

^{๒๔} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, หน้า ๑๑๖๕.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*, (กรุงเทพมหานคร : ชอระกา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗๖.

^{๒๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๘/๑๘๖.

^{๒๗} ส.นิ. อ. (บาลี) ๒/๕๕/๑๕๗.

เดินจงกรมอยู่กับภิกษุล้วนมีความปรารถนาชั่ว บุคคลผู้มีอหิชาศัยเหมือนกันจึงคบกันได้ แล้วตรัสคาถาเช่นเดียวกับในหินาธิมุตติกสูตร

ดังในสคาถาสสูตรว่าด้วยธรรมเทศนา พระพุทธองค์ตรัสคาถาเช่นเดียวกับในหินาธิมุตติกสูตร ที่ว่าด้วยสัตว์ผู้มีอหิชาศัยและอหิชาศัยงาม แล้วทรงเปรียบเทียบว่า

เปรียบเทียบเหมือนคุณ(อุจจาระ)กับคุณรวมเข้ากันได้ มูตร(ปัสสาวะ)กับมูตรรวมเข้ากันได้ เขพะ(น้ำลาย) กับเขพะรวมเข้ากันได้ ปุพโพ(น้ำหนอง)กับปุพโพรวมเข้ากันได้ โลहित(เลือด)กับโลหิตรวมเข้ากันได้... เปรียบเหมือนน้ำมันสดกับน้ำมันสดรวมเข้ากันได้ น้ำมันกับน้ำมันรวมเข้ากันได้เนยใสกับเนยใสรวมเข้ากันได้ น้ำผึ้งกับน้ำผึ้งรวมเข้ากันได้ น้ำอ้อยกับน้ำอ้อยรวมเข้ากันได้ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน ครั้นตรัสเวยาकरणายิตินี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ป่าคือกิเลส เกิดเพราะการคลุกคลีกัน ย่อมขาดไป เพราะการไม่คลุกคลีกัน บุคคลเกาะท่อนไม้เล็กพืงจมลงในห้วงน้ำใหญ่ ฉันใด แม้สาธุชนอาศัยคนเกียจคร้านก็ย่อมจมลงฉันนั้น เพราะฉะนั้น พึงเว้นคนเกียจคร้าน ผู้มีความเพียรย่อหย่อนนั้นเสีย พึงอยู่ร่วมกับบัณฑิตผู้สังัดเป็นอริยะ มีใจเด็ดเดี่ยว เฟ่งพินิจ ปรารถนความเพียรเป็นนิจ

ในอัสสัทธสังสันทนสูตร ว่าด้วยการคบค้าสมาคมกันของสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ในอัสสัทธมูลกสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นมูล และในอิทธิกมูลกสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีหิริเป็นมูล พระพุทธองค์ตรัส คาถา สรุปความได้ว่า

สัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอดตปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีปัญญาทราม คบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน และสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา มีหิริ(ความละอายต่อบาป) มีโอดตปปะ(ความเกรงกลัวต่อบาป) มีปัญญา ผู้ปรารถนความเพียร มีสติมั่นคง คบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน แม้ในอดีต... แม้ในอนาคต..แม้ในปัจจุบันนี้...ฯลฯ

ดังกรณีตัวอย่างพราหมณ์สองผิวเมียในสาเกต สรุปความว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จออกบิณฑบาต มีพราหมณ์เฒ่าสองผิวเมียเมืองสาเกต ได้กล่าวต่อพระพุทธองค์ว่าเป็นบุตรและตัดพ้อที่ไม่ดูแลบิดามารดา แล้วนำบุตรธิดามากราบพระพุทธองค์ว่าเป็นพี่ชาย พระพุทธองค์ทรงรับรองอย่างนั้นเหมือนกัน จึงเป็นเหตุให้เกิดความสังสัยในหมู่ภิกษุ พระศาสดาจึงตรัสว่า “สองสามีภริยานั้น ย่อมเรียกบุตรของตนเท่านั้นว่า “บุตร” แล้วทรงนำอดีตชาติ มาแสดงว่า พระพุทธองค์เป็นบุตรของพราหมณ์ผิวเมียรวมทั้งหมด ๓ พันชาติคือ ในอดีตกาลพราหมณ์นี้ได้เป็นบิดา ๕๐๐ ชาติติด ๆ กัน เป็นอา ๕๐๐ ชาติ เป็นลุง ๕๐๐ ชาติ ถึงพราหมณ์นั้น ก็ได้เป็นมารดา ๕๐๐ ชาติติด ๆ กัน เป็นน้ำ ๕๐๐ ชาติ เป็นป่า ๕๐๐ ชาติ พระพุทธองค์เป็นผู้เจริญแล้วในมือของ

พราหมณ์ ๑ พัน ๕ ร้อยชาติ เจริญแล้วในมือพราหมณ์ ๑ พัน ๕ ร้อยชาติอย่างนี้ แล้วได้ทรงภายิต พระคาถานี้ว่า

ใจย่อมจَذ่อ แม้จิตเลื่อมใสในบุคคลใด
 เขาย่อมสนิทสนมในบุคคลเมื่อนั้น
 ซึ่งตน ไม่เคยเห็นโดยแท้^{๒๘}

ดังกรณีตัวอย่างในจิตตสัมภุตชาดก แสดงถึงความคิดที่มีจิตใจที่เลื่อมใส ย่อมจَذ่อและคุ้นเคยกันระหว่างจิตต कुमार พระโพธิสัตว์กับสัมภุต कुमार สรุปลงความว่า พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุสองรูปใช้บริวารร่วมกัน มีความคุ้นเคยสนิทกันอย่างยิ่ง ในชาดกนี้ พระอานนท์เกิดเป็นสัมภุต कुमार เป็นน้องชายลูกพี่ของจิตต कुमार พระโพธิสัตว์ ทั้งสองเป็นจันทาลได้ปลอมตัวเป็นพราหมณ์ไปเรียนที่ตักกสิลา ถูกจับได้จึงหนีไปบวชเป็นดาบส ตายแล้วไปเกิดเป็นเนื้อสองพี่น้อง มีจิตจَذ่อผูกพันกันมากไม่ยอมห่างกัน เวลากินหรือนอนก็เอาหัว เขาและ ปากชนกัน จึงถูกยิงตายพร้อมกัน แล้วไปเกิดเป็นนกเขาสองพี่น้องก็ทำเช่นเดิมคือไม่ยอมห่าง ถูกยิงตายแล้ว จิตตไปเกิดเป็นบุตรปุโรหิต ออกบวชเป็นดาบส สัมภุตไปเกิดเป็นพระเจ้าสัมภุตบัณฑิต ภายหลังจิตตดาบสได้ให้โอวาทและชักชวนพระเจ้าสัมภุตบัณฑิต ออกบวชเป็นดาบสด้วยกัน^{๒๙}

๘) มงคลชีวิต ๓๘ คือ หลักธรรมที่ว่าด้วยทางแห่งความเจริญก้าวหน้าของชีวิตมี ๓๘ ประการคือ ๑. ไม่คบคนพาล ๒. คบบัณฑิต ๓. บูชาคนที่ควรบูชา ๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๕. มีบุญวาสนามาก่อน ๖. ตั้งตัวชอบ ๗. เป็นพหูสูต ๘. มีศีลปะ ๙. มีวินัย ๑๐. มีวาจาสุภาษิต ๑๑. ดูแลบิดามารดา ๑๒. สงเคราะห์บุตร ๑๓. สงเคราะห์ภรรยา ๑๔. การงานไม่คั่งค้าง ๑๕. บำเพ็ญทาน ๑๖. ประพฤติธรรม ๑๗. สงเคราะห์ญาติ ๑๘. การงานไม่มีโทษ ๑๙. จดเว้นการทำบาป ๒๐. เว้นการดื่มน้ำเมา ๒๑. ไม่ประมาทในธรรม ๒๒. มีสัมมาคารวะ ๒๓. ถ่อมตัว ๒๔. สันโดษ ๒๕. มีความกตัญญู ๒๖. พังกรรมตามกาล ๒๗. มีความอดทน ๒๘. การเป็นคนง่าย ๒๙. เห็นสมณะ ๓๐. สนทนาธรรมตามกาล ๓๑. บำเพ็ญตบะ ๓๒. ประพฤติพรหมจรรย์ ๓๓. เห็นอริยสัจ ๓๔. บรรลุพระนิพพาน ๓๕. จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๓๖. จิตไม่เศร้าโศก ๓๗. จิตปราศจากธุลี และ ๓๘. จิตเกษม^{๓๐}

^{๒๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^{๒๙} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๑/๓๑-๕๕.

^{๓๐} พุ.ปุ. (ไทย) ๒๕/๕/๗-๘, และ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับ

๓.๑.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศล

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศลนั้น ประกอบด้วยค้นหา ได้แก่

๑) ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม ภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้น หมายถึง การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้นของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ พระอภิธรรมมัตถวิภาวินี ได้ให้ความหมายของปฏิจจสมุปบาทไว้ว่าเป็น “ปัจจัยการ” หมายถึง อาการที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน สิ่งใดก็ตามในจักรวาลนี้จะเกิดขึ้นเองโดยไม่มีปัจจัยที่ทำให้เกิดหรือองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกิดร่วมด้วยนั้นย่อมมีไม่ได้^{๓๑} ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้ให้ความหมายของปฏิจจสมุปบาท หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นปัจจัยและสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อันเป็นกระบวนการทางปัจจัยภาพ ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น^{๓๒} พระพุทธโฆสจารย์ ได้ให้ความหมายของปฏิจจสมุปบาท ไว้ว่า เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้งหลาย ความเป็นปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลาย ธรรมที่เป็นปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ เกิดเป็นกระบวนการของสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและผลต่อเนื่องกัน^{๓๓} ปฏิจจสมุปบาทมี ๒ แบบคือ

ก) ปฏิจจสมุปบาทสากลหรือทั่วไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยไม่ระบุชื่อหัวข้อปัจจัย เรียงสัมพันธ์กันไป ได้แก่

๑. สมุทวาร เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

๒. นิโรธวาร เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ^{๓๔}

ข) ปฏิจจสมุปบาทประยุกต์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นหัวข้อโดยระบุชื่อปัจจัยอันเป็นเหตุต่อเนื่องกันไป คือ

๑. ปฏิจจสมุปบาทสายเกิด เรียกว่า สมุทวาร พุทธพจน์ว่า เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้^{๓๕}

^{๓๑} วิภาวินี.ภิกษา (บาลี) ๓๐๕.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖; ที.ม. (บาลี) ๑๐/๖๔/๓๑.; ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘; ส.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๔๖-๔๗.

^{๓๓} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๕๗๘-๕๗๙/ ๑๗๐-๑๗๑

^{๓๔} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๓๗/๖๒-๖๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๗/๗๘.

^{๓๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑/๑-๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

๒. ปฏิจิมรูปบาทสายดับ เป็นการแสดงสายการดับทุกข์ที่เรียกว่า นิโรชวาร เพราะสิ่งนี้สามารถดับไปไม่เหลือ สิ่งนี้จึงดับ..... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้^{๓๖}

ปฏิจิมรูปบาทที่ประกอบด้วยองค์ธรรม ๑๒ ประการนี้ เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ปรากฏค้นหาที่ทำให้เกิดทุกข์ตามมา แต่ในความเป็นจริงยังมีกระบวนการที่ไม่ปรากฏค้นหา ได้แก่ กระบวนการที่ปรากฏโทษที่ประกอบด้วยโมหะ โมหะที่ไม่ประกอบด้วยโทษกับโลภะและกุศลมูล นอกจากนี้ปฏิจิมรูปบาทยังสามารถแบ่งศึกษาได้ทั้งแบบข้ามภพข้ามชาติและปัจจุบันชาติ

๒) สังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิด

สังสารวัฏหรือ วัฏฏสงสาร แปลว่า การท่องเที่ยวไป การเดินทาง การหมุนเวียนหมายถึง การเวียนตายเวียนเกิดจากภพนี้ไปภพหน้าและภพต่อไป เวียนว่ายตายเกิดจนกว่าจะดับสิ้นกิเลส ดังพุทธพจน์ว่า “สัตว์เวียนว่ายไปยังสังสาร ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์และทุกข์เป็นภัยใหญ่คุกคามเขา”^{๓๗} “สัตว์” คำนี้หมายถึง ผู้ที่ยังติดข้องพอใจในขันธ ๕ คือ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธ หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่มีกาย และวิญญาณ ได้แก่ มนุษย์ เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เทวดา รูปพรหม และอรูปพรหม รวมเรียกว่า “หมู่สัตว์โลก”

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับสังสารวัฏ หรือ วัฏฏแห่งชีวิตว่า

เราแสวงหาช่างผู้ทำเรือไม่ประสบ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สังสาระ(การเกิด) ไม่เพียงชาติเดียว ความเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ แน่ะ นายช่างผู้ทำเรือเราพบท่านแล้ว ท่านทำเรืออีกไม่ได้ ชีโครงทุกซี่ของท่าน เราหักเสียแล้ว ยอดเรือเราก็รื้อเสียแล้ว จิตของเราถึงธรรม ปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เพราะเราบรรลุเป็นที่สิ้นค้นหาแล้ว^{๓๘}

การสืบหาจุดกำเนิดของสังสารวัฏจนถึงสิ้นสุดนั้นเป็นเรื่องยาก トラบไคที่สรรพสัตว์ยังมีวิชาคือความไม่รู้ ปิดบังความจริงอยู่ แนวคิดในการที่จะสืบค้นโลกนี้ เคยเกิดในสมัยพุทธกาล คือ โรहितัสสเทพบุตร อดีตดาบสมิฤทธิ์มาก พยายามค้นหาที่สุดของโลกตลอดชีวิต ไม่หยุดพักดื่มกินหรือขับถ่าย ท่านสามารถย่างเท้าก้าวหนึ่งจากขอบมหาสมุทรของทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก แต่ก็ไม่สามารถค้นพบ ลิ่นชีพเสียก่อน มาเกิดเป็นเทพบุตร จึงได้ทูลถามว่าพระสัมมา

^{๓๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑/๑-๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑-๓, ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒-๓.

^{๓๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๕๕/๖๕-๕๖/๗๐.

^{๓๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๓๕-๘๐.

สัมพุทธเจ้าว่า ทำอย่างไรถึงจะไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย จูติ อุบัติและสามารถบรรลุที่สุดโลกด้วยการเดินหรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสตอบโรหิตัสสเทพบุตรว่า

ดูก่อนผู้มีอายุ ณ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จูติ ไม่อุบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลกแล้ว จะไม่กล่าวถึงการกระทำที่สุดทุกข์ แต่เราบัญญัติโลก ในเรือนร่างมีประมาณว่าหนึ่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญา พร้อมทั้งใจครอง แต่ไหนแต่ไรมา ยังไม่มีใครถึงที่สุดโลกด้วยการเดินทางและเพราะที่ยังบรรลุถึงที่สุดไม่ได้ จึงยังไม่พ้นไปจากทุกข์ เหตุนี้แลคนมีปัญญาดี รู้แจ้งโลกถึงที่สุดโลกได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว รู้ที่สุดโลกแล้วเป็นผู้สงบแล้ว จึงไม่หวังโลกนี้และโลกอื่น^{๓๙}

พระพุทธองค์ยังได้ทรงอุปมาเปรียบเทียบความยาวของการเวียนว่ายตายเกิดกับเหตุการณ์หรือสิ่งต่าง ๆ ไว้ใน อนมตคคตังยุต^{๔๐} สรุปความได้ดังนี้

๑. ดิณกัฏฐสูตร^{๔๑} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนบุรุษตัดทอนหญ้า ไม้ กิ่ง ไม้ ใบ ไม้ในชมพูทวีปนี้ มารวมกันแล้วทำให้เป็นมัด ๆ ๔ นิ้วโดยสมมุติว่า มัดนี้เป็นมารดาของเรา มัดนี้เป็นมารดาของมารดาเรา ลำดับนับจนหมด แต่ก็ไม่สามารถนับมารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นได้หมดสิ้น

๒. ปฐวีสูตร^{๔๒} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนบุรุษปั้นดินทั้งแผ่นดินเป็นก้อนเล็ก ๆ เท่าเม็ดกระเบาจนหมดแล้วนับก้อนที่หนึ่งแทนบิดา นับก้อนต่อ ๆ ไปแทนบิดาของบิดา ไปเรื่อย ๆ จนดินหมดแต่ก็ยังไม่สามารถนับบิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้นได้หมดสิ้น

๓. อัสนุสูตร^{๔๓} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนน้ำตาที่หลั่งออกเพราะร้องไห้เสียใจกับการสูญเสียมารดา บิดา พี่น้อง ญาติมิตร บุตรธิดา ความเสื่อม โภคสมบัติ เจ็บปวดเพราะโรคภัยนั้น มีจำนวนมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

๔. จีรสูตร^{๔๔} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนน้ำมันของมารดาที่ดื่มมาแล้ว ยังมีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

^{๓๙} ตี. ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘, อ.จ.จ.ก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๓.

^{๔๐} ตี. นี. (ไทย) ๘/๔๒๑-๔๕๕/๑๗๗-๑๘๕.

^{๔๑} ตี. นี. (ไทย) ๘/๔๒๑/๑๗๗.

^{๔๒} ตี. นี. (ไทย) ๘/๔๒๒/๑๗๗-๑๗๘.

^{๔๓} ตี. นี. (ไทย) ๘/๔๒๓/๑๗๘-๑๗๙.

^{๔๔} ตี. นี. (ไทย) ๘/๔๒๔/๑๗๙.

๕. ปิณฑสูตร^{๔๕} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนภูเขาหินแท่งทึบ ที่มีความกว้าง ยาว สูง อย่างละ ๑ โยชน์ ทุก ๆ ๑๐๐ ปีมีบุรุษนำผ้าบางนามาลูบจนภูเขาสึกราบเรียบ ความพยายามนี้ยังเร็วกว่าซึ่งความยาวของกัปหนึ่ง

๖. สาสปสูตร^{๔๖} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนเมืองที่ล้อมด้วยกำแพงเหล็ก ที่มีความกว้าง ยาว สูงอย่างละ ๑ โยชน์ บรรจุมณีดีผกาคาไว้เต็ม ทุก ๆ ๑๐๐ ปี บุรุษพึงหยิบมณีดีผกาคาออกจากเมืองหนึ่งมณีดีจนหมด ยังเร็วกว่าความยาวนานของกัปหนึ่ง

๗. สากสูตร^{๔๗} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนพระสาก ๔ รูป แต่ละรูปมีอายุยืน ๑๐๐ ปี สามารถระลึกชาติได้วันละแสนกัป ระลึกชาติทุกวันจนครบอายุ ๑๐๐ ปี แต่ก็ยังระลึกชาติได้ไม่หมด

๘. คงคาสูตร^{๔๘} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนเม็ดทรายที่มีในแม่น้ำคงคาตั้งแต่ต้นสายจนสุดที่ปากอ่าวลงมหาสมุทร กัปที่ผ่านมาแล้วนั้นมีจำนวนมากกว่าเม็ดทรายที่มีอยู่ในแม่น้ำคงคา

๙. ทัณฑสูตร^{๔๙} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนบุคคลโยนท่อนไม้ เมื่อตกลง บางครั้งโคนตกลงพื้นก่อน บางครั้งยอดตกลงพื้นก่อน และบางครั้งยอดตกลงทางขวาง ฉันทิ ชีวิตของสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดก็ไม่แน่นอน ฉันทิ บางชาติเกิดเป็นมนุษย์ บางชาติเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

๑๐. ปุคคสูตร^{๕๐} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนบุคคลเวียนตายเวียนเกิด ตลอด ๑ กัป เมื่อนำโครงกระดูกมาองรวมกันยังสูงกว่าภูเขาเวปุลละ

๑๑. ดิงสมัตตสูตร^{๕๑} ทรงอุปมาว่า เปรียบเสมือนโลหิตของบุคคลที่ไหลออกจากการถูกตัดศีรษะขณะที่เกิดเป็นมนุษย์บ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง ยังมีจำนวนมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

ดังที่พระพุทธองค์ตรัสอุปมาถึงความยาวนานของสังสารวัฏมากมายนาน พบว่า กระบวนการที่ทำให้เกิดสังสารวัฏ มี ๓ ประการ คือ (๑) กิเลส แปลว่า ความเศร้าหมองหมายถึง ความชั่วที่แฝงในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตขุ่นมัว ได้แก่ กิเลสสาม หมายถึงความชั่วแฝงในใจ และ วัตถุสาม หมายถึงวัตถุห้าใคร่ ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (๒) กรรม แปลว่า การกระทำ

^{๔๕} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๒๕/๑๘๐.

^{๔๖} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๒๖/๑๘๐-๑๘๑.

^{๔๗} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๒๗/๑๘๑-๑๘๒.

^{๔๘} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๒๘/๑๘๒.

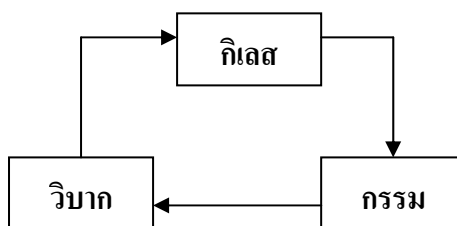
^{๔๙} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๒๙/๑๘๓.

^{๕๐} ตี.น. (ไทย) ๘/ ๔๐/๑๘๓.

^{๕๑} ตี.น. (ไทย) ๘/๔๔๐-๔๔๒/๑๘๓-๑๘๔.

หมายถึง การกระทำทางกาย วาจา ใจ ทั้งดีและชั่ว ทั้งดีและชั่ว และ (๓) วิบาก แปลว่า ผลที่เกิดขึ้น หมายถึง ผลแห่งกรรม หรือรวมเรียกว่า ไตรวิภูฏ์ คือการเวียนว่ายตายเกิดด้วยเหตุ ๓ ประการ

แผนภาพที่ ๑๑ : แสดงแผนผังไตรวิภูฏ์ ได้ดังนี้

รูปแบบการถือกำเนิดของสรรพสัตว์ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้มี ๔ แบบ โดยกรรมจำแนกให้ถือกำเนิดแบบต่ำต้อยด้อยคุณภาพหรือแบบมีคุณภาพ^{๕๒} ได้แก่ (๑) ชลาพุชะ กำเนิดในครรภ์ (๒) อัญชะ กำเนิดในฟองไข่ (๓) สังเสทชะ กำเนิดในคราบโคล และ (๔) โอปปติกะ กำเนิดแล้วเติบโตทันที

เมื่อสัตว์ได้ถือกำเนิดมาตามรูปแบบที่จำแนกโดยกรรมที่ตนกระทำไว้ เมื่อละโลกแล้ว จะแยกขอบเขตภพภูมิที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ในสังสารวัฏออกเป็น ๒ คติ คือ

๑. สุกตภูมิ สถานที่รองรับผู้ทำความดี มีความเป็นอยู่สุขสบาย ได้แก่ มนุษย์และเทวภูมิ ผู้ที่มาในภพนี้ต้องเป็นสัมมาทิฏฐิบุคคล^{๕๓} ประกอบกุศลกรรม ๓ ทาง คือทางกาย วาจาและใจ แต่การที่จะได้เกิดมาในสุกตภูมินั้นยากมาก ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงอุปมาไว้ คือ

ทรงอุปมาสัตว์ที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ เปรียบเหมือนฝู่นในเล็บมีปริมาณน้อยกว่าฝู่นในแผ่นดิน ฉนั้นใด สัตว์ที่กลับชาติมาเกิดเป็นมนุษย์ก็น้อยเหมือนฝู่นในเล็บ สัตว์ที่เกิดในอบายก็มีมากเหมือนฝู่นในแผ่นดิน ฉนั้น^{๕๔} หรือ

ทรงอุปมา มนุษย์และเทวดาที่จุติแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาอีกมีน้อย เหมือนฝู่นในเล็บ แต่มนุษย์และเทวดาที่จุติแล้วกลับมาเกิดอบายภูมิมีมากกว่า เหมือนฝู่นในแผ่นดิน^{๕๕}

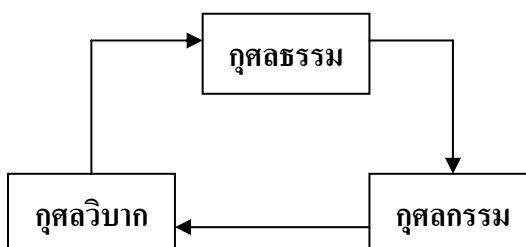
^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๔๕-๓๕๖

^{๕๓} ที.ส. (ไทย) ๕/๒๔๕/๘๒

^{๕๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๒๔/๓๑๓.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๓๑/๖๔๐.

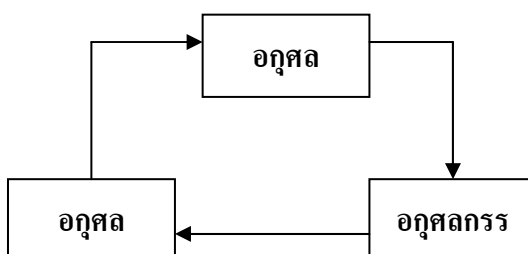
แผนภาพที่ ๑๒ : แสดงแผนผังไตรวัฏของสัมมาทิฐิบุคคล ได้ดังนี้

๒. พุคตินิยาม สถานที่รองรับผู้กระทำความชั่ว มีความทุกข์ยาก ได้แก่ อบายภูมิ ๔ คือนรก เปรต อสุรกายและ สัตว์เดรัจฉาน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นภพภูมิที่เสวยวิบากกรรมชั่วล้วนๆ นับว่าเป็นอภัพสัตว์ประเภทหนึ่ง ผู้ที่มาบังเกิดในภพภูมินี้ต้องเป็นมิจฉาทิฐิบุคคล^{๕๖} ประกอบอกุศลกรรม ๓ ทาง คือทางกาย วาจาและใจ ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงอุปมาไว้ว่า

“สัตว์เหล่านี้เมื่อบังเกิดในอบายภูมิแล้วก็ยากที่จะกลับมาเป็นมนุษย์ ทรงอุปมาว่า ทุกหนึ่งร้อยปี เต่าตาบอดตัวหนึ่งจะโผล่หัวสวมเข้าพอดีกับบ่วงขนาดเท่าหัวของตนที่ลอยอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งในมหาสมุทร”^{๕๗}

แผนภาพที่ ๑๓ : แสดงแผนผังไตรวัฏของมิจฉาทิฐิบุคคล ได้ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงทำหน้าที่กัลยาณมิตรแนะนำสั่งสอนให้สัตว์โลกรู้เป้าหมายสุดของชีวิต จึงทำให้มีพยานในการตรัสรู้ธรรม คือพระอรหันต์เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากที่สามารถตัดสังสารวัฏของตนเองให้ลดน้อยลง ย่นย่อระยะทางใกล้พระนิพพานมากยิ่งขึ้น ได้แก่

^{๕๖} ที.สี. (ไทย) ๘/๒๔๕/๘๒.

^{๕๗} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๑๑๗/๖๓๐.

๑. พระโศคานัน ๒ ระดับ คือ ระดับที่ท่านจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงชาติเดียว และระดับที่ไม่เกิน ๗ ชาติ ก็สามารถทำลายอาสวกิเสสได้หมดสิ้น เพราะท่านละกิเลสสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน) วิจิกิจฉา (ความเคลือบแคลงสงสัยในกุศลธรรม) และสีลัพพตปรามาส (ความยึดถือเพียงศีลพรตก็หลุดพ้นได้)

๒. พระสกทาคามี คือ ท่านจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงชาติเดียวก็สามารถทำลายอาสวกิเสสได้หมดสิ้น เพราะท่านละกิเลสสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ประการแล้วยัง กำจัดราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง

๓. พระอนาคามี คือ ท่านจะไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก เพราะท่านละกิเลสสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ประการและสังโยชน์เบื้องสูง ๒ ประการ คือ กามราคะ (กำหนดในกิเลสกาม) ปฏิฆะ (ความขุ่นเคือง) ไปบังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและ ปรีนิพพานในพรหมโลกนั้นเลย

๔. พระอรหันต์ คือ พระอริยบุคคลชั้นสูง การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏของท่านจบสิ้นแล้ว กรรมและวิบากทั้งปวงที่รอส่งผลในอนาคตกาลได้ยุติลงแล้ว ท่านดำรงอยู่ในสภาวะที่ดับสิ้นแห่งกิเลสอาสวะคือ นิพพาน

พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้เปิดเผยกรรม ทรงทอดพระเนตรเห็นวงจรของสังสารวัฏในวันที่ตรัสรู้ธรรม เพราะทรงบรรลุ วิชา ๓ ดังนี้

๑. ปฐมยาม ยามต้นแห่งราตรี ทรงบรรลุวิชา ๑ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ระลึกชาติหนหลังของพระองค์เองเรียกว่า อดีตังสญาณ ตรวจดูอดีตชาติด้วยธรรมจักขุ จึงรู้ว่าพระองค์เคยเวียนเกิดเวียนตายมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน

๒. มัชฌิมยาม ท่ามกลางแห่งราตรี ทรงบรรลุวิชา ๒ จุตูปปาตญาณ คือ กำหนดรู้การจุดและการดับของสัตว์ทั้งหลาย ทรงเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ว่าเป็นไปตามกรรม ทำให้ถือกำเนิดต่างกัน พระองค์ทรงรู้แจ้งว่ากรรมคือเบื้องหลังที่จำแนกหมู่สัตว์ให้มีความแตกต่างกัน

๓. ปัจฉิมยาม ที่สุดแห่งราตรี ทรงบรรลุวิชา ๓ อสวกิขยาญาณคือทำลายอาสวกิเสสของพระองค์หมดสิ้นไป บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ แห่งภัทรกัปนี้

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นอนินทรีย์ เป็นเรื่องที่เสขบุคคลคือ ผู้ที่ยังต้องศึกษาเพื่อการหลุดพ้นและปุถุชนไม่ควรคิดด้วยสติปัญญาของตน เพราะกฎแห่งกรรมมีกลไกที่ซับซ้อนไม่อาจแยกแยะด้วยตาเปล่าหรือคิดเชิงเหตุผลโดยสมมุติฐานตามทฤษฎีได้ เพราะการเห็นกรรมวิบากจะต้องอาศัยเครื่องมือเฉพาะคือธรรมจักขุ ทำให้เกิดญาณ หยั่งรู้เรื่องในอดีตชาติคือ อดีตังสญาณ ปัจจุบันชาติ คือ จุตูปปินนังสญาณ อนาคตคืออนาคตังสญาณ และญาณกำหนดรู้ว่า

สัตว์ทั้งหลายต้องเป็นไปตามกรรมคือยกถ้ำมูปลกณฺณ พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ตรัสรู้เพราะเป็น พุทธวิสัย พระพุทธองค์ทรงเตือนผู้ที่กำลังคิดเรื่องนี้ว่า “วิบากแห่งกรรม เป็นอจินไตย ไม่ควรคิด ผู้ที่คิด ก็จะพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ได้รับความลำบากเปล่า”^{๕๘}

สรุปความได้ว่า สังสารวัฏหรือวัฏวนแห่งชีวิตนี้ เป็นวงจรชีวิตของสรรพสัตว์ที่ยังเวียน ว่ายตายเกิด เป็นวงจรเฉพาะของผู้ที่มีกิเลส พอใจ ยินดี อยากได้ อยากมี ยึดติดกับรูปลักษณ์สัมผัส สิ่งไม่มีสาระว่าเป็นสาระของชีวิต ไม่สามารถแยกแยะได้ว่า อะไรถูก ผิด ดีชั่ว ควรไม่ควร มี วินิจฉัยเสียเพราะถูกกิเลสครอบงำให้ตรึกในเรื่องกามราคะ พยาบาท เบียดเบียน เป็นเหตุให้จิตฝ่าย อกุศลสร้างกรรมทางกาย วาจาและ ใจ โดยมีต้นหาคือความทะยานอยากควบคุมให้สร้างกรรม เพิ่มขึ้นก่อให้เกิดภพเกิดชาตินี้ ชาติหน้า เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ ควบคุมบังคับบัญชาให้สรรพสัตว์ อยู่ในวัฏวนนี้เหมือนลูกใหญ่ในภพต่าง ๆ แม้พระอรหันต์ ชาติสุดท้ายก็ยังต้องเผชิญกับกฎแห่ง กรรมนี้ ซึ่งวงจรนี้เองที่ทำให้บุพเพสันนิวาสยังคงดำเนินต่อไปทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า และชาติต่อไป ไม่สิ้นสุด

๓) กฎแห่งกรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

กฎแห่งกรรม คือ กฎแห่งการกระทำ เป็นกฎแห่งเหตุผล เป็นกฎแห่งธรรมชาติ คือ ธรรมชาติฝ่ายใดเกิดขึ้นในใจก็ทำกรรมฝ่ายนั้น เกิดกุศลธรรมก็ประกอบกุศลกรรม เกิดอกุศลธรรมก็ ประกอบอกุศลกรรม เรียกว่า **กฎธรรมชาติหรือนิยาม ๕**^{๕๙} คือ

๑. อุตุนิยาม ฝ่ายวัตถุ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่นลม ไฟ อากาศ ฤดูกาล ความผันแปร ความร้อน อุณหภูมิ

๒. พีชนิยาม การสืบพันธุ์ พันธุกรรม ปลูกพืช

๓. จิตตนิยาม การทำงานของจิต เช่นอารมณ์ การไหวของภวังจิต จิตคิดอย่างไร

๔. กรรมนิยาม พฤติกรรมมนุษย์ กระบวนการต่อกรกระทำและการให้ผลของกรรม กระบวนการของเจตนา เช่น กรรมดี กรรมชั่ว

๕. ธรรมนิยาม ความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุ เป็นผลกัน “ความเป็นไปตาม ธรรม” เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป

^{๕๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๑๒๒.

^{๕๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๐๐, อภิ. สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๑-๘๒.

คำว่า “กรรม” มีรากศัพท์เดิมมาจากภาษาบาลีว่า “กम्म” (กัมมะ) ภาษาสันสกฤตใช้ “กรรม” กรรมเป็นคำกลาง ๆ แปลว่า การกระทำ เมื่อจะตัดสินการกระทำนั้นว่าเป็นกรรมหรือไม่ และเป็นกรรมฝ่ายใด ต้องดูที่เจตนา คือความจงใจ ดังนั้น กรรม จึงแปลว่า การกระทำโดยเจตนา^{๖๐} กรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายคือ (๑) ฝ่ายกุศลกรรมและ(๒)ฝ่ายอกุศลกรรม ทางที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่จัดเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วเรียก กุศลกรรมบท ๑๐ และ อกุศลกรรมบท ๑๐ และแบ่งตามทวารได้เป็น ๓ คือ(๑)กายกรรม (๒)วจีกรรม และ(๓)มโนกรรม สามารถแสดงเป็นตารางกุศลกรรมบท ๑๐ และ อกุศลกรรมบท ๑๐ ตามทวารดังนี้

ตารางที่ ๓ : ตารางแสดงกุศลกรรมบท ๑๐ และ อกุศลกรรมบท ๑๐ ทั้ง ๓ ทวาร

ทวาร	กุศลกรรมบท	อกุศลกรรมบท
กายกรรม	๑. จดเว้น ทำลายสัตว์มีชีวิต ๒. จดเว้น ถักขโมยของผู้อื่น ๓. จดเว้น การประพฤติดิฉันในกาม	๑. จงใจทำลายสัตว์มีชีวิต ๒. จงใจลักขโมยของผู้อื่น ๓. จงใจประพฤติดิฉันในกาม
วจีกรรม	๔. จดเว้น การพูดเท็จ ๕. จดเว้น การพูดต่อเสียด ๖. จดเว้น การพูดคำหยาบ ๗. จดเว้น การพูดเพื่อเจ้อ	๔. จงใจ พูดเท็จ ๕. จงใจ พูดต่อเสียด ๖. จงใจ พูดคำหยาบ ๗. จงใจ พูดเพื่อเจ้อ
มโนกรรม	๘. ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ๙. ไม่พยาบาทคิดเบียดเบียนเขา ๑๐. เป็นสัมมาทิฐิ	๘. คิดโลภอยากได้ของผู้อื่น ๙. คิดพยาบาทเบียดเบียนเขา ๑๐. เป็นมิฉฉาทิฐิ

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า เจตนา คือ กรรมที่เกิดทางกาย ทางวาจาและทางใจแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายคือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่เมื่อจะตัดสินหากฎเกณฑ์ตรวจสอบว่ากรรมที่ทาลงไปนั้นเป็นกรรมฝ่ายใด ให้ดูที่ผลหลังจากที่กระทำ โดยมีเกณฑ์ตัดสินกรรมดีและกรรมชั่ว ดังนี้

^{๖๐} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

๑. พิจารณาที่ผลสุดท้ายของการกระทำ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเขมสูตร ว่า
 “บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตเข้มแข็งเบิกบาน ได้รับผลแห่งกรรม
 ใด กรรมที่ทำแล้วเป็นกรรมดี ส่วนบุคคลทำกรรมใดแล้ว เดี๋ยวร้อนในภายหลัง มีน้ำตานอง
 หน้าร้องไห้อยู่ ได้รับผลแห่งกรรมใด กรรมที่ทำแล้วเป็นกรรมไม่ดี”^{๖๐}

๒. พิจารณาที่ต้นเหตุของการกระทำ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปฐมนิทาน ว่า
 “กรรมใดที่บุคคลทำด้วย อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ
 กรรมนั้นมีผลเป็นสุข ส่วนกรรมที่ทำด้วย โลภะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้น
 มีโทษ เป็นอกุศล กรรมนั้นมีผลเป็นสุข”^{๖๑}

ตารางที่ ๔ : ตารางแสดงความสัมพันธ์ของผลจากกรรมนิยามเทียบกับสมบัติและวิบัติ ดังนี้

ตารางแสดงเกณฑ์ตัดสิน กรรมดี – กรรมชั่ว				
ลำดับ	เกี่ยวกับการให้ผลของกรรม ระดับภายนอก		สมบัติ ๔	วิบัติ ๔
	๑.	คติ		
๒.	อุปธิ	ร่างกาย	แข็งแรง	พิการ อ่อนแอ สัตว์
๓.	กาล	กาลเวลา	ถูกกาล	ไม่ถูกกาล
		กาลเทศะ	ถูกยุคสมัย	ตกยุค
๔.	ปโยค	ลงมือทำ เพียรพยายาม	เพียรพยายามถึง พร้อมด้วยกัน	ทำครึ่ง ๆ กลาง เล็กไม่ เพียรพยายาม

เมื่อก้าวถึงเรื่องกรรมทำให้มีความสงสัยกันมากกว่า กรรมดีและกรรมชั่วที่ทำไปแล้ว
 นั้น กรรมไปอยู่ที่ไหน ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นพุทธภาษิตใน สมุททกสูตร ว่า

“บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น
 ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”^{๖๒}

^{๖๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๑.

^{๖๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๔.

^{๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๓๔.

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับอุปมาของพระพุทธองค์ที่ตรัสไว้ สรุปความได้ว่า

สมมุติว่า ชวานาปลูกข้าวสาลีต้นหนึ่ง ต้นข้าวค่อยๆ โตขึ้นๆ ลำต้นคูดซึ่มส่งอาหารไปหล่อเลี้ยงลำต้น ทำให้เกิดเมล็ดข้าวอันโอชะพร้อมนำมาบริโภคและเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ทำพันธุ์ เมล็ดข้าวก่อนเกิดต้นข้าวต่อไป เปรียบกับหมู่นักปฏิบัติที่ประกอบด้วยรูปกายกับจิตวิญญาณ รูปกายเหมือนลำต้นคูดซึ่มเอาสารอาหารทุกอย่างรอบข้างมาหล่อเลี้ยง จิตเหมือนเมล็ดพันธุ์เก็บสารอาหารที่ลำต้นส่งมา รูปกายเป็นอุปกรณ์ของจิตใช้สร้างกรรมผ่านการกระทำทาง แล้วบันทึกไว้ในจิต เพราะธรรมชาติของจิตนั้นบริสุทธิ์ผุดผ่อง^{๖๔} จิตเป็นเหมือนศูนย์กลางเก็บเมล็ดพันธุ์ คือเชื้อกรรมทั้งหมดออกผลกรรมทั้งในชาตินี้ ชาติหน้าและชาติต่อไป

ดังที่กล่าวมาแล้วสังสารวัฏเกิดได้เพราะเหล่าสัตว์เดิมเชื้อแห่งกิเลสคอยปรุงแต่ง ทำให้กุศลธรรมและอกุศลธรรมครอบงำให้กระทำกรรมทางกาย ทางวาจาและทางใจ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงสาเหตุของการเกิดกรรมไว้เป็น ๒ ฝ่าย^{๖๕} คือ (๑) กรรมฝ่ายชั่ว มีสาเหตุมาจาก โลภะ โทสะ และโมหะและ (๒) กรรมฝ่ายดี มีสาเหตุมาจาก โลภะ โทสะและโมหะ

จากหลักการของกฎแห่งกรรมที่ว่า ใครทำกรรมใดไว้ก็ตามย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว พระพุทธองค์ทรงแยกลักษณะกรรมและการให้ผลของกรรมออกเป็น ๔ ประเภท^{๖๖} คือ

๑. กรรมดำมี วิบากดำ หมายถึง บุคคลมีอกุศลเจตนาจึงปรุงแต่งอกุศลกรรมได้แก่ การกระทำชั่ว ทางกาย ทางวาจาและทางใจ ผลของการกระทำนี้จึงทำให้ไปบังเกิดในทุคติวิบัติ เสวยทุกข์เวทนาล้วน ๆ อยู่ในทุคติภูมิ ส่วนมากผู้ที่ประกอบแต่กรรมดำ คือ สัตว์นรก

๒. กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึง บุคคลมีกุศลเจตนาจึงปรุงแต่งกุศลกรรม ได้แก่ การกระทำที่ดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผลของการกระทำนี้จึงทำให้ไปบังเกิดในเกิดในสุคติ เสวยสุขล้วนๆ ส่วนมากผู้ที่ประกอบแต่กรรมขาว คือ พรหม

๓. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว หมายถึง บุคคลมีทั้งกุศลเจตนาและมีอกุศลเจตนา เมื่อมีอกุศลเจตนาที่ปรุงแต่งอกุศลกรรมและเมื่อมีอกุศลเจตนาที่ปรุงแต่งอกุศลกรรม ประกอบทั้งกุศลและอกุศลปะปนกัน ผลของการกระทำนี้จึงทำให้มีสุขบ้างทุกข์บ้างสลับกัน เมื่อกรรมดีส่งผลก็ไปบังเกิดในเกิดในสุคติภูมิเสวยสุขเวทนา และเมื่อกรรมชั่วส่งผลก็ไปบังเกิดในเกิดใน

^{๖๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๕/๒๐๒.

^{๖๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๔.

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๓๕.

ทุกดิग्ภูมิ เสวยทุกขเวทนา ผู้ที่ประกอบทั้งกรรมดำทั้งขาว ได้แก่ มนุษย์ เทวดาบางพวก วินิตบาต บางพวก เช่น สัตว์เดรัจฉาน

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง พระอรหันต์ คือผู้ละเจตนาเครื่องปรุงแต่งให้เกิดกุศลกรรมและอกุศลกรรม ซึ่งเป็นสภาวะที่ดับจนหมดสิ้นแล้วซึ่งกรรมทั้งปวง วิบากไม่ดำไม่ขาวนั้นก็คือกรรมที่ทำเพื่อออกจากสังสารวัฏ คือพระนิพพาน

ในสมัยพุทธกาล โครงสร้างภาพรวมเรื่องกรรมนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกกรรม ออกเป็นลักษณะการให้ผลของกรรมตามกาลเป็น ๓วาระ ต่อมาหลังพุทธกาล พระพุทธโฆสจารย์ ได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยการแบ่งกรรมเป็น ๑๒ ประการ จัดเป็นหมวดหมู่ ๓ ประเภท ดังนี้

๑. กรรมให้ผลตามกาลเวลา มี ๔ ประการ

ก) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันนี้คือชาตินี้ หมายถึง กรรมที่กระทำในชาตินี้แล้วได้รับผลในชาตินี้ทันที ไม่ต้องไปรอรับผลในชาติหน้าหรือชาติไหน ๆ เป็นกรรมที่ให้ผลทันตาเห็น

ข) อุปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า หมายถึง กรรมที่กระทำไว้ในชาติปัจจุบัน แต่ยังไม่ได้ออกาสให้ผล ต่อเมื่อตายจากชาตินี้แล้วไปเกิดใหม่ กรรมนั้นจึงให้ผลในชาติใหม่

ค) อปรายพรเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป หมายถึง กรรมที่กระทำไว้ในชาติปัจจุบัน แต่ยังไม่ให้ผล จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป ได้โอกาสเมื่อใดให้ผลเมื่อนั้น ตรายเท่าที่ผู้ทำยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร

ง) อโหสิกรรม กรรมที่เลิกให้ผล หมายถึง กรรมที่หมดโอกาสให้ผลเพราะผู้กระทำได้รับผลของกรรมอื่นที่หนักกว่าบ้าง เพราะระออยให้ผลนานเกินไปเหมือนเมล็ดพืชถูกเก็บไว้เป็นเวลานานเกินไปจึงไม่อาจปลูกขึ้นได้บ้าง เพราะเป็นกรรมที่ให้ผลเสร็จสิ้นแล้วหรือ เพราะผู้กระทำได้บรรลอรหัตตมรรคอรหัตตผลนิพพานแล้วไม่เกิดอีกต่อไป กรรมที่ทำไว้ก็หมดโอกาสให้ผล

๒. กรรมให้ผลตามน้ำหนัก มี ๔ ประการ

ก) ทรุกรรม หมายถึง กรรมที่มีกำลังมาก สามารถให้ผลแก่ผู้เป็นเจ้าของกรรมเป็นลำดับอันดับแรก โดยกรรมอื่น ๆ ไม่มีอำนาจที่จะขวางกั้นการให้ผลแห่งกรรมนี้ได้ มีทั้ง ๒ ฝ่าย คือกุศลและอกุศล ฝ่ายกุศลได้แก่ มหัคคตกุศล ๕ ประการ ได้แก่ รูปกุศล ๕ ประการและอรุรูป

๔ ประการ ฝ่ายอกุศลมี ๒ อย่างคือ (๑) นิตยมิชฌาภิภูฏิกกรรม ความเห็นผิดอย่างแรงกล้าและ (๒) อนันตริยกรรม ๕

ข) อาสันนกรรม กรรมกระทำเมื่อใกล้ตาย หมายถึง กรรมที่ทำเมื่อคราวใกล้ตาย แล้วผู้ทำระลึกได้ในขณะจิตสุดท้าย หากกรรมไม่มี กรรมนี้จะให้ผลก่อนกรรมอื่น

ค) พหุลกรรม หรืออาจิณกรรม กรรมที่กระทำจนเคยชิน หมายถึง กรรมที่ทำมาครั้ง เช่น บุคคลกระทำความดีหรือความชั่วเป็นอาจิณ หากกรรมและอาสันนกรรมไม่มีกรรมนี้จะให้ผลก่อนกรรมอื่น

ง) กตัตตกรรม กรรมสัปดาห์ทำ หมายถึง กรรมที่กระทำไว้ด้วยเจตนาที่อ่อนหรือด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หากกรรม อาสันนกรรม และอาจิณกรรมไม่มี กรรมนี้จะให้ผล นับว่าเป็นกรรมที่มีน้ำหนักเบาที่สุด

๓. กรรมให้ผลตามหน้าที่ มี ๔ ประการ

ก) ชนกกรรม กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่ส่งไปให้เกิดเป็นต่าง ๆ คือ เกิดเป็นเทวดา มนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน

ข) อุปถัมภกรรม กรรมสนับสนุน หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่สนับสนุนชนกกรรม อันเป็นกรรมลักษณะเดียวกับกรรมแต่งให้เกิด หากกรรมแต่งให้เกิดเป็นกุศลกรรมที่สนับสนุนฝ่ายกุศล ก็เข้าไปหนุนช่วยให้ดียิ่งขึ้น เช่น การเกิดมาเป็นลูกผู้ดีมีทรัพย์มาก อุปถัมภกรรมฝ่ายกุศลก็จะสนับสนุน มีร่างกายที่แข็งแรงด้วยเป็นต้น

ค) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น หมายถึง กรรมทำหน้าที่บีบคั้นกำลังของกรรมที่ให้ผล อยู่ก่อนเสื่อมลง หรือไม่ให้ชนกกรรมให้ผลได้เต็มที่ หากชนกกรรมเป็นกุศล กรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าไปบีบคั้น เบียดเบียนไม่ให้ชนกกรรมให้ผลได้เต็มที่ เช่น การเกิดมาในตระกูลเศรษฐี อุปปีฬกรรมนั้น ให้ค่อย ๆ กลายเป็นคนยากจนและซำมีร่างกายที่พิการด้วยเป็นต้น

ง) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน หมายถึง กรรมที่ทำหน้าที่ตัดรอนไม่ให้ชนกกรรมให้ผลอีกต่อไป เป็นกรรมประเภทเดียวกับอุปปีฬกรรม แต่ให้ผลเด็ดขาดกว่า และให้ผลมีสภาพตรงข้าม กล่าวคือขณะที่กรรมอื่นกำลังให้ผลอยู่ อุปฆาตกรรมตามมาทันจะเริ่มให้ผลตรงกันข้ามโดยทันที หากชนกกรรมเป็นกุศล กรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าไปตัดรอนไม่ให้ชนกกรรมนั้นให้ผลอีกต่อไป เช่น ทารกที่ตายในท้องมารดา เป็นเพราะชนกกรรมฝ่ายกุศลกระทำให้เกิด แต่อุปฆาตกรรมฝ่ายอกุศลมาตัดรอนทันที เป็นต้น

๔) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม

๑. หลักธรรมว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรมที่ทำให้คนแตกต่างกันในจุฬามณีวิภังคสูตร^{๖๓}

จากการที่ สุกมาณพ โศทยบุตรพราหมณ์ ได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ทำไมคนเราเกิดมาแตกต่างกัน พระพุทธองค์ได้ทรงตอบปัญหานี้อย่างแจ่มแจ้งว่า

“ดูก่อนมานพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้”

จากพุทธพจน์นี้ สรุปได้ว่ากรรมที่แต่ละบุคคลกระทำไว้นั้นเองคือ สิ่งที่ทำให้คนแตกต่างกัน โดยสามารถพิจารณาพุทธพจน์นี้ออกเป็นส่วนๆ ได้ดังนี้

ก) มีกรรมเป็นของตน หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเจ้าของกรรม ทรัพย์ทั้งหลายที่มีอยู่ เมื่อตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ มีแต่กรรมดีและ กรรมชั่วเท่านั้นที่ติดตามตัวเราไปทุกหนทุกแห่ง ทุกภพทุกชาติ

ข) เป็นทายาทแห่งกรรม หมายความว่า มรดกที่เป็นทรัพย์สินเงินทองไม่แน่นอน เมื่อตายไปแล้วก็เป็นของคนอื่น แต่กรรมดี กรรมชั่วนี้แน่นอน ไม่สามารถมอบให้กับใครได้ ใครเป็นเจ้าของกรรม คนนั้นก็เป็นทายาทแห่งกรรมของตนด้วย

ค) มีกรรมเป็นกำเนิด หมายความว่า บิดามารดาเป็นเพียงที่อาศัยเกิดของคนที่ยังมีกรรมคือ มีกิเลส กรรมและวิบากให้ไปเกิดในที่ต่าง ๆ เหมาะสมกับกรรมที่ตัวเองได้กระทำไว้ คนไม่มีกรรมแล้วเช่นพระอรหันต์ ย่อมไม่เกิดอีก

ง) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ หมายความว่า ญาติพี่น้องเมื่อโตหรือตายก็แยกย้ายจากกัน บางคนญาติพี่น้องเผ่าพันธุ์ดี ตระกูลดี แต่ตนเองกลับตกต่ำ หรือญาติพี่น้องไม่ดี แต่ตนเองกลับสูงส่ง ดังนั้นจึงมีแต่กรรมของเราเท่านั้นที่เป็นเผ่าพันธุ์ส่งผลให้เราประสบสิ่งที่ดีหรือเลว

จ) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย หมายความว่า พ่อแม่ญาติพี่น้องหรืออย่างอื่น เราอาจพึ่งได้ชั่วคราว พอโตเราก็ต้องพึ่งตนเองและกรรมดีเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งได้ตลอดไป

สุกมาณพ เมื่อได้ฟังพุทธพจน์ในเบื้องต้นแล้วก็ยังไม่เข้าใจ จึงได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงขยายความเพิ่มเติม ซึ่งสามารถสรุปเป็นตารางตามหลักของเหตุและผลของกรรม ตามอกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้ดังนี้

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๔๘.

ตารางที่ ๕ : ตารางแสดงเหตุและผลของกรรมตามอกุศลกรรมและอกุศลกรรมในจุฬามณีวิภังคสูตร

ลำดับ	อกุศลกรรม		กุศลกรรม	
	เหตุ	ผล	เหตุ	ผล
๑.	ฆ่าสัตว์	อายุสั้น	ไม่ฆ่าสัตว์	อายุยืน
๒.	เบียดเบียนสัตว์	มีโรครมาก	ไม่เบียดเบียนสัตว์	มีโรคน้อย
๓.	มักโกรธ	มีผิวพรรณทราม	ไม่มักโกรธ	มีผิวพรรณผ่องใส
๔.	มีใจริษยา	มีอำนาจน้อย	ไม่มีจิตในริษยา	มีอำนาจมาก
๕.	ไม่ให้ทาน	ยากจน	ให้ทาน	ร่ำรวย
๖.	กระด้าง เข่อหิ่ง	เกิดในตระกูลต่ำ	อ่อนน้อม	เกิดในตระกูลสูง
๗.	ไม่เข้าหาสมณะ พราหมณ์	มีปัญหาทรมาน	เข้าหาสมณะ พราหมณ์	ปัญญามาก

๒. หลักธรรมว่าด้วยความซับซ้อนของการให้ผลของกรรม ในมหากัมมวิภังคสูตร^{๖๘}

พระพุทธองค์ทรงดำหนิพระสมิธิ ในเรื่องการตอบปัญหาแก่โปตลีนุตรปริพาชก เพียงแง่เดียว แทนที่จะตอบโดยแยกคาย เพราะคำถามของโปตลีนุตรปริพาชกนั้นมิได้เจาะจงว่าเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว จากนั้นพระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างของ บุคคล ๔ ประเภท สรุปความได้ดังนี้

ก) บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบอกุศลกรรมมถ ๑๐ ตายแล้ว ไปสู่สุคติก็มี

ข) บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบอกุศลกรรมมถ ๑๐ ตายแล้ว ไปสู่สุคติก็มี

ค) บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบกุศลกรรมมถ ๑๐ ตายแล้ว ไปสู่สุคติก็มี

ง) บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบกุศลกรรมมถ ๑๐ ตายแล้ว ไปสู่สุคติก็มี

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงอธิบายความเห็นของพราหมณ์ ๔ จำพวก ซึ่งต่างก็มีคทาพิชัยเหมือนกัน แต่มีวาทะต่างกัน สรุปความได้ดังนี้

ก) พราหมณ์พวกที่ ๑ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก แล้วยืนยันว่า กรรมชั่วมีผลของกรรมชั่วมี

ข) พราหมณ์พวกที่ ๒ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๒ ในบุคคล ๔ จำพวก แล้วยืนยันว่ากรรมชั่วไม่มี ผลของกรรมชั่วไม่มี

ค) พราหมณ์พวกที่ ๓ เห็นบุคคลจำพวกที่ ๓ ในบุคคล ๔ จำพวก แล้วยืนยันว่า กรรมดีมีผลของกรรมดีมี

^{๖๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๕๗.

ง) พราหมณ์พวกที่๔ เห็นบุคคลจำพวกที่๔ ในบุคคล๔จำพวก แล้วยืนยันว่า กรรมดีไม่มีผลของกรรมดีไม่มี

๓.๑.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอัพยกตะ

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอัพยกตะนั้น ประกอบด้วยแปด ได้แก่

๑) สมชีวิธรรม^{๖๕} ในชีวิตสมรสคู่สมรสจะต้องมีคุณธรรมที่สมหรือสม่ำเสมอ เรียกว่า สมชีวิธรรมมี ๔ ประการ คือ

๑. สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน
๒. สมศีลา มีศีล คือ ความประพฤติเสมอกัน
๓. สมจาคา มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสมอกัน
๔. สมปัญญา มีปัญญาสมหรือเสมอกัน

๒) ฆราวาสธรรม ๔^{๖๖} คือ คุณธรรมของผู้ครองเรือน มี ๔ ประการ คือ

๑. สัจจะ ความจริงใจ เช่น ซื่อสัตย์ต่อกัน
๒. ทมะ ความข่มใจ เช่น ฝึกฝนปรับปรุงตน ควบคุมอารมณ์ บังคับตนเองเมื่อมีเรื่องที่ไม่เข้าใจกันและกัน

๓. ขันติ ความอดทนต่อกันและ

๔. จาคะ ความเสียสละ เผื่อแผ่ แบ่งปันมีน้ำใจต่อกัน

ถ้าบุคคลมีคุณธรรมข้อนี้โดยเฉพาะผู้ครองเรือน ย่อมพัฒนาให้บุพเพสันนิวาสของทั้งคู่ หรือของผู้กระทำ เป็นผู้ที่น่าคบหาด้วย เพราะบุคคลจะเห็นถึงความสำคัญคือให้เกียรติกับผู้ที่ปฏิบัติสัมพันธ์เป็นหลัก ปรับตนให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ได้ดี เมื่อเป็นมิตรกับใครก็ย่อมมีแต่ความปรารถนาดี และช่วยข่มเพาะให้เขาเหล่านั้นได้เป็นผู้มีฆราวาสธรรมด้วยเช่นกัน

๓) สังคหัตถ์ ๔^{๖๗} คือคุณธรรมที่เป็นเครื่องผูกพันรั้งน้ำใจกันและกัน เป็นหลักการสงเคราะห์ ช่วยเหลือกัน มี ๔ ประการ คือ

๑. ทาน การให้ การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน

^{๖๕} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔.

^{๖๖} ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

^{๖๗} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาไพเราะอ่อนหวาน ถ้อยทีถ้อยอาศัย

๓. อิตถจริยา การประพฤติเป็นประโยชน์ต่อกันและกัน

๔. สمانัตตตา ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุข ร่วมทุกข์กัน ปฏิบัติดีต่อกันด้วยความสม่ำเสมอ

๔) สัมปรัสนธรรม ๗^{๖๒} เป็นธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการคือ

๑. ชัมมัญญุตตา รู้หลัก และรู้จักเหตุ

๒. อิตถัญญุตตา รู้จักอรรถ รู้จักผล คือรู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น หลักกรรม หรือภายิตต่างๆ

๓. อิตถัญญุตตา รู้จักตน คือรู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น ว่ามีเท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔. มัตถัญญุตตา รู้จักประมาณ คือความพอดี

๕. กาลัญญุตตา รู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖. ปริสัจญุตตา รู้จักบริษัท คือรู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจวิธียที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ

๗. ปุคคลัญญุตตา รู้จักบุคคล คือความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอริยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น^{๖๓}

ดังนั้น การได้คบหาสมาคมกับสัตบุรุษ จึงมีผลให้ผู้คบหาสมาคมได้ปรับปรุงบุพเพสันนิวาส รู้จักธรรมปฏิบัติอันจะนำสู่ความสุขทั้งปวง คือรู้จักเลือกเข้าหาบุคคล หรือเข้าไปอยู่

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

ร่วมกับผู้ทรงคุณธรรม มีปัญญา มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยสนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุทิศหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ชีวิตดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี คูการนำสัปปริสธรรม ๗ ไปใช้ให้เกิดคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่ป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ในหัวข้อที่ ๔.๓.๒

๕) **กัลยาณมิตรธรรม ๗**^{๓๔} คือ คุณธรรมของกัลยาณมิตร หรือคุณสมบัติของมิตรที่ดี หรือมิตรแท้ คำว่า “กัลยาณมิตร” ความหมายว่า เพื่อนที่ดี เพื่อนที่งาม หรือเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยที่ดี ที่งาม หรือ มิตรผู้มีคุณธรรมอันบัณฑิตพืงนับ^{๓๕} คำว่า “เพื่อน” ในที่นี้มีได้หมายถึง เพื่อนในประเภทของบุพเพสันนิวาสที่เป็นมิตรกับมิตรเท่านั้น แต่หมายถึง ทุกประเภทของบุพเพสันนิวาสไม่ว่าจะเป็น บิคารมราคักบบุตริดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกกับภริยา ญาติมิตรกับญาติมิตร นายกับบ่าวหรือสมณะกับคฤหัสถ์ มี ๗ ประการคือ ดังนี้

๑. ปิโย หมายถึง เป็นที่รักที่พอใจ คือน่ารัก มีเมตตา เป็นที่สบายจิต สนิทใจ ชวนให้อยากเข้าไปหา เพราะมีลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ^{๓๖} คือ ๑. มีศรัทธา คือเชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรมและผลของกรรม ๒. มีศีล คือเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสัตว์ทั้งหลาย ๓. มีสุตะ คือ กล่าวถ้อยคำที่ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจางสมุปปาท^{๓๗} ๔. มีจาคะ คือ มีความปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๕. มีความเพียร คือ ปรารถนาคความเพียรในการปฏิบัติเพื่อเกื้อหนุนแก่ตนและผู้อื่น ๖. มีสติ คือ มีสติตั้งมั่น ๗. มีสมาธิ คือ จิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน และ ๘. มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม รู้สิ่งที่เกื้อกูลและสิ่งไม่เกื้อกูลแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในการมณันั้นด้วยสมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประกอบสิ่งที่เกื้อกูลด้วยความเพียร

๒. กรุ หมายถึง นำเคารพด้วยความประพฤตินักแน่นอันสมควรแก่ฐานะ เป็นที่พึ่งอาศัยได้ คือให้ความรู้สึกอบอุ่นใจ และความรู้สึกปลอดภัย

๓. ทาวนียโย หมายถึง นำเจริญใจ นำยกย่องด้วยความเป็นผู้รู้และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ สมควรแก่การเอาอย่าง ปฏิบัติตาม ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๔.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕.

^{๓๖} อัง.สตุตค. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน มหานิทานสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ป็นต้นเหตุใหญ่ ปฏิจางสมุปปาทใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕-๑๑๖/๕๗-๖๖.

๔. วตุตา จ หรือวัตตา หมายถึง เป็นผู้ฉลาดในการใช้คำพูด คือรู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจ เป็นที่ปรึกษาที่ดี รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรบ้าง และคอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน

๕. วจนกขโม หมายถึง อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถาม ตลอดจนคำแนะนำและข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ

๖. คมภิรณจ ถถ กตุตา หมายถึง แผลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และสอนให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ไป อาทิ เรื่องเกี่ยวกับฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน เป็นต้น

๗. โน จฏฐาเน นิโยชเย หมายถึง ไม่ชักนำไปในอฐานะ คือไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร ไม่เกิดประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ แต่ชักนำไปในทางตรงข้ามคือทางที่ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล และมีคติเป็นสุข

ดูการนำกถยาณมิตรธรรม ๗ ไปใช้ให้เกิดคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ในหัวข้อที่ ๔.๓.๒

๖) บุคคลหาได้ยาก ^{๗๔} คือคุณธรรมของบุคคลที่ หาได้ยาก หมายถึง บุคคลที่มีคุณค่าไม่สามารถตีราคา และซื้อหากันได้มี ๒ ประเภทคือ (๑)บุพพการี (๒) กตัญญูกตเวทิต่างนี้

๑. บุพพการี คือ บุคคลผู้ทำอุปการะก่อนหมายถึง โดยเป็นหน้าที่ โดยฐานะ มีเมตตาในบุคคลหนึ่ง ๆ โดยไม่หวัง ความตอบแทน เช่นเดียวกับคนใจกว้างโอบอ้อมอารี มีอริยาสัย จำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ (๑) มารดาบิดาเป็นบุพพการีของบุตร (๒)ครูอาจารย์ เป็นบุพพการีของศิษย์ (๓) กษัตริย์เป็นบุพพการีของประชาชนและ (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นบุพพการีของพุทธบริษัท

๒. กตัญญูกตเวทิต่างนี้ ^{๗๕} คือ ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน แยกออกเป็น ๒ คือ กตัญญู รู้คุณท่าน และ กตเวทิต ตอบแทน หรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิต่างนี้ แยกได้เป็นสองระดับ คือ กตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัวเช่นต่อบิดามารดา และกตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่น

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๖

^{๗๕} ส. น. (ไทย) ๑๖/๒๓๓-๒๓๔/๓๒๓-๓๒๔.

กษัตริย์^{๕๐} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ตีพิมพ์เกี่ยวกับความกตัญญูทเวที สรุปความว่า

ความกตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี คือต้องเป็นคนดีด้วยความกตัญญูทเวทีต่อผู้อื่นที่มีคุณและผู้ที่ทำประโยชน์ต่อส่วนรวม ก็ย่อมสมควรแก่ความกตัญญูทเวทีของผู้อื่นที่มีต่อตน สำนึกอยู่ด้วยความกตัญญู และคนดีย่อมแสดงกตเวทีด้วยการตอบแทนทุกโอกาสและเต็มความสามารถ บุตรธิดากตัญญูทเวทีต่อบิดามารดาถือเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของความกตัญญูทเวทีต่อกันเท่านั้น เพราะผู้ทำคุณที่ยิ่งกว่าบิดามารดาคือสถาบันสำคัญต่างๆ เพียงมีกตัญญูทเวทีต่อบิดามารดาเท่านั้นก็จะเป็พื้นฐานของกตัญญูทเวทีที่สูงขึ้น และกว้างไกลออกไป ครอบคลุมถึงการแสดงกตัญญูทเวทีต่อสถาบันชาติ ศาสนา^{๕๑}

ดังนั้น หลักธรรมข้อนี้เมื่อมีก็จะทำให้มีบุพเพสันนิวาสที่ดีต่อกัน เพราะบุคคลทั่วไปยังมีความตระหนี่ ยากที่จะสละสิ่งของๆ ตนให้แก่ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน หรือผู้ที่ได้รับมาแล้วนอกจากจะไม่ตอบแทนซ้ำยังเป็นคนอกตัญญูไม่รู้คุณอีก แต่บุคคลที่หาได้ยากทั้งสองนี้ ประเสริฐยิ่งนัก เป็นที่น่าเคารพนับถือ ยกย่อง และน่านกราบไหว้บูชา

๘) หลักธรรมระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา

สำหรับหลักธรรมระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดานั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่บุตรต้องบำรุงบิดามารดา และบิดามารดาที่อนุเคราะห์บุตรธิดา ซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการ^{๕๒} คือ

- ก) บุตรธิดามีหน้าบำรุงบิดามารดา โดย
 ๑. เลี้ยงดูเป็นการตอบแทนพระคุณ
 ๒. ช่วยทำกิจ
 ๓. ดำรงรักษาวงศ์ตระกูล
 ๔. ประพฤติตนเหมาะสมกับความเป็นทายาท
 ๕. ทำบุญอุทิศให้เมื่อท่านล่วงลับ
- ข) บิดามารดามีหน้าอนุเคราะห์บุตรธิดา โดย

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒.

^{๕๑} มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ธรรมศึกษา: เครื่องหมายแห่งคนดี พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ที่มา <<http://www.mahamakuta.inet.co.th>>. (๒๐ มกราคม ๒๕๕๑)

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๑. ห้ามมิให้ประพฤติชั่ว
๒. ให้ประพฤติดี
๓. ให้ได้รับการศึกษา
๔. ช่วยหาภรรยาหรือสามีที่สมควรให้
๕. มอบสมบัติให้ในเวลาอันควร

๘) หลักธรรมระหว่างอาจารย์กับศิษย์

สำหรับหลักธรรม ระหว่างอาจารย์กับศิษย์นั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่ศิษย์ต้องบำรุงอาจารย์ และอาจารย์ก็อนุเคราะห์ศิษย์ ซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการ^{๘๓} คือ

- ก) ศิษย์มีหน้าที่บำรุงอาจารย์โดย
 ๑. ลูกขึ้นต้อนรับอาจารย์
 ๒. เข้าไปคอยรับใช้
 ๓. เชื้อฟุ้ง
 ๔. ดูแลปรนนิบัติ
 ๕. เรียนวิชาความรู้ด้วยความเคารพ และ
- ข) อาจารย์มีหน้าอนุเคราะห์ศิษย์ โดย
 ๑. แนะนำให้เป็นคนดี
 ๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
 ๓. ให้ความรู้ในศิลปะวิทยาการทุกแขนง
 ๔. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่เพื่อน
 ๕. ปกป้องศิษย์ในทิศทั้งหลายคือสอนให้ปฏิบัติได้จริงนำวิชาไปเลี้ยงชีพทำการงานได้

(๑๐) หลักธรรมระหว่างสามีกับภรรยา

สำหรับหลักธรรม ระหว่างสามีกับภรยานั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่สามีต้องบำรุงภรรยา และภรรายก็อนุเคราะห์สามี ซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการ^{๘๔} คือ

- ก) สามีมีหน้าที่บำรุงภรรยา โดย
 ๑. ให้เกียรติยกย่องภรรยา

^{๘๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๔.

๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องประดับเครื่องแต่งตัวแก่ภรรยา
 - ข) ภรรยามีหน้าที่อนุเคราะห์สามี โดย
 ๑. จัดการงานดี
 ๒. สงเคราะห์ญาติมิตรของทั้งสองฝ่ายด้วยดี
 ๓. ไม่นอกใจสามี
 ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
 ๕. ขยันในการทำงานทั้งปวง

(๑๑) หลักธรรมระหว่างญาติมิตรกับญาติมิตร

สำหรับหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาสระหว่างญาติมิตรนั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่บุคคลพึงบำรุงญาติมิตร และญาติมิตรก็อนุเคราะห์ตอบ ซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการ^{๔๕} คือ

- ก) บุคคลมีหน้าที่บำรุงญาติมิตร โดย
 ๑. มีน้ำใจแบ่งปันสิ่งของให้
 ๒. พุดจาไพเราะ
 ๓. ทำตนเป็นประโยชน์
 ๔. วางตนสม่ำเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
 ๕. ซื่อสัตย์จริงใจไม่พุดจาหลอกกลวงมิตรสหาย
- ข) ญาติมิตรมีหน้าที่อนุเคราะห์ตอบ โดย
 ๑. ช่วยรักษาป้องกันเมื่อมิตรประมาท
 ๒. ป้องกันทรัพย์สินของมิตรเมื่อเขาประมาท
 ๓. เป็นที่พึ่งพิงแก่มิตรได้เมื่อมีภัย

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

๔. ไม่ละทิ้งมิตรในยามทุกข์ยากอันตราย หรือยามคับขัน

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงโทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๘๖} คือ ทำให้มีมิตรสหายเป็น (๑) นักเลงการพนัน (๒) นักเลงเจ้าชู้ (๓) นักเลงเหล้า (๔) คนหลอกหลวง (๕) คนโกง และ (๖) โจร

(๑๒) หลักธรรมระหว่างนายกับบ่าว

สำหรับ ระหว่างนายกับบ่าวนั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่นายต้องบำรุงบ่าวและบ่าวก่อนุเคราะห์นายซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการ^{๘๗} คือ

ก) นายมีหน้าที่บำรุงบ่าว โดย

๑. จัดการงานให้บ่าว คนรับใช้หรือลูกจ้างทำตามสมควรแก่กำลัง

๒. ให้อาหารและค่าจ้าง

๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

๔. ให้อาหารมีรสแปลก

๕. ให้อภัยตามโอกาส

ข) บ่าวนั้นมีหน้าที่อนุเคราะห์นาย โดย

๑. ตื่นขึ้นทำงานในหน้าที่ก่อนนาย

๒. แม้เลิกงานแล้วก็เข้านอนที่หลัง

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้

๔. ทำการงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

(๑๓) หลักธรรม ระหว่างสมณะกับคฤหัสถ์

สำหรับหลักธรรมระหว่างสมณะกับคฤหัสถ์นั้นเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบุพเพสันนิวาส เป็นหน้าที่ที่คฤหัสถ์ต้องบำรุงสมณะ ซึ่งหน้าที่มี ๕ ประการและสมณะก็อนุเคราะห์ตอบ ซึ่งหน้าที่มี ๖ ประการ^{๘๘} คือ

^{๘๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๘๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๐๕.

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๐๖.

ก) คฤหัสถ์มีหน้าที่บำรุงสมณะ โดย

๑. ปฏิบัติตนด้วยเมตตา

๒. พุคด้วยเมตตา

๓. กิดด้วยเมตตา

๔. ให้การต้อนรับ

๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

ข) สมณะอนุเคราะห์ศิษย์ตอบ โดย

๑. ห้ามมิให้ประพฤติชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม มีแต่ความปรารถนาดี

๔. ให้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง

๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น

๖. ชี้นำทางสงบสุข โดยสอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบแต่ความสุขความเจริญยิ่งขึ้นซึ่งเปรียบเหมือนการบอกทางสวรรค์ให้

สามารถสรุปเป็นตารางแสดงความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องและส่งเสริม
บุพเพสันนิวาสได้ดังนี้

ตารางที่ ๖ : ตารางแสดงความสัมพันธ์ของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องและส่งเสริมบุพเพสันนิวาส						
	ฝ่าย	ชนิด	จุดกำเนิด	ลักษณะ	เหตุเกิด	เกิดหลักธรรมที่เกี่ยวข้องและส่งเสริม บุพเพสันนิวาส
บุพ เพ สัน นิวาส	กุศล	กุศล กรรม บถ ๑๐	-อโลภะ -อโทสะ -อโมหะ	ประกอบ ด้วย เมตตา	เมตตา หรือ อัปมัชฌญา	-พรหมวิหาร๔
				ประกอบ ด้วย ฉันทะ	โยนิโส มนสิการ	-อิทธบาท๔ -อริยมรรคมีองค์ ๘ -สัมมัตตปธาน ๔ – ภาวนา๔ -จริต ๖ -อริยฐานธรรม ๔ –ธาตุสมาคม -มงคลชีวิต ๓๘ ประการ
	อกุศล	อกุศล กรรม บถ ๑๐	-โลภะ -โทสะ -โมหะ	ประกอบ ด้วย ตณหา	หลักปัจจุสมุป บาท ปัจจัยการ แยก เป็น ๒สาย	-ปัจจุสมุปบาท -สังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรมหลักคำสอนพระพุทธศาสนา -หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม
	อัพยา กตะ	ที่เป็น กลางๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว	-ไม่มี อกุศลมูล/ อกุศล	ประกอบ ด้วย เปมะ	-เหตุที่ทำให้ พบสัมพันธ์กัน --เคยอยู่ร่วมกัน ในอดีตชาติ --ก็อยู่กัน ในปัจจุบัน -เหตุที่ทำให้อยู่ ร่วมกันได้	-สมชีวีธรรม๔ -มรวาสธรรม๔ -สังคหวัตถุ๔ -สัพปุริสธรรม ๗-กัลยาณมิตร ธรรม๗ -บุคคลหาได้ยาก๒ -หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา อาจารย์ กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร มิตร นายกับบ่าว สมณะกับคฤหัสถ์

๓. ๒ ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทย

ในการศึกษาเรื่อง “ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทย” นั้น ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อออกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) นิยามและความหมาย (๒) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ ดังนี้

๓.๒.๑ นิยามและความหมาย

ผู้วิจัยได้แบ่งนิยามและความหมายออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ (๑) นิยามและความหมายตามทัศนะของนักวิชาการ และ (๒) นิยามและความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ในภาษาไทยที่ใช้แตกต่างจากภาษาบาลี ดังนี้

(๑) นิยามและความหมายในทัศนะของนักวิชาการไทย

นักวิชาการไทยได้ให้คำนิยามและความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ดังนี้

ประยูร หลงสมบุญ หรือนามปากกาว่า **ป. หลงสมบุญ** ให้คำนิยาม “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า “บุพเพสันนิวาส” (ป.) แปลว่า การอยู่อาศัยร่วมกันก่อน การอยู่อาศัยร่วมกันในกาลก่อน การอยู่ร่วมกันในกาลก่อน หรือเคยเป็นคู่กันแต่ปางก่อน^{๕๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บุพเพสันนิวาส” คือ การเคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน เช่น เคยเป็นพ่อแม่ลูกพี่น้องเพื่อนร่วมสมัยกันในภพอดีต^{๕๖}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายว่า “บุพเพสันนิวาส” หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติก่อน เช่น เคยเป็นบิดามารดา เป็นพี่น้อง หรือเป็นสามีภรรยากันมาบุพเพสันนิวาส โดยปกติใช้ในความหมายว่าการเคยอยู่กันในฐานะเป็นสามีภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อน เป็นเหตุให้สายใยแห่งความสัมพันธ์นั้นติดเนื่องมาด้วย จึงพอมายพบกันเห็นกันเข้าในปัจจุบันก็เกิดความรู้สึกคุ้นเคยหรือเกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที ซึ่งเรียกกันว่า “เป็นบุพเพ”^{๕๗}

^{๕๕} ป. หลงสมบุญ (ผู้เรียบเรียง), *พจนานุกรม มคอ - ไทย*, หน้า ๕๐๓.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๘๕.

^{๕๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด*, หน้า ๔๗๖.

จักรพล พิมพกร ให้ความหมายว่า “บุพเพสันนิวาส” (น.) หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน การเคยเป็นสามีภรรยากันมาในชาติก่อน^{๕๒}

น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาทิวัฒน์ ให้คำนิยาม “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า บุพเพสันนิวาส (น.) การเคยอยู่ร่วมกันมาก่อน เคยเป็นสามีภรรยากันมาก่อน^{๕๓} และ “บุพเพสันนิวาส” (น.) คือ บุพเพสันนิวาส การเคยอยู่ร่วมกันมาก่อน จะในฐานะเป็นสามีภรรยาหรือเป็นบิดา-มารดา บุตรในชาติก่อน เมื่อมาพบเห็นกันในชาติปัจจุบัน จิตที่มีความปฏิพัทธ์ผูกพันกันมาก่อน ถูกดึงดูดเข้าหากัน มีความรักต่อกันเป็นสามีภรรยา^{๕๔}

พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์ ให้ความหมายไว้ว่า “บุพเพสันนิวาส” (น.) โดยตรง ได้แก่ การเคยเป็นสามีภรรยากันในชาติก่อน ในที่บางแห่งการเคยเป็นบิดามารดาหรือเป็นบุตรธิดากันมาก่อน ก็เรียกว่า บุพเพสันนิวาสด้วย การที่บุคคลมีบุพเพสันนิวาสกันมาก่อนแล้วได้พบกันรักกันได้อีกนั้น เพราะระดับแห่งกระแสจิตของคนทั้งสองย่อมประสานกันได้โดยเร็วและแน่นแฟ้น ประกอบกับความรักเดิมได้กลายเป็นอุปนิสัยแห่งจิตแล้ว ทำให้จิตเกิดความโน้มเอียงเห็นดีเห็นชอบไปได้ง่าย^{๕๕} และให้ความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า บุพเพสันนิวาส (บุพเพสันนิวาส) เคยอยู่ร่วมกันมาก่อน (Cohabitation in the previous existence) อ. บุพเพสันนิวาส โดยตรงหมายถึง เคยเป็นภรรยาสามีกันในชาติก่อน, พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าคนที่เคยมีบุพเพสันนิวาสกัน เมื่อมาพบกันเข้าในชาตินี้ย่อมจะรักกัน และอาจได้เป็นสามีภรรยากันอีก^{๕๖}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บุพเพสันนิวาส” โดยทั่วไปแล้ว หมายถึง การเคยเป็นเนื้อคู่กัน การเคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน หรือการเคยเป็นสามีภรรยากันในอดีตชาติ^{๕๗}

^{๕๒} จักรพล พิมพกร, พจนานุกรม พุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๗.

^{๕๓} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาทิวัฒน์, พจนานุกรม ภาษาไทย (ฉบับสมบูรณ์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๒.

^{๕๔} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาทิวัฒน์, ศัพทานุกรม พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒.

^{๕๕} พันเอกปิ่น มุกทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๕๓.

^{๕๖} พ.อ. ปิ่น มุกทุกันต์, ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา (พุทธ-อิสลาม-คริสต์-พราหมณ์-ฮินดู-ซิกข์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บ.สารมวลชน จก., ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๕.

^{๕๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๓๑.

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด ของ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึงความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ในสังคมไทยไว้ว่า โดยปกติแล้วมักนิยมใช้หมายถึงการเคยอยู่กินในฐานะเป็นสามีภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อน เป็นเหตุให้สายใยความสัมพันธ์นั้นติดเนื่องมาด้วย จึงพอมายพบเห็นกันเข้าในปัจจุบัน ก็เกิดความคุ้นเคย หรือเกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที ซึ่งเรียกกันว่าเป็น “บุพเพ”^{๕๘}

พจนานุกรม ไทย-ไทย ของ เปลื้อง ณ นคร ให้ความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า บุพเพสันนิวาส คำแปล (บุบ-เพ-สัน-นิ-วาส)น. การเคยอยู่ร่วมกันมาก่อน, โดยตรงหมายถึง การเคยเป็นภรรยาสามีกันมาในชาติก่อน, พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าคนที่เคยมีบุพเพสันนิวาสกัน เมื่อมาพบกันเข้าในชาตินี้ย่อมจะรักกัน (และอาจได้เป็นสามีภรรยากันอีก), ในที่บางแห่ง การเคยเป็นบิดามารดา หรือบุตรกันมาก่อน ก็เรียกว่า บุพเพสันนิวาสด้วย^{๕๙}

พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ ของ ศ.พิเศษ เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า บุพเพสันนิวาส หมายถึง to be ment for each other , be predestined to marry a preordained marriage cohabitation แปลได้ว่า เพื่อเป็นของกันและกัน, การมีโชคชะตาร่วมกันที่จะแต่งงานกัน หรือทำบุญร่วมกันมา มีอุปนิสัยคล้ายกันเข้ากันได้^{๖๐}

พจนานุกรม อังกฤษ-ไทย ฉบับ คอนไซส์ (a concise Eng – Thai dictionary) ของ เรียร์ชัย เอี่ยมวรเมธ ได้กล่าวถึงความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า Cohabit(vi) (โค-แฮบิท) หมายถึง “ชายหญิงอยู่ร่วมกัน อยู่เป็นสามีภรรยา”^{๖๑}

ดังนั้น คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ตามนิยามและความหมายในทัศนะของนักวิชาการไทย หรือภาษาไทย หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยากันในอดีตชาติ คือ เคยเป็นสามีภรรยา กัน หรือเคยเป็นคู่ครองกันมาในอดีตชาติ

^{๕๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, หน้า ๔๗๖.

^{๕๙} เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม ไทย-ไทย, (กรุงเทพฯพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๕๒-๒๕๓.

^{๖๐} ศ.พิเศษ เสถียรพงษ์ วรรณปก, พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ, (กรุงเทพฯพมหานคร : บ.ซีเอ็ด จก., (มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๔.

^{๖๑} เรียร์ชัย เอี่ยมวรเมธ, พจนานุกรม อังกฤษ-ไทย ฉบับ คอนไซส์,(a concise Eng – Thai dictionary), (กรุงเทพฯพมหานคร : บ.อักษรพิทยา จก.(มหาชน), ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๐.

(๒) นิยามและ ความหมายของบุพเพสันนิวาสในภาษาไทยที่ใช้แตกต่างจากภาษาบาลี

เมื่อเราได้นิยามและความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ของนักวิชาการไทยหรือภาษาไทยแล้ว ทำให้เกิดคำถามตามมาว่าแล้ว “บุพเพสันนิวาส ในภาษาไทยต่างจากความหมายในภาษาบาลีอย่างไร”

จากบทที่ ๒ เราได้ คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ในนิยามและความหมายตามตัวอักษรในภาษาบาลี ว่า “เคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน หรือในอดีตชาติ” ส่วนนิยามและความหมายในภาษาไทย หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันเป็นสามภรรยากันในอดีตชาติ คือ เคยเป็นสามภรรยากันหรือเคยเป็นคู่ครองกันมาในอดีตชาติ

ดังนั้น สรุปความได้ว่านิยามและ ความหมายของ “บุพเพสันนิวาส” ในภาษาไทยที่ใช้แตกต่างจากภาษาบาลี คือ ในภาษาไทยยังเข้าใจด้านเดียว คือ การได้อยู่ร่วมกันในอดีตชาติของสามีภรรยาหรือคู่ครอง ส่วนภาษาบาลีนั้น ให้ความหมายครอบคลุมกว่า คือ การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน หรือในอดีตชาติ ซึ่งไม่ได้เจาะจงที่การเป็นสามภรรยาหรือคู่ครองเท่านั้น

๓.๒.๒ ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ

ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากสื่อต่างๆ โดยแบ่งออกเป็น ๑๒ กลุ่มคือ (๑) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านวรรณคดี (๒) วรรณกรรม (๓) นวนิยาย (๔) บทภาพยนตร์ (๕) นิทานไทย (๖) หนังสือ (๗) บทความ (๘) บทวิทยุ (๙) บทเพลง (๑๐) บทกลอน (๑๑) โหราศาสตร์และ (๑๒) อินเทอร์เน็ต ดังนี้

(๑) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านวรรณคดี

พระยาอนุมานราชชน ได้ให้ความหมายของวรรณคดีว่า หมายถึงบทประพันธ์ซึ่งมีลักษณะเด่นในเชิงประพันธ์ มีค่าทางอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟังคือ ในวรรณคดีมีวรรณศิลป์^{๑๑๒} และ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า คือ หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี ผู้วิจัยได้ รวบรวมไว้ ดังนี้

^{๑๑๒} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>. (๒๐ มกราคม ๒๕๕๒)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่อง มัทนพารา^{๑๐๓} เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ๕ องค์ สรุปเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

จอมเทพสุเทษณ์เฝ้าลุ่มหลงเทพธิดามัทนา ใช้เวทมนตร์เรียกนางมัทนามาหา ครั้นได้สติ นางก็ปฏิเสธว่ามีจิตเสนาหาด้วย สุเทษณ์โกรธจึงสาปนางไปเกิดเป็นดอกกุหลาบในโลกมนุษย์ที่ ป่าหิมะวัน ทุกๆคืนวันเพ็ญนางจะกลายร่างเป็นคน ถ้านางมีความรักเมื่อใดก็ต้องคืนรูปเป็น กุหลาบอีกแต่จะได้รับความทุกข์ทรมานเพราะความรักจนมีอาถรรพณ์อยู่ได้ และเมื่อนั้นถ้านาง อ่อนวอนขอความช่วยเหลือ ตนจึงจะดลโทษทัณฑ์นี้ เมื่อฤกษ์มาพบกุหลาบจึงให้ขุดไปปลูกใน บริเวณอาศรม ในวันเพ็ญคืนหนึ่งท้าวชัยเสนกษัตริย์แห่งหัตดินาประเสด็จมาพักที่อาศรมของฤกษ์ และด้วยบุพเพสันนิวาสของทั้งคู่ เมื่อได้เห็นนางมัทนา ก็ถึงกับตะลึงและตกหลุมรักทันที ท้าว ชัยเสนรำพันถึงความรักลึกซึ้งที่มีต่อนาง แล้วแฝงตัวอยู่หลังกอไม้ นางมัทนาได้พรรณาถึงความรัก ที่เกิดขึ้นในใจอย่างท่วมท้น ทั้งสองจึงกล่าวถึงความรู้สึกอันล้ำลึกในใจที่ตรงกัน ท้าวชัยเสนทรงจัด พิธีวิวาห์ที่ป่านั้น ทำให้พระนางจันทิมาเหสีแค้นใจ จึงออกอุบายกลั่นแกล้งนางมัทนาว่ามีผู้ ท้าวชัยเสนกริ้วหนัก รับสั่งให้ประหารนางมัทนาและซู้แต่ก็มีคนช่วยไว้ได้ นางมัทนาได้ทำพิธีบูชา เทพ จอมเทพสุเทษณ์ ยินดีจะแก้คำสาปและรับนางเป็นมเหสี แต่นางมัทนาก็ยังคงปฏิเสธ สุเทษณ์ จึงกริ้วสาปให้นางมัทนาเป็นดอกกุหลาบไปตลอดกาล ต่อมาท้าวชัยเสนรู้ความจริงทั้งหมดจึงได้นำ ดันกุหลาบมาปลูกในอุทยาน กุหลาบนั้นดำรงอยู่คู่โลกมาจนบัดนี้ ชายหญิงเมื่อมีรักก็จักใช้ดอก กุหลาบเป็นสัญลักษณ์แห่งความรักสืบต่อไป

วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ^{๑๐๔} เป็นวรรณคดีของไทยที่ได้รับความนิยมเรื่องหนึ่ง สรุป เนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

กษัตริย์สองนครคือ เมืองสรวงกับเมืองสรอง ได้ยกทัพต่อสู้กัน ท้าวแมนสรวงได้ชัยชนะและสังหารท้าวพิมพิสาร ท้าวพิชัยพิชฌุกรพระโอรสครองราชแทนและมีพระราชธิดาสอง พระองค์ คือพระเพื่อนและพระแพง ท้าวแมนสรวงมีพระโอรสพระนามว่า พระลอ มีพระสิริโฉม มงงามเลื่องลือไปไกล ด้วยบุพเพสันนิวาสทำให้พระราชธิดาทั้งสองของเมืองสรวงหลงใหลใฝ่ฝัน ใคร่อยากจะได้พระลอเป็นพระสวามี เฝ้าถักดักลุ่มพระทัยใคร่จะพบพระลอตลอดมา นางรินนาง โรยจึงส่งคนไปลี้ขอชมโฉมพระเพื่อนพระแพงให้พระลอฟัง และให้ปู่เจ้าสมิงพรายทำเสน่ห์ พระ ลอไปเมืองสรวง ถูกไก่ผีของปู่เจ้าสมิงพรายล่อเข้าไปเมืองสรวง แอบเข้าไปในสวนหลวงของ

^{๑๐๓} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>> (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

^{๑๐๔} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>.(๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

พระเพื่อนและพระแพงจนได้พบและรักกันสมใจปรารถนาทั้งสามพระองค์ ครั้นนานวันเข้า ท้าวพิชัยพิชฌุทรทราบเรื่อง แต่ด้วย ใจเมตตา จึงรับสั่งว่าจะอภิเษกให้ แต่พระเจ้าย่าเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพง ซึ่งเป็นพระมเหสีของท้าวพิชัยพิชฌุทรยังมีความพยาบาทพระลอออยู่ จึงออกอุบาย ให้ทหารไปจับพระลออ ด้วยอาญาภาพแห่งความรักย่อมจะอยู่เหนือความตาย ดังนั้น พระลออ พระเพื่อนพระแพง และพี่เลี้ยงชายหญิงจึงต่อสู้จนสิ้นชีวิต ท้าวพิชัยพิชฌุทรทราบเรื่อง สลดพระทัยยิ่งนัก กริ้วพระเจ้าย่าเลี้ยงและทหาร รับสั่งให้นำไปประหารชีวิตทั้งหมด จากนั้นให้จัดการพระศพอย่างสมเกียรติ

(๒) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านวรรณกรรม

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า วรรณกรรม คือ งานหนังสือ งานนิพนธ์ที่ทำขึ้นทุกชนิด ไม่ว่าแสดงออกมาโดยวิธีหรือในรูปอย่างใด เช่น หนังสือ จุลสาร สิ่งเขียน สิ่งพิมพ์ ปาฐกถา เทศนา คำปราศรัย สุนทรพจน์ สิ่งบันเทิงเสียง ภาพ^{๑๑๕} ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ดังนี้

รศ.ดร.คุณหญิง วนิดา ดิถียนต์ หรือนามปากกาว่า แก้วแก้ว ได้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่อง “แต่ปางก่อน”^{๑๑๖} สรุปเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

เจ้านางม่านแก้วมีความสามารถทางภาษา จึงทำให้หม่อมมพเพียรมาดาของคุณใหญ่เกิดความริษยา จึงบังคับคุณใหญ่ให้แต่งงานกับท่านหญิงวิไลเรขา แต่คุณใหญ่ยืนกรานจะแต่งงานกับม่านแก้ว คืนส่งตัว ม่านแก้วถูกท่านหญิงกับหม่อมมพเพียร ลอบวางยาพิษจนสิ้นชีวิต เจ้านางม่านแก้วกลับมาเกิดใหม่ชื่อราชวดีปิ่นครุสอนภาษาและได้กลับมาที่วังแห่งนี้ซึ่งกลายเป็นโรงเรียน ซึ่งเป็นสมบัติของคุณชายจิรายุสหลานชายคนเดียวของท่านหญิงวิไลเรขา เธอรู้สึกผูกพันกับที่นี่มาก โดยเฉพาะเรือนฝรั่งและเพลงลาวม่านแก้ว ที่คุณใหญ่แต่งขึ้นเพื่อมอบให้ม่านแก้วหญิงที่รัก เธอได้พบกับวิญญาณของคุณใหญ่ที่วนเวียนรอกอยเธอ ขณะที่คุณชายจิรายุสหลงรักราชวดี ท่านหญิงปักใจว่าม่านแก้วกลับมาชาติเกิดเพื่อทำลายเธอ จึงวางแผนให้ราชวดีมารับใช้ ความพยาบาทจากครั้งนั้นยังไม่สิ้นสุด เมื่อท่านหญิงพยายามวางยาราชวดี แต่คุณชายจิรายุสช่วยเหลือได้ทัน หลังจากท่านหญิงวิไลเรขาสิ้นไป คุณชายจิรายุสขอราชวดีแต่งงาน แต่ด้วยความรักที่คุณใหญ่มีต่อเธอ เธอจึงปฏิเสธและตัดสินใจละทางโลกไปปฏิบัติธรรมอุทิศส่วนกุศลให้คุณใหญ่ ไม่นานเธอก็เสียชีวิต

^{๑๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๒๒.

^{๑๑๖} ที่มา: <<http://www.p-i-e.exteen.com>>. (๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

คุณใหญ่กลับชาติมาเกิดเป็นหม่อมหลวงจิราคม ลูกชายของคุณชายจิรายุสกับคุณหญิง สวรรรยา ส่วนราชาวดีกลับชาติมาเกิดเป็นอันตราลูกสาวของคุณถวิลเพื่อนรักของราชาวดี หม่อม สาวสนิทสนมกันรวดเร็วจนคุณชายจิรายุสแปลกใจ แต่เมื่อคุณถวิลนำจดหมายของราชาวดีที่เขียน ถึงเธอก่อนตายเล่าเรื่องราวบุพเพสันนิวาสในอดีตชาติที่ผ่านมาของเธอกับคุณใหญ่ ก็ทำให้คุณชาย จิรายุสเข้าใจ จิราคมและอันตราผูกพันกันด้วยเพลงลาวม่านแก้วที่ต่างก็ชื่นชอบเป็นพิเศษแล้วใน ที่สุดบุพเพสันนิวาสก็ทำให้ความรักของคนทั้งคู่ที่รอคอยการพบกันมานานแสนนานก็สุขสมหวัง

ดร.ไบรอัน แอล.ไวส์ ได้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่อง“เราจะข้ามเวลามาพบกัน (Only Love is Real)”^{๑๑๑} โดยมี มณฑานี ต้นตีสุข เป็นผู้แปล เป็นนิยายรักจากเรื่องจริงที่สร้าง ปรากฏการณ์ประทับใจให้กับคนไทยทั่วประเทศ เป็นหนังสือขายดีในไทยมียอดขายนับแสนเล่ม สรุปรเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

ดร.ไบรอัน แอล.ไวส์ ประธานแผนกจิตเวชโรงพยาบาลเมาท์ไซไน รัฐไมอามี ได้ให้ การบำบัดทางจิต(Psychotherapy)กับคนไข้โดยใช้วิธีสะกดจิตเพื่อย้อนอดีตชาติ ทำให้พบว่า บุพเพสันนิวาส ได้กำหนดทุกชีวิตมาแต่ชาติปางก่อนและเป็นคำตอบว่า ทำไมคนไข้บางคนถึงซีหึ่ง ทั้ง ๆ ที่ก็รู้อยู่แกล้วว่าคู่รักของตนไม่เคยคิดนอกใจเลย เมื่อบุพเพสันนิวาสเป็นผู้กำหนดให้ “คู่แท้” สองคนต้องมาพบกัน แต่พบกันแล้วจะตัดสินใจอย่างไรก็สุดแท้แต่ใจ อาจจะได้ลงเอยที่ การแต่งงานกับเนื้อคู่ซึ่งผูกพันกันมากก็เป็นได้ เพราะบุพเพสันนิวาสอาจ มีหลายคน และอาจจะเลือก แต่งงานกับคู่แท้ที่ผูกพันกันน้อยกว่าก็ได้ หรืออาจจะผูกพันกับเนื้อคู่ซึ่งเขาและเธอยังไม่ได้มา เกิดมาพร้อมกันในชาตินี้ การได้พบกันของคนสองคนไม่ใช่ ความบังเอิญ หากเป็นเรื่องของ “บุพเพสันนิวาส” จริงหรือที่มนุษย์ไม่มีสิทธิ์กำหนดชีวิตรักของตัวเอง เพราะถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า ด้วยบุพเพสันนิวาสจากอดีตชาติแล้ว จนกระทั่งคนไข้สองคนคือ เอลิซาเบธ และเปโดร ได้เดินทาง ข้ามเวลานับศตวรรษจากอดีตชาติและด้วยบุพเพสันนิวาสทำให้ทั้งคู่ ได้กลับมาพบกันอีกครั้ง หม่อม สาวผู้ไม่เคยรู้จักกัน ไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน และมีชีวิตอยู่คนละประเทศ คนละวัฒนธรรม หากแต่บุพเพสันนิวาสกลับทำให้เขาได้มาพบกันและได้ร่วมชีวิตอีกครั้งในชาติปัจจุบัน

^{๑๑๑} ที่มา : < <http://www.tttonline.net> >.(๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑)

(๓) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านนวนิยาย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายคำว่า นวนิยาย คือ เรื่องยาวแบบร้อยแก้ว ที่แต่งขึ้นจากชีวิตจริง จากนิทานพื้นบ้านพื้นเมือง จากจินตนาการ หรือจากประสบการณ์^{๑๐๘} ผู้วิจัยได้ รวบรวมไว้ดังนี้

รวมแพง ได้ประพันธ์นวนิยายเรื่อง **บุพเพสันนิวาส**^{๑๐๙} สรุปเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

เมื่อเกศสุรางค์หญิงสาวธรรมดาดีจะเป็นผู้หญิงอ้วนที่ดูไม่มีเสน่ห์คนหนึ่ง กลับโดนกระแสรวมบันดาล ส่งเธอกลับไปยังอดีตอันแสนไกลถึงยุคพระนารายณ์มหาราช สมัยกรุงศรีอยุธยา เธอได้มาอยู่ในร่างของกระแสดหญิงงามแต่ใรรู้ใจ เธอจึงเป็นที่รังเกียจของใครๆ รวมทั้งหมื่นสุนทรเทวาผู้หมายของเธอ เกศสุรางค์จึงปฏิบัติภาระคดีใหม่ให้เป็นคนละคน จากหญิงที่งามแค่เพียงภายนอก ก็งามถึงภายใน จนเป็นที่เลื่องลือไปไกล แต่นั่นไม่เท่ากับความแปลกประหลาดและพิเศษที่หาหญิงใดในกรุงศรีฯ หมื่นสุนทรเทวาไม่รู้ว่าใจของเขาเปลี่ยนไปเมื่อยามได้มองภาระคดีอีกครั้ง จากความชิงชังแปรเปลี่ยนเป็นความรัก แม้เธอจะกล้าเกินกุลสตรี เด็ดเดี่ยวเยี่ยงชายสามสอก ฉลาดเฉลียวเกินใคร ก็ยังทำให้เขาไม่อาจเมินเธอได้อีก และมีเหตุให้เขาและเธอต้องตกลงหมั้นกันจริงๆ ด้วยเหตุการณ์ที่กำลั้งคุกรุ่นด้วยการแย่งชิงอำนาจภายในราชวงศ์ และความขัดแย้งของชาวต่างชาติในแผ่นดินกรุงศรีฯ ที่เกศสุรางค์รู้ที่อยู่เต็มอกกว่าจะเกิดสิ่งใดขึ้น ทำให้เธอรู้สึกเป็นทุกข์ยิ่งนัก เธอจึงได้แต่เฝ้ามองประวัติศาสตร์อย่างที่เป็น โดยที่เธอไม่อาจเปลี่ยนแปลงอันใดได้ และที่เกศสุรางค์ไม่คาดฝันยิ่งกว่าการได้เดินทางกลับมาสู่อดีตก็คือ เหตุผลที่แท้จริงว่าอำนาจที่ส่งเธอมาที่นี่มิใช่เรื่องบังเอิญ แต่เพราะกระแสดแห่งกรรม ที่ขีดไว้ให้เธอมีบุพเพสันนิวาสต่อชายคนหนึ่ง ที่ไม่ว่าจะกี่ชาติ จะวนเวียนเปลี่ยนแปลงไปสักกี่ชาติ จะติดตามตามทราบนวนลระยอง เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป

(๔) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านบทภาพยนตร์

บทภาพยนตร์ คือ แบบร่างของการสร้างภาพยนตร์ มีความคล้ายคลึงกับวรรณกรรม แต่บทภาพยนตร์ต้องสื่อความหมายออกมาเป็นภาพ เมื่อได้โครงสร้างเรื่องที่ชัดเจนแล้วจึงนำ

^{๑๐๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๕๓๑.

^{๑๐๙} รวมแพง, **บุพเพสันนิวาส**, (กรุงเทพมหานคร : สนพ.ฟิลิปปส์เซ็นเตอร์, ๒๕๕๓)

เหตุการณ์มาแตกขยายเป็นฉาก ลงรายละเอียดย่อยๆ ใ้สถานการณ์ ช่วงเวลา สถานที่ ตัวละครและ บทสนทนา^{๑๑๑} ผู้วิจัยได้ รวบรวมไว้ดังนี้

เสน่ห์ โกมารชุน ได้ประพันธ์ เรื่อง “ปีแก้วนางหงส์”^{๑๑๑} บทภาพยนตร์โดยโอพาร์กร สรุปรเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

เมื่อบ้านเมืองเกิดการปฏิวัติทางวัฒนธรรม พระยาพิชัยเดชาได้ยกเลิกวงปีพาทย์แล้วส่ง ตัวนายพ่วง พิgul และคณะกลับสุพรรณบุรี คุณราชลูกชายของท่านพระยาเป็นคนเจ้าชู้มากได้ตาม พิgul ไปด้วย คุณราชโกหกพิgul ว่าถูกพ่อบังคับให้แต่งงานกับคุณสารภีและล่อหลอกจนได้เสียกับ พิgul ท่านพระยาสั่งให้พิgul เป่าปีแก้วกล่อมหอนให้กับคุณราช พิgul กลั่นใจเป่าปีแก้วไปทั้งน้ำตาจน กระอักเลือด คุณสารภีโมโหเข้าตบตีจนพิgul ขาดใจตาย สิ้นได้ต่อสู้กับคุณราชจนเรือล่ม ฟ้าผ่าใส่ ร่างของคุณราชจนตาย คุณสารภีจมน้ำตาย สิ้นก็หายไป ท่านพระยาแค้นจึงให้คนมาเผาบ้านนาย พ่วงและพิgul ทุกคนตายทั้งหมด คุณราชกลับชาติมาเกิดเป็นนิราช คุณสารภีกลับชาติมาเกิดเป็น นิสาคู่หมั้นของนิราช นิราชต้องมนต์จนสติเลือนลอยเห็นพิgul ก็ตกตะลึงในความงาม นิสาคู่หมั้น นิราชจึงตามไปที่เรือนโบราณ นิสาคู่กับพิgul และขอร้องให้นิราชหนีไป แม่ชีได้ภาวนาจิตดูพบว่า ชาติที่แล้ว นิราชและนิสาต่างร่วมกันก่อกรรมไว้ที่เรือนพิgul แต่ก็ขอให้พิgul ปล่อยวางความ พยายามจากชาติที่แล้ว เพราะนิราชและนิสาเป็นเนื้อคู่กันมีบุพเพสันนิวาสกันมาทุกชาติ กำนันบุญ นำคนมาเผาเรือนพิgul นิราชตัดสินใจยอมรับกรรมที่เคยทำไว้ ฝากนิสาไว้กับแม่ชี นิราชตายใน อ้อมกอดของพิgul ที่ยังคงเป่าปีแก้วอยู่ด้วยแววตาที่เต็มได้ด้วยรอยยิ้มแห่งความสุขในที่สุดคุณราชก็ กลับมาหาเธอตามสัญญา นิสาคู่บวชชิตลอดชีวิตเพื่อล้างกรรมที่ได้เคยทำไว้กับพิgul

พงศกร ได้ประพันธ์ เรื่อง “สาปภูษา”^{๑๑๒} บทภาพยนตร์โดย โชติรัตน์ รักเริ่ม สรุปร เนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

ในอดีตชาติ เจ้าสีเกิดมีฝีมือเรื่องการทอผ้าคาดทอง ได้ตั้งท้องกับหม่อมทัดขุนนาง ตำรวจ แต่หม่อมทัดต้องแต่งงานกับหม่อมฉาย ความผิดหวังครั้งนี้ทำให้เจ้าสีเกิด เกิดความอาฆาต พยาบาท เธอจึงทอผ้าคาดทองพร้อมกับสาปแช่ง ก่อนที่จะผูกคอตายพร้อมกับลูกในท้อง ปัจจุบัน ชาติ หม่อมฉายกลับชาติมาเกิดเป็นปรีชญา เจ้าของร้านผ้าคาดทองและได้รับผ้าคาดทองโบราณมา วิญญาณของเจ้าสีเกิดจึงได้ปรากฏขึ้น ส่วนหม่อมทัดกลับชาติมาเกิดเป็นทาวีธ นายตำรวจหนุ่ม

^{๑๑๑} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>. (๒๒ เมษายน ๒๕๕๒)

^{๑๑๑} ที่มา : <<http://www.thaitv3.com>>. (๑๕ มีนาคม ๒๕๕๒)

^{๑๑๒} ที่มา : <<http://www.thaitv3.com>>. (๒๐ เมษายน ๒๕๕๒)

คู่หมั้นของปรีชญา เจ้าสีเกิดเข้าสิงร่างของโหมพิมไปช่วยวนทาวิช เพื่อจะหวังให้ความรักระหว่างทาวิชกับปรีชญาต้องจบลงเหมือนกับความรักของตนในชาติที่แล้ว แทนไทนั่งสมาธิจึงรู้ว่าหม่อมทัดกับหม่อมฉายเป็นเนื้อคู่กันมาหลายชาติและไม่มีใครปิดกั้นบุญเพสันนิวาสนี้ได้แม้แต่เจ้าสีเกิดพรธได้นำสร้อยพระให้โหมพิมใส่ โหมพิมนั่งสมาธิเพื่อสื่อสารกับเจ้าสีเกิดว่าต้องการอะไร ซึ่งสิ่งที่เจ้าสีเกิดต้องการก็คือฆ่าปรีชญา แทนไทสวดมนต์พร้อมทำพิธีเผาผ้า ทำให้วิญญาณของเจ้าสีเกิดออกจากร่างโหมพิมและไปเกิดตามขถกรรม ปรีชญานำผ้าตาดทองที่มีค่า หล่อรวมเข้าไปกับพระประธาน เพื่อให้วิญญาณของเจ้าสีเกิดไปสู่คติและให้โอโสิกรรมให้กับทุกคน ทาวิชตัดสินใจบวชเพื่อชดเชยกับกรรมชั่วในอดีตที่ทำไว้

(๕) ความเข้าใจเรื่องบุญเพสันนิวาสนในสังคมไทยด้านนิทานไทย

นิทาน คือ เรื่องเล่าที่เล่าสืบต่อกันมา มุ่งให้เห็นความบันเทิงแทรกแนวคิด คติสอนใจ จนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนไทยอย่างหนึ่ง อาจเรียกนิทานพื้นบ้าน นิทานพื้นเมือง นิทานชาวบ้าน เป็นต้น ผู้วิจัยได้^{๑๑๑} รวบรวมไว้ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์ นิทานพื้นบ้านไทยเรื่อง “สังข์ทอง”^{๑๑๒} เป็นบทละครนอก สรุปรูปเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

นางจันทน์เทวิมเหสีของท้าวศวมลได้ประสูติพระโอรสมาเป็นหอยสังข์ นางสนมเกิดความริษยาจึงให้โอรสหลงทำนายว่าหอยสังข์เป็นกาลกิณี ท้าวศวมลจึงเนรเทศมเหสีและหอยสังข์ไปจากเมือง ต่อมาก็ให้จับตัวพระสังข์มาถ่วงน้ำ แต่พญานาคช่วยไว้ และส่งให้นางพันธุรัตเลี้ยงดูจนพระสังข์มีอายุ ๑๕ ปี พระสังข์คิดหนีด้วยการกระโดดลงไปชุบตัวในบ่อทอง สวมรูปเงาะ กับเกือกทอง และขโมยไม้พลองเหาะหนีไป พระสังข์เดินทางมาถึงเมืองสามล ท้าวสามลได้จัดให้มีพิธีเลี้ยงพวงมาลัยเลือกคู่ ธิดาทั้ง ๖ ต่างลือกได้แล้ว เว้นแต่นางรจนายังเลือกไม่ได้ ท้าวสามลจึงประชดด้วยการให้ทหารไปนำตัว เจ้าเงาะซึ่งเป็นชายเพียงคนเดียวที่เหลือในเมืองสามลมา แต่เพราะบุญเพสันนิวาสนของทั้งสองคน ทำให้นางรจนารับรูปร่างทอภายใน จึงได้เลี้ยงพวงมาลัยให้เจ้าเงาะ ตามบทละครนอก ดังนี้

^{๑๑๑} ที่มา : <<http://www.blog.eduzonres.com>>.(๒๔ เมษายน ๒๕๕๒)

^{๑๑๒} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>.(๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

เมื่อนั้น	โหมนางรจนามารศรี
เฟ่งพิศเงาะป่าพนาลี	ท่วงทีกิริยาคุณ่าซัง
ผิวพรรณคล้ำดำคุดำด้อย	นุ่งผ้าฝืนน้อยข้อมสี่ครึ่ง
จี้มุกชืดหนาจี้ตากรัง	ผมเผ้ารุงรังไม่น่าชม
แต่ด้วยบุพเพสันนิวาส	บุญเก่าร่วมชาติเป็นคู่สม
จึงมองเห็นเพชรในเปลือกถม	ได้ร่างโสมมเป็นรูปทอง
เพราะไม่ตัดสินแต่เปลือกนอก	รูปลักษณะลวงหลอกกว่าหม่นหมอง
แต่นางใช้จิตพิณจิมอง	สอดส่องเห็นลึกถึงความดี
รูปร่างหน้าตาแม้นงามทรู	ไม่อาจอยู่ยืนยงคงที่
ผ่านกาลนานไปกายที่มี	ข้อมเสื่อมศรีสุญสง่าชราลง
ความดีมีอยู่ไม่รู้หาย	แม้นกายดับชนไม่ลี้มหลง
ทนทานอยู่อย่างยืนยง	ไม่ปลดปลงตามกายสลายลา ฯลฯ

สุนทรภู่หรือ พระสุนทรโวหาร ได้ประพันธ์นิทานไทยเรื่อง พระอภัยมณี^{๑๑๕} ในรูปแบบของนิทานคำกลอนที่มีความยาวถึง ๕๔ เล่มสมุดไทย ถูกจัดให้เป็นวรรณคดีชิ้นเยี่ยมเล่มหนึ่งของไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สรุปเนื้อเรื่องย่อ ดังนี้

พระอภัยมณีเป็น โอรสองค์ใหญ่แห่งเมืองรัตนา มีพระอนุชาชื่อพระศรีสุวรรณ ทั้งสองเป็นเจ้าชายรูปงาม ไปศึกษาวิชาที่อาจารย์ทิศาปาโมกข์ เรื่องการเป่าปี่ ทำให้พระบิดากริ้วมากจนจับไล่ทั้งสองออกจากเมือง พระอภัยมณีกับน้องชายต้องระเห่ร่อนไปจนเจอกับสามพราหมณ์ และถูกนางผีเสื้อสมุทรจับตัวไป พระศรีสุวรรณน้องชายและพราหมณ์ทั้งสามจึงออกตามหา ล่องเรือเรื่อยมาจนกระทั่งเข้าเขตเมืองรมจักร ทั้งสี่จึงขึ้นพักที่เมืองนี้ เพื่อสืบข่าวคราวของพระอภัยมณี เมื่อพราหมณ์จับยามสามตาจึงรู้ว่า พระศรีสุวรรณจะพบเนื้อคู่ตามบุพเพสันนิวาสที่เคยสร้างร่วมกันมา ต่อพระศรีสุวรรณก็ได้พบรักและอภิเษกกับพระราชธิดาเกษราจริง ดังคำทำนายของสามพราหมณ์ ตามนิทานคำกลอน ดังนี้

^{๑๑๕} กรมศิลปากร, พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, พ.ศ. ๒๕๑๗), <<http://www.th.wikipedia.org>>. (๑๗ มีนาคม ๒๕๕๒)

เป็นบุพเพสันนิวาสพาสนา	กษัตราจะ ได้คู่ที่คู่สม
สำเภาน้อยลอยแล่นมาตามลม	ลุดุคกรมจักรนักรา
ที่ตรงหน้าธานีนั้นมิเกาะ	เรือจำพะเข้าออกตามชอกผา
เห็นหอคอยลอยลิ่วตรงทิวตา	ก็รู้ว่าปากน้ำเป็นสำคัญ ฯลฯ

(๖) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านหนังสือ

ดังตฤณ ได้เขียนหนังสือชื่อ วาตะดังตฤณ ฉบับความรักหลากหลาย^{๑๑๖} ตอนการชดเชยกรรมในบุพเพสันนิวาส ได้กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” สรุปความได้ว่า

เรื่องของบุพเพสันนิวาสนั้นลึกซึ้งข้ามภพข้ามชาติ บุพเพสันนิวาสเป็นกุญแจสำคัญของชาติภพ จะมีกี่คนที่ได้แต่งงานกับบุพเพสันนิวาสตัวจริงที่ถือว่าโชคดีมาก ๆ เพราะถ้าไปแต่งงานกับคนอื่น โอกาสรับบุญจะมีเงื่อนไข เพราะบุญนั้นทำมาด้วยกันก็เลยต้องมารับบุญด้วยกัน การที่ได้อยู่ร่วมกับคนที่เป็บุพเพสันนิวาสตัวจริง ย่อมดีกว่าไปสัมพันธ์บุพเพสันนิวาสในระดับธรรมดา หากคู่บุพเพสันนิวาสกำลังอยู่ในช่วงดวงตกบุญของอีกคนก็จะมาช่วยได้ ปัญหาคือเราจะรู้ได้อย่างไรว่าใครคือเนื้อคู่ตัวจริงของเรา อีกทั้งบุพเพสันนิวาสอาจมีหลายคน เราจึงต้องมีภูมิธรรมสูง มีเมตตาและอุเบกขาอยู่เสมอ ถึงแม้เราจะไม่ได้แต่งงานกับบุพเพสันนิวาสตัวจริงของชาติภพ หากประสงค์ให้ชีวิตมีความสุขและมีโอกาสประสบความสำเร็จ ทำได้โดยการอธิฐานจิตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีกรรมสัมพันธ์กับเรา โดยอธิฐานให้คู่ปัจจุบันของเราเปลี่ยนเป็นบุพเพสันนิวาสตัวจริง ชีวิตเราก็จะเดินไปในแนวทางแห่งบุญกุศล โดยเราต้องทำบุญที่ตรงกับนี้กรรม หรือทำมหานุญทดแทนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการช่วยงานการกุศล งานสาธารณะณะอย่างต่อเนื่อง ฝึกฝนและพัฒนาตัวรู้แจ้งแทงตลอด ต้องมีภูมิธรรมยึดมั่นในคู่ของเรา ห้ามนอกใจ แม้ภายหลังจะพบคู่บุพเพสันนิวาสตัวจริงก็ตาม เราต้องไม่เสียใจว่าเลือกคู่ผิด พระพุทธศาสนาสอนให้เรารักเดียวใจเดียว สอนให้รักนวลสงวนตัว คิดให้รอบครอบก่อนเลือกคู่ หากเรามีตัวรู้ ความเข้าใจคำสอนนี้ย่อมถูกต้องทั้งในสามัญวิสัย และเหนือสามัญ

(๗) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านบทความ

บริษัทจัดหาคู่มাত্রฐาน USA ชื่อ NadDate Exclusive ได้เขียนบทความชื่อ “ความเชื่อผิดๆเกี่ยวกับความรัก”^{๑๑๗} สรุปความได้ว่า

^{๑๑๖} ที่มา : <<http://www.blog.eduzonres.com>>. (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๑๑๗} ที่มา : <<http://www.naddate.com>>. (๑ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

๑. ความรักอย่างเดียวก็น่าเพียงพอ แต่ความรักอย่างเดียไม่สามารถระครองความสัมพันธ์ไปได้ตลอดรอดฝั่ง ยังต้องอาศัยความเข้าใจ ความอดทน และความมุ่งมั่นที่จะฟันฝ่าอุปสรรคไปด้วยกัน หากใครปล่อยปะละเลย ไม่นานความสัมพันธ์ต้องจบลง

๒. รักแรกพบ คนแปลกหน้าที่เพิ่งจะสบตากันไม่กี่นาที เป็นเพียงความลุ่มหลงธรรมดา ไม่ใช่บุพเพสันนิวาสหรือความรักแท้ ความใกล้ชิดสนิทสนม ความเกื้อกูลต่อกันและระยะเวลาเท่านั้นที่เป็นรากฐานของความรักแท้หรือบุพเพสันนิวาส

๓. ความรักแท้มีแค่ครั้งเดียว ผู้หญิงที่ผิดหวังในความรักแล้วไม่นานก็ได้ไปพบกับคู่รักที่ดีกว่าเดิม ไม่ต้องคร่ำครวญถึงอดีต แต่ให้เริ่มใหม่และอยู่กับปัจจุบันให้มากที่สุด ทำตัวเองให้ดีแล้วโอกาสดีจะเข้ามาหา เพราะรักแท้ คู่แท้ หรือบุพเพสันนิวาสไม่ได้มีเพียงครั้งเดียว

๔. ความรักไร้เงื่อนไข ความรักที่แท้จริงมีเงื่อนไขมากมายเช่น ความซื่อสัตย์ ความเคารพ ดังนั้นควรกำหนดให้ฝ่ายชายทราบชัดเจนก่อนที่จะตกลงปลงใจอยู่ด้วยกัน

๕. ความรักทำให้คนตาบอด ตัวการที่ทำให้ตาบอดจริงๆ คือ “ความหลง” ไม่ใช่ความรักแท้ ความรักแท้หรือบุพเพสันนิวาสนั้นจะทำให้มีสายตากว้างไกล เห็นแต่อนาคตอันสดใสรออยู่ มีความหวังและมีพลังใจในการดำเนินชีวิต

(๘) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านสื่อวิทยุ

บทวิทยุรายการรู้ รักภาษาไทย^{๑๑๔} ได้อธิบายความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาส สรุปความได้ว่า

บุพเพสันนิวาสคือ การเคยอยู่ร่วมกันมาในกาลก่อน เคยเป็นสามีภรรยากันมาก่อน บุพเพสันนิวาสนั้นโดยปกติใช้ในความหมายว่าการเคยอยู่กินในฐานะเป็นสามีภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อน เป็นเหตุให้สายใยแห่งความสัมพันธ์นั้นติดเนื่องมาด้วย จึงพอมายพบเห็นกันเข้าในปัจจุบันก็เกิดความคุ้นเคยหรือเกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที ซึ่งเรียกกันว่า “เป็นบุพเพ” บุพเพสันนิวาส แปลว่า การเคยอยู่ร่วมกัน หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน หมายถึงเฉพาะผู้ที่เคยอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยากัน ตรงกับที่ใช้ในภาษาไทยทั่วไปว่า การเป็นเนื้อคู่กัน หรือเหมือนกับ ความหมายหนึ่งของคำว่า พรหมลิขิต เช่น คงเป็นด้วยบุพเพสันนิวาสจึงทำให้เขาเดินทางไปอเมริกา และพบกับคนที่เป็เนื้อคู่ของเขา

^{๑๑๔} ที่มา : บทวิทยุรายการ, รู้รักภาษาไทย, สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย, (๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๑)

(๕) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสนในสังคมไทยด้านบทเพลง

ผู้วิจัยได้รวบรวมบทเพลงที่เกี่ยวข้องกับ “บุพเพสันนิวาสน” ไว้ ๓ เพลง คือ (๑) บทเพลงชื่อ “บุพเพสันนิวาสน” ประพันธ์โดย รัฐ พุกกะเวส (๒) บทเพลงชื่อ “บุพเพสันนิวาสน” ประพันธ์โดย ไพบุญย์ ประณีต และ (๓) บทเพลงชื่อ “แต่ปางก่อน” ประพันธ์โดย วิรัช อยู่ถาวร ดังนี้

รัฐ พุกกะเวส ได้ประพันธ์บทเพลงชื่อ “บุพเพสันนิวาสน”^{๑๑๕} กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาสน” ว่า เมื่อคนที่เป็นอย่างนี้ด้วยกัน แม้จะมีอุปสรรคใด ๆ เชื้อชาติ ศาสนาใด ถ้ามีบุพเพสันนิวาสนต่อกันแล้วก็ต้องได้รักกัน มีเนื้อร้องดังนี้

เมื่อคิดให้ดีโลกนี้ประหลาด บุพเพสันนิวาสน ที่ประสาทความรักภริมย์ คู่ใครคู่เขารักยัง
คอยเฝ้าชมคอยภริมย์เรื่อย มา ขอบน้ำขางหน้าขอบฟ้าขางกันบุพเพสังสรรค์ประสบให้
ได้สบพบรักกันได้ ห่างกันแค่ไหนเขาสูงบังกันไว้รักยังได้บูชา ความรักศักดิ์ศรีรักไม่มี
พรมแดนรักไม่มีศาสนา แม้นใครบุญญาได้ ครองกันนาพรหมลิขิต พาชื่นใจ รักเหมือนโค
ถึก ที่คึกพิโรธความรักเช่นนั้นให้โทษจะไปโทษโทษรักไม่ได้ ไม่ใช่บุพเพ สันนิวาสน แน่
ไซร์รักจึงได้ แรมรา

ไพบุญย์ ประณีตหรือไพบุญย์ บุตรขัน ได้ประพันธ์บทเพลงชื่อ “บุพเพสันนิวาสน”^{๑๒๐} เนื้อหากล่าวถึง “บุพเพสันนิวาสน” ว่า คู่แล้ว ไม่แคล้วกัน^{๑๒๑} หากเคยทำบุญร่วมกันมา เมื่อถึงเวลาจึงได้มาพบเจอกัน มีเนื้อร้องดังนี้

เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้วกันไปได้ ถ้าเคยทำบุญร่วมไว้ ถึงจะยังงี้ก็ต้องเจอจะกัน เขา
เรียกบุพเพสันนิวาสนสร้างสรรค์คงเคยต่กบาตรร่วมขัน สร้างโบสถ์ร่วมกันไว้เมื่อชาติก่อน นื่อง
สบตาพี่ ไม่หลบตาหนีพี่รู้แน่หัวใจของพี่ฟ้ายแพ้ว รักน้องศรีแพรเสียแล้วแน่นอน รักเกิดจากใจ ใคร
มิได้เสียมสอนมิใช่ภาพลวงภาพหลอน พี่รักบึงอรคงเพราะบุพเพฯ พี่เป็นคนจริง พุดจริงทำจริง
นื่องหญิงอย่าฟังสนเท่ห์ อย่าฟังขว้างทึ่ง พี่คือเพชรจริง มิใช่เพชรเก๊ เมื่อรักพี่แล้ว ออย่ารวนอย่าเร

^{๑๑๕} ที่มา : <[http:// www. websuntaraporn.com](http://www.websuntaraporn.com)>. (๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๑๒๐} เจนภพ จบกระบวนวรรณ, เพลงลูกทุ่ง, TK Park Music Library ชุดดนตรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานอุทยานการเรียนรู้, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๖.

^{๑๒๑} สำนวนไทยหมวดคำคล้องจองว่า “คู่แล้ว ไม่แคล้วกัน” หมายถึง คู่บุพเพสันนิวาสน ในที่สุดก็ได้แต่งงานร่วมชีวิตกัน, เอกรัตน์ อุดมพร, พจนานุกรม สำนวนและคำคล้องจอง, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บ.เรื่อง แสงการพิมพ์ (๒๐๐๒) จก., ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

นะน้องจำ เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้ว คงไม่คลาด ถ้าเราทำบุญร่วมชาติ ขอบอมเป็นทาสแม่ดวง
สุดา เพราะว่าบุพเพสันนิวาส เรียกหาพี่จึงมั่นใจแน่นอนหาว่าขวัญชีวิตคงไม่ตัดรอน

วิรัช อยู่ถาวร ได้ประพันธ์บทเพลงชื่อ “แต่ปางก่อน”^{๑๒๒} เพื่อใช้เป็นเพลงประกอบ
ภาพยนตร์เรื่องแต่ปางก่อน เนื้อหาตามบทเพลงได้กล่าวถึง“บุพเพสันนิวาส” ของชายที่ตายไปแล้ว
เป็นวิญญาณอยู่กับหญิงที่มีรักเดียวใจเดียว ทั้งสองมีใจที่ผูกพันกัน รอคอยกันไปทุกชาติ มีเนื้อร้อง
ดังนี้

(ช). รอคอย เธอมา แสนนนาน ทรมาน วิญญาณ หนักหนา ระทมอยู่ในอุรา
แก้วกานดา ฉันปองเธอผู้เดียว (ญ.) เธอเอ๋ย แม้เราห่างกันแสนไกล ชายใด ดวงใจฉันไม่แลเหลียว
รักเธอ แน่ใจจริงเจิว รักเธอ รักเดียว นิรันดร (ช.) แม้นมีอุปสรรค ขวากหนาม (ญ.) ขอตาม มียอม
พลัดพรากจากกัน (ช.) จะชาติไหนไหน ไม่ยอมห่างไกลกัน(ญ.) ดวงจิตผูกพัน รักมั่นมีไว้เพียงเธอ
(พร้อม) คงเป็นรอยบุญ มาหนุนนำ รอยกรรม รอยเกวียน หมุนเปลี่ยนเสมอ ให้เราได้มาเจอเจอ
ฉันและเธอพบกัน ร่วมสุขสมดังรอคอย

(๑๐) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านบทกลอน

บทกลอน คือ ลักษณะคำประพันธ์ ที่เรียบเรียงเข้าเป็นคณะ มีสัมผัสกัน ตามลักษณะ
บัญญัติ เป็นชนิดๆ แต่ไม่มีบังคับ เอกโท และครุหลุ กลอนแบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ กลอนสุภาพ
กลอนลำนำ และกลอนตลาด^{๑๒๓} ผู้วิจัยได้รวบรวมบทกลอนที่เกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ไว้ ๓ บท
คือ (๑)บทกลอนชื่อ ท้าวแสนปม ประพันธ์โดย ปรีชา ชำนิบรรณการ (๒)บทกลอนชื่อ
บุพเพสันนิวาส ประพันธ์โดยเพลงผ้า และ (๓) บทกลอนชื่อ เสียเจ้า ประพันธ์โดยอังคาร กัลยาณ
พงศ์ ดังนี้

ปรีชา ชำนิบรรณการ ได้ประพันธ์บทกลอนเรื่อง “ท้าวแสนปม”^{๑๒๔} จากการเล่าของ
นายสรวง ทองสีอ่อน ชาวบ้านวังพระธาตุ เป็นนิทานพื้นบ้านไตรตรึงษ์ที่แพร่หลาย เป็นที่รู้จักกัน
โดยทั่วไป มีเนื้อเรื่องต่างจากบทละครฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงตัดเรื่องเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ออกไป ตามบทกลอน ดังนี้

^{๑๒๒} ที่มา : < <http://www.oknation.net>>. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๑๒๓} ที่มา : <<http://www.blog.eduzonres.com>>. (๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

^{๑๒๔} นิชรา พรหมประไพ , รายงานการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านไตรตรึงษ์, โรงเรียนนคร
ไตรตรึง อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำแพงเพชร เขต ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕.

ขอเริ่มเรื่องเบื้องต้นตามคนเล่า	ตำนานเก่าพื้นบ้านย่านเมืองเหนือ
ครบรสชาติแปลกปนระคนเจือ	คนเขาเชื่อเรื่องนี้ว่ามีจริง
เรื่องพ่อท้าวแสนปมแปลกประหลาด	เกิดบุพเพสันนิวาสกับเจ้าหญิง
ก่อตั้งานานรักแท้แม่น้ำปิง	อยากรู้จริงเชิญนั่งฟังนิทาน
กำเนิดมาอาภัพอัปลักษณ์	พ่อแม่หนักหน้าใจในสังขาร
มีปุมปมทั่วไปไม่เป็นการ	ผิดวงศั่วนจับปล่อยลอมแพมา
อาจจะเป็นเวรกรรมเคยทำได้	แพล่องไปตามน้ำตามวาสนา
ทั้งลำบากยากแค้นแน่นอุรา	ใจจึงกล้าสู้กรรมไม่จำนน
แพมาเสยเสียบเกาะจำเพาะเหตุ	ชายแดนเขตไตรตรึงษ์ด้วยกุศล
เทพรักษามาพบนฤมล	บุพเพศลฝากกายอยู่ท้ายเมือง ฯลฯ

เพลงผ้า ได้ประพันธ์บทกลอนชื่อ “บุพเพสันนิวาส”^{๑๒๕} ตามบทกลอน ดังนี้

แม่นต่างฝั่งมหารณพ..มิสพพัคตร์	มีอาจกักคลื่นเห่สเนหา
แม่นขุนเขายังใหญ่ช่อนนัยน์ตา	มีอาจกั้นปรารถนาแห่งใจ
อัศจรรย์.. “บุพเพสันนิวาส”	ทรงอำนาจแห่งรักเกินผลักไส
โค้งขอบฟ้าสุธาทางอันกว้างไกล	ก็หาใช่กำแพงประเพณี
หากมีบุญร่วมสร้างแต่ปางก่อน	รักย่อมย่อนร่วมทางหว่างวิถี
อุปสรรคปัญหาประดามี	อย่าหมายมันราวี..ต่อกร
เมื่อลิขิตขีดคู่ไว้อยู่แล้ว	ยอมไม่แคล้วหยาดสังข์แลตั้งหมอน
พิธีการเข้า คำลั่นคำพร	อนุสรณ์ถือสัตย์ปฏิญาณ
เกิดศรัทธาชีวิต..ลิขิตพรหม	เมื่อเหมาะสมรักงอมจนหอมหวาน
เมื่อนั้น..รักจะอาบไปตราบนาน	แม้สิ้นกาล ม้วยดิน..ไม่สิ้นรัก
อัศจรรย์.. “บุพเพสันนิวาส”	ก็ภพ-ชาติ..คงอยู่ให้รู้จัก
กามเทพโฉบผ่านมिनานัก	จึงนำวเหนี่ยวศรปัก..ทันใด

^{๑๒๕} ที่มา : <<http://www.klon-today.com>>. (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้ประพันธ์บทกลอนชื่อ “เสียดเจ้า”^{๑๒๖} ได้กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ที่มีเนื้อหาแสดงถึง ความผิดหวังในความรัก จึงรู้สึกเจ็บปวดใจแสนสาหัส และสาปส่ง แม้จะต้องเกิดอีกก็ภพก็ชาติก็ไม่ขอพบเจอกัน ขอให้เกิดห่างกันคนละซีกโลก หรือถ้าเจอกันก็ขอให้ทำลายล้างกันไปข้างหนึ่ง เนื้อหาตามบทกลอนดังนี้

เสียดเจ้าร้าวรามณีรุ่ง	มุ่งปรารถนาอะไรในหล้า
มิหวังกระทั่งฟากฟ้า	ชบหน้าติดดินกินราย
จะเจ็บจำไปถึงปรโลก	ฤรายโศกรู้ร้างจางหาย
จะเกิดก็ฟ้ามาตรมตาย	อย่าหมายว่าจะให้หัวใจ
หากเจ้าอุบิถินสรวงสวรรค์	ข้าขอลงโลกันตร์หม่นไหม้
สุเป็นไฟ เราเป็นไม้	ให้ทำลายสิ้นถึงวิญญาณ
แม้แต่ธุลีมีอาลัยลิ้มเจ้าไซ้	ชั่วกัลปาวสานแมนชาติไหน
เกิดไปพบพานจะทรมาน	ควักทิ้งทั้งแก้วตา
ตายไปอยู่ได้รอยเท้า	ให้เจ้าเหยียบเล่นเหมือนเส้นหญ้า
เพื่อจดจำพิษช้านานา	ไปชั่วฟ้าชั่วดินสิ้นเอย

(๑๑) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านโหราศาสตร์

เรื่องบุพเพสันนิวาสนั้น มีการกล่าวถึงในตำราโหราศาสตร์หลายแขนง มีการทำนายเกี่ยวกับคู่ครองเช่น ตำราพรหมชาติ สมพงษ์นาคคู่ การดูลายมือ ดูลายเท้า ดูราศีเกิด ดูโหงวเฮ้ง (ลักษณะบนใบหน้า ๕ ประการ) เป็นต้น ผู้วิจัยได้รวบรวม ไว้ ๓ เรื่อง คือ (๑) ตำราพรหมชาติ สมพงษ์นาคคู่ (๒) บุพเพสันนิวาส ความรักหรือความใคร่กับโหราศาสตร์และ (๓) ความรัก คู่แท้ บุพเพสันนิวาส กับวิชา โหราศาสตร์ และ การสมพงษ์ ดวงชะตา ดังนี้

สำนักพิมพ์อานวยสาสน์ ได้เขียนหนังสือชื่อ “ตำราพรหมชาติ สมพงษ์นาคคู่”^{๑๒๗} สรุปความได้ว่า

คู่รักหรือคู่ที่จะแต่งงานกันจะมากล่าวดวงของทั้งคู่จะเป็นอย่างไร โดยตกสมพงษ์นาคตัวเดียวกัน หรือ ต่างนาคกันก็ได้ คู่ร่วมกับตำราเลขเจ็ดตัวแบบเดิม ตำราฉัตรสามชั้น และตำราพระรามเดินดง คนเราเกิดมาไม่รู้ก็แสนล้านภพชาติ เป็นคู่ครองกันก็มีมากล้วนเป็นบุพเพสันนิวาส

^{๑๒๖} ที่มา : <<http://www.thaiboysiove.com>>. (๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

^{๑๒๗} ที่มา : <<http://www.thaiboysiove.com>>. (๒ เมษายน ๒๕๕๒)

ทั้งสิ้น ย่อมมีเหตุมีปัจจัย อันตั้งคู่กันให้ทั้งคู่มาใกล้กัน ต่างมีปัจจัยในระดับที่ใกล้เคียงกัน ย่อมเกิดความสัมพันธ์ด้านความรักขึ้นมาได้ เรื่องความรักและสามีภรรยาจึงมีมากมายหลายแบบ เช่น รักหวาน รักระทมทุกข์ รักเพื่อเลือก รักต่างวัย ในด้านคู่ครอง เช่น คู่ทุกข์คู่ยาก คู่ไม่ทำยอดทอง กระบองยอดเพชร คู่เวรคู่กรรม คู่ซำรัก คู่ฝั่วน้อยเมียน้อย มีวิธีการคู่ ดังนี้ หากจะดูว่าหญิงชายคู่ใดจะอยู่เป็นคู่ฝั่วน้อยเมียกัน ผาสุกมั่งมีรายรื่น ให้ดูสมพงศ์นาคคู่ นาคแต่ละตัวแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ หัว กลาง และหาง แต่ละตอนมีแห่งละ ๒ จุดรวมตัวหนึ่งมี ๖ จุด นาคสองตัวรวมกันได้ ๑๒ จุด เมื่อโยงจุดทั้งสองลงไปได้ท้องนาคทั้งคู่แล้ว แบ่งเป็น ๔ อย่างเพื่อดูว่าชายหญิงคู่ไหน จะตกโรคทรัพย์อะไรบ้าง กล่าวคือ แยกโรคทรัพย์ ๆ ไว้เป็น ทอง เงิน แกลบ ทราช ชายให้เริ่มจากหัวนาค ไปทางหางนาค โดยเริ่มนับปีชวด เป็นปีแรกเรื่อยไปจนถึงปีเกิดของตน ส่วนหญิงให้นับเริ่มจากหางนาคกลับย้อนไปทางหัวนาคเช่นเดียวกัน

นักพร ได้เขียนบทความชื่อ “บุพเพสันนิวาส ความรักหรือความใคร่กับโหราศาสตร์”^{๑๒๘} สรุปความได้ว่า

ธรรมชาติสร้างสรรค์สรรพสิ่งให้มีคู่ และคงอยู่อย่างสมดุล มีผู้ชายและผู้หญิงเป็นคู่กัน การที่ชายหญิงจะได้พบกัน รักกันและ แต่งงานกัน มีทุกข์มีสุขร่วมกันได้นั้น ต้องเคยทำบุญร่วมกัน ในอดีตชาติ เรียกว่า “บุพเพสันนิวาส” การที่ชายกับหญิงจะครองรักกันจนแก่ชราได้นอกจากความรักแล้ว ยังต้องมีความซื่อสัตย์ ความเข้าใจ และความอดทน โดยมีราศีเกิดในโหราศาสตร์ไทย คือ “ลัคนาราศี” มีดวงอาทิตย์ล้อมด้วยดาวพระเคราะห์ที่สำคัญ ๒๗ กลุ่ม แบ่งเป็น ๑๒ ส่วน เรียกว่า ราศี ทำหน้าที่ในการให้พลังงานราศีละประมาณหนึ่งเดือนทุกๆรอบ หนึ่งปี เรียกชื่อดวงอาทิตย์ในขณะนั้นว่า อาทิตย์ราศี ส่งอิทธิพลทำให้เกิดคุณสมบัติพิเศษ แสดงถึง ลักษณะทางบุคลิกภาพและจิตวิญญาณของสิ่งมีชีวิตและสิ่งต่างๆ มีอิทธิพลต่อทัศนคติและชีวิตวิถีที่จะเป็นไป ยังมีตำแหน่งดาวพระเคราะห์ในจักรราศี ลัคนาราศี จันทรราศี กลุ่มดาวฤกษ์ทั้ง ๒๗ กลุ่ม เรียกว่า ดวงชะตา

ชาญชัย เดชะเสถียรดี ได้เขียนบทความชื่อ “ความรัก คู่แท้ บุพเพสันนิวาสกับวิชาโหราศาสตร์ และการสมพงษ์ดวงชะตา”^{๑๒๙} ได้กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ว่าวิชาโหราศาสตร์ในทุกระบบทุก สำนักทั่วโลกล้วนกล่าวถึงเรื่องของบุพเพสันนิวาส และการสมพงษ์ดวงชะตาไว้ด้วยกันทั้งสิ้น สรุปความได้ว่า

^{๑๒๘} ที่มา : <<http://naphat.exteen.com>>. (๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๑๒๙} ที่มา : <<http://www.naphat.exteen.com>>. (๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

หลักเกณฑ์การสมพงษ์ดวงชะตา เพื่อตรวจหาเงื่อนงำของคู่แท้ และบุพเพสันนิวาส ในชีวิตจริงอะไรๆมันก็ไม่ง่ายเหมือนที่มนุษย์เราปรารถนา มิฉะนั้น โลกนี้ก็จะปราศจากการหย่าร้าง ความเจ็บช้ำ ทุกข์ทรมาน ในชีวิตแต่งงานที่เราเห็นกันอยู่มาก โหราศาสตร์เป็นเพียงวิชาการแขนงหนึ่งที่พยายามจะเข้ามาแก้ไขปัญหานี้ แต่โหราศาสตร์เพียงอย่างเดียวย่อมไม่สามารถจะแก้ไขปัญหานี้ในระดับรากฐานของ ชีวิตเช่นนี้ได้โดยลำพัง โหราศาสตร์เองก็เหมือนกับศาสตร์อื่นๆในโลกนี้ คือไม่ได้มีความรอบรู้อย่างสมบูรณ์ ที่ยังต้องเรียนต้อ ค้นคว้าศึกษากันต่อไปไม่มีสิ้นสุด ตัวอย่างง่ายๆถ้าใครเคยศึกษาโหราศาสตร์ภารตะมาจะเห็นว่าอินเดียให้ความสำคัญ กับการสมพงษ์ดวงชะตาเป็นอย่างมาก มีตำราว่าด้วยการสมพงษ์ดวงชะตาหญิงและชายโดยเฉพาะ มีการพิจารณาอย่างละเอียดมากถึงขั้นการพิจารณาให้คะแนนเป็นตัวเลข และคนอินเดียเองแทบทุกครอบครัว จะต้องให้นักโหราศาสตร์ผูกดวงชะตาคู่บ่าวสาว เพื่อคู่สมพงษ์ด้วยกันทั้งนั้น แต่ก็เชื่อว่าอินเดียจะปราศจากปัญหาเรื่องการหย่าร้าง

(๑๒) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยในอินเทอร์เน็ต

หลวงปู่หลุย จันทสาโร^{๑๑๑} วัดถ้ำผาบึง จ.เลย ได้กล่าวถึงความเข้าใจในบุพเพสันนิวาสสรุปความได้ว่า

หลวงปู่หลุย จันทสาโร ได้รับนิมนต์ไปสวดงานศพ ขณะชำเลื่องไปที่กลุ่มแขกโดยมิได้ตั้งใจ ตาก็ไปสบกับตาสุภาพสตรีท่านหนึ่ง เกิดความรู้สึกเสียวแปล็บที่หัวใจ ดวงสายฟ้าฟาดให้สิ้นสติ ส่วนสุภาพสตรีนั้นมีอาการหนักยิ่งกว่า เธอถึงกับเป็นลมสลบคาที่ ความรู้สึกรุนแรงนี้คือ “รักแรกพบ” จิตของหลวงปู่หลุย มีความปรารถนาอยากลาสิกขาบทเพื่อไปครองคู่อยู่เคียงข้างกับสตรีท่านนั้น พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาโม เคยช่วยเหลือพระอาจารย์ฝั้น อาจาโรมาแล้วเช่นกัน คราวนั้นพระอาจารย์ฝั้นพบสุภาพสตรีท่านหนึ่งนั่งรถสามล้อสวนทางมา เพียงตาสบตาก็รู้สึกเสียวที่หัวใจแทบจะวิ่งตามเธอไป พระอาจารย์ฝั้นพิจารณาลงไปก็รู้ว่า เป็นเพราะบุพเพสันนิวาส เคยเป็นคู่กันมาแต่อดีตชาติ หลวงปู่หลุยก็เช่นกัน ท่านพิจารณาหนักเข้าก็รู้ว่า สุภาพสตรีท่านนี้เคยเป็นบุพเพสันนิวาส กันมาแต่ชาติปางก่อน เธอผู้นี้ ในอดีตชาติตั้งความปรารถนาบำเพ็ญบารมีคู่กันมา จึงมีอนุภาพมาก เมื่อสบตากันครั้งแรก จึงมีอาการรุนแรงถึงปานนี้ แม้หลวงปู่หลุยจะได้หนีมิติอันเนื่องด้วยบุพเพสันนิวาส ท่านก็ไม่ยอมแพ้ จิตใจมุ่งที่จะบำเพ็ญพรตหมั่นจรรยต่อไป ทั้งๆ ที่หัวอก

^{๑๑๑} ข้อมูลจากหนังสือจันทสาโรบูชา เรื่อง อุบายชนะกามคุณ ๕ ของพระอริยสงฆ์ ตอนรอยกรรมอันเนื่องมาจากบุพเพสันนิวาส, ที่มา : < <http://www.blogger.com> >. (๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๒)

ประหนึ่งจะกลัดหนอง เร่งกระทำความเพียร จึงสามารถตัดขาดเชื้อใยแห่งบุพเพสันนิวาสจนขาด สะบั้น ไม่มีชาติภพอีกต่อไปอีกทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคต

สุภัค จาปะเกษตร ได้เขียนบทความชื่อ **ความรักต่างชาติภพ**^{๑๑๑} ได้กล่าวถึงความเข้าใจ เรื่อง “บุพเพสันนิวาส” ว่าเรื่องของความรักบางทีก็ต่างชาติภพกัน ดังตัวอย่างเรื่องของน้องชายคนที่สี่ของคุณสุภัค สรุปความได้ว่า

น้องชาย เรียนเกี่ยวกับอู่ต่อเรือในจังหวัดหนองคาย อาศัยที่หอพักนักศึกษา เพื่อว่ามีคนตามตลอดเวลา วันหนึ่งน้องชายไปที่วัด ขณะที่นั่งรออยู่ พระท่านก็ถามว่าเอาใครมาด้วย น้องชายสะดุ้งกลัว พระจึงให้ทำพิธีส่งให้เขาไปเกิด ผู้ทำพิธีเข้าทรงถามว่าเป็นใคร เขาบอกว่า รัก ๆ ๆ แล้วก็ล้มตึงไป และแล้วก็มีเสียงร้องของผู้หญิงมาแต่ไกลๆแล้วใกล้ ๆ เข้ามา เข้ามาเรื่อยๆ จนมาวนอยู่ที่กุฏิข้างนอก เสียงกรีดร้องดังลั่น ผสานกับเสียงสวดมนต์หลวงพ่อบอกว่าผู้หญิงคนนี้เป็นบุพเพสันนิวาสกับน้องชาย เป็นคู่กันมาแต่ชาติปางก่อน เคยสัญญากันไว้ ผู้หญิงตายก่อนแล้วไม่ยอมไปเกิดรอน้องชาย แต่พอน้องชายตายก็หนีไปเกิดก่อนเลย เขาก็รักษาสัญญาคือรอ แต่ผู้ชายคงไม่ยึดคำสัญญา อาจจะไม่ได้ใส่ใจ ผู้หญิงเลยตามมาเพื่อบอกให้รู้ ปัจจุบันชาติน้องชายแต่งงานมีลูก ๒ คน แต่ชีวิตคู่ไม่ดี มีแต่ปัญหา ส่วนหนึ่งคงจะมาจากเรื่องกรรมเก่าของเขาที่สัญญาไว้แล้วลืมเพราะเขารอ เขารัก แต่เราลืม ฉะนั้นก่อนจะสัญญาอะไรกับใคร คิดให้มาก ให้หนัก ไม่งั้นมันจะผูกเวรผูกกรรมไม่รู้กี่ชาติต่อกี่ชาติ ที่ต้องเกิดมาใช้กรรม เกิดมารักแล้วก็ผิดหวังทุกครั้งไป

สรุปความได้ว่า ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ นั้น ยังมี ความเข้าใจเช่นเดียวกับนิยามและ ความหมาย ในทัศนะของนักวิชาการ ไทยและภาษาไทยคือเข้าใจ ด้านเดียวคือ ประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา กล่าวคือ เข้าใจว่าเป็นการเคยอยู่ร่วมกันของสามีภรรยาหรือคู่ครองกันในอดีตชาติ นั้นเอง

๓.๓ มนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาส ในเชิงบวกและเชิงลบ

จากเนื้อหาที่ผ่านมาทำให้เราทราบถึงชนิด จุดกำเนิด ลักษณะอาการ และเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสแล้วว่ามี ๓ ฝ่ายคือ ฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศล และฝ่ายอัปยาคะรวมถึงหลักกรรมต่าง ๆ และในข้อที่ว่ามนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสนั้น มีสาเหตุมาจากที่มนุษย์ไม่เข้าใจถึงประเภทของบุพเพสันนิวาสหรือเข้าใจว่าบุพเพสันนิวาสมีด้านเดียวคือสามี

^{๑๑๑} ที่มา : < <http://www.blogger.com> >.(๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ภรรยาหรือคู่ครอง และ ไม่เข้าใจหรือไม่ตระหนักถึงคุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาส ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอแสดงคุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสโดยพิจารณาตามลักษณะอาการ และเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาส คือ (๑) คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล (๒) ความสุขและโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล และ (๓) คุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคะ ดังนี้

๓.๓.๑ คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล

สำหรับคุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศลนั้น ประกอบด้วย เมตตาและฉันทะ มีแต่คุณประโยชน์ล้วน ๆ ส่วนโทษนั้นไม่มี จะมีก็เป็นแต่เพียงข้อพึงระวังบางประการเท่านั้น ผู้วิจัยจึงได้แบ่งหัวข้อนี้เป็น ๒ หัวข้อคือ(๑) คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาและ (๒)คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสประกอบด้วยฉันทะ ดังนี้

(๑) คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา

สำหรับคุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตานี้ มี ดังนี้

ก) คุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงคุณประโยชน์ของความเมตตาไว้มากมาย ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน โลกขาสูตฺร สรุปลงความได้ว่า

บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้า เวลาเที่ยงและ เวลาเย็น บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้า เวลาเที่ยงและ เวลาเย็น อย่างน้อยเพียงขณะการหยคน้ำนมโค^{๑๒} การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้งในวันหนึ่งนั้น แล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเจริญเมตตา เจโตวิมุติ จักทำให้มาก ทำให้เป็นอุชยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ทำให้ตั้งมั่น สัมสม ปรารภดี เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^{๑๓} และยังได้ตรัสไว้ใน เวลามสูตรว่า

^{๑๒} เพียงขณะการหยคน้ำนมโค ในที่นี้หมายถึง การริศนมนโคครั้งเดียว หรือการใช้นมสองนิ้วจับ ก้อนของนมแล้วสูดนมเพียงครั้งเดียว; ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒๖/๒๔๘.

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕.

“คหบดี การที่บุคคลเจริญเมตตาจิตอย่างน้อยชั่วสุดคมกลิ่นหอม มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตใจเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท มีการเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้นนั้น”^{๑๓๔}

จะเห็นว่าพุทธพจน์ที่ตรัสมานี้ แสดงถึงคุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาว่า บุคคลที่อยู่ร่วมกันหรือมีความสัมพันธ์กันด้วยเมตตา เจริญเมตตาแม้ชั่วขณะแห่งการหยคน้ำนมโค หรือการสุดคมกลิ่นหอมนั้น มีอานิสงส์มากกว่าการให้ทานและการรักษาศีล และพระพุทธองค์ยังทรงแสดงอานิสงส์ ของเมตตาว่ามีอานิสงส์ ๑๑ ประการ^{๑๓๕}สรุปความได้ว่า

(๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทิ้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ากรายไม่ได้ (๘) จิตตั้งมั่นโดยเร็ว (๙) สีหน้าสดใส (๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย (๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอด คุณวิเศษอันยอดเยี่ยม^{๑๓๖} ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

ดังนั้น สรุปได้ว่าอานิสงส์ของความเมตตาทั้ง ๑๑ ประการนี้ มีระดับตั้งแต่พื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุด คือ ถ้ายังไม่บรรลุมรรคผล อย่างน้อยก็ยังได้บรรลุฌานสมาบัติเข้าถึงพรหมโลก ซึ่งแสดงว่าคุณประโยชน์ขั้นสูงสุดของความเมตตาว่า สามารถทำให้บุคคลบรรลุมรรคผลต่างๆ ได้

ข) ข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา

ข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตานี้ บางครั้งเรียกว่า วิบัติของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา คืออย่าให้มีลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาร่วมอยู่ด้วย หมายถึง ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ผูกพันกันด้วยอำนาจตัณหา^{๑๓๗} ดังนั้นหากยังไม่บรรลุโลกุตระธรรมหรือกำจัดกิเลสได้อย่างถาวรแล้ว ต้องพึงระวังอย่าให้ตัณหาเข้าแทรก มิเช่นนั้นจะกลายเป็นโทษ ส่วนผู้มีเมตตาต่อกันอย่างบริสุทธิ์ใจ ย่อมไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์อย่างเดียว เพียงแต่มีข้อจำกัดตรงที่มีคนและสัตว์เป็นวัตถุแห่งความเมตตา คือ มีขอบเขตเฉพาะกับคนและสัตว์ โดยแบ่งวัตถุแห่งความเมตตาเป็น ๒ จำพวก คือ (๑) พวกธรรมดา หมายถึงคนและสัตว์ทั่วไป และ (๒) พวกที่เป็นไปด้วยภวนาสมาธิ หมายถึง ผู้มีเมตตาที่ประกอบด้วย

^{๑๓๔} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓ / ๒๐ / ๔๗๓.

^{๑๓๕} อัง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔ / ๑๕ / ๔๒๕-๔๒๖ ; พุ.ป. (ไทย) ๓๑ / ๒๒ / ๔๖๐-๔๖๑.

^{๑๓๖} คุณวิเศษอันยอดเยี่ยมในที่นี้ หมายถึง อรหัตผล, อัง.เอกาทสก.อ. (ไทย) ๓ / ๑๕ / ๓๘๕.

^{๑๓๗} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕ / ๑๔๖.

สมาธิ^{๑๓๘} ด้วยข้อจำกัดนี้จึงแสดงให้เห็นว่าเพียงความเมตตาอย่างเดียวยังไม่สามารถทำให้บุคคลบรรลุคุณธรรมขั้นสูง คือ โลกุตตรธรรม ๘ ได้ แต่ยังคงต้องอาศัยฉันทะที่จะกล่าวต่อไปนี้

(๒) คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

คุณประโยชน์และข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนั้น มีดังนี้

ก) คุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ หมายถึง ความไม่ริษยาในสิ่งที่ดีงาม เป็นกุศลธรรม ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความดับหรือความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และกองทุกข์ทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง ก็คือ “พระนิพพาน”^{๑๓๙} คือจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุดของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนี้ โดยจักต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางอันประเสริฐ เป็นทางดำเนินของพระอริยะเจ้า หรือญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ^{๑๔๐}

(๑) สัมมาทิฏฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริในเนกขัมมะ ความไม่พยายาบท การไม่เบียดเบียน (๓) สัมมาวาจา คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ (๔) สัมมากรรมันตะ คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน พรหมจรรย์ (๕) สัมมาอาชีวะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยละมิจลาอาชีวะ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ คือ สร้างฉันทะปรารภความเพียรประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๗) สัมมาสติ คือ พิจารณาเห็นกาย จิตในจิต ธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้ และ (๘) สัมมาสมาธิคือ สงัดออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว

สรุปได้ว่า มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นทางสายเดียว แต่มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง การเดินทางสู่จุดหมายจะสำเร็จได้ต้องอาศัยองค์ประกอบทั้ง ๘ นี้ ทำหน้าที่ส่งเสริม ประสาน สอดคล้องและเกี่ยว

^{๑๓๘} วรรณสิทธิ์ ไวกะเสวี (ผู้รวบรวม), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๔๗.

^{๑๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๕.

^{๑๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๗.

เนื่องกันไปโดยตลอด เปรียบเสมือนเชือกเส้นเดียว แต่มี ๘ ขดที่เกี่ยวกันอยู่ ดังนั้นเมื่อผู้ใดปฏิบัติ ตามอย่างดีแล้วย่อมเป็นเหตุให้เข้าถึงนิโรธ คือ ความดับทุกข์ หมายถึง พระนิพพาน ดังนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ จึงถือว่าเป็นแนวทางสายเอก เพียงสายเดียว ที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ไปสู่จุดหมาย สูงสุดของคุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะคือ พระนิพพาน ได้

ข) ข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

สำหรับข้อพึงระวังของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนั้น ที่สำคัญมี ๒ ประการ คือ (๑) อย่าปล่อยให้ลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะเข้ามาแทรก หรือชิง เอาบทบาทไปทำแทนหรือ ทำต่อจากฉันทะ และ (๒) อย่าขาดความรู้หรือไม่แสวงปัญญา หมายความว่า ผู้รักษธรรมจะต้องรู้แน่ชัดด้วยว่าอะไรเป็นธรรม อะไรเป็นสิ่งที่ผิดงาม มิฉะนั้นอาจ ผิดพลาดได้^{๑๔๑} เพราะว่าเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะและความรู้ธรรมจะต้อง มาด้วยกัน ซึ่งฉันทะเกิดมาจากโยนิโสมนสิการ คือ การคิดแยกคาย การคิดที่ถูกต้อง การรู้จักคิด หรือคิดเป็น ซึ่งเป็นขั้นตอนฝ่ายปัญญา จึงจะทำความจริงไปสู่จุดหมายสูงสุดได้

๓.๓.๒ ความสุขและโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศลนั้นประกอบด้วย “ฉันทะ” ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาให้พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างทั้งในด้านที่เป็นสุขและที่มีทุกข์หรือ ทั้งที่เป็นคุณ (อัสสาทะ) และด้านที่เป็นโทษ (อาทีนวะ) เพื่อจะได้หาทางออก ทางรอดพ้น หรือ ภาวะเป็นอิสระที่ดีกว่าซึ่งไม่ขึ้นต่อส่วนดีและส่วนเสียนั้นด้วย (นิสสรณะ)^{๑๔๒} ดังนั้นผู้วิจัยจึง กล่าวถึงคือ (ก) ความสุขของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ และ (ข) โทษของ บุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ ดังนี้

ก) ความสุขของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ

สำหรับบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนี้เป็นอาการที่มุ่งแสวงหาความสุข โสมนัสจากกามคุณจึงเรียกว่า กามสุข^{๑๔๓} ในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นความสุขชั้นหยาบหรือชั้น

^{๑๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๒๘.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๑.

^{๑๔๓} พระพุทธศาสนาแบ่งความสุขเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) กามสุข สุขเนื่องด้วยกาม (๒) ฌานสุข สุขเนื่องด้วยฌาน (๓) นิพพานสุข สุขเนื่องด้วยพระนิพพาน, พุ. อ. (ไทย) ๒๕ / ๑๒ / ๑๕๒ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๕๕๕.

คำสุดของมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่ามีส่วนที่เรียกว่า อัสสาทะ (ความหวานชื่น) อยู่ที่ความสุขสบายทางร่างกาย (สุขเวทนา) และความสุขใจ ชื่นใจ น่าใจ สบายใจ (โสมนัสเวทนา) เท่านั้น^{๑๔๔} นอกนั้นจะมีแต่โทษทั้งนั้น

ข) โทษของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา

สำหรับโทษของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงโทษของ ตัณหา(อาทีนวะ) ในด้านที่มีความทุกข์เจ็บปน เพื่อเป็นทางออกแก่ผู้ที่ต้องการพัฒนาตนเอง ไปสู่บุพเพสันนิวาสที่สูงขึ้นว่า “..กามทั้งหลาย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความ คับแค้นมากมีโทษยิ่งใหญ่....”^{๑๔๕} จากนั้นพระองค์จึงแสดงโทษของกามทั้งหลายด้วยอุปมาต่างๆ สรุปความได้ว่า^{๑๔๖}

๑. เปรียบเหมือนสุนัขที่เพ็ญและหิวโหย เขาโยนท่อนกระดูกเปื้อนเลือดให้ ก็ตะแคงนอนจมนเนื้อยออ่อน ก็ร่อยไม่เต็มปาก และไม่เต็มอิมได้จริง

๒. เปรียบเหมือนขึ้นเนื้อที่แรงหรือเหยี่ยวเป็นต้นคาบบินมา เหยี่ยวแรงตัวอื่นเห็นเข้าก็โผล่เข้ามาจุมจิกแย่งเอา คือ เป็นของที่ไม่สิทธิขาดแก่ตัว ผู้อื่นแย่งชิงได้ คนทั้งหลายต่างก็หมายปองจะเอา เป็นเหตุให้เกิดการแย่งชิง ชว่งชิง เบียดเบียน ประทุษร้าย ตลอดจนสังหารเช่นฆ่ากัน ถ้าไม่รู้จักปล่อยวาง ย่อมจะเดือดร้อนแสนสาหัส

๓. เปรียบเหมือนคนถือคบเพลิงหญาลูกโปลงเดินทวนลม ไม่ช้าก็ต้องทิ้งเสีย มิฉะนั้นจะไหม้มือไหม้แขน และอวัยวะต่างๆ อาจถึงตายหรือไม่ก็สาหัส

๔. เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันร้อนแรง ผู้ที่รักชีวิตทั้งที่รู้ว่า หากตกลงไป ถ้าไม่ตายก็ต้องเจ็บสาหัส และไม่ยากตกหลุม แต่ก็มีคนแข็งแรงคอยจับแขนลูกดึงเข้าไปหาหลุมนั้นอยู่เรื่อย

๕. เปรียบเหมือนความฝัน มองเห็นทุกอย่างเจิดจ้านอำไพ แต่ไม่ทันนาน ก็ผ่านหายหมดไป พอตื่นขึ้นมาก็มองไม่เห็นอะไร เหลือไว้แต่ความเสียดาย

๖. เปรียบเหมือนทรัพย์สมบัติที่ขอยืมเขามา เอาออกแสดงดูโก้เก๋หรูหรา วางท่าอวดกัน ผู้คนก็กล่าวขวัญชื่นชม แต่ครอบครองเอาไว้ได้เพียงชั่วคราวและอย่างไม่มั่นใจ ไม่เป็นสิทธิ์ของตนแท้จริง เจ้าของ (ธรรมชาติ) ตามมาพบที่ไหนเมื่อไร ก็ต้องคืนเขาไปที่นั่นเมื่อนั้น ไม่มีทางผ่อนปรนส่วนตนเองก็มีแต่ตัว โผล่มาแล้วก็ผลุบไป

^{๑๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๑๓๘ / ๑๓๘ - ๑๓๙.

^{๑๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๑๓๗ / ๑๓๗.

^{๑๔๖} ขุ.ม. (ไทย) ๒๕ / ๓ / ๓ - ๘, อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒ / ๗๖ / ๑๓๓- ๓๔ , พระพรหมคุณาภรณ์

๗. เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีผลตกในราวป่า ผู้คนผ่านมา เมื่ออยากได้ลูกผล เขาจะได้ด้วยวิธีใดก็ใช้วิธีนั้น ผู้ที่ขึ้นต้นไม้เป็นก็ปีนป่ายขึ้นไปเก็บ ส่วนคนที่ขึ้นไม้ไม่เป็นก็จะเอาให้ได้ ที่เป็นคนร้ายนิสัยพาลมีมิดมีขวานก็จะตัดทำลายเสียทั้งต้น คนที่อยู่บนต้นไม้ถ้าลงมาไม่ทัน ก็จะถูกต้นไม้ล้มทับแขนขาหักชอกช้ำหรือถึงล้มตายไป

๘. เปรียบเหมือนเจียงสับเนื้อ เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ ก็เท่ากับเอาชีวิตเข้าไปเสี่ยงให้ถูกปั่นถูกสับ

๙. เปรียบเหมือนหอกและหลาว มักจะคอยทิ่มแทงให้ได้แผลไม่เล็กก็ใหญ่ ไม่เจ็บน้อยก็เจ็บมาก

๑๐. เปรียบเหมือนหัวงู เข้าไปเกี่ยวช่องก็ไม่วายต้องคอยระแวง ไม่อาจปลงใจสนิท หรือวางจิตปลอดโปร่งได้อย่างแท้จริง อาจฉกเอา คือ นำภัยอันตรายมาให้ได้เสมอ

จะเห็นได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโทษของกามมากมายอย่างนี้ พระองค์ต้องการชี้ให้เห็นความจริงตามสภาวะที่เป็นอยู่ เพราะเหตุที่กามสุขเป็นบ่วงรัดหรือเป็นกับดักที่เหนียวแน่น ทำให้คนทั้งหลายลุ่มหลง ยากที่จะปลื้มตัวออกได้ และทรงยกย่องคุณของความสุกที่ประณีตขึ้นไป เพื่อเป็นการชักชวน ให้เข้าถึงความสุขที่ประณีตนั้น โดยไม่นิ่งนอนใจ แล้วจุดมุ่งหมายของพระองค์อยู่ที่ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท และให้ตระหนักว่า ถึงอย่างไรๆ ไม่ว่าจะเลิกข้องเกี่ยวกับกามสุขได้หรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งสำคัญที่จะต้องทำคือ ต้องพยายามพัฒนาบุพเพสันนิวาสที่ให้ความสุกที่ประณีตให้เกิดขึ้นแก่ตนเองให้ได้

๓.๓.๓ คุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอภัยภาค

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศลนั้นประกอบด้วย “เปมะ” ดังนั้นผู้วิจัยจึงกล่าวถึงคือ (ก) คุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ และ (จ) โทษของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ ดังนี้

ก) คุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ

สำหรับคุณประโยชน์ของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะนั้น มีสองด้านคือ ถ้ามองกันด้านความสุข บุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะซึ่งมีลักษณะทั้งที่เป็นตัณหาและคุณธรรม ประกอบกันอยู่ ก็จัดเป็นเพียงความสุขที่เรียกว่า “กามสุข” เท่านั้น หากว่าในชีวิตของคนเราดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ชอบธรรม มีความพอใจด้วยกันทุกฝ่าย มีรากฐานอยู่ที่คุณธรรม ย่อมให้เกิดความอบอุ่นใจ มีความรู้สึกปลอดภัยเมื่ออยู่ใกล้ ทำให้จิตใจเราเร็งแจ่มใส มีกำลังใจในการทำความดี ขยันหมั่นเพียรเพื่อตนและเพื่อคนที่เรายู่ร่วมด้วย ทำให้รู้สึกว่าคุณค่า และพร้อมที่จะ

ประพาศิคุณธรรมต่างๆ เช่น ความเสียสละ เป็นต้น นี่ก็คือคุณประโยชน์ที่พอมองเห็นได้ในปัจจุบัน^{๑๔๗}

ข) โทษของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะนั้น

สำหรับโทษของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะนั้น เป็นความสุขขั้นกามสุขอาจจะกลับกลายเป็นความทุกข์ได้ เพราะอาจจะเป็นต้นเหตุแห่งความเศร้าโศกเสียใจ พิโรธำพัน ความริษยา ความเกลียดชังผู้อื่นที่เข้าใจว่ามาแย่งสิ่งที่ตนเป็นเจ้าของ ความวิตกกังวลห่วงใย ความที่ใจต้องคอยจดจ่ออยู่กับคนที่ผูกพัน รู้สึกไม่มีอิสระ จิตใจถูกจองจำผูกพัน คอยห่วงหวั่นยิวจิตใจ ใฝ่วนเวียนอยู่กับคนที่ตนผูกพันนั้น ยิ่งหมกมุ่นมากก็ยิ่งทุกข์มาก ในกรณีที่ความผูกพันสลายเป็นพิษขึ้นมาอีกก็ยิ่งเห็นโทษของมันมากขึ้น^{๑๔๘} และเนื่องจากบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะเป็นอารมณ์สุขซึ่งอาจจะกลับกลายเป็นทุกข์ได้เสมอเมื่ออารมณ์นั้นเปลี่ยนแปลงไปหรือบุคคลที่ผูกพันต้องพลัดพราก เพราะสรรพสิ่งในโลกนี้มีลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ และไม่มีตัวตน

เมื่อเราได้ทราบคุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสแล้วก็สามารถนำมาเป็นข้อปฏิบัติได้กับทุกประเภทของบุพเพสันนิวาส เพราะ บุพเพสันนิวาสมิได้มีแค่คู่ครองหรือสามีภรรยาเท่านั้น แต่ครอบคลุมทุกด้านทั้ง บิดามารดา บุตรธิดา สามีภรรยา ครูอาจารย์ศิษย์ พี่น้องญาติมิตร นายกับบ่าว รวมถึงสมณะกับคฤหัสถ์ ดังนั้นเมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจเรื่องของบุพเพสันนิวาส ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ จึงเบียดเบียนกัน โดยเฉพาะเมื่อคนในสังคมมีความเข้าใจว่าบุพเพสันนิวาสหมายถึง คู่ครองหรือสามีภรรยาเท่านั้น โดยไม่รู้ว่าคนอื่น ๆ ก็อาจจะเคยมีบุพเพสันนิวาสกับเรา ในฐานะอื่น เช่น เคยเป็นบิดามารดาของเราในอดีตชาติมาก่อน ก็เลยขาดความเมตตา ความหวังดีต่อกันและเบียดเบียนกันในที่สุด

^{๑๔๗} วศิน อินทสระ, ปัญญารัตนะ, (กรุงเทพมหานคร :บรรณาการ, ๒๕๒๓), หน้า ๔๗๔.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๗๕.

๓.๔ สรุป ผู้วิจัยได้สรุปบทที่ ๓ เป็นตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ : สรุปหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

หัวข้อ	หัวข้อย่อย		รายละเอียด
หลักธรรมที่เกี่ยวข้องและส่งเสริมบุพเพสันนิวาสตามความสัมพันธ์กับเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาส	กุศล	ประกอบด้วยเมตตา	-พรหมวิหาร๔
		ประกอบด้วยนันทะ	-อิทธิบาท๔ -อริยมรรคมีองค์ ๘-สัมมัมปชาน ๔ – กาวาน๔-จริต ๖ -อริยฐานธรรม๔ –ชาตุดสมัคคม -มงคลชีวิต๑๘ประการ
	อกุศล	ประกอบด้วยตัณหา	-ปฏิจักษมุขปาถ -สังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรมหลักคำสอนพระพุทธศาสนา -หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งกรรม
	อัปยา กตะ	ประกอบด้วยเปมะ	-สมชีวิธรรม๔ -ฆราวาสธรรม๔ -สังคหัตถุ๔ -กัลยาณมิตรธรรม๗ -บุคลลหาได้ยาก๒ -หน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร มิตรกับบ่าว สมณะกับคฤหัสถ์
ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทย	นิยามและความหมาย -นักวิชาการไทย และภาษาไทย		หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันเป็นสามีกรรยากันในอดีตชาติ คือ เคยเป็นสามีกรรยากันหรือเคยเป็นคู่ครองกันมาในอดีตชาติ
	-ภาษาไทยที่ใช้แตกต่างจากภาษาบาลี		ความเข้าใจในสังคมไทย: เข้าใจด้านเดียว คือ การได้อยู่ร่วมกันในอดีตชาติของสามีกรรยากันหรือคู่ครอง ภาษาบาลี : จะให้ความหมายครอบคลุม คือ การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อน หรือใน
	จากสื่อต่างๆ -วรรณคดี -วรรณกรรม -นวนิยาย -บทภาพยนตร์		(๑)เรื่องมัทนะพาธา, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒)เรื่องลิลิตพระลอ (๑)แต่ปางก่อน,แก้วแก้ว (๒)เราจะข้ามเวลามาพบกัน (Only Love is Real),ดร.ไบรอัน แอล. ไวล์ เขียน (มณฑานี ดันดีสุข แปล) (๑)บุพเพสันนิวาส,รอมแพง (๑)ปี่แก้วนางหงส์,เสน่ห์ โกมารชุน (๑) สาปญา พงศกร

ตารางที่ ๗ : สรุปหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (ต่อ)

หัวข้อ	หัวข้อย่อย	รายละเอียด	
ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทย (ต่อ)	จากสื่อต่าง ๆ (ต่อ) - นิทานไทย - ด้านหนังสือ - บทความ - บทวิทยุ - บทเพลง - บทกลอน - โหราศาสตร์ - อินเทอร์เน็ต	(๑)สังข์ทอง,พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒)พระอภัยมณี,สุนทรภู่ (๑)การชดเชยกรรมในบุพเพสันนิวาส,ดั่งตฤณ (๑)ความเชื่อผิดๆเกี่ยวกับความรัก,บริษัทจัดหากลุ่มมาตรฐาน USA (๑)บทวิทยุ รายการรู้รักภาษาไทย (๑)เพลงบุพเพสันนิวาส,รัฐ ทุกกะเวส (๒)เพลงบุพเพสันนิวาส,ไพบูลย์ ประณีต และ (๓) เพลงแต่ปางก่อน;วิรัช อยู่ถาวร (๑)กลอนท้าวแสนปม,ปรีชา ชำนิบรรณการ (๒)กลอนบุพเพสันนิวาส, เพลงผ้า (๓) กลอนเสียดเจ้า,อังคาร กัลยาณพงศ์ (๑) ตำราพรหมชาติ สมพงษ์นาคคู่ (๒) บุพเพสันนิวาส ความรักหรือความใคร่กับโหราศาสตร์และ (๓)ความรัก คู่แท้ บุพเพสันนิวาส กับวิชาโหราศาสตร์ และ การสมพงษ์ ดวงชะตา (๑)หลวงปู่หลุย จันทสาโร (๒)สุกัถ จาปะเกษตร	
บุพเพสันนิวาส	ฝ่ายกุศล	ฝ่ายอกุศล	อภัยกตะ
มนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสเชิงบวกเชิงลบ	<u>คุณประโยชน์และข้อพึงระวัง</u> ประกอบด้วย ๒ อย่าง (๑) ประกอบด้วยเมตตาคุณประโยชน์ -เปรียบเทียบคนนั้นมโค หรือการสูดดมกลิ่นหอม -มีอานิสงส์ ๑๑ ประการ <u>ข้อพึงระวัง</u> -ความผูกพันกันด้วยอำนาจตัณหาหรือราคะมาปะปน (๒) ประกอบด้วยฉันทะคุณประโยชน์ -ความดับแห่งกิเลส นิพพาน <u>ข้อพึงระวัง</u> -ตัณหาเข้ามาแทรก -ขาดความรู้,ไม่แสวงปัญญา	<u>ความสุขและโทษ</u> ประกอบด้วย ตัณหา <u>ความสุข</u> -กามคุณเรียกว่า กามสุข <u>โทษ</u> -เจือปนด้วยความทุกข์ -โทษของกามอุปมาต่างๆเช่นเหมือนสุนัขที่เพ็ลยและหิวโหยเหมือนจิ้งเนื้อที่แรงแคบบินเป็นต้น	<u>คุณประโยชน์และโทษ</u> ประกอบด้วย เปมะ <u>คุณประโยชน์</u> -เหมือนดาบสองคม คือ ถ้ามองในแง่ความสุขก็คือกามสุขเพราะมีตัณหาและคุณธรรมประกอบ <u>โทษ</u> -ความสุขขึ้นกามสุข อาจะกลับกลายเป็นความทุกข์เนื่องจากเป็นต้นเหตุแห่งความเศร้าโศกเสียใจเพราะความผูกพัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาส ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย

การศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีจุดกำเนิดแตกต่างกัน ๓ ฝ่าย และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท รวมถึงความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยและมนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาส ในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการนำไปวิเคราะห์เรื่องอิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทยต่อไป

๔.๑ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้ประมวลพบว่ามีอิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบนำมาใช้อ้างอิงในวรรณกรรมของพระพุทธโฆสาจารย์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมต่าง ๆ ของท่าน เช่น สุตตนิบาตอรรถกถา ชัมบตอรรถกถา สมันตปาสาทิกาอรรถกถา อภิธรรมอรรถกถา

อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความพระบาลี คัมภีร์ไขความพระไตรปิฎก^๑ คัมภีร์ชั้นอรรถกถานั้น หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบาย พระบาลีพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อความที่เข้าใจยากซึ่งเข้าใจโดยภาพรวมว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ ซึ่งพระพุทธโฆสาจารย์ เป็นผู้แต่ง^๒

สำหรับเรื่องที่เป็นต้นแบบที่กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” มาจากชาดกชื่อ “สาเกตชาดก” ว่าด้วยทรงปรารภพราหมณ์ชื่อสาเกต เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลถามพระศาสดาว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเหตุใดหนอ เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ พอพบกันเข้า จิตใจก็مينเฉยแต่บางคนพอพบกันเข้าเท่านั้น จิตก็เลื่อมใส” พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งความรักแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๓๕.

^๒ อภิ.สง.อนุฎีกา (บาลี) ๑/๑๓.

ความรักนั้นเกิดด้วยสาเหตุ ๒ ประการคือ

(๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน

(๒) ด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน

เหมือนดอกอุบลเกิดในน้ำ^๓

เมื่อได้พิจารณากรรมกรรมของพระพุทธโฆสาจารย์ที่รจนาแล้ว มีหลายเรื่องที่รจนาตามเค้าโครงเรื่องเดิมและที่อ้างอิงที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งความรักไว้ในสาเกตชาดก ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้จำแนกอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณกรรมของพระพุทธโฆสาจารย์ คือ (๑) อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสุตตนิบาตอรรถกถา (๒) อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของขัมมบทธอรรถกถา (๓) อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสมันตปาสาทิกาทอรรถกถา และ (๔) อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา ดังนี้

๔.๑.๑ อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสุตตนิบาตอรรถกถา

อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบนำมาใช้อ้างอิงใน สุตตนิบาตอรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งท่านได้อธิบาย สุตตันตปิฎก สุตตนิบาต คือ อรรถกถาชาธูต มีคำเริ่มต้นว่า อปุปวัต ชีวิต ชีวิตนี้ย่อหนัก สรุปลความได้ว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมืองสาเกต พราหมณ์และพรหมณีเห็นพระพุทธองค์แล้วเกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร แล้วเดินเข้าไปกอดและร่ำไห้ กล่าวว่า “ลูกรัก พ่อเห็นลูกมานานแล้ว ลูกได้จากพ่อไปนานแล้ว” เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม พราหมณ์ทั้งสองก็ได้บรรลุนิพพาน พระอานนท์กราบทูลถามเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงตอบว่า “นางพราหมณีและพราหมณ์ได้เคยเป็นมารดาบิดาของเราเป็นลำดับมาตลอด ๕๐๐ ชาติ เป็นลูกเป็นป้าของเรามา ๕๐๐ ชาติ เป็นอาเป็นน้ามา ๕๐๐ ชาติ พราหมณ์และนางพราหมณีนั้นกล่าว ด้วยความรักในชาติก่อนนั่นเอง” และได้ตรัสคานานี้ว่าด้วย ความรักเกิดเพราะ เคยอยู่ร่วมกันมาก่อน หรือเพราะเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือนดอกบัวเกิดในน้ำ ฉะนั้น^๔

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าอรรถกถาชาธูตนี้เหมือนกับสาเกตชาดก คือ พระพุทธโฆสาจารย์ท่านได้รับอิทธิพลมาจากสาเกตชาดก โดยรจนาตามต้นเรื่องเดิม จัดเป็น

^๓ บุ.ชา.ทูก. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

^๔ บุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๗๔๒.

บุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านบิดามารดากับบุตรธิดาและญาติมิตรคือเป็นลูกพี่และน้ำอาด้วย มีลักษณะที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด สมชีวิธรรม จากการที่พราหมณ์และพรหมณีนี้นี้เคยเกิดร่วมชาติกับพระพุทธเจ้าถึง ๓,๐๐๐ ชาติ เมื่อได้พบพระพุทธองค์จึงทำให้เกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร เพราะอาศัยจิตที่จดจ่อคุ้นเคย ผลสุดท้ายเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ก็มีผลทำให้พราหมณ์และพรหมณีได้บรรลุนิเวศน์ พระพุทธเจ้าทรงอาศัยตระกูลนี้ประทับอยู่ ๓ เดือน พราหมณ์และพรหมณีนี้ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ผลแล้วก็ปรินิพพาน^๕

๔.๑.๒ อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของฉัมมบทอรรถกถา

อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบใช้อ้างอิงใน ฉัมมบทอรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งท่านได้อธิบาย สุตตันตปิฎก ธรรมบท คือ อรรถกถาธรรมบท เรื่องของโฆษกะ สรุปความได้ว่า

ในเมืองโกสัมพี หญิงงามเมืองคนหนึ่งคลอดลูกชายจึงเอาไปทิ้ง เศรษฐีแห่งโกสัมพีทราบจากปุโรหิตว่าเด็กที่เกิดในวันนี้จักได้เป็นเศรษฐีของเมืองนี้ในวันหน้า ด้วยความริษยา เศรษฐีจึงให้หญิงคนใช้นำทารกโฆษกะไปฆ่า เช่น ให้โคเหยียบ ให้เกวียนทับ ให้สัตว์กิน โยนลงเหว แต่โฆษกะก็รอดมาได้ทุกครั้ง จนถึงให้ช่างปั้นหม้อฆ่าแล้วเผา แต่ลูกชายของตนกลับมามีชีวิต แทน จนกระทั่งโฆษกะเจริญวัย เศรษฐีจึงออกอุบายให้เพื่อนเศรษฐีที่ชนบทฆ่า โดยผูกจดหมายสั่งฆ่าไว้ที่ชายผ้าของโฆษกะ เศรษฐีชนบทมีลูกสาวอยู่คนหนึ่ง เมื่อนางได้ยินชื่อ “โฆษกะ” เท่านั้นความรักก็เหมือนผีวณัจจรดถึงเชื้อในกระดูก เพราะลูกสาวของเศรษฐีในอดีตชาติเคยเป็นภรรยาของนาง

๑

โฆษกะมาก่อน ความรักในปางก่อนได้ท่วมทับยึดหัวใจลูกสาวเศรษฐีเสียแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความรักเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ การอยู่ร่วมกันในกาลก่อนและการเกื้อกูลกันในกาลปัจจุบัน เหมือนอุบล อาศัยเปลือกตมและน้ำ เกิด ฉะนั้น^๖

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นได้ว่าอรรถกถาธรรมบท เรื่องของโฆษกะ ที่พระพุทธโฆสาจารย์ท่านได้รับอิทธิพลมาจากสาเกตชาดก โดยอ้างอิงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความรักไว้ในสาเกตชาดก จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะมีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของ

^๕ พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๔๒.

^๖ พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๒๔๕.

บุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด คืออดีตชาติของโฆษกะเป็นนายโกศุหลิกตายแล้วไปเกิดเป็นสุนัข ตายแล้วไปเกิดเป็นโฆสกเทพบุตร แล้วจุติมาเกิดในกรุงโกสัมพี ส่วนภรรยาของเขาก็ือนางกาลิมาเกิดเป็นลูกสาวของเศรษฐี กฎแห่งกรรมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และสมชีวิธรรมคือโฆษกะตอนเป็นสุนัขได้นำทางและคอยหาไม้ให้สัตว์มาทำร้ายพระปัจเจกพุทธเจ้า ผลแห่งกรรมนี้ทำให้ได้มาเกิดเป็นเทพบุตรมีเสียงก้องกังวาลและทำให้รอดชีวิตจากการถูกเศรษฐีตบฆ่าถึง ๘ ครั้งต่อมาก็ได้เป็นเศรษฐีประจำเมืองโกสัมพี ภรรยาของโฆษกะได้ถวายข้าวสุกแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยอานิสงส์นี้จึงได้มาเกิดเป็นลูกสาวของเศรษฐี ส่วนเศรษฐีก็อิจฉาให้ทุกข์แก่ท่านทุกขนั้นถึงตัวต้องการฆ่าโฆษกะแต่ลูกชายของตนกลับถูกฆ่าแทน ผลสุดท้ายโฆษกะเมื่อได้ฟังเรื่องบุพเพสันนิวาสของตนแล้วเกิดความไม่ประมาท จึงให้ทาน โดยสละทรัพย์วันละพัน ให้ทานแก่คนเดินทางไกลและคนกำพร้า เป็นต้น

๔.๑.๓ อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสมันตปาสาทิกายอรรถกถา

อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบใช้อ้างอิงใน สมันตปาสาทิกายอรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งท่านได้อธิบาย วินัยปิฎก คือ สมันตปาสาทิกายอรรถกถา ตอนพระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในนิโครธสามเณร สรุปความได้ว่า

สามเณรนิโครธเป็นพระโอรส ของสุมนราชกุมาร ผู้เป็นพระเชษฐของอโศกกุมาร โอรสของพระเจ้าพินทุสาร อโศกกุมารได้สั่งจับสุมนราชกุมาร พระนางสุมนาเทวีทรงพระครรภ์แก่หนีไปได้และประสูติพระโอรสพระนามว่า “นิโครธ” เมื่อพระชนมายุได้ ๗ ปีก็บวช ในเวลาปลงผมเสร็จ พระกุมารได้บรรลุนิโครธเป็นพระอรหันต์ แล้วเดินทางไปถึงพระลานหลวง พระเจ้าอโศกได้ทอดพระเนตรเห็นนิโครธสามเณร ผู้ฝึกฝนค้ำค้ำครองตน มีอินทรีย์สงบ สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน พระหฤทัยของพระเจ้าอโศกก็เลื่อมใสในสามเณร ความรักก็ได้ตั้งขึ้น สาเหตุเพราะในอดีตชาติ สามเณรนิโครธเป็นพี่ชายใหญ่ของพระเจ้าอโศก สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ความรักเกิดเพราะเหตุ ๒ อย่างคือ การอยู่ร่วมกันในภพก่อน และการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือนอุบลและปทุม ย่อมเกิดได้เพราะอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ น้ำและเปือกตมฉะนั้น^๗

จากอนุภาคที่แสดงมาจะเห็นได้ว่าสมันตปาสาทิกายอรรถกถา ตอนพระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในนิโครธสามเณร พระพุทธโฆสาจารย์ท่านได้รับอิทธิพลมาจากสาเหตุขาด โดยอ้างอิงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความรักไว้ในสาเหตุขาด จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคะ

^๗ วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๘๓

มีจุดกำเนิดจากอภัยกตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านญาติมิตร มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด และธาตุสภาคและสัทธาปสาทะ คือ อติชชาติของสามณณนิโครธเป็นพี่ชายใหญ่ของพระเจ้าอโศก ทำให้พระเจ้าอโศกเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนิโครธสามณณ พระหฤทัยของพระองค์ก็เลื่อมใสในสามณณและเกิดความรักขึ้นทันที ผลสุดท้ายเกิดกุศลธรรมแก่พระเจ้าอโศก

๔.๑.๔ อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบของสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา

อิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบใช้อ้างอิงใน สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งท่านได้อธิบาย อภิธรรมปิฎก วิภังค์ คือ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา เมตตาอัปมัญญา สรุปความได้ว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสในบทกถาขณินัยเรื่องกรรมฐานอันประกอบด้วยเมตตาเป็นสัปปายะแก่บุคคลผู้มีโทสจริต จึงชื่อว่าอัปนาในบุคคล เพื่อแสดงถึงบุคคลอันเป็นที่ตั้งแห่งเมตตา นั้น พระพุทธองค์ทรงอุปมาเปรียบเหมือนบุคคลเห็นบุคคลคนหนึ่ง คำว่า “ปิย” แปลว่า ผู้เป็นที่รักใคร่ ได้แก่เป็นที่ตั้งแห่งความรัก คำว่า “มนาปี” แปลว่า ชอบใจ ได้แก่ ผู้กระทำความเจริญให้ใจ และพระพุทธองค์ตรัสว่า

“บรรดาคำเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นที่รัก เพราะอำนาจแห่งการเคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน หรือโดยประโยชน์เกี่ยวเนื่องในปัจจุบัน ชื่อว่า เป็นที่ชอบใจ เพราะการประกอบด้วยคุณมีศีล เป็นต้น”^๔

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นได้ว่าสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา บทเมตตาอัปมัญญา พระพุทธโฆสาจารย์ท่านได้รับอิทธิพลมาจากสาเกตชาดก โดยอ้างอิงตรงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความรักไว้ในสาเกตชาดก จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล มีจุดกำเนิดจากอโลกะ อโทสะ อโมหะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตา จัดอยู่ในทุกประเภทของบุพเพสันนิวาส มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น พรหมวิหาร๔(อัปมัญญา)คือความเมตตา เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เพราะการประกอบด้วยคุณมีศีล สมบูรณ์ด้วยทาน มีวาจาไพเราะ ประพฤติประโยชน์ มีหิริโอตตัมปะ ผลสุดท้ายทำให้ให้จิตแผ่ขยายกว้างไกลออกไป

สามารถแสดงเป็นตารางสรุปผลการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ ดังนี้

^๔ อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๘๕

มีอิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบวรรณกรรมของพระพุทธรูปโมเสจารย์							
เรื่อง	บุพเพสันนิวาส						
	ชนิด	จุดกำเนิด	ลักษณะ	เหตุเกิด	ประเภท	เกิดหลักกรรม	ผล
เรื่องต้นแบบ สาเกตชาดก	อัปยาคตะ	อัปยาคตะ	เปมะ	เปมะ	-บิคารมารดา/ บุตริดา -ญาติมิตร	-การเวียนว่ายตายเกิด -สมชีวิธรรม	พระอรหันต์
อรรถกถา ชราสูตร	อัปยาคตะ	อัปยาคตะ	เปมะ	เปมะ	-บิคารมารดา/ บุตริดา -ญาติมิตร	-การเวียนว่ายตายเกิด -สมชีวิธรรม	พระอรหันต์
อรรถกถา โฆษกะ	อัปยาคตะ	อัปยาคตะ	เปมะ	เปมะ	-สามีภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม -สมชีวิธรรม	ไม่ประมาท ให้ทาน
อรรถกถา พระเจ้าอโศก สามเณร นิโครธ	อัปยาคตะ	อัปยาคตะ	เปมะ	เปมะ	-ญาติมิตร	-การเวียนว่ายตายเกิด -ชาติสุมาคม (สัตว์อุปาสาทะ)	-เกิดกุศล ธรรม
อรรถกถา เมตตา อัปป์มัญญา	กุศล	อโทสะ	เมตตา	เมตตา	-ทุกประเภท	-พรหมวิหาร ๔ (อัปป์มัญญา)	-คุณธรรม แผ่ออกไป

ตารางที่ ๘ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมต่าง ๆ ของพระพุทธรูปโมเสจารย์
ที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ากล่าวถึงชนิดของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลและอัปยาคตะ จุด
กำเนิดจากอัปยาคตะและอโทสะ ลักษณะและเหตุเกิดจากเปมะและเมตตา ประเภทของ

บุพเพสันนิวาส คือ ประเภทบิดามารดากับบุตรธิดา ญาติมิตร สามีภรรยาและทุกประเภท ทำให้เกิด
 หลักกรรมเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม สมชีวิธรรม ชาติสมาคม และผลคือตั้งแต่ทำให้
 เกิดกุศลกรรม จนถึงบรรลุประอรหันต์

๔.๒ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

จากบทที่ ๓ เราได้สรุปความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ แล้ว
 นั้น สำหรับอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย ผู้วิจัยเห็นว่าอิทธิพลในด้านที่
 ก่อให้เกิดวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมไทย ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมและสื่อต่าง ๆ ของ
 ไทย ดังนี้

๔.๒.๑ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในวรรณคดี

มัทนพารา^๕ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่อง
 เกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของเทพธิดาชื่อ นางมัทนาที่ทำให้จอมเทพสุเทษณ์ต้องผิดหวังใน
 ความรักเพราะนางมิได้มีความรักให้ ในที่สุดนางก็ได้พบกับมนุษย์คือ ท้าวชัยเสนแต่อุปสรรค
 ต่างๆ ก็ทำให้ทั้งสองต้องพรากจากกันตลอดกาล จึงเป็นที่มาของตำนานดอกกุหลาบ โดยมีตอนที่
 กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ในตอนที่ท้าวชัยเสน ได้พบกับนางมัทนา ด้วยบุพเพสันนิวาสของทั้งคู่
 ท้าวชัยเสนเมื่อได้เห็นนางมัทนา ก็ตกหลุมรักทันที ทั้งสองจึงกล่าวถึงความรู้สึกอันล้ำลึกในใจที่
 ตรงกัน ท้าวชัยเสนทรงจัดพิธีวิวาห์ในป่านั้น ทำให้หิมเหสีของท้าวชัยเสนโกรธแค้น

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดวรรณคดีเรื่อง
 มัทนพารา จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่ง
 บุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา มี
 หลักกรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด จากการที่นางมัทนาจุติมาจาก
 เทพธิดามาเกิดในเมืองมนุษย์และอยู่ในร่างของต้นกุหลาบ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสที่ทำให้
 เมื่อมาพบกันก็รู้สึกรักกันทันทีและแต่งงานกันโดยไม่สนใจว่าฝ่ายชายมีเมียอยู่แล้ว ทำให้เกิด
 ความริษยา หึงหวง อาฆาต ความไม่เข้าใจ ผลสุดท้ายทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน

ลิลิตพระลอ^๖ เป็นวรรณคดีที่มีรสชาดครบถ้วน เดิมเป็นนิยายพื้นบ้านของไทยทาง
 ภาคเหนือ เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของพระลอ พระเพื่อนและพระแพง มีทั้งความรัก

^๕ ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>> (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

^๖ ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>.(๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

ความโศก ความกล้าหาญ และเสียสละ ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงผลเสียของความแค้น อาฆาต ความพยายบาท โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่มิเสียงเลื่องลือไปไกลถึงพระสิริโฉมอันงดงามของพระลอ เมื่อพระเพื่อน พระแพงได้ยินชื่อของพระลอเท่านั้น ด้วยบุพเพสันนิวาสทำให้พระราชธิดาทั้งสองของเมืองสรวงก็รู้สึกหลงรักพระลอทันที เฝ้าหลงไหลใฝ่ฝันกลัดกลุ้มพระทัยใคร่อยากจะได้พระลอเป็นพระสวามี พระลอถูกเสน่ห์ของพระเพื่อนและพระแพง ตามไถ่มา จนได้พบรักกับพระเพื่อนและพระแพงสมรักทั้งสามองค์

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลต่อวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น ปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งกรรม จากการที่พระเพื่อน พระแพงทำเสน่ห์ให้พระลอตามไถ่มาและการที่พระราชบิดาของพระลอได้ฆ่าพระสวามีของพระเจ้าย่าของพระเพื่อนพระแพงทำให้เกิดการจ้องแค้น โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความรัก ความผูกพันกัน เพียงแค่ได้ยินชื่อก็ทำให้หลงรักแล้ว แต่เพราะรักด้วยตัณหาจึงต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้รักนั้นมาครอง ผลสุดท้ายทำให้ต้องตายพร้อมกันทั้ง ๓ พระองค์

๔.๒.๒ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในวรรณกรรม

แต่ปางก่อน^{๑๑} ประพันธ์โดย แก้วแก้ว เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส”ของหม่อมเจ้ารังสิริ หรือคุณใหญ่บุตรชายคนเดียวของเสด็จในกรม สมัย ร.๖ กับเจ้านางม่านแก้วที่เข้ามาฝากตัวที่วัง เมื่อได้พบรักก็มีอุปสรรคทำให้ต้องพลัดพรากจากกันและรอคอยกันและกันมาหลายชาติ ในที่สุดความรักก็สมหวังด้วยการช่วยเหลือของคนรอบข้าง โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือตอนที่ราชาได้เขียนเล่าเรื่องบุพเพสันนิวาสในอดีตชาติของเจ้านางม่านแก้วกับคุณใหญ่ไว้ก่อนตาย ทำให้คนรอบข้างยอมรับในความรักของจิราคมและอันตราซึ่งก็คือเจ้านางม่านแก้วกับคุณใหญ่ กลับชาติมาเกิด และผูกพันกันมาก ในที่สุดบุพเพสันนิวาสก็ทำให้ความรักของคนทั้งคู่ที่รอคอยการพบกันมานานแสนนานก็สุขสมหวัง

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมเรื่องแต่ปางก่อน จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม สมชีวิธรรม

^{๑๑} ที่มา: <<http://www.p-i-e.exteen.com>>. (๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒)

เป็นต้น กล่าวคือ จากการที่เจ้านางม่านแก้วได้กลับชาติมาเกิดเป็นราชาวดีและอันตรา ส่วนคุณใหญ่ ก็เป็นวิญญานที่วนเวียนอยู่ข้างราชาวดีและกลับชาติมาเกิดเป็นจิราคม โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาส ทำให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความอดทน การรอคอยกันและกันไปทุกชาติ ผลสุดท้ายได้สุข สมหวัง

เราจะข้ามเวลามาพบกัน^{๑๒} (Only Love is Real) ประพันธ์โดย ดร.ไบรอัน แอล.ไวล์ มณฑานี ดันติสุข เป็นผู้แปล เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” การสะกดจิตระลึกชาติ เพื่อไปพบกับ คู่แท้ (soul mate) ในอดีตชาติที่ผ่านมา โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่ ดร.ไวล์ ได้บำบัดทางจิตกับคนไข้โดยใช้วิธีสะกดจิตเพื่อย้อนอดีตชาติ ทำให้พบว่าบุพเพสันนิวาส ได้กำหนดทุกชีวิตมาแต่ชาติปางก่อน จนกระทั่งคนไข้สองคนคือ เอลิซาเบธ และเปโตร ได้เดินทางข้ามเวลานับศตวรรษจากอดีตชาติ กลับชาติมาพบกันอีกครั้ง ทั้งคู่ใช้ชีวิตอยู่คนละประเทศ ต่างวัฒนธรรม หากแต่บุพเพสันนิวาสกลับทำให้ทั้งคู่ได้มาพบกันและได้ร่วมชีวิตกันอีกครั้งในชาติ ปัจจุบัน

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมเรื่อง เราจะข้ามเวลามาพบกัน จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาส ด้านสามภรรยา มีลักษณะที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิดเป็น กล่าวคือ จากการที่เอลิซาเบธ และเปโตรจากอดีตชาติ กลับชาติมาเกิดและพบกันอีกครั้งในปัจจุบันชาติ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิด ความผูกพัน ไปทุกชาติ ผลสุดท้ายได้ร่วมชีวิตกัน

๔.๒.๓ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในนวนิยาย

บุพเพสันนิวาส^{๑๓} ประพันธ์โดย รอมแพง เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของ เกศสุรางค์หญิงสาวโลกปัจจุบันที่หลุดเข้าไปในยุคพระนารายณ์มหาราช ซึ่งอยู่ในร่างของภรรยาของหญิงสาวผู้ดงามแต่นิสัยน่ารัง ได้พบรักกับหมื่นสุนทรเทวา แม้ชาติภพก็มีอาจกันบุพเพสันนิวาส แห่งรักได้ โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่ เกศสุรางค์ไม่คาดฝัน ยิ่งกว่าการได้เดินทางกลับมาสู่อดีตก็คือ เหตุผลที่แท้จริงว่าอำนาจที่ส่งเธอมานั้นมิใช่เรื่องบังเอิญ แต่เพราะ

^{๑๒} ที่มา : < <http://www.ttonline.net> >. (๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑)

^{๑๓} รอมแพง, บุพเพสันนิวาส, (กรุงเทพมหานคร : สนพ.ฟิสิกส์เซ็นเตอร์, ๒๕๕๑)

กระแสนี้ที่จัดไว้ให้เธอมีบุพเพสันนิวาสต่อชายคนหนึ่ง ที่ไม่ว่าจะกี่ชาติ จะวนเวียนเปลี่ยนแปรไปสักกี่ชาติ ก็จะติดตามเป็นคู่ครองกับเธอทุกชาติไป

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิดนวนิยายเรื่องบุพเพสันนิวาส จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอัปยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม เป็นต้น กล่าวคือ จากการที่เกศสุรางค์ได้หลงเข้าไปในในยุคพระนารายณ์มหาราช และเหตุผลที่แท้จริงว่าอำนาจที่ส่งเธอมานั้นมีชื่อเรื่องบังเอิญ แต่เพราะกระแสนี้แห่งกรรม โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความผูกพัน ไปทุกชาติแม้จะอยู่กันคนละยุคสมัยก็ยังทำให้ได้อยู่ร่วมกัน ผลสุดท้ายทำให้ได้แต่งงานกัน

๔.๒.๔ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในบทภาพยนตร์

ปีแก้วนางหงส์^{๑๔} ประพันธ์โดย เสน่ห์ โกมารชุน บทภาพยนตร์โดยโอพาร์ทกร เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของพิศุลหญิงสาวที่หลงรักคุณราช ชายหนุ่มที่ไม่ได้รักคนเลย เธอจึงได้รับแต่การหลอกลวงตลอดมา เธอรอคอยให้ถึงวันที่จะได้พบกันอีก ในที่สุดเธอก็ได้แต่วิญญาณของเขาไป โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่แม่ชีได้ภาวนาจิตดูพบว่าชาติที่แล้ว นิราชและนิสาต่างร่วมกันก่อกรรมไว้ที่เรือนพิศุล แต่ก็ขอให้พิศุลปล่อยวางความพยาบาทจากชาติที่แล้ว เพราะนิราชกับนิสาเป็นเนื้อคู่กัน มีบุพเพสันนิวาสกันมาทุกชาติ นิราชตัดสินใจยอมรับกรรมที่เคยกระทำไว้กับพิศุล โดยยอมตายในอ้อมกอดวิญญาณของพิศุล นิสาขอบวชชิตลอดชีวิตเพื่อชดใช้กรรมที่ได้เคยทำไว้กับพิศุล

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทภาพยนตร์เรื่องปีแก้วนางหงส์ จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น ปฏิจจสมุปบาท การเวียนว่ายตายเกิดและ กฎแห่งกรรม เป็นต้น กล่าวคือ จากการที่คุณราชได้กลับชาติมาเกิดเป็นนิราชและคุณสารภีกลับชาติมาเกิดเป็นนิสา โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้นิราชกับนิสาเกิดความผูกพันไปทุกชาติ แต่เพราะตัณหาจึงได้ไปก่อกรรมไว้กับพิศุล ขอให้พิศุลปล่อยวางความพยาบาทจากชาติที่แล้ว ผลสุดท้ายนิราชยอมใช้กรรมที่ก่อไว้ตายไปพร้อมกับพิศุล ส่วนนิสาก็บวชชี

^{๑๔} ที่มา : <<http://www.thaitv3.com>>. (๑๕ มีนาคม ๒๕๕๒)

สาปฏยา^{๑๕} ประพันธ์โดยพงศกรบทภาพยนตร์โดย โชติรัตน์รักเริ่มวงษ์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของเจ้าสีเกศหญิงสาวต่างชาติที่พลัดถิ่นมา ทำให้ได้รับการดูแลเหยียดหยามและเมื่อต้องผิดหวังจากชายที่รักสุดหัวใจ เธอจึงสิงอยู่ในผ้าตาลทอง เพื่อถักกันความรักของหม่อมทัดกับหม่อมฉายไปทุกชาติ โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่แทนไทนั่งสมาธิจึงรู้ว่าหม่อมทัดกับหม่อมฉายเป็นเนื้อคู่กันมาหลายชาติและไม่มีใครปิดกันบุพเพสันนิวาสนี้ได้แม้แต่เจ้าสีเกศ ปรีชญาหรือหม่อมฉายกลับชาติมาเกิดนำผ้าตาลทองที่มีค่า หล่อรวมเข้าไปกับพระประธานเพื่อให้วิญญานของเจ้าสีเกศไปสู่คติและขอให้อโหสิกรรมกับทุก ๆ คน ทาวิชหรือหม่อมทัดกลับชาติมาเกิดตัดสินใจบวชเพื่อชดเชยกับกรรมชั่วในอดีตที่ทำไว้

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทภาพยนตร์เรื่องสาปฏยา จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น ปฏิจสุมุปาบท การเวียนว่ายตายเกิด และ กฎแห่งกรรม เป็นต้น กล่าวคือ จากการที่ปรีชญาได้กลับชาติมาเกิดเป็นหม่อมฉาย ส่วนหม่อมทัดกลับชาติมาเกิดเป็นทาวิชโดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความรัก ความผูกพันไปทุกชาติ แต่เพราะรักด้วยตัณหาจึงทำให้เกิดความพยาบาท ผลสุดท้ายวิญญานสีเกศเข้าใจในบุพเพสันนิวาส จึงอภัยและไปเกิด ทาวิชขอบวชเพื่อชดเชยกับกรรมชั่วที่ทำไว้กับสีเกศในอดีต วิญญานสีเกศเข้าใจในบุพเพสันนิวาส จึงอภัยและไปเกิด

๔.๒.๕ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในนิทานไทย

สังข์ทอง^{๑๖} พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากนิทานพื้นบ้านไทยเป็นบทละครนอก ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของเจ้าเงาะหรือก็คือ พระสังข์กับนางรจนา ได้มีการนำมาประยุกต์เพื่อแสดงเป็นตอน “รจนาเสียงพวงมาลัย” โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ

แต่ด้วยบุพเพสันนิวาส	บุญเก่าร่วมชาติเป็นคู่สม
จึงมองเห็นเพชรในเปลือกตม	ได้ร่างโสมมเป็นรูปทอง
เพราะไม่ตัดสินแต่เปลือกนอก	รูปลักษณะลวงหลอกว่าหม่นหมอง
แต่นางใช้จิตพิณจมอง	สอดส่องเห็นลึกถึงความดี ฯลฯ

^{๑๕} ที่มา : <<http://www.thaitv3.com>>. (๒๐ เมษายน ๒๕๕๒)

^{๑๖} ที่มา : <<http://www.th.wikipedia.org>>. (๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดนิทานไทยเรื่องสังข์ทอง จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอัปยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม และสมชิวิธรรม เป็นต้น กล่าวคือจากการที่พระสังข์เป็นเทพจุติลงมา แต่เพราะกรรมจึงต้องมาอยู่ในหอยสังข์และต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดจนกระทั่งหมดกรรมชั่ว บุญก็มาส่งผล โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความรัก แม้จะอยู่ในรูปเงาะ รจนาก็ยังเลือก ผลสุดท้ายได้แต่งงานกัน

พระอภัยมณี^{๑๗} ประพันธ์โดย สุนทรภู่หรือ พระสุนทรโวหาร ในรูปแบบของนิทานคำกลอน เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของพระอภัยมณี กับนางผีเสื้อสมุทร นางเงือกนางสุวรรณมาลีและนางละเวง รวมถึงน้องชายคือพระศรีสุวรรณ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ในชีวิตของพระอภัยมณี โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่พราหมณ์จับยามสามตาจู่จิงรู้ว่า พระศรีสุวรรณจะพบเนื้อคู่ตามบุพเพสันนิวาสที่เคยสร้างร่วมกันมา ต่อมาพระศรีสุวรรณก็ได้พบรักและอภิเษกกับพระราชธิดาเกษราจริง ดังคำทำนาย ดังนี้

เป็นบุพเพสันนิวาสพาสนา	กษัตราจะได้คู่ที่คู่สม
สำเภาน้อยลอยแล่นมาตามลม	ลูอุดมรมจักรนัครา
ที่ตรงหน้าธารน้ำนี้มีเกาะ	เรือจำเพาะเข้าออกตามชอกผา
เห็นหอคอยลอยลิ่วตรงทิวตา	ก็รู้ว่าปากน้ำเป็นสำคัญ ฯลฯ

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลต่อนิทานไทยเรื่องพระอภัยมณี จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอัปยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามีภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น สมชิวิธรรม เป็นต้น กล่าวคือจากการที่พระศรีสุวรรณจะพบเนื้อคู่ตามบุพเพสันนิวาสที่เคยสร้างร่วมกันมา โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้พระศรีสุวรรณได้คู่ที่เหมาะสม ผลสุดท้ายได้แต่งงานกัน

๔.๒.๖ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในหนังสือ

^{๑๗} กรมศิลปากร, พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพฯพมพหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, พ.ศ. ๒๕๑๗), <<http://www.th.wikipedia.org>>. (๑๗ มีนาคม ๒๕๕๒)

วาทะดังตฤณ ฉบับความรักหลากหลาย^{๑๔} ตอนการชดเชยกรรมในบุพเพสันนิวาส เขียนโดยดังตฤณ ได้กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ว่า บุพเพสันนิวาสนั้นลึกซึ้ง ข้ามภพข้ามชาติ การได้แต่งงานกับบุพเพสันนิวาสตัวจริงที่ถือว่าโชคดี เพราะถ้าช่วงดวงตก บุญของอีกคนก็จะมาช่วยได้ แล้วใครคือเนื้อคู่ตัวจริง จึงต้องมีภูมิธรรมสูง มีเมตตาและอุเบกขาอยู่เสมอโดยการอธิฐานจิต ทำมหาบุญช่วยงานการกุศล งานสาธารณะอย่างต่อเนื่อง ฝึกฝนและพัฒนาตัวรู้แจ้งแทงตลอด พระพุทธศาสนาสอนให้เรารักเดียวใจเดียว สอนให้รักนวลสงวนตัว คิดให้รอบครอบก่อนเลือกคู่

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดหนังสือเรื่องวาทะดังตฤณ ฉบับความรักหลากหลาย ตอนการชดเชยกรรมในบุพเพสันนิวาส จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอัปยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีลักษณะที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรมและสมชีวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าบุพเพสันนิวาสข้ามภพข้ามชาติ การได้แต่งงานกับบุพเพสันนิวาสตัวจริงที่ถือว่าโชคดี และให้ทำบุญที่ตรงกับนี้กรรม โดยกล่าวถึงบุพเพสันนิวาสว่าถ้าช่วงดวงตก บุญของอีกคนก็จะมาช่วยได้ ผลสุดท้ายแนะนำให้บำเพ็ญเพียร ให้ทำการกุศล

๔.๒.๓) อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในบทความ

ความเชื่อผิด ๆ เกี่ยวกับความรัก^{๑๕} เขียนโดย บริษัทจัดหาคู่มาตรฐาน USA ชื่อ NadDate Exclusive ได้กล่าวเรื่อง “บุพเพสันนิวาส” นี้ เพราะเห็นว่า มีความเชื่อที่ผิดเกี่ยวกับความรักและคู่ครอง โดยเฉพาะเรื่องของรักแท้หรือบุพเพสันนิวาส ไว้ ๕ ข้อ คือ (๑) ความรักอย่างเดียวก็น่าเพียงพอ แต่ต้องอาศัยความเข้าใจ อุดหนุน มุ่งมั่นที่จะฟันฝ่าอุปสรรคไปด้วยกัน (๒) รักแรกพบ ไม่ใช่บุพเพสันนิวาสหรือรักแท้ ความเกือตูลดต่างกันต่างหากคือบุพเพสันนิวาส (๓) ความรักแท้มีครั้งเดียว แต่อยู่กับปัจจุบัน ทำตัวเองให้ดี เพราะรักแท้ บุพเพสันนิวาสไม่ได้มีเพียงครั้งเดียว (๔) ความรักไร้เงื่อนไข แต่มีมากมายเช่น ความซื่อสัตย์ เคารพ (๕) ความรักทำให้คนตาบอด คือ “ความหลง” ไม่ใช่ความรักแท้ หรือบุพเพสันนิวาส ๆ ทำให้มีสายตากว้างไกล เห็นแต่อนาคตอันสดใสรออยู่ มีความหวังและมีพลังใจในการดำเนินชีวิต

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความเรื่องความเชื่อผิด ๆ เกี่ยวกับความรัก จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัปยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอัปยาคตะ มี

^{๑๔} ที่มา : <<http://www.blog.eduzonres.com> >. (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๑๕} ที่มา : <<http://www.naddate.com> >. (๑ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น สมชีวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าจะต้องอาศัยความเข้าใจ อคตม มุ่งมั่นที่จะฟันฝ่าอุปสรรคไปด้วยกันความเกื้อกูลต่อกัน ความซื่อสัตย์ เคารพ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้มีสายตากว้างไกล เห็นแต่อนาคตอันสดใสรออยู่ ผลสุดท้ายมีความหวังและมีพลังใจในการดำเนินชีวิต

๔.๒.๘ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสื่อวิทยุ

บทวิทยุ รายการ*รู้รักภาษาไทย*^{๒๐} ได้อธิบายความเข้าใจเรื่อง”บุพเพสันนิวาส”ว่าโดยปกติใช้ในความหมายว่า การเคยอยู่กินในฐานะเป็นสามิภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อน เป็นเหตุให้สายใยแห่งความสัมพันธ์ พอมายพบกันในปัจจุบันก็เกิดความคุ้นเคยหรือเกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที การเป็นเนื้อคู่กันเหมือนกับความหมาคำ่ว่า พรหมลิขิตเช่นคงเป็นด้วยบุพเพสันนิวาสจึงทำให้เขาเดินทางไปอเมริกาและพบกับคนที่เป็เนื้อคู่ของเขา

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทวิทยุรายการ*“รู้รักภาษาไทย”* จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าการเคยอยู่กินในฐานะเป็นสามิภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อน โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้สายใยแห่งความสัมพันธ์ พอมายพบกันในปัจจุบันก็เกิดความคุ้นเคยหรือเกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที ผลสุดท้ายทำให้พบกันแม้จะอยู่กันคนละประเทศ

๔.๒.๙ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในบทเพลง

^{๒๐} ที่มา : บทวิทยุรายการ, *รู้รักภาษาไทย*, สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย, (๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๑)

บุพเพสันนิวาส^{๒๑} ประพันธ์บทเพลงโดย รัฐ พุกกะเวส กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ว่า เมื่อคนที่ เป็นเนื้อคู่กัน แม้จะมีอุปสรรคใด ๆ เช่น เชื้อชาติ ศาสนา ถ้ามีบุพเพสันนิวาสต่อกันแล้ว ก็ ต้องได้รักกัน โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ

เมื่อคิดให้ดีโลกนี้ประหลาด บุพเพสันนิวาส ที่ประสาทความรักภริมย์ คู่ใครคู่เขา รักยัง คอยเฝ้าชมคอยภริมย์เรื่อยมา ขอบน้ำขวางหน้าขอบฟ้าขวางกั้นบุพเพยังสรรค้ประสบให้ได้สบพบ รักกันได้ ห่างกันแค่ไหนเขาสูงบังกั้นไว้รักยังได้บูชา ความรักศักดิ์ศรีรักไม่มี พรหมแดนรักไม่มี ศาสนา แม้นใครบุญญาได้ ครองกัณนาพรหมลิขิต พาชื่นใจ รักเหมือนโคลถัก ที่ก็พิโรธความรัก เช่นนั้นให้โทษจะไปโกรธโทษรักไม่ได้ ไม่ใช่บุพเพ สันนิวาส แน่ไซร์รักจึงได้ แรมรา

จากเนื้อหาของบทเพลงที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิด บทเพลงชื่อบุพเพสันนิวาสของรัฐ พุกกะเวส จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิด จากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ใน ประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น สมชีวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่ามีใครบุญญาได้ ครองกัณนา โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิด ความรัก ผลสุดท้ายคือได้พบรักกัน

บุพเพสันนิวาส^{๒๒} ประพันธ์บทเพลงโดย ไพบุลย์ ประณีตหรือไพบุลย์ บุตรขัน เนื้อหา กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ว่า คู่แล้ว ไม่แคล้วกันหากเคยทำบุญร่วมกันมา เมื่อถึงเวลาจึงได้มาพบ เจอกัน โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ

เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้วกันไปได้ ถ้าเคยทำบุญร่วมไว้ ถึงจะยังงี้ก็ต้องเจอจะกัน เขา เรียกบุพเพสันนิวาสสร้างสรรค้คงเคยดักบาดตร่วมกัน สร้างโบสถ์ร่วมกันไว้เมื่อชาติก่อน นื่อง สบตาพี่ ไม่หลบตาหนีพี่รู้แน่หัวใจของพี่ฟ้ายแพ้ว รักน้องศรีแพรเสียแล้วแน่นอน รักเกิดจากใจ ใคร มิได้เสียมสอนมิใช่ภาพลวงภาพหลอน พี่รักบังอรคงเพราะบุพเพฯ พี่เป็นคนจริง พุดจริงทำจริง นื่องหญิงอย่าพึ่งสนเท่ห์ อย่าเพิ่งขว้างทิ้ง พี่คือเพชรจริง มิใช่เพชรเก๊ เมื่อรักพี่แล้ว อย่ารวนอย่าเร นะน้องจำ เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้ว คงไม่คลาดถ้าเราทำบุญร่วมชาติ ขอยอมเป็นทาสแม่ดวงสุดา เพราะวาบุพเพสันนิวาส เรียกหาพี่จึงมั่นใจแน่นอนหาว่าขวัญชีวา คงไม่ตัดรอน

จากเนื้อหาของบทเพลงที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลที่ก่อให้เกิด บทเพลงชื่อบุพเพสันนิวาสของไพบุลย์ บุตรขัน จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิด

^{๒๑} ที่มา : <[http:// www. websuntaraporn.com](http://www.websuntaraporn.com)>.(๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๒๒} เจนภพ จบกระบวนวรรณ, เพลงลูกทุ่ง, TK Park Music Library ชุดดนตรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานอุทยานการเรียนรู้, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๖.

จากอภัยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น สมชีวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าถ้าเคยทำบุญร่วมไว้ ถึงจะยังงี้ก็ต้องเจอกัน เขาเรียกบุพเพสันนิวาส สร้างสรรค์คงเคยตัดบาตรร่วมขัน สร้างโบสถ์ร่วมกันไว้เมื่อชาติก่อน โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้ป็นเนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้วกันไปได้ ผลสุดท้ายคือได้พบรักกัน

แต่ปางก่อน^{๒๓} ประพันธ์บทเพลงโดย วิรัช อยู่ถาวร เพื่อใช้เป็นเพลงประกอบภาพยนตร์เรื่องแต่ปางก่อน เนื้อหาตามบทเพลงได้กล่าวถึง“บุพเพสันนิวาส” ของชายที่ตายไปแล้ว เป็นวิญญูญกับหญิงที่มีรักเดียวใจเดียว ทั้งสองมีใจที่ผูกพันกัน รอคอยกันไปทุกชาติ

(ช.)รอกอย เธอมา แสนน่าน ทรมาน วิญญูญ นกหนา ระทมอยู่ในอุราแก้วกานดา
 ฉันทองเธอผู้เดียว (ญ.) เธอเอ๋ย แม่เราห่างกันแสนไกล ชายใด ดวงใจฉันไม่แลเหลียวรักเธอ แนใจ
 จริงเจิว รักเธอ รักเดียว นิรันดร์ (ช.) แม้นมีอุปสรรค ขวากหนาม (ญ.) ขอตาม มียอมพลัดพราก
 จากกัน (ช.) จะชาติไหนไหน ไม่ยอมห่างไกลกัน(ญ.) ดวงจิตผูกพัน รักมันมีไว้เพียงเธอ(พร้อม) คง
 เป็นรอยบุญ มานุนนำ รอยกรรม รอยเกวียน หมุนเปลี่ยนเสมอ ให้เราได้มาเจอกะเจอ ฉันทและเธอพบ
 กัน ร่วมสุขสมดังรอกอย

จากเนื้อหาของบทเพลงที่แสดงมานี้จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทเพลงชื่อแต่ปางก่อน จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอภัยาคตะ มีจุดกำเนิดจากอภัยาคตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าชาติไหนไหน ไม่ยอมห่างไกลกันและ คงเป็นรอยบุญ มานุนนำ รอยกรรม รอยเกวียน หมุนเปลี่ยนเสมอ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความอดทน การรอกอยกันและกันไปทุกชาติ ผลสุดท้ายได้สุขสมหวัง

๔.๒.๑๐ อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในบทกลอน

ท้าวแสนปม^{๒๔} ประพันธ์บทกลอนโดย ปรีชา ชำนิบรรณการ เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “บุพเพสันนิวาส” ของท้าวแสนปมกับพระราชธิดาอุษา โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ เรื่องพ่อท้าวแสนปมแปลกประหลาด เกิดบุพเพสันนิวาสกับเจ้าหญิง

^{๒๓} ที่มา : < <http://www.oknation.net> >. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๒๔} นิขรา พรหมประไพ , รายงานการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านไตรตรีงษ์, โรงเรียนนครไตรตรีงษ์ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากำแพงเพชร เขต ๑ พ.ศ. ๒๕๔๕.

ก่อนานรักแม่ น้ำปิง	อยากรู้จริงเชิญนั่งฟังนิทาน
กำเนิดมาอภัพอัปลักขณ์	พ่อแม่หนักหนายใจในสังขาร
มีปุมปมทั่วไปไม่เป็นการ	ผิดวงศั่วนจับปล่อยลอยแพมา
อาจจะเป็นเวรกรรมเคยทำไว้	แพล่องไปตามน้ำตามวาสนา
ทั้งลำบากยากแค้นแน่นอุรา	ใจจึงกล้าสู้กรรมไม่จ้านน
แพมาเสยเสียบเกาะจำเพาะเหตุ	ชายแดนเขตไตรตรึงษ์ด้วยกุศล
เทพรักษามาพบนฤมล	บุพเพศลฝากกายอยู่ท้ายเมือง ฯลฯ

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทกลอนเรื่อง ท้าวแสนปม จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการและ เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามี ภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น กฎแห่งกรรม สมชัวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าว ว่าอาจจะเป็นเวรกรรมเคยทำไว้ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้ได้พบรักกับเจ้าหญิง ผลสุดท้าย ทำให้ได้แต่งงานกัน

บุพเพสันนิวาส^{๒๕} ประพันธ์บทกลอนโดย เพลงฟ้า เนื้อหากกล่าวถึงความอัศจรรย์ของ “บุพเพสันนิวาส” เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะขัดขวางความรักของหญิงชายได้ ถึงจะมี อุปสรรคใด ๆ ก็ฝ่าฟันไปได้ ไม่ว่าจะกัณฑ์ชาติก็ตาม ในที่สุดก็สมหวังได้แต่งงานกัน โดยมีตอนที่ กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ

อัศจรรย์.. “บุพเพสันนิวาส”	ทรงอำนาจแห่งรักเกินผลักไส
โค้งขอบฟ้าสุธาทางอันกว้างไกล	ก็หาใช่กำแพงประเพณี
หากมีบุญร่วมสร้างแต่ปางก่อน	รักย่อมย่อนร่วมทางหว่างวิถี
อุปสรรคปัญหาประดามี	อย่าหมายมันราวี..ต่อกร
พิธีการเข้า ค้ำถ้วนค้ำพร	อนุสรณ์ถือสัตย์ปฎิญาณ
อัศจรรย์.. “บุพเพสันนิวาส”	ก็ภพ-ชาติ..คงอยู่ให้รู้จัก
กามเทพโฉบผ่านมिनานัก	จึงนำวเหนี่ยวศรปัก..ทันใด

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทกลอนชื่อ บุพเพสันนิวาส จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากอัพยากตะ มีลักษณะอาการ และเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามี ภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น จากการที่กล่าวไว้ว่า

^{๒๕} ที่มา : <<http://www.klon-today.com>>. (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

ภพชาติ คงอยู่ให้รู้จักและ หากมีบุญร่วมสร้างแต่ปางก่อน รักย่อมย้อนร่วมทางหว่างวิถี โดยกล่าวว่า บุญเพสันนิวาสนำให้เกิดความรัก ความผูกพันไปทุกชาติ ไม่มีสิ่งใดกั้นขวางได้ ผลสุดท้าย ทำให้ได้แต่งงานกัน

เสี่ยเจ้า^{๒๖} ประพันธ์บทกลอนโดย อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้กล่าวถึง “บุญเพสันนิวาสน” ที่มี เนื้อหาแสดงถึง ความผิดหวังในความรัก จึงรู้สึกเจ็บปวดใจแสนสาหัส และสาปส่ง แม้จะต้องเกิด อีกก็ภพที่ชาติก็ไม่ขอพบเจอกัน ขอให้เกิดห่างกันคนละซีกโลก หรือถ้าเจอกันก็ขอให้ทำลายล้างกันไปข้างหนึ่ง โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุญเพสันนิวาสน คือ

เสี่ยเจ้าราร่วมฉิ่ง	มุ่งปรารถนาอะไรในหล้า
มิหวังกระทั่งฟากฟ้า	ซบหน้าติดดินกินราย
จะเจ็บจำไปถึงปรโลก	ถูรอยโศกกรูปร่างจางหาย
จะเกิดที่ฟ้ามาตรมตาย	อย่าหมายว่าจะให้หัวใจ
หากเจ้าอุบัตินบสรวงสวรรค์	ข้าขอลงโลกันตร์หม่นไหม้
สูเป็นไฟ เราเป็นไม้	ให้ทำลายสิ้นถึงวิญญาน
แม้แต่ฐลีมอลย์ลีมเจ้าไซรั	ชั่วกาลปาวสานแผ่นดินชาติไหน
เกิดไปพบพานจะทรมาน	ควักทิ้งทั้งแก้วตา
ตายไปอยู่ได้รอยเท้า	ให้เจ้าเหยียบเล่นเหมือนเส้นหญ้า
เพื่อจดจำพิษช้านานา	ไปชั่วฟ้าชั่วดินสิ้นเอย

จากบทกลอนที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุญเพสันนิวาสนมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทกลอนชื่อ เสี่ยเจ้า จัดเป็นบุญเพสันนิวาสนฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่ง บุญเพสันนิวาสนที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุญเพสันนิวาสนด้านสามภรรยา มี หลักธรรมที่เกี่ยวกับบุญเพสันนิวาสนเช่น การเวียนว่ายตายเกิดเป็นต้น จากการที่กล่าวว่าจะเกิดที่ฟ้า มาตรมตาย โดยกล่าวว่าบุญเพสันนิวาสนที่เกิดจากตัณหาทำให้พบกับความผิดหวังในความรัก รู้สึก เจ็บปวดใจแสนสาหัส ถ้าเจอกันก็ขอให้ทำลายล้างกันไปข้างหนึ่ง ผลสุดท้ายผิดหวัง พลัดพราก

๔.๒.๑๑ อิทธิพลของบุญเพสันนิวาสนที่ปรากฏในโหราศาสตร์

ตำราพรหมชาติ สมพงศ์นาคคู^{๒๗} เขียนโดยสำนักพิมพ์อำนวยการสนธิ ได้กล่าวถึงเรื่อง “บุญเพสันนิวาสน” ว่าเป็นหลักวิชาโหราศาสตร์แขนงหนึ่ง หลักการเหมือนกับการจับคู่เปรียบเทียบว่า

^{๒๖} ที่มา : <<http://www.thaiboysiove.com>>. (๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๒)

^{๒๗} ที่มา : <<http://www.thaiboysiove.com>>. (๒ เมษายน ๒๕๕๒)

คนสองคนหรือหลายคนจะเป็นบุพเพสันนิวาสกันหรือไม่ โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ คู่ที่จะแต่งงานกันจะมาคู่ดวงโดยตกสมพงษ์นาคตัวเดียวกัน คนเราเกิดมาไม่รู้ก็แสนล้านภพชาติ เป็นคู่ครองกันก็มีมากล้วนเป็นบุพเพสันนิวาสกันทั้งสิ้นมีเหตุปัจจัยดึงดูดให้ทั้งคู่มาใกล้กัน เกิดความสัมพันธ์ขึ้นมาได้ เรื่องคู่ครองจึงมีหลายแบบ เช่น คู่ทุกข์คู่ยาก คู่ไม้เท้ายอดทองกระบองยอดเพชร คู่เวรคู่กรรม คู่ซำรัก คู่ฝั่วน้อยเมียน้อย คู่สร้างคู่สม

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความเกี่ยวกับ โหราศาสตร์ ชื่อตำราพรหมชาติ สมพงษ์นาคคู่ จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอภยากตะ มีจุดกำเนิดจากกิเลสและอภยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาและเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น ปฏิจสุมุปบาทและการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าคนเราเกิดมาไม่รู้ก็แสนล้านภพชาติ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้มีเหตุปัจจัย อันดึงดูดให้ทั้งคู่มาใกล้กัน ต่างมีปัจจัยในระดับที่ใกล้เคียงกัน ผลสุดท้ายมีหลายแบบ เช่น คู่ทุกข์คู่ยาก คู่ไม้เท้ายอดทอง กระบองยอดเพชร คู่เวรคู่กรรม คู่ซำรัก คู่ฝั่วน้อยเมียน้อย คู่สร้างคู่สม เป็นต้น

บุพเพสันนิวาส ความรักหรือความใคร่^{๒๘} เขียนโดย นภัทร ได้กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” ว่า การมีคู่เป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์ ควรให้โหราศาสตร์ตรวจดูก่อนที่จะอยู่กินด้วยกัน เพราะปัจจุบันเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างอดีตกับอนาคต สิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตย่อมส่งผลต่อปัจจุบัน และสิ่งที่กระทำในปัจจุบันย่อมส่งผลต่ออนาคต เรื่องของโหราศาสตร์นี้ กล่าวถึงราศีเกิดหรือ ลัคนาราศี โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ธรรมชาติสร้างสรรค์สรรพสิ่งให้มีคู่ การที่ชายหญิงจะได้พบรักและแต่งงานกัน มีทุกข์สุขร่วมกัน ต้องเคยทำบุญร่วมกันในอดีตชาติ เรียกว่า บุพเพสันนิวาส การที่ชายกับหญิงจะครองรักกันจนแก่ชราได้ ต้องมีความซื่อสัตย์ ความเข้าใจ และความอดทน โดยมีราศีเกิดในโหราศาสตร์ไทย คือ "ลัคนาราศี"

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความเกี่ยวกับ โหราศาสตร์ ชื่อบุพเพสันนิวาส ความรักหรือความใคร่ จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอภยากตะ มีจุดกำเนิดจากอภยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม และสมชิวิธรรม เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าจะต้องเคยทำบุญร่วมกันในอดีตชาติ ต้องมีความซื่อสัตย์ ความเข้าใจ และความอดทน โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้

^{๒๘} ที่มา : <<http://naphat.exteen.com>>. (๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ธรรมชาติสร้างสรรค์สรรพสิ่งให้มีคู่ และคงอยู่อย่างสมดุล มีผู้ชายและผู้หญิงเป็นคู่กัน ผลสุดท้ายทำให้ได้แต่งงานกัน

ความรัก คู่แท้ บุญเพสันนิวาสน^{๒๕} เขียนบทความโดย ชาญชัย เดชะเสถียรดี ได้กล่าวถึง “บุญเพสันนิวาสน” ว่าวิชาโหราศาสตร์ในทุกระบบทุกสำนักทั่วโลกล้วนกล่าวถึงเรื่องของบุญเพสันนิวาสน และการสมพงษ์ดวงชะตาไว้ด้วยกันทั้งสิ้น โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุญเพสันนิวาสน คือการสมพงษ์ดวง ชะตา เพื่อตรวจหาเงื่อนไขของคู่แท้ และบุญเพสันนิวาสน ในชีวิตจริงอะไรๆมันก็ไม่ง่ายเหมือนที่มนุษย์เราปรารถนา มิฉะนั้น โลกนี้ก็คงจะปราศจากการหย่าร้าง ความเจ็บช้ำ ทุกข์ทรมาน ในชีวิตแต่งงานที่เราเห็นกันอยู่มาก โหราศาสตร์เป็นเพียงวิชาการแขนงหนึ่งที่พยายามจะเข้ามาแก้ไขปัญหาหนี้

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุญเพสันนิวาสนมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความเกี่ยวกับโหราศาสตร์ชื่อ ความรัก คู่แท้ บุญเพสันนิวาสน จัดเป็นบุญเพสันนิวาสนฝ่ายอภุศลและอัพยากตะ มีจุดกำเนิดจากกิเลสและอัพยากตะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุญเพสันนิวาสนที่ประกอบด้วยตัณหาและเปมะ จัดอยู่ในประเภทของบุญเพสันนิวาสนด้านสามภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุญเพสันนิวาสนเช่น ปฏิจจสมุปบาทและการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น จากการที่กล่าวว่าเงื่อนไขของคู่แท้ และบุญเพสันนิวาสน ในชีวิตจริงอะไรๆมันก็ไม่ง่ายเหมือนที่มนุษย์เราปรารถนา มิฉะนั้น โลกนี้ก็คงจะปราศจากการหย่าร้าง ความเจ็บช้ำ ทุกข์ทรมาน โดยกล่าวว่าบุญเพสันนิวาสนทำให้ต้องหาคู่แท้ โดยการสมพงษ์ดวงชะตา ผลสุดท้ายทำให้ได้แต่งงานกันและหย่าร้าง

๔.๒.๑๒ อิทธิพลของบุญเพสันนิวาสนที่ปรากฏในอินเทอร์เน็ต

หลวงปู่หลุย จันทสาโร^{๒๖} วัดถ้ำผาบึง จ.เลย ได้กล่าวถึงความเข้าใจเรื่อง “บุญเพสันนิวาสน” ว่า การเคยเป็นเนื้อคู่กัน เมื่อใดที่บุญเพสันนิวาสนเวียนวนมาปรากฏ พลังอำนาจแห่งกิเลสภพก็จะหนุนเนื่องตามมามากแล้ว บุญเพสันนิวาสนเช่นนี้ พระอริยเจ้าหลายรูปเคยประสบมาแล้ว โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุญเพสันนิวาสน คือ พระอาจารย์ฝั้นพบสุภาพสตรีท่านหนึ่งเพียงตาสบตาก็รู้สึกเสียวที่หัวใจแทบจะวิ่งตามเธอไป พิจารณาที่รู้ว่าเป็นเพราะบุญเพสันนิวาสนเคยเป็นคู่กันมาแต่อดีตชาติ หลวงปู่หลุยก็เช่นกัน สุภาพสตรีท่านนี้เคยเป็นบุญเพสันนิวาสน เธอตั้งความปรารถนาบำเพ็ญบารมีคู่กันมา จึงมีอนุภาพมาก แม้หลวงปู่หลุยจะได้มีนิมิตอันเนื่องด้วยบุญเพสันนิวาสน ท่านก็ไม่ยอมแพ้

^{๒๕} ที่มา : <<http://www.naphat.exteen.com>>. (๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๒๖} ข้อมูลจากหนังสือจันทสาโรบูชา เรื่อง อุบายชนะกามคุณ ๕ ของพระอริยสงฆ์ ดอนรอยกรรมอันเนื่องมาจากบุญเพสันนิวาสน, ที่มา : <<http://www.blogger.com>>. (๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๒)

จิตใจมุ่งที่จะบำเพ็ญพรตจนจรยต์ต่อไป ทั้งๆ ที่หัวใจกระหน่ำจะกลัดหนอง เร่งกระทำความเพียร จึงสามารถตัดขาดเชื้อใยแห่งบุพเพสันนิวาสจนขาดสะบั้น ไม่มีชาติภพอีกต่อไปอีกทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคต

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความทางอินเทอร์เน็ตเรื่องหลวงปู่หลุย จันทสาโร จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล มีจุดกำเนิดจากอโทสะ อโมหะ อโลภะ มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น ปฏิจจสมุพบาท การเวียนว่ายตายเกิด อธิษฐานธรรม จากการที่กล่าวว่าเป็นคู่กันมาแต่อดีตชาติ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดเพียงตาสบตาที่รู้สึกเสียใจที่หัวใจแทบจะวิ่งตามเธอไป ผลสุดท้ายหลวงปู่หลุย จันทสาโรบรรลุธรรม

ความรักต่างชาติภพ^{๓๓} เขียน โดยสุภัท จาปะเกษตร ได้กล่าวถึงความเข้าใจเรื่อง “บุพเพสันนิวาส” ว่าเป็นเรื่องของความรักต่างชาติภพกัน ดังตัวอย่างเรื่องของน้องชายคนที่สี่ของคุณสุภัท โดยมีตอนที่กล่าวถึงบุพเพสันนิวาส คือ ตอนที่หลวงพ่อบอกให้ทำพิธีส่งให้วิญญาณของผู้หญิงไปเกิด หลวงพ่อบอกว่าผู้หญิงคนนี้เป็นบุพเพสันนิวาสกับน้องชาย เป็นคู่กันมาแต่ชาติปางก่อน เคยสัญญากันไว้แล้วผู้หญิงตายก่อนไม่ยอมไปเกิด ฝ่ายน้องชายอยู่ แต่พอน้องชายตายก็หนีไปเกิดก่อนเลย เขาก็รักษาสัญญาคือการรอคอย ปัจจุบันชาติน้องชายมีชีวิตคู่ที่มีปัญหา คงมาจากกรรมเก่า เพราะเขาผูกเวรผูกกรรมไว้ ที่ต้องเกิดมาใช้กรรม เกิดมารักแล้วก็ผิดหวังทุกครั้งไป

จากอนุภาคที่แสดงมานี้ จะเห็นว่าบุพเพสันนิวาสมีอิทธิพลก่อให้เกิดบทความทางอินเทอร์เน็ตเรื่องความรักต่างชาติภพ จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล มีจุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหา จัดอยู่ในประเภทของบุพเพสันนิวาสด้านสามิภรรยา มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม จากการที่กล่าวว่าเป็นคู่กันมาแต่ชาติปางก่อนและเพราะเขาผูกเวรผูกกรรมไว้ โดยกล่าวว่าบุพเพสันนิวาสทำให้เกิดความรัก ความผูกพัน การรอคอยของฝ่ายหนึ่งแต่อีกฝ่ายไม่รักษาสัญญา ผลสุดท้ายจ้องแค้น

จากอิทธิพลที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น สามารถแสดงเป็นตารางสรุปผลการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยได้ดังนี้

^{๓๓} ที่มา : < <http://www.blogger.com> >. (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ตารางที่ ๕ : ตารางสรุปการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

มีอิทธิพลในด้านที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมในสังคมไทย							
เรื่อง	บุพเพสันนิวาส						
	ชนิด	จุดกำเนิด	ลักษณะ	เหตุเกิด	ประเภท	เกิดหลักกรรม	ผล
วรรณคดี มัทนพาธา	อกุศล	กิเลส	ตัณหา	ตัณหา	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด	-พลัดพราก
ลิลิตพระลอ	อกุศล	กิเลส	ตัณหา	ตัณหา	-สามิภรรยา	-ปฏิบัติสมุปปาต --กฎแห่งกรรม	-ตายพร้อมกัน ๓ พระองค์
วรรณกรรม แต่ปางก่อน	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -สมชีวิธรรม	-ได้สุขสมหวัง
เราจะข้ามเวลา มาพบกัน	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด	-ได้ร่วมชีวิตกัน
นวนิยาย บุพเพสันนิวาส	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม -สมชีวิธรรม	-แต่งงาน
บทภาพยนตร์ ปีแคว้นางหงส์	อกุศล	กิเลส	ตัณหา	ตัณหา	-สามิภรรยา	-ปฏิบัติสมุปปาต -การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม	-ตาย พลัดพราก -บวชชี
สาปภูษา	อกุศล	กิเลส	ตัณหา	ตัณหา	-สามิภรรยา	-ปฏิบัติสมุปปาต -การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม	-บวชพระ -เข้าใจภัย
นิทานไทย สังข์ทอง	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม -สมชีวิธรรม	แต่งงาน
พระอภัยมณี	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-สมชีวิธรรม	แต่งงาน
หนังสือ ชดเชยกรรมใน บุพเพสันนิวาส	อัปยา กตะ	อัปยา กตะ	เปมะ	เปมะ	-สามิภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม -สมชีวิธรรม	-ให้บำเพ็ญ เพียร -ทำการกุศล

ตารางที่ ๕ : ตารางสรุปการวิเคราะห์อิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย (ต่อ)

มีอิทธิพลในด้านที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมในสังคมไทย							
เรื่อง	บพเพสันนิวาส						
	ชนิด	จุด	ลักษณะ	เหตุ	ประเภท	เกิดหลักกรรม	ผล
		กำเนิด	ณะ	เกิด	บพเพสันนิวาส		
เรื่อง บทความ ความเชื่อผิดๆ	อัปยศ กตตะ	อัปยศ กตตะ	เป้มะ ณะ	เป้มะ เกิด	-สามภรรยา	-สมชวีธรรม	-มีความหวัง -มีพลังใจในการ
โหราศาสตร์ เรื่องความรัก	อัปยศ	อัปยศ	เป้มะ	เป้มะ	-สามภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด	-แต่งงานชีวิต
บพเพสันนิวาส บทความหรือ รู้รภาษาไทย	กตตะ อัปยศ	กตตะ อัปยศ	เป้มะ	เป้มะ	-สามภรรยา	-กฎแห่งกรรม -การเวียนว่ายตายเกิด -สมชวีธรรม -สมชวีธรรม	-ทำให้พบกัน
ความใคร่ บทเพลง ความรัก คู่แท้ บพเพสันนิวาส (รัฐ)	อัปยศ อกุศล กตตะ อัปยศ	อัปยศ กิเลส กตตะ อัปยศ	เป้มะ ต้นหา	เป้มะ ต้นหา	สามภรรยา -สามภรรยา	สมชวีธรรม -ปฏิบัติสมุปปาต	-ได้พบรักกัน -แต่งงาน -หย่าร้าง
บพเพสันนิวาส อินเตอร์เน็ต (โพบลัย)	กตตะ อัปยศ อกุศล กตตะ	กตตะ อัปยศ	เป้มะ ฉันทะ	เป้มะ ฉันทะ	สามภรรยา -สามภรรยา	การเวียนว่ายตายเกิด -ปฏิบัติสมุปปาต -สมชวีธรรม	-ได้พบรักกัน บรรลุนิพพาน
หลวงปู่หลุย จันทาสโร แต่ปางก่อน	อัปยศ กตตะ	อัปยศ อโทสะ กตตะ	เป้มะ	เป้มะ	-สามภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -การเวียนว่ายตายเกิด -อริยฐานธรรม กฎแห่งกรรม	-ได้สุข สมหวัง
ความรัก	อัปยศ	อัปยศ	เป้มะ	เป้มะ	-สามภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -สมชวีธรรม	-ผิดหวังใน
ต่างชาติภักดิ์ บทกลอน	กตตะ อัปยศ	กตตะ อัปยศ	เป้มะ	เป้มะ	สามภรรยา	-กฎแห่งกรรม กฎแห่งกรรม	ความรัก แต่งงาน
ท้าวแสนปม	กตตะ	กตตะ				-สมชวีธรรม	
บพเพสันนิวาส	อัปยศ กตตะ	อัปยศ กตตะ	เป้มะ	เป้มะ	-สามภรรยา	-การเวียนว่ายตายเกิด -กฎแห่งกรรม -สมชวีธรรม	-แต่งงาน
เสียดใจ	อกุศล	กิเลส	ต้นหา	ต้น หา	-สามภรรยา	-ปฏิบัติสมุปปาต -การเวียนว่ายตายเกิด	-ผิดหวัง พลัดพราก
โหราศาสตร์ ตำราพรหมชาติ สมพงศ์นาคคู่	อกุศล อัปยศ กตตะ	กิเลส อัปยศ กตตะ	ต้นหา เป้มะ	ต้น หา เป้มะ	-สามภรรยา	-ปฏิบัติสมุปปาต -การเวียนว่ายตายเกิด	-แต่งงาน

ตารางที่ ๕ : ตารางสรุปการวิเคราะห์อิทธิพลของบพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย (ต่อ)

จากอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ก่อให้เกิดวาระกรรมต่าง ๆ ในสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ากล่าวถึงชนิดของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๓ ฝ่ายคือ ฝ่ายกุศล อกุศลและอัปยาคตะ จุดกำเนิดจากอัปยาคตะและอโลภะ อโทสะ อโมหะ กิเลสและอัปยาคตะ ลักษณะและเหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสจากฉันทะ ตัณหาและเปมะ ประเภทของบุพเพสันนิวาสมีเพียงด้านเดียวคือ ด้านสามภรรยา ทำให้เกิดหลักกรรมเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม สมชวีธรรม อธิษฐานธรรมและผลคือทำให้เกิดได้ตั้งแต่พลัดพราก ตาย สุขสมหวัง แต่งงาน บวชชี บวชพระ อภัย ให้บำเพ็ญเพียร มีความหวัง หย่าร้าง ผิดหวัง จนถึงบรรลุมรรค

๔.๓ คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสนั้นมีมากมาย เพราะมนุษย์ต้องพบเจอและมีความสัมพันธ์กับคนจำนวนมากและหลากหลาย ถ้าเรามีบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลก็จะทำให้ชีวิตของเราและคนรอบข้างที่เราสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมด้วย มีแต่ความสุขความเจริญและมาพาสู่ความสำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรม ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราสร้างแต่บุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศลก็จะนำพาตนเองและคนรอบข้างที่เราสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมด้วย มีแต่ความทุกข์และนำพาสู่หายนะ สำหรับการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยสนใจในประเด็นที่ว่า “บุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคุณค่าอะไรบ้างและจากกรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีคุณค่าตามที่แสดงไว้หรือไม่” ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๒) การวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๓.๑ หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยได้แสดงหัวข้อคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ ๕ ประการ คือ (๑) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

(๒) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์(๓) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ (๔) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม และ (๕) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสกับหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า ดังนี้

(๑) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองนั้น มาจากหลักการที่ว่า ใคร ๆ ก็ต้องการมีความสัมพันธ์และอยู่ร่วมกับคนดีทั้งนั้น ดังที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในมงคลชีวิต๓๘ ประการ ดังนั้นตัวเราเองก็ต้องพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีเสียก่อนด้วยการก่อบุพเพสันนิวาสในเชิงบวกหรือกุศล ถ้าเราก่อแต่บุพเพสันนิวาสในเชิงลบหรืออกุศล เราก็จะได้รับความเดือดร้อน เพราะบุคคลผู้มีอริยาศัยเหมือนกันจึงคบกันได้ จากหลักกรรมชาตสุมาคม คนคบกันโดยธาตุ ดังที่พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า “พระสารีบุตรกำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุส่วนมีปัญหา มาก พระมหาโมคคัลลานะล้วนมีฤทธิ์...แม้พระเทวทัตก็กำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุล้วนมีความปรารถนาชั่ว บุคคลผู้มีอริยาศัยเหมือนกันจึงคบกันได้”

ดังนั้น การฝึกอบรมกายวาจาใจเพื่อพัฒนาบุพเพสันนิวาสของตนเอง มีหลักกรรมหลายหัวข้อ ผู้วิจัยยกมาเป็นตัวอย่าง คือ

(๑) มีความรับผิดชอบต่อตนเอง โดยใช้หลักกรรมในมงคลชีวิต๓๘ ประการ^{๓๒}

(๒) ถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถทราบได้ว่าบุพเพสันนิวาสในอดีตที่เราได้สร้างกันไว้เป็นอย่างไร แต่เราก็สามารถวิเคราะห์บุพเพสันนิวาสเหล่านี้ได้จากผลจากการอยู่ร่วมกันในปัจจุบันได้ จึงต้องรู้จักและเข้าใจตนเองในทางพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “จริต” ดังคำอธิบายของพระธรรมปาละ ได้อธิบายคำว่า “บุพเพสันนิวาส” ไว้ว่า

บุพเพนิวาส... ตี เอตถ ...ขนฺธา จ สนฺตานวเสเนว ป วตฺตุนฺตีติ อาท “บุพเพนิวาสคุณุชฺชสนฺดานสงฺขาเตน บุพเพนิวาสเนน แปลว่า การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน หมายถึง ชั้นทั้งหลาย เป็นไปด้วยอำนาจการสืบต่อ ดังที่พระอรอดกถาจารย์กล่าวว่า คือ ความสืบต่อแห่งชั้นที่อยู่ร่วมกันในปางก่อน พระธรรมปาละ ได้อธิบายสันนิวาสไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกายฎีกาว่า สนนิวาส

^{๓๒} บุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๕/๗-๘, และ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯนคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑

ติ เอเตนาคิ สนุนิวาโส, จริตฺ. โลกสุต สนุนิวาโส โลกสนุนิวาโส^{๓๓} สันนิวาส หมายถึง เหตุที่สัตว์โลกอยู่ร่วมกัน คือ “จริต”

ดังนั้น จะต้องเลือกวิธีการให้เหมาะสมกับจริตของตนเอง เช่นในกรณีการปฏิบัติกรรมฐานก็ต้องเลือกการอบรมให้ตรงกับจริตของตนเองเช่น ถ้ามีจริตไปในทางโทสจริต คนมักโกรธ หรือขณะนั้นมีอารมณ์โกรธพยายามเกิดขึ้น ท่านให้อากรรมฐาน ๘ อย่าง คือ พรหมวิหาร ๔ วัณณกสิณ ๔ ได้แก่ นิลกสิณ เฟงสีเขียว โลหิตกสิณ เฟงสีแดง ปิตกสิณ เฟงสีเหลือง โอทาคกสิณ เฟงสีขาว ทั้ง ๘ อย่างนี้เป็นกรรมฐานระดับดับโทสะ เลือกที่เหมาะสมมาเพ่งและใคร่ครวญพิจารณาอารมณ์โทสะจะค่อย ๆ คลายตัวระงับไปหรือ ในชีวิตประจำวันหมั่นสังเกตอารมณ์ตนเองเป็นประจำ แล้วเจริญเมตตาให้มากๆ คิดก่อนพูดนานๆ และพูดทีละคำ ฟังทีละเสียง อย่าไปจริงจังกับโลกมากนัก เปิดใจกว้างรับความคิดใหม่ๆ พิจารณาโทษของความโกรธต่อความเสื่อมโทรมของร่างกาย เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาตนเองด้วยการฝึกฝนตามหลักกรรมมงคลชีวิตข้อที่ ๑-๑๐ และการฝึกปฏิบัติธรรมด้วยการอบรมให้ตรงกับจริตของตนเอง ก่อนที่จะไปมีความสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมกับผู้อื่นจึงกล่าวได้ว่าบุพเพสันนิวาสเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง

(๒) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์

สำหรับคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์นั้น ต้องใช้ “บุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศล” หรือ “บุพเพสันนิวาสเชิงบวก” เท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนามนุษย์ให้เจริญได้จนถึงสูงสุดถึงความเป็นพระอรหันต์ ในพระพุทธศาสนานั้นถือว่าการมีกัลยาณมิตร จักทำให้บรรลุธรรมได้ การมีกัลยาณมิตรจึงเปรียบเสมือนมีผู้ที่คอยชี้แนะทรัพย์ให้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์^{๓๔} ทั้งหมดทีเดียว... บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญา มักชี้โทษ มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย^{๓๕}

^{๓๓} ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๗/๗๔.

^{๓๔} ในที่นี้หมายถึง อริยมรรค - ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๑ และ หมายถึง “จริยะอันประเสริฐ” ตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึงความประพฤติเว้นเมถุนหรือการครองชีวิตดั่งเช่นการบวชที่ละเว้นเมถุน แต่แท้จริงนั้นพรหมจรรย์ คือพรหมจริยะ เป็นหลักการใหญ่ที่ใช้ในแง่ความหมายมากหลาย ดังที่รรถกถาแห่งหนึ่งประมวลไว้ ๑๐ นัย คือ หมายถึง ทาน ไวยาวัจจ์ (การชวนช่วยช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์) เบญจศีล อปมัญญา ๔ (พรหมวิหาร ๔) เมถุนวิริติ (การเว้นเมถุน) สทวารสันโดษ (การพอใจเฉพาะภรรยาหรือคู่ครองของตน) ความเพียร การรักษาอุโบสถ อริยมรรค พระศาสนา (อันรวมไตรสิกขาทั้งหมด) เฉพาะอย่างยิ่ง ๒ นัยสุดท้าย คือ อริยมรรค และ

กัลยาณมิตรเป็นผู้มีธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการที่เรียกว่า สัปปริสธรรม ๗^{๓๖}
พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ตอนหนึ่งเกี่ยวกับคุณของสัตบุรุษว่า

ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สัจได้ ไม่ได้พบพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษ
ทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่รู้จักกรรม
ที่ควรเสพ (เสพในที่นี้หมายถึงการประพฤติ การเจริญให้เกิดขึ้น) ไม่รู้จักกรรมที่ไม่ควรเสพ
ไม่รู้จักกรรมที่ควรคบ ไม่รู้จักกรรมที่ไม่ควรคบ ก็เสพธรรมไม่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ควร
เสพ คบกรรมที่ไม่ควรคบ ไม่คบกรรมที่ควรคบ . . . ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะปุถุชนรู้ไม่
ถูกต้อง^{๓๗}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การได้ มีความสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรผู้ซึ่งประกอบด้วย
ธรรมของสัตบุรุษนั้นย่อมทำให้ผู้นั้นไปสู่หนทางอันประเสริฐ จึงกล่าวได้ว่าบุพเพสันนิวาสเป็น
เครื่องมือในการพัฒนามนุษย์

**(๓) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของ
มนุษย์**

สำหรับคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์
ของมนุษย์นั้น ใช้หลักความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ว่า เมื่อเราอยู่ร่วมกับผู้ใดก็ตาม ก็อยากจะให้ผู้ที่เรา
มีความสัมพันธ์ด้วยเกิดความประทับใจ รู้สึกในทางที่ดีและอยากจะมีความสัมพันธ์กับเราต่อไป ซึ่ง
อาจจะพัฒนาต่อไปในด้านใดก็ได้ เช่น จากคนรู้จักกลายเป็นเพื่อนที่ดีต่อกัน แล้วพัฒนา
ความสัมพันธ์ไปเป็นสามีภรรยาที่ดีต่อกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นตัวกำหนดว่าเราต้องการจะมี
ความสัมพันธ์กับใครในฐานะอะไรด้วย เช่น การที่นางสุมิตตาต้องการมีบุพเพสันนิวาสกับ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ก่อนบุพเพสันนิวาสขึ้นมา จึงได้เกิดมาเป็นคู่ครองกับพระโพธิสัตว์สมดัง
ความปรารถนา หรือพระราหุลก็ได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าเช่นกันและก็ได้

พระศาสนา – เจริญธรรมใน อัง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖/๑๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธ
ศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

^{๓๕} บ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖/๕๑.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๗๔/๕๑๕.

ได้เป็นดังที่ดั่งความปรารถนาไว้ ซึ่งมีโชเหตุบังเอิญ^{๓๘} เมื่อบุพเพสันนิวาสมีคุณค่าที่เป็นตัวกำหนด ความสัมพันธ์ของมนุษย์เช่นนี้ ดังนั้นถ้าเราต้องการจะมีความสัมพันธ์หรือจะอยู่ร่วมกับใครใน ฐานะอะไรและแบบไหนเช่น บิดามารดากับบุตรธิดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภริยา ญาติมิตร นาย กับบ่าว หรือสมณะกับคฤหัสถ์ ก็สามารถที่จะกำหนดความสัมพันธ์ได้ด้วยตัวเราเอง ดังนั้นจึง กล่าวได้ว่าบุพเพสันนิวาสเป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์

(๔) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม

สำหรับคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรมนั้นคือ การที่ บุพเพสันนิวาสจะเป็นกุศลหรืออกุศล ก็เกิดจากการกระทำของตนเองต่อผู้อื่น บุพเพสันนิวาสเป็น วิชากรรมของมนุษย์ ซึ่งมีที่มาอยู่ ๒ ประการ คือ วิชากรรมในอดีตชาติ และวิชากรรมใน ปัจจุบันชาติ ซึ่งมีโชเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยบังเอิญ แบบที่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย^{๓๙} มีพระผู้เป็นเจ้า บันดาลให้^{๔๐} หรือเป็นเพราะกรรมเก่า^{๔๑} ซึ่งแนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นทฤษฎีในสมัยพุทธกาล ดังที่พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงกรรมเก่าว่า

ที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธเพราะเพื่อป้องกันความเห็นที่แล่นไปไกลเกินไป จนมองเห็น ความหมายของกรรมแต่ในแง่กรรมเก่าอย่างเดียว กลายเป็นคนนั่งนอนรอคอยผลกรรมเก่า สุดแต่จะบันดาลให้เป็นไป ไม่คิดแก้ไขปรับปรุงตนเอง กลายเป็นความผิดอย่างร้ายแรง พระพุทธศาสนาถือเอาความเพียรพยายามในปัจจุบันเป็นเกณฑ์ตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมของ หลักกรรมและคำสอนทั้งหมด แต่มิได้ปฏิเสธกรรมเก่าโดยสิ้นเชิง เพราะพระพุทธศาสนาก็ยัง ถือว่า กรรมเก่าย่อมมีส่วนอยู่ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย และย่อมมีผลต่อปัจจุบัน ทั้งกรรม เก่าและกรรมใหม่จึงเชื่อว่าเป็นปัจจัยด้วยเหมือนกัน...^{๔๒}

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖ – ๑๖.

^{๓๙} แนวคิดคือ เหตุปัจจัยวาท หรือเหตุวาท ที่ว่า สมณะพวกหนึ่งมีวาทอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^{๔๐} แนวคิดคือ อีสตรนิมมานเหตุวาท “สมณะพวกหนึ่งมีวาทอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ ทุกข์ ไม่สุข ที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ” - อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^{๔๑} แนวคิดคือ ปุพเพกตเหตุวาท “สมณะพวกหนึ่งมีวาทอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ” - อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๖ - ๒๐๗.

จากข้อความนี้ จะเห็นได้ว่า ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะยอมรับวิบากกรรมในอดีต แต่ก็
ไม่ยอมรับว่าชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้วิบากกรรมในอดีตทั้งหมด เพราะยังมีวิบากกรรมในปัจจุบันซึ่ง
ถือว่ามียุติพลต่อชีวิตมนุษย์มากที่สุด หรือบุพเพสันนิวาสที่เราสร้างขึ้นในปัจจุบันสำคัญที่สุด
ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าบุพเพสันนิวาสมีคุณค่าในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม

(๕) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อ ปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า

เนื่องจากบุพเพสันนิวาสเป็นวิบากของกุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่ได้เคยกระทำต่อกัน
มาแล้วในอดีต และในปัจจุบันชาติ ถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถแก้ไขวิบากกรรมในอดีตชาติได้ แต่
กรรมในปัจจุบันมียุติพลต่อชีวิตมนุษย์มากที่สุด และยังมีผลก่อให้เกิดบุพเพสันนิวาสทั้งใน
ปัจจุบันและในอนาคตได้อีกด้วย ถึงแม้ว่าเราจะไม่สามารถแก้ไขบุพเพสันนิวาสในอดีตได้ แต่ก็
สามารถสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่าที่ดีกว่าได้ โดยการกระทำความดี
ต่อกันให้มากๆ และซ้ำๆ โดยมีได้หมายความว่า บุพเพสันนิวาสใหม่ที่สร้างขึ้นจะไปแก้ไข
บุพเพสันนิวาสเก่าได้ บุพเพสันนิวาสเก่าก็ยังคงมีอยู่ แต่เราสามารถสร้างเหตุปัจจัยให้เกิด
ความสัมพันธ์ต่อกันใหม่ เป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศลหรือเชิงบวก ที่มีพลังมากกว่าบุพเพสันนิวาส
เก่าสืบต่อไป ส่วนบุพเพสันนิวาสที่ต้องปรับปรุง คือ บุพเพสันนิวาสที่เป็นอกุศล โดยการละการ
กระทำที่เป็นอกุศล เมื่อกระทำได้ซ้ำ ๆ ก็จะสามารถสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่ปรับปรุง
บุพเพสันนิวาสเก่าได้ จะเห็นได้ว่าหลักกรรมต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนาล้วนเป็นปัจจัยส่งเสริม
การสร้างบุพเพสันนิวาส โดยปฏิบัติตามหลักกรรม ๒ หัวข้อ ได้แก่ สัมมัตตปธาน ๔^{๓๓} คือ (๑)
สังวรปธาน (เพียรระวัง) (๒) ปหานปธาน (เพียรละ) (๓) ภวานาปธาน (เพียรเจริญ) (๔) อนรักขนา
ปธาน (เพียรรักษา) และ ภวานา ๔^{๓๔} คือ (๑) กายภวานา (๒) สील (๓) จิตตภวานา และ (๔)
ปัญญาภวานา

ดังนั้น การสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่าเป็นไปในหลัก
สัมมัตตปธาน ๔ คือ เพียรระมัดระวังมิให้บุพเพสันนิวาสที่เป็นบาปอกุศลได้เกิดขึ้น เพียรละ
บุพเพสันนิวาสที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลกรรมให้เกิดขึ้น
และ เพียรรักษาบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลให้เจริญ ตั้งมั่น และหลักภวานา ๔ คือ การปรับปรุง

^{๓๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๓ - ๑๔ / ๒๔ - ๒๖.

^{๓๔} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๗๕/๕๓-๕๕, อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๔๔-๑๔๖, พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์.
พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๑-๘๒.

บุพเพสันนิวาส หมายถึง สร้างบุพเพสันนิวาสที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น และพัฒนาบุพเพสันนิวาสที่มีอยู่แล้ว ให้เจริญยิ่งขึ้น ซึ่งบุคคลใดสามารถปฏิบัติได้ตามหลักการเหล่านี้ได้ เชื่อว่าเป็น ผู้สร้างบุพเพสันนิวาสของตนเองได้อย่างยอดเยี่ยมและถาวรคือ ถึงความพ้นทุกข์ได้ ดังพุทธพทธภาษิตว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปธาน ๔ ประการนี้แล คือ สัจจปธาน ปหานปธาน ภวานापธาน และอนุรักษนาปธาน พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ทรงแสงไว้แล้ว ที่เป็นเหตุให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้มีความเพียร ถึงความสิ้นทุกข์”^{๔๕}

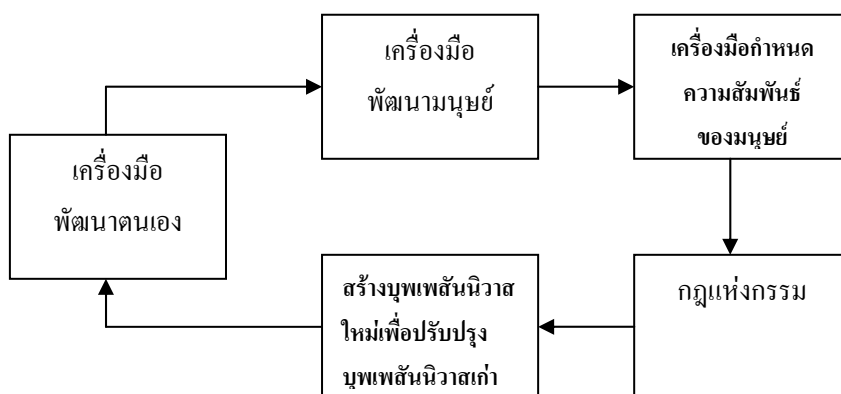
ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าบุพเพสันนิวาสมีคุณค่าในฐานะที่เป็นหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า

๔.๓.๒ การวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท

จากหัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ สามารถนำมาเขียนเป็นแผนภาพคุณค่าของบุพเพสันนิวาสได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๑๔ : แผนภาพแสดงคุณค่าของบุพเพสันนิวาส

^{๔๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๔ / ๒๖.

สำหรับคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากกรณีตัวอย่างของชาดก ๗ กลุ่ม คือ (๑) พระพุทธบิดา-มารดา กับพระโพธิสัตว์ (๒) พระราहुลกับพระโพธิสัตว์ (๓) พระนางพิมพา กับพระโพธิสัตว์ (๔) พระอานนทกับพระโพธิสัตว์ (๕) พุทธบริษัทกับพระโพธิสัตว์ (๖) พระเทวทัตกับพระโพธิสัตว์และ (๗) บุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาดกกับพระโพธิสัตว์ โดยเทียบกับหัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๕ ประการ คือ

- (๑) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง
- (๒) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์
- (๓) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์
- (๔) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกฎแห่งกรรม
- (๕) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า

สามารถนำมาสรุปเป็นตารางวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทจากกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสจากชาดก ได้ดังนี้

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาทพระสุตตันตปิฎกคัมภีร์วินัยปิฎก						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑. มัญจลทวาริ	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ในนครสาวัตถีของพระเจ้าอชาตศัตรู มละทวาริแห่งสิริสัทวันมาขงกษัตริย์แห่งกรุงกัถพิณ ท้าวโพธิสัตว์สองพระองค์หนีหนีออกจากเมืองที่เกิด	✓	✓	✓	✓	✓
๒. ตีปัลลัตถมิก	พระอนุชิตีปัลลัตถมิกเป็นลูกเนื้อผู้ฉลาด หลานลุงของ	✓	✓	✓	✓	✓
๒. วัฏฏก	พญานาคพระวิสุทธิกษัตริย์และพระนางสิริมหามายา				✓	
๓. ทัทท	กษัตริย์ผู้เกิดเป็นบุตรของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของ	✓	✓	✓	✓	✓
๓. อสิณจิตต	พระเจ้าสุทโธทนะโพธิสัตว์ผู้ประสูติจากกษัตริย์ และพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระมเหสี			✓	✓	✓
๔. มกกภูคาบส	ทรงเป็นกษัตริย์เป็นดาบสมุทรของอชิต กษัตริย์ผู้ครองเมืองพินธุวดีแห่งดาบสมุทร	✓	✓	✓	✓	✓
๕. สีสิมกกุฏก	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี สิริสัทวันมาขงกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี	✓	✓	✓	✓	✓
๕. กุรุธัมม	พระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพระชนนีของพระ	✓	✓	✓	✓	✓
๖. พันธนาการ	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ของนครสาวัตถี			✓	✓	✓
๖. มหาธรรมปาถ	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี ได้ขอยืมปราสาท บิดา- มารดาของพระ	✓	✓	✓	✓	✓
๗. กปิ	โพธิสัตว์ผู้เกิดเป็นดาบสมุทรของดาบสพระ	✓	✓	✓	✓	✓
๗. มาตุโปสก	โพธิสัตว์ผู้เกิดเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี			✓	✓	✓
๘. สุมิตฺต	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี	✓	✓	✓	✓	✓
๘. กุณธการ	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี โพธิสัตว์ผู้เกิดเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี		✓	✓	✓	✓
๑๐. สุกตฺตโคสม	พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครสาวัตถี	✓	✓	✓	✓	✓

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธานุชาดก

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธานุชาดก พระนางพิมพา กับ พระโอรส						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑.ลักขณ	พระนางพิมพาเกิดเป็นนางเนื่อภรรยาของพญาเนื่อ โอรสผู้สอนให้ลูกทั้งสองรักษาฝูงเนื่อ	✓	✓	✓	✓	✓
๒.มหาสุทิสสน	พระนางพิมพาเกิดเป็นพระนางสุภัททาเทวีพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทิสสน โอรสผู้สอนให้ดำรงพระชนม์ชีพต่อ	✓	✓	✓	✓	✓
๓.มณีโอร	พระนางพิมพาเกิดเป็นนางสุชาดาภรรยาของพระโอรสผู้สอนให้ใช้ศิลปกรรมของตนช่วยเหลือพระโอรสผู้ให้รอดชีวิต	✓	✓	✓	✓	✓
๔.อภันตร	พระนางพิมพาเกิดเป็นพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต พระโอรสผู้เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ดาบส			✓	✓	✓
๕.สุปิต	พระนางพิมพาเกิดเป็นนางกาชื่อสุปิตภรรยาของพระโอรสผู้เสวยพระชาติเป็นพญากาชื่อสุปิตตะ ฝูงกาพากันชิงเครื่องเสวยมาให้			✓	✓	✓
๖.อนนุโสจย	พระนางพิมพาเกิดเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อสัมมิลลหาสินี ภรรยาของพระโอรสผู้ภายหลังได้ออกบวช	✓	✓	✓	✓	✓
๗.วิสัย	พระนางพิมพาเกิดเป็นภรรยาของพระโอรสผู้เสวยพระชาติเป็นวิสัยเศรษฐีผู้ถูกท้าวสักกะแกล้งบอกให้เลิกการให้ทาน	✓	✓	✓	✓	✓
๘.สุจิ	พระนางพิมพาเกิดเป็นภรรยาของพระโอรสผู้เสวยพระชาติเป็นช่างเหล็ก ทำเข็มที่ประณีตสวยงามไปขายในตระกูลช่างเหล็ก			✓	✓	✓
๙.มโนช	พระนางพิมพาเกิดเป็นนางสิงโตภรรยาของพญาสิงโตพระโอรสผู้สอนสิงโตมโนชะผู้บุตรไม่ให้คบกับสุนัขจิ้งจอก			✓	✓	✓
๑๐.สาโลก	พระนางพิมพาเกิดเป็นพระนางสมุททวิชยามเหสีของพระโรรุโอรสผู้ร่วมกันให้ทานแก่คนกำพร้า วมิพก ยากจำนวนมาก	✓	✓	✓	✓	✓

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธานุชาดก

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธานุชาดก พระอานนทกัณฑ์พระโพธิสัตว์						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑.กาลกรรณิ	พระอานนทที่เกิดเป็นมานพชื่อกาลกรรณิ สหายของพาราณสีเศรษฐีพระโพธิสัตว์	✓	✓	✓	✓	✓
๒.กุสนาฬิ	พระอานนทที่เกิดเป็นรุกขเทวดาค้นไม้มณฑลชื่อ รุจมงคล เป็นสหายที่มีความสนิทสนมกับรุกขเทวดากอหญาชื่อกุสนาฬิ พระโพธิสัตว์			✓	✓	✓
๓.จุลลป	พระอานนทที่เกิดพญาเหี้ย พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นปฐมราชกุมารได้เสด็จออกป่าพร้อมชายา	✓		✓	✓	✓
๔.มหาอัสนโรห	พระอานนทที่เกิดเป็นนรุษปัจจันตคาม ได้ช่วยเหลืออุปการะพระเจ้าพาราณสีพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งออกศึกสงครามแล้วทัพแตก			✓	✓	✓
๕.สสบัณฑิต	พระอานนทที่เกิดเป็นนาค สหายของกระต่ายพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งลิงและสุนัขจึงจอก ทั้งสี่ถืออุโบสถศีล	✓	✓	✓	✓	✓
๖.สุวรรณกัถ	พระอานนทที่เกิดเป็นปูทองได้ผูกมิตรเป็นสหายกับชวานาพระโพธิสัตว์ กาคิดชั่วสมคบกับงูเพื่อมากัดชวานา			✓	✓	✓
๗.กัณธาร	พระอานนทที่เกิดเป็นพระเจ้าวิเทโหราชเพียงแค่นี้ ได้ยินพระนามของพระเจ้ากัณธราชพระโพธิสัตว์เท่านั้นก็ผูกสมัครเป็นสหายสนิทแม้ยังมีเคยเห็นหน้ากันเลย ต่อมาวขเป็นดาบส	✓	✓	✓	✓	✓
๘.สุสิม	พระอานนทที่เกิดเป็นพรหมทัตตกุมารสหายของสุสิมกุมารพระโพธิสัตว์ พระมารดาของพรหมทัตตกุมารหลงรักสหายของลูก			✓	✓	✓
๙.นิโครธ	พระอานนทที่เกิดเป็น โปติกะเป็นสหายกับนิโครธกุมารพระโพธิสัตว์ และสาชะ			✓	✓	✓
๑๐.จิตตสัมภุต	พระอานนทที่เกิดเป็นสัมภุตกุมารเป็นน้องชายลูกน้ำของจิตตกุมารพระโพธิสัตว์ เป็นจันทาล	✓	✓	✓	✓	✓

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธานุชาต

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธานุชาต พุทธบริษัทกับ พระโพธิสัตว์						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑. ๐. ๐. ๐. ๐.	พุทธบริษัท เกิดเป็นบริวารของพ่อค้าเกวียน พระโพธิสัตว์ผู้เป็นบัณฑิต รอดพ้นจากยักษ์มาได้ด้วยปัญญา	✓	✓	✓	✓	✓
๒. นพปาน	พุทธบริษัทเกิดเป็นบริวารแปลหมื่นตัวของพระยากระบี่พระโพธิสัตว์ คุมบริวารไปกินน้ำ			✓	✓	✓
๓. กุฎกูร	พุทธบริษัทเกิดเป็นฝูงสุนัขบริวารของหัวหน้าสุนัขพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่นอกเขตพระราชวัง	✓	✓	✓	✓	✓
๔. สกุน	พุทธบริษัทเกิดเป็นฝูงนกบริวารของหัวหน้านก พระโพธิสัตว์ อาศัยอยู่ป่าอุดมสมบูรณ์ วันหนึ่งกิ่งไม้สีกันจนเกิดควันไฟทั่วป่า			✓	✓	✓
๕. เวฬุก	พุทธบริษัทเกิดเป็นดาบสหาร้อย บริวารของดาบสพระโพธิสัตว์ วันหนึ่งมีลูกงูมาในอาศรมของดาบสผู้เป็นศิษย์	✓	✓	✓	✓	✓
๖. ทุมเมธ	พุทธบริษัทเกิดเป็นประชาชนของพระเจ้าพาราณสีพระโพธิสัตว์ อุบายว่า ถ้าใครทำพิธีกรรมจะถูกจับมาควักหัวใจให้แก่เทวดา	✓	✓	✓	✓	✓
๗. ตูณชาติ	พุทธบริษัทเกิดเป็นมหาชนประพฤตินิยมตามโอวาทของมหาตมชาติสุกพระโพธิสัตว์ผู้ที่ได้ปลอบสุกรผู้น้องไม่ให้กลัวตาย	✓	✓	✓	✓	✓
๘. เสนก	พุทธบริษัทเกิดเป็นประชาชน พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นเสนกอำมาตย์ช่วยปลดปล่อยความกลัวของพราหมณ์ และรอดจากงูกัดตาย	✓	✓	✓	✓	✓
๙. ธรรมเทวนุตร	พุทธบริษัทเกิดเป็นบริวารของธรรมเทพนุตร พระโพธิสัตว์ พบธรรมเทพนุตรและบริวาร สั่งสอนคนให้ทำกุศลกรรมบท ๑๐	✓	✓	✓	✓	✓
๑๐. สุปารก	พุทธบริษัทเกิดเป็นบริวารของต้นหนสุปารก บัณฑิตพระโพธิสัตว์ต่อมาดาบอดก็ยังมีพาวริวารปลอดภัย และได้แก้วมณีมากมาย			✓	✓	✓

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธรศาสนาเถรวาท

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาทชาดก พระเทวทัตกับพระโพธิสัตว์						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑. เสรีนิช	พระเทวทัตเกิดเป็นพ่อค้าผู้คดโกงส่วนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าผู้ซื่อสัตย์ชื่อ เสรีวะ				✓	
๒. มหาสิลา	พระเทวทัตเกิดเป็นอำมาตย์ชั่วของพระเจ้าสิลา ราชพระโพธิสัตว์ในกรุงพาราณสี เนรเทศอำมาตย์ชั่ว เขาจึงไปขยงพระเจ้าโกศล				✓	
๓. ตโยธรรม	พระเทวทัตเกิดเป็นพญาลิง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกของพญาลิง เมื่ออยู่ในครรภ์นางลิงได้หนีไปคลอดที่อื่น				✓	
๔. สัจจกิริ	พระเทวทัตเกิดเป็นทูลฐกุมารมีสันดานกักขฬะผูกอาฆาตญาติพระโพธิสัตว์ผู้เคยช่วยเหลือตน				✓	
๕. ทุมเมธ	พระเทวทัตเกิดเป็นพระราชาในกรุงราชคฤห์ อิจฉา พญาช้างเผือกพระโพธิสัตว์				✓	
๖. จุลปทุม	พระเทวทัตเกิดเป็นโจรอกตัญญู พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปทุมราชกุมาร ได้เสด็จออกป่าพร้อมพระชายา				✓	
๗. ชันดิวาที	พระเทวทัตเกิดเป็นพระราชาพระนามว่ากลาปुสั่งให้ใช้หาวายเข็ญตี แล้วตัดมือ หู เท้า จมูกของชันดิวาทีดาบส พระโพธิสัตว์				✓	
๘. จุลธรรม	พระเทวทัตเกิดเป็นพระเจ้ามहाปตาปะ พระบิดาพระธรรมपालกุมารพระโพธิสัตว์ทรงอิจฉาในความรักของพระเทวี				✓	
๙. มหาภิ	พระเทวทัตเกิดเป็นลิงบริวารที่ริษยา กระโดดเหยียบหลังพญาลิงพระโพธิสัตว์หัวใจแตก				✓	
๑๐. ปรีนตป	พระเทวทัตเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต พระบิดาของโพธิสัตว์ ประสงค์จะปลงพระชนม์พระโพธิสัตว์จึงให้ ออกไปทำศึก				✓	

ตารางที่ ๑๐ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธรศาสนาเถรวาท

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาทชาดก บุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาดกกับพระโพธิสัตว์						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
๑. เตมีย์	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเจ้าพระเตมีย์ สร้างเป็นง่อย ไข้ ภายหลังออกบวช	✓	✓	✓	✓	✓
๒. มหาชนก	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก เรือแตกแต่ไม่ละความเพียร ได้ครองราชย์แล้ว ภายหลังออกบวช	✓	✓	✓	✓	✓
๓. สุวรรณสาม	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม เลี้ยงดูบิดามารดา ถูกยิงตายไม่โกรธ ฟันกินชีพ	✓	✓	✓	✓	✓
๔. เนมิราช	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเนมิราช สงสัยว่าทานกับพรหมจรรย์อะไรมีอานิสงส์ กว่ากัน	✓	✓	✓	✓	✓
๕. มโหสถ	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต มีปัญญามาก	✓	✓	✓	✓	✓
๖. กุริทัต	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกุริทัตตะ พญานาค รักษาอุโบสถศีลที่เมืองมนุษย์ ถูก หมองูจับทรมาน	✓	✓	✓	✓	✓
๗. จันทกุมาร	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทกุมาร ซื่อสัตย์ กตัญญู พระบิดาสั่งให้จับไปบูชาอัญ ด้วยกัน ๕ องค์	✓	✓	✓	✓	✓
๘. มหานารท กัศป	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระนารทะ มหาพรหม ตอบข้อธรรมปะ พระเจ้าอังคิราษ พระราชามถิลดา	✓	✓	✓	✓	✓
๙. วิฑูรบัณฑิต	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิฑูรบัณฑิต มหาราชาครุฑนักปราชญ์ ถูกยกให้เป็นค้ำพั้น สกากับยักษ์	✓	✓	✓	✓	✓
๑๐. เวสสันดร	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร รักการทำทาน บริจาคพระโอรส พระธิดาและ พระชายา	✓	✓	✓	✓	✓

จากตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่แสดงมานี้ จะเห็นได้ว่าคุณค่าของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๕ ประการนั้น บางตัวอย่างมีคุณค่าไม่ครบโดยเฉพาะกรณีของพระเทวทัต แต่โดยรวมแล้วมีคุณค่าครบทั้ง ๕ ประการ คือ

(๑) พระพุทธบิดา-มารดากับพระโพธิสัตว์ เช่น ในกुरुธัมมชาดก พระนางสิริมหามายา เกิดเป็นพระชนนีของพระเจ้ากुरुราชพระโพธิสัตว์ รักษาภรรยาทั้งครอบครัว และ ในมหาธรรมปาลชาดก พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาเกิดเป็นพราหมณ์ บิดา-มารดาของพระโพธิสัตว์ อาจารย์เฝ้ากระดุกแพะมาหลอกว่าบุตรตาย ไม่เชื่อ เพราะง่าถือกุศลกรรมบถ ๑๐ และยังไม่เคยมีใครตายตอนหนุ่ม

(๒) พระราहुลกับพระโพธิสัตว์ เช่น ในอุรคชาดก พระราहुลเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ พระโพธิสัตว์ สั่งสอน ภรรยา บุตรธิดา สะเก็ด และทาสาให้รักษาศีล เจริญอุโบสถ และเจริญมรณาสติ เมื่อบุตรถูกงูกัดตายจึงไม่เสียใจและในจุลลสูตรโสสมชาดก พระราहुลเกิดเป็นกนิษฐโอรสของพระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ อ้อนวอนให้พระบิดาออกบวชและได้ตามเสด็จออกบวชด้วย

(๓) พระนางพิมพากับพระโพธิสัตว์ เช่น ในอนนุโสจยชาดก พระนางพิมพาเกิดเป็นภรรยาของพราหมณ์พระโพธิสัตว์ ไม่ชอบใจการครองเรือนคิดออกบวช ภายหลังได้ออกบวชกับภรรยา เมื่อภรรยาตายก็ไม่เศร้าโศกเสียใจ หรือในอาทิตตชาดก พระนางพิมพาเกิดเป็นพระนางสมุททวิชชามเหสีของพระโอรุวพระโพธิสัตว์ ร่วมกันให้ทานแก่คนกำพร้า วณิพก ยากจนจำนวนมาก ได้ถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ และสดับธรรมจากพระปัจเจกพุทธเจ้า

(๔) พระอานนทกับพระโพธิสัตว์ เช่น ในสสบันทิตชาดก พระอานนทเกิดเป็นนาค เป็นสหายกับกระด่าพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งลิงและสุนัขจิ้งจอก ทั้งสี่ถืออุโบสถศีล หรือในคันธารชาดก พระอานนทเกิดเป็นพระเจ้าวิเทหราชเพียงแค่นี้ยีนพระนามของพระเจ้าคันธาราชพระโพธิสัตว์เท่านั้นก็ผูกสมัครเป็นสหายสนิทแม้ยังมีเคยเห็นหน้ากันเลย ต่อมาทั้งคู่ได้สละราชสมบัติ ออกบวชเป็นดาบสในป่า ปฏิกรรมจนเข้าสู่พรหมโลก

(๕) พุทธบริษัทกับพระโพธิสัตว์ เช่น ในคณทิลชาดก พุทธบริษัทเกิดเป็นมหาชน พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมหาคณทิลสุกรผู้พี่ ได้ปลอบสุกรผู้น้องไม่ให้กลัวตาย แล้วให้อโวกามีเสียงอันไพเราะด้วยพุทธลีลา ก้องกังวาลไปทั้งพระนคร พระราชาและมหาชนได้ฟังแล้วประพฤติธรรมตามโอวาทของพระโพธิสัตว์ และในเสนกชาดก พุทธบริษัทเกิดเป็นประชาชนของพระราชาชนก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเสนกอำมาตย์ช่วยปลดเปลื้องความกมลข์ของพราหมณ์ และช่วยให้รอดจากงูกัดตาย ให้ลงอาญาแก่เมียของพราหมณ์ที่มีชู้ ประชาชนจำนวนมากได้ทำให้แจ้งซึ่งโศดาปัตติผล

(๖) พระเทวทัตกับพระโพธิสัตว์ เนื่องจากกรรมของพระเทวทัตกับพระโพธิสัตว์นั้น เริ่มต้นจาก เสรีวัณชชาดก พระเทวทัตเกิดเป็นพ่อค้าผู้คดโกงหลอกล่อซื้อถาดทองคำในราคาถูกจากยาย หลานคู่หนึ่ง ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้ซื้อตัดหน้าในราคาสูง ทำให้เขาผูกอาฆาตพระโพธิสัตว์ตั้งแต่นั้นมา ชาตินี้เป็นต้นมา จัดเป็นบุพเพสันนิวาสฝ่ายอกุศล จุดกำเนิดจากกิเลส มีลักษณะอาการและเหตุเกิด จากตัณหา ดังนั้นเมื่อมาเกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์ ก็จะต้องล้างผลาญหรือไม่ก็แพ้ภัยตนเองรำ ไป จึงน่าเสียดายโอกาสที่จะได้พัฒนาตนเองเมื่อได้พบกัลยาณมิตรอย่างพระโพธิสัตว์ ดังนั้นใน ุกรรมของพระเทวทัตจึง มีคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกฎแห่งกรรม คือ “ทำดีได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว” เท่านั้น

(๗) บุคคลต่าง ๆ ใน ๑๐ ชาติกับพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ในเตมียชาดก พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติพระเตมีย์ แสร้งเป็นง่อย ไข้ ภายหลังออกบวช พระอุบลวรรณาเถรีเกิดเป็นเทพธิดา เสวตฉัตร อุบายให้พระเตมีย์ เพื่อจะได้ไม่ต้องครองราชย์ พระเจ้าสุทโธทนะเกิดเป็นพระเจ้า กาสีกราช เชื้อคำทำนายของพราหมณ์ว่าพระเตมีย์เป็นกาลกนิณี จึงให้นำไปฝัง พระนางสิริมหามายา เกิดเป็นพระราชมารดา พระสารีบุตรเกิดเป็นสุนันทสารถิ พระอนนรุทย์เกิดเป็นท้าวสักกเทวราช ลง มาเนรมิตชุดและบริหารต่าง ๆ ให้พระเตมีย์

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีครบทั้ง ๕ ประการคือ มีคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ ของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรมและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นหลักการ สร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๔.๔ คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

สำหรับการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น ผู้วิจัยสนใจ ในประเด็นเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ว่า “บุพเพสันนิวาสที่ปรากฏใน สังคมไทยมีคุณค่าอะไรบ้างและจากกรณีตัวอย่างของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น มี คุณค่าตามที่แสดงไว้หรือไม่” ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ (๑) หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย และ (๒) การประเมินคุณค่าของ บุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย ดังนี้

๕.๓.๑ หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

ผู้วิจัยได้แสดงหัวข้อคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยเช่นเดียวกับที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาททั้ง ๕ ประการ คือ (๑) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง (๒) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ (๓) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ (๔) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรมและ (๕) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสกับหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า (ดูรายละเอียด ที่หัวข้อ ๕.๓.๒ หัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท)

๕.๓.๒ วิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

สำหรับคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากกรณีตัวอย่างความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ จำนวน ๑๒ กลุ่ม คือ (๑) ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยด้านวรรณคดี (๒)ด้านวรรณกรรม (๓) ด้านนวนิยาย (๔) ด้านบทภาพยนตร์ (๕) ด้านนิทานไทย (๖) ด้านหนังสือ (๗)ด้านบทความ (๘)ด้านบทวิทยุ (๙) ด้านบทเพลง (๑๐) ด้านบทกลอน (๑๑)ด้านโหราศาสตร์และ (๑๒) ด้านอินเทอร์เน็ต โดยเทียบกับหัวข้อของคุณค่าของบุพเพสันนิวาสปรากฏในสังคมไทยทั้ง ๕ ประการ คือ

- (๑) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเอง
- (๒) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์
- (๓) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์
- (๔) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกฎแห่งกรรม
- (๕) คุณค่าของบุพเพสันนิวาสกับหลักการสร้างบุพเพสันนิวาสใหม่เพื่อปรับปรุงบุพเพสันนิวาสเก่า

สามารถนำมาสรุปเป็นตารางวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยจากกรณีตัวอย่างจากกรณีตัวอย่างความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยจากสื่อต่าง ๆ ได้ดังนี้

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย						
เรื่อง	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
วรรณคดี ๑. มัทนพาธา	ด้วยบุพเพสันนิวาสของทั้งคู่ ทำวชัยเสนเมื่อได้ เห็นนางมัทนา ก็ตกหลุมรักทันที ทั้งสองจึง กล่าวถึงความรู้สึกอันล้ำลึกในใจที่ตรงกัน				✓	
๒. ลิลิตพระลอ	ด้วยบุพเพสันนิวาสทำให้พระเพื่อนและพระ แพงหลงไหลใฝ่ฝันใคร่อยากจะได้พระลอเป็น พระสวามี ทำเสน่ห์ใส่พระลอ จนได้พบรักกับ พระเพื่อนและพระแพงสมรักทั้งสามองค์				✓	
วรรณกรรม ๓. แต่ปางก่อน	ราชาวดีเขียนเล่าเรื่องบุพเพสันนิวาสใน อดีตชาติของเธอกับคุณใหญ่ ทำให้คนรอบข้าง เข้าใจถึงความผูกพันของทั้งคู่ ในที่สุดรอคอย การพบกันมานานแสนนานก็สุขสมหวัง			✓	✓	
๔. เราจะข้ามเวลา มาพบกัน	ดร. ไวส์บำบัดทางจิตโดยใช้วิธีสะกดจิตเพื่อ ย้อนอดีตชาติทำให้พบว่าบุพเพสันนิวาสของ เอลิซาเบธ และเปโตร จากอดีตชาติ กลับมาพบ กันได้ร่วมชีวิตกันอีกครั้งในชาติปัจจุบัน				✓	
นวนิยาย ๕. บุพเพสันนิวาส	เกศสุรางค์พบว่าอำนาจที่ส่งเธอมาเพราะ กระแสแห่งกรรม ทำให้เธอมีบุพเพสันนิวาสต่อ ชายคนหนึ่ง ที่ไม่ว่าจะกี่ชาติ จะวนเวียนติดตาม เป็นคู่ครองกับเธอทุกชาติไป				✓	
บทภาพยนตร์ ๖. ปี่แก้วนางหงส์	แม้จะได้ภาวนาจิตดูพบว่านิราชและนिसาร่วมกัน ก่อกรรมไว้ ขอให้พิกลอกภัยเพราะนิราชกับนिसา เป็นเนื้อคู่กันมีบุพเพสันนิวาสทุกชาติ นิราช ยอมใช้กรรม นิสาขอบวชชิตลอดชีวิต	✓	✓		✓	
๗. สาปภูเขา	แทนไทนั่งสมาธิจึงรู้ว่าหม่อมทัดกับหม่อมฉาย เป็นเนื้อคู่กันมาหลายชาติและไม่มีใครปิดกัน บุพเพสันนิวาสนี้เจ้าสี่เกิดอภัยไปสู่คดีและ อโหสิกรรมให้กับทุกคน ทาวิธตัดสินใจบวช เพื่อชดเชยกับกรรมชั่วในอดีตที่ทำ	✓	✓		✓	

ตารางที่ ๑๑ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย						
เรื่อง	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
นิทานไทย ๘.สังข์ทอง	แต่ด้วยบุพเพสันนิวาส บุญเก่าร่วมชาติเป็นคู่สม จึงมองเห็นเพชรในเปลือกตม ได้ร่างโสมมเป็นรูปทอง สอดส่องเห็นลึกถึงความดี สอดส่องเห็นลึกถึงความดี			✓	✓	
๕.พระอภัยมณี	เป็นบุพเพสันนิวาสพาสนา กษัตริราชจะได้คู่ที่คู่สม ลำเภาน้อยลอยแล่นมาตามลม ลุดดมรมจักรนัครา ที่ตรงหน้าธารนั้นนั่นมีเกาะ เรือจำเพาะเข้าออกตาม ซอกผา เห็นหอคอยลอยลิวตรงทิวตา ก็รู้ว่าปากน้ำ เป็นสำคัญ			✓	✓	
หนังสือ ๑๐.ชดเชย กรรมใน บุพเพสันนิวาส	บุพเพสันนิวาสข้ามภพข้ามชาติ ได้แต่งงานกับ บุพเพสันนิวาสตัวจริงที่ถือว่าโชคดี เพราะช่วงดวง ตกบุญของอีกคนก็จะมาช่วยได้ จึงต้องมีภูมิธรรม สูง มีเมตตา และอุเบกขายู่เสมอโดยการอธิฐานจิต ทำมหาบุญช่วยงานการกุศล	✓	✓	✓	✓	✓
๑๑.ความเชื่อผิดๆ เกี่ยวกับความรัก	๑.อาศัยความเข้าใจอดทนมุ่งมั่น ฟินฝ่าอุปสรรคด้วยกัน ๒.รักแรกพบ เกื้อกูล ๓.รักแท้ทำตัวให้ดี ๔.รักไว้เงื่อนไข ความซื่อสัตย์ เคารพ ๕.ความรักแท้หรือบุพเพสันนิวาส ทำให้เห็นแต่อนาคตอันสดใส รออยู่ มีความหวังและมีพลังใจในการดำเนินชีวิต			✓	✓	
บทวิทยุ ๑๒.ผู้รัก ภาษาไทย	บุพเพสันนิวาสโดยปกติใช้ในความหมายว่าการเคย อยู่กินเป็นสามีภรรยากันมาแต่ชาติปางก่อนเป็นเหตุ ให้ความสัมพันธ์ มาพบกันในปัจจุบันก็คุ้นเคยหรือ เกิดความรักใคร่ชอบพอกันขึ้นทันที			✓		
บทเพลง ๑๓. บุพเพสันนิวาส (รัฐ)	บุพเพสันนิวาส ที่ประสาทความรักภริมย์ คู่ใครคู่ เขารักยังคอยเฝ้าชมคอยภริมย์เรื่อย มา ขอบน้ำ ขวางหน้าขอบฟ้าขวางกั้นบุพเพยังสรรค้ประสบบให้ ได้สบพบรักกันได้ แม้นใครบุญญาได้ ครองกันนา พรหมลิขิตพาชื่นใจ			✓	✓	

ตารางที่ ๑๑ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

ตารางที่ ๑๑ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

ตารางที่ ๑๑ : ตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
บทเพลง ๑๔. บุพเพสันนิวาส (ไพฑูริย์)	เนื้อคู่กันแล้วก็คงไม่แคล้วกันไปได้ ถ้าเคยทำบุญร่วมไว้ ถึงจะยังงี้ก็ต้องเจอกัน เขาเรียกบุพเพสันนิวาส สร้างสรรค์คงเคยต่อกบาตรร่วมกัน สร้าง โปสตร์ร่วมกันไว้เมื่อชาติก่อน			✓	✓	
๑๕.แต่ปางก่อน	(ช)รอกอยเธอมาแสนนานวิญญาน ฉันปองเธอผู้เดียว (ญ)แม้เราห่างกันแสนไกล ชายใด ดวงใจฉันไม่แล เหลียวรักเธอ รักเดียวนี้วันครี (ช) แม้นมีอุปสรรค ขวากหนาม (ญ)ขอตาม มียอมพลัดพรากจากกัน (ช) จะชาติไหน(ญ) ดวงจิตผูกพัน รักมั่นมีไว้เพียงเธอ (พร้อม) คงเป็นรอยบุญ มาหนุนนำ รอยกรรมให้เรา ได้มาเจอกะเจอ ร่วมสุขสมดังรอกอย			✓	✓	
บทกลอน ๑๖.ท้าวแสนปม	เรื่องพ่อท้าวแสนปมแปลกประหลาด เกิดบุพเพสันนิวาสกับเจ้าหญิง ก่อตำนานรักแม่ น้ำปิงอยากรู้จริงเชิญนั่งฟังนิทาน กำเนิดมาอาภัพอัปถกษณ์ มีปมปมทั่วไปไม่เป็น			✓	✓	
๑๗. บุพเพสันนิวาส	อัศจรรย์“บุพเพสันนิวาส”ทรงอำนาจแห่งรักหากมีบุญร่วมสร้างแต่ปางก่อนรักย่อมซ้อนร่วมทางหว่างวิถีย่อมไม่แคล้วหยาดสังข์แลตั้งหมอน พิธีกรเข้า คำล้วนคำพร อนุสรณ์ถือสัตย์ปฏิญาณ			✓	✓	
๑๘.เสียดเจ้า	เสียดเจ้าราวร่วมนิรมังปรรณอะไรในหล้า จะเจ็บจำไปถึงปรโลก จะเกิดก็ฟ้ามาตรมตยอย่าหมายว่าจะให้หัวใจ แม้นชาติไหน เกิดไปพบพานจะทรมาน ควักทั้งทั้งแก้วตา ตายไปอยู่ได้รอยเท้า ให้เจ้าเหยียบเล่นเหมือนเส้นหญ้า เพื่อจดจำพิชช้านาน ำไปชั้วฟ้าชั้วดินสิ้นเอย				✓	
โหราศาสตร์ ๑๙.ตำราพรหม ชาติ สมพงศ์ นาคคู่	คู่ที่จะแต่งงานกันจะมาดูดวงโดยตกลมพวงษ์นาคตัวเดียวกัน คนเราเกิดมาไม่รู้ก็แสนล้านภพชาติ เป็นคู่ครองกันก็มีมากล้วนเป็นบุพเพสันนิวาสกันทั้งสิ้นมีเหตุปัจจัยดึงดูดให้ทั้งคู่มาใกล้กัน เกิดความสัมพันธ์ขึ้นมาได้ เรื่องคู่ครองจึงมีมากมายหลายแบบ			✓	✓	

จากตารางสรุปผลการวิเคราะห์คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย ที่แสดง

คุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย						
ชาดก	บุพเพสันนิวาส	(๑)	(๒)	(๓)	(๔)	(๕)
โหราศาสตร์(ต่อ) ๒๐. บุพเพสันนิวาส ความรักหรือ ความใคร่	ธรรมชาติสร้างสรรค์สรรพสิ่งให้มีคู่ การที่ชายหญิงจะ ได้พบรักและแต่งงานกัน มีทุกข์สุขร่วมกัน ต้องเคย ทำบุญร่วมกันในอดีตชาติ เรียกว่าบุพเพสันนิวาส ต้อง มีความซื่อสัตย์ ความเข้าใจ และความอดทน			✓	✓	
๒๑.ความรัก คู่แท้ บุพเพสันนิวาส	การสมพงษ์ดวงชะตาเพื่อตรวจหาเงื่อนไขของคู่แท้ และบุพเพสันนิวาส ในชีวิตจริงอะไรๆมันก็ไม่ง่าย เหมือนที่มนุษย์เราปรารถนา มิฉะนั้น โลกนี้ก็จะคงจะ ปราศจากการหย่าร้าง ความเจ็บช้ำ ทุกข์ทรมาน ใน ชีวิตแต่งงาน				✓	
อินเตอร์เน็ต ๒๒.หลวงปู่หลุย จันทสาโร	สุภาพสตรีท่านนี้เคยเป็นบุพเพสันนิวาส ตั้งความ ปรารถนาบำเพ็ญบารมีคู่กันมา หลวงปู่หลุยก็ไม่ยอม แพ้ จิตมุ่งบำเพ็ญพรหมจรรย์ต่อไป ทั้งๆ เริงกระทำ ความเพียร จึงสามารถตัดขาดเชื้อโยแห่ง บุพเพสันนิวาสจนขาดสะบั้น ไม่มีชาติภพอีกต่อไปอีก ทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคต	✓	✓	✓	✓	✓
๒๓.เรื่องความรัก ต่างชาติภพกัน	หลวงพ่อบอกว่าผู้หญิงคนนี้เป็นบุพเพสันนิวาสกับ น้องชายแต่ชาติปางก่อน เคยสัญญากันไว้แล้วผู้หญิง ตายก่อนไม่ยอมไปเกิดรอน้องชาย แต่พอน้องชายตาย ก็หนีไปเกิดก่อนเลย ปัจจุบันชาติน้องชายมีชีวิตคู่ที่มี ปัญหา คงมาจากกรรมเก่าเพราะเขาจะผูกเวรผูกกรรม เกิดมารักแล้วก็ผิดหวังทุกครั้งไป				✓	

มานี้ จะเห็นได้ว่าคุณค่าของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๕ ประการนั้น โดยส่วนมากจะมีคุณค่าของ
บุพเพสันนิวาสในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ และที่เป็นกฎแห่ง
กรรม เพราะในสังคมไทยยังเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในด้านเดียวคือ ด้านสามิภรรยา คือการได้อยู่
ร่วมกันในอดีตชาติของสามิภรรยาหรือคู่ครองเท่านั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย” นั้น ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาเรื่องบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์(Critical Study Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร(Documentary Research) จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้ง วรรณคดี ฎีกา และรวมถึงตำราเอกสาร วิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา สามารถสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

บุพเพสันนิวาส หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันมาในอดีตชาติ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาททั้งพระไตรปิฎก วรรณคดีและฎีกา มีความหมายที่ครอบคลุมอีกว่า หมายถึง การเคยอยู่ด้วยกันในกาลก่อน การได้อยู่อาศัยร่วมกันมาในอดีตชาติ ในฐานะเป็นบิดามารดา บุตรธิดา ครูอาจารย์ศิษย์ สามิภรรยา ญาติมิตร นายบ่าวและสมณะคฤหัสถ์ ตามหลักพระพุทธศาสนา “บุพเพสันนิวาส” นั้นเป็นคำกลางๆ สามารถแบ่งได้ ๓ ชนิด ได้แก่ บุพเพสันนิวาสฝ่ายกุศลคือ การเคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ฝ่ายอกุศล คือ การกระทำต่อกันในอกุศลกรรมทั้ง ๑๐ และฝ่ายอัปยาคตะกลางๆ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล

บุพเพสันนิวาสนั้นมีจุดกำเนิดแตกต่างกัน ๓ ฝ่ายคือ ฝ่ายกุศลมาจากกรรม ๓ ประการ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ฝ่ายอกุศลมาจากกิเลสและฝ่ายอัปยาคตะจากการไม่มีกุศลมูลหรืออกุศลมูล โดยมีลักษณะอาการของบุพเพสันนิวาสจากทั้ง ๓ ฝ่ายคือ ฝ่ายกุศลมีบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเมตตาจึงเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยความปรารถนาที่จะให้บุคคลและสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขคือ กระทำต่อกันด้วยความปรารถนาดี ต้องการให้เกิดประโยชน์สุข ปลอดภัย สงบจากความอาฆาตและต้องการเห็นภาวะที่น่าเจริญใจ และบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะจึงเป็นการอยู่

ร่วมกันด้วยภาวะจิตที่ยินดี พอใจ ต้องการให้สิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในภาวะที่ดี ที่ถูกต้อง งอกงาม เรียบร้อย สุขสมบูรณ์ คือ มุ่งอรรถประโยชน์ เกิดกุศลธรรมและนำไปสู่การกระทำให้เป็นผล ฝ่ายอกุศลมีบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยตัณหาจึงเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยความพิศواسใจด้วยความเห็นแก่ตัว ทำให้จิตใจคับแคบ มัวหมองหรือตื่นเต้น เร่าร้อน กระทบกระวาย กระทบอยากในอารมณ์ที่ชอบคือ มุ่งเวทนา เอาอรรถาเป็นศูนย์กลางและนำไปสู่การแสวงหา และฝ่ายอัปยาคตะมีบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยเปมะ จึงเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยความรู้สึกเอื้อเอื้อใจ มีความผูกพัน และเป็นหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกัน

เหตุเกิดแห่งบุพเพสันนิวาสนั้น เพราะประกอบด้วยเมตตาจึงมีประโยชน์เกื้อกูล มีความสงบอันน่าเจริญใจ ปราศจากโทสะจัดว่าเป็น “เมตตาแท้” โดยดำเนินไปตามขั้นตอนของ พรหมวิหารหรืออแปมัญญา คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพราะประกอบด้วยฉันทะจึงมุ่งประโยชน์ ๓ ทางคือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ในภพหน้า และในขั้นสูงสุดของมวลมนุษยชาติ เป็นความปราศจากกิเลสและหลุดพ้นจากวิภวธรรมนั้นคือ “พระนิพพาน” จึงพอใจในธรรมและความดีงามไปผลักดันการกระทำจนเป็นผลสำเร็จ โดยดำเนินไปตามขั้นตอนของปัญญาที่เริ่มต้นด้วย โยนิโสมนสิการนำไปสู่การกระทำร่วมกัน คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะและวิมังสา เพราะประกอบด้วย ตัณหาจึงมีความกระหายในกามคุณทั้งหลายแล้วสร้างความรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนจึงนำไปสู่การแสวงหา และทิวฏฐิตตามมา โดยดำเนินตามแนววิถีเดียวกับหลักปฏิจสมุปบาทคือ ปังจยาการ อาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น แล้วเริ่มแยกออกแสดงอาการที่เป็นไปในภายนอกต่อจากตัณหาไปสู่ปริยสนา คือ การแสวงหาเรื่อยไป และเพราะประกอบด้วยเปมะโดยเหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้นได้มี ๒ ประการ คือ การอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อนและ การเกื้อกูลกันในปัจจุบันชาติ แต่การจะร่วมทุกข์ร่วมสุขกันได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับมีคุณธรรมเหมาะสมกันคือ มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาเสมอกัน

นอกจากนี้บุพเพสันนิวาสยังมีการแบ่งเป็น ๖ ประเภทคือ บิดามารดากับบุตรธิดา ครู อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร นายกับบ่าวและสมณะกับคฤหัสถ์ โดยเปรียบเทียบกับกรณีตัวอย่างบุพเพสันนิวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จากชาดกที่เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์หรือเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พบว่า มีความสัมพันธ์เป็นบุพเพสันนิวาสกับบุคคลในทุกประเภท ได้แก่ พระพุทธบิดา-มารดา พระราหูล พระนางพิมพา พระอานนท์ และพุทธบริษัท เป็นต้น

ในประเด็นของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสนั้น พบว่า มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับบุพเพสันนิวาสทั้ง ๓ ฝ่ายคือ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายกุศล ที่ประกอบด้วยเมตตาทำให้มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องคือ พรหมวิหาร ๔ เป็นคุณธรรมเครื่อง

อยู่อย่างประเสริฐ มีอานิสงส์ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุดคือ ถ้ายังไม่บรรลุมรรคผล อย่างน้อยก็ยังสามารถบรรลุสมาบัติเข้าถึงพรหมโลก แต่หากยังไม่บรรลุโลกุตระธรรม ต้องพึงระวัง อย่าให้ตัณหาเข้าแทรก มิเช่นนั้นจะกลายเป็นโทษทันที จึงแสดงให้เห็นว่าเพียงเมตตาอย่างเดียว ยังไม่สามารถทำให้บุคคลบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้ ยังต้องอาศัยบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะ กับหลักอิทธิบาท ๔ เป็นคุณธรรมของความสำเร็จ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความดับหรือ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และกองทุกข์ทั้งปวงอย่างสิ้นเชิง ก็คือ “พระนิพพาน” เป็นจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุดของบุพเพสันนิวาสที่ประกอบด้วยฉันทะนี้ แล้วยังมีหลักธรรมที่ส่งเสริม อีกได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเส้นทางแห่งความเป็นพระอริยะคือปฏิบัติหรือทางปฏิบัติที่ให้ถึง การเจริญสติปัญญา สัมมปชาน ๔ เป็นความเพียรพยายาม อุตสาหะวิริยะในทางที่ชอบ ประกอบด้วยธรรม ภาวนา ๔ เป็นการบำเพ็ญให้เกิดขึ้นเจริญยิ่งขึ้น จริต ๖ เป็นความประพฤติ ซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อริยฐานธรรม ๔ เป็นหลักธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ธาตุสมาคมคือ การคบกันโดยธาตุ และมงคลชีวิต ๓๘ เป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยทางแห่งความเจริญก้าวหน้าของชีวิต

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอกุศล ที่ประกอบด้วยตัณหา ซึ่งมีแค่ “กามสุข” เท่านั้น ที่เป็นความสุขเพียงเล็กน้อยแต่มีโทษมาก ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้ตรัส ถึงตัณหาในด้านที่มีความทุกข์เจือปน เพื่อเป็นทางออกแก่ผู้ที่ต้องการพัฒนาตนเองไปสู่ บุพเพสันนิวาสที่สูงขึ้นนั่นเอง ทำให้มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องคือ หลักปฏิจจนสมุปปาท เป็นธรรม พร้อมภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้น สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้นของอวิชชา จึงมีสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ตราบใดที่สรรพสัตว์ยังมี อวิชชาคือความไม่รู้ ปิดบังความจริงอยู่ จึงทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้งสุคติภูมิ สถานทีรองรับผู้กระทำความดีและ ทุกคติภูมิ สถานทีรองรับผู้กระทำความชั่ว เวียนจากภพนี้ไปภพ หน้าและภพต่อไป ก็เพราะการกระทำของตนที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ว่า “ใครทำกรรมใดไว้ก็ ตามย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” กรรมดีกรรมชั่วนี้เองที่ทำให้คนมี บุพเพสันนิวาสที่แตกต่างกันซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุผลที่ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้

และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบุพเพสันนิวาสอันเนื่องมาจากฝ่ายอัพยากตะที่ ประกอบด้วยเปมะหรือเรียกว่า “เคหสิตเปมะ” เป็นความผูกพันของบุคคลที่อยู่ครองเรือน เป็น เพราะปुरुชนยังมีตัณหาจึงต้องมีคุณธรรมคอยควบคุมอยู่ มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องคือ สมชีวิธรรม ๔ เป็นหลักของชีวิตคู่ที่จะต้องมีความดีที่เสมอกัน ฌราวาสธรรม ๔ เป็นคุณธรรมของผู้ครองเรือน สังคหัตถ์ ๔ เป็นคุณธรรมที่เป็นเครื่องผูกพันน้ำใจกันและกัน สัปปริสธรรม ๗ เป็นธรรมของ สัตบุรุษ กัลยาณมิตรธรรม ๗ เป็นคุณธรรมของกัลยาณมิตรหรือคุณสมบัติของมิตรที่ดี บุคคลหาได้ ยาก ๒ หมายถึงบุคคลที่มีคุณค่าหาได้ยากคือ บุพพการีและกตัญญูกตเวทิตะ และหลักหน้าที่ระหว่าง

คนในสังคม ได้แก่ บิดามารดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร นายกับบ่าว หรือสมณะกับคฤหัสถ์ ซึ่งเปรมะก็มีแค่ “กามสุข” เช่นเดียวกับตัณหาและอาจจะกลีบกลายเป็นความทุกข์ทันทึที่ เนื่องจากอารมณ์นั้นเปลี่ยนแปลงไปหรือบุคคลที่ผูกพันด้วยต้องมาพลัดพราก จึงอาจจะเป็นต้นเหตุแห่งความเศร้าโศกเสียใจ พิโรราพัน ความริษยา ความเกลียดชังได้

ความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสในสังคมไทยนั้น คำว่า “บุพเพสันนิวาส” ตามทัศนะของนักวิชาการไทยหรือภาษาไทย หมายถึง การเคยอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยากันในอดีตชาติคือเคยเป็นสามีภรรยากันหรือเคยเป็นคู่ครองกันมาในอดีตชาติ และความเข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสจากสื่อต่าง ๆ ในสังคมไทยได้แก่ วรรณคดีวรรณกรรม นวนิยาย บทภาพยนตร์ นิทานไทย หนังสือบทความ บทวิทยุ บทเพลง บทกลอน โหราศาสตร์และอินเทอร์เน็ต ยังเข้าใจว่าเป็นการได้อยู่ร่วมกันในอดีตชาติของสามีภรรยาหรือคู่ครองเช่นกัน ซึ่งต่างไปจาก ภาษาบาลีและหลักพระพุทธศาสนา คือ ในภาษาไทยยังเข้าใจด้านเดียวเกี่ยวกับสามีภรรยาหรือคู่ครอง แต่ภาษาบาลีนั้นให้ความหมายที่ครอบคลุมกว่า คือ การเคยอยู่ร่วมกันมาในชาติปางก่อนหรือในอดีตชาติ ซึ่งไม่ได้เจาะจงที่การเป็นสามีภรรยาหรือคู่ครองเท่านั้น และในข้อที่ว่ามนุษย์เบียดเบียนกันเพราะไม่เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาสนั้น พบว่า สาเหตุหนึ่งมาจากที่มนุษย์ไม่เข้าใจถึงประเภทของบุพเพสันนิวาสหรือเข้าใจว่าบุพเพสันนิวาสมีด้านเดียวคือสามีภรรยาหรือคู่ครอง และไม่เข้าใจหรือไม่ตระหนักถึงคุณประโยชน์และโทษของบุพเพสันนิวาสทั้ง ๓ ฝ่าย

สำหรับอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทยนั้น พบว่า ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีเรื่องที่เป็นต้นแบบที่กล่าวถึง “บุพเพสันนิวาส” มาจาก “สาเกตชาดก” ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุแห่งความรักว่า เกิดด้วยสาเหตุ ๒ ประการคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อนและด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน นั้น มีอิทธิพลในด้านที่เป็นต้นแบบที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมของพระพุทธโฆสจารย์ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรม ๔ เรื่องคือ สุตตนิบาตอรรถกถาชาดกาสูตร รัมบทอรรถกถาเรื่องของโฆสกะ สมันตปาสาทิกาอรรถกถาตอนพระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในโคตรสามเณรและ อภิธรรมอรรถกถาเมตตาอัปมัญญา จะเห็นได้ว่าท่านกล่าวถึงชนิดของบุพเพสันนิวาสที่เป็นกุศลและอัปมงคล จุดกำเนิดจากอัปมงคลและอโทสะ ลักษณะอาการและเหตุเกิดจากเปรมะและเมตตา ประเภทของบุพเพสันนิวาส คือ ประเภทบิดามารดาบุตรธิดา ญาติมิตร สามีภรรยาและทุกประเภท ทำให้เกิดหลักธรรมเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม สมชีวิธรรม ชาติสุมาคม และผลคือตั้งแต่ทำให้เกิดกุศลธรรม จนถึงบรรลุประอรหันต์

ส่วนอิทธิพลของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น พบว่า มีอิทธิพลในด้านที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมที่ปรากฏในสังคมไทย ดังที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ ของไทย ได้แก่ เรื่องมัทน

พาชา ลิลิตพระลอ แต่ปางก่อน เราจะข้ามเวลามาร่วมกัน บุญเพสันนิวาส ปี่แก้วนางหงส์ สาป
 ภูษา สังข์ทอง พระอภัยมณี วาหะดังตฤณฉบับความรักหลากหลายสีตอนการชดเชยกรรมใน
 บุญเพสันนิวาส ความเชื่อผิด ๆ เกี่ยวกับความรัก บทวิทยุรายการรู้รักภาษาไทย บทเพลง
 บุญเพสันนิวาสประพันธ์โดยรัฐ บุญเพสันนิวาสประพันธ์โดยไพบุลย์ แต่ปางก่อนประพันธ์โดย
 วิรัช ท้าวแสนปม บุญเพสันนิวาส เสียเจ้า ดำราพรหมชาติสมพงศ์นาคคู่ บุญเพสันนิวาสความรัก
 หรือความใคร่ ความรักคู่แท้บุญเพสันนิวาส หลวงปู่หลุย จันทสาโรและ ความรักต่างชาติภพ จะ
 เห็นได้ว่ากล่าวถึงชนิดของบุญเพสันนิวาสทั้ง ๑ ฝ่ายคือ ฝ่ายกุศล อกุศลและอัพยาทตะ จุดกำเนิดจาก
 โอลิภะ โอลิภะ โอลิภะ กิเลสและอัพยาทตะ ลักษณะอาการและเหตุเกิดแห่งบุญเพสันนิวาสจาก
 ฉันทะ ตัณหาและเปมะ ประเภทของบุญเพสันนิวาสมีเพียงด้านเดียวคือ ด้านสามิภรรยา ทำให้เกิด
 หลักกรรมเช่น การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม สมชีวิธรรม อธิษฐานธรรมและผลคือทำให้เกิด
 ได้ตั้งแต่พลัดพราก ตาย สุขสมหวัง แต่งงาน บวชชี บวชพระ อภัย ให้บำเพ็ญเพียร มีความหวัง
 หย่าร้าง ผิดหวัง จนถึงบรรลุมรรค

สำหรับคุณค่าของบุญเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น พบว่า
 คุณค่าของบุญเพสันนิวาสมี ๕ ประการได้แก่ (๑) ในฐานะที่เป็น เครื่องมือในการพัฒนาตนเอง เช่น
 ด้วยการฝึกฝนตามหลักมงคลชีวิตและการฝึกปฏิบัติธรรมด้วยการอบรมให้ตรงกับจริตของตนเอง
 (๒) เครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ เช่น การได้มีความสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรผู้ซึ่ง
 ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้นย่อมทำให้ผู้นั้น ไปสู่หนทางอันประเสริฐ (๓) เครื่องมือในการ
 กำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ (๔) เป็นกฎแห่งกรรม และ (๕) หลักการสร้างบุญเพสันนิวาส
 ใหม่เพื่อปรับปรุงบุญเพสันนิวาสเก่า เช่น ด้วยการใช้หลักสัมมปธาน๔ และหลักภavana ๔ คือ
 การสร้างบุญเพสันนิวาสที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้นเจริญงอกงามขึ้น และการปรับปรุงบุญเพสันนิวาสที่
 เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญงอกงามไพบุลย์ยิ่งขึ้นไปอีกกว่าเดิม

ได้นำคุณค่าของบุญเพสันนิวาสทั้ง ๕ ประการนี้มาวิเคราะห์คุณค่าของบุญเพสันนิวาสที่
 ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า มีคุณค่าของบุญเพสันนิวาสครบทั้ง ๕ ประการ

ส่วนคุณค่าของบุญเพสันนิวาสทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์คุณค่าของ
 บุญเพสันนิวาสที่ปรากฏในสังคมไทย พบว่า โดยส่วนมากจะมีคุณค่าของบุญเพสันนิวาสในสถานะที่
 เป็นเครื่องมือในการกำหนดความสัมพันธ์ของมนุษย์ และที่เป็นกฎแห่งกรรม เพราะในสังคมไทยยัง
 เข้าใจเรื่องบุญเพสันนิวาสในด้านเดียวคือ การได้อยู่ร่วมกันในอดีตชาติของสามิภรรยาหรือคู่ครอง
 เท่านั้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและคุณค่าของบุพเพสันนิวาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและสังคมไทยนั้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ๒ประเด็น คือ ข้อเสนอแนะในแง่นโยบายการนำไปใช้ และ เพื่อการวิจัยต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในแง่นโยบายการนำไปใช้

การนำความรู้เรื่องบุพเพสันนิวาสไปใช้นั้นก็คือ ต้องศึกษาเรื่องนี้ตามที่ผู้วิจัยนำเสนอองค์ความรู้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรื่อง “บุพเพสันนิวาส” ในประเด็นที่มนุษย์ทุกคนในปัจจุบันนี้เคยเกิดเป็นมารดาเป็นบุตรธิดากันในอดีตชาติ เคยเกิดเป็นบิดาเป็นบุตรธิดากันในอดีตชาติ เคยเกิดเป็นพี่น้องกันในอดีตชาติ เคยเกิดเป็นญาติกันในอดีตชาติ เมื่อทราบอย่างนี้แล้ว ก็จะมีความรู้สึกรักที่เป็นญาติกัน มีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน คิดช่วยเหลือกัน ทั้งในส่วนสงเคราะห์ด้วยวัตถุและสงเคราะห์ด้วยการแนะนำให้คำปรึกษาและให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ดังนี้แล้ว สังคมมนุษย์ก็จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาสของชาวไทย (วิจัยเชิงสังคมมีกลุ่มประชากร)
๒. ศึกษาวิเคราะห์สถานภาพในปัจจุบันของมนุษย์ที่เป็นผลจากการสั่งสมหลักธรรมอะไรในอดีต
๓. ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุพเพสันนิวาสกับความประพฤติที่ผิดเพี้ยนของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน (กรณีตัวอย่างที่วัดพระพุทธบาทน้ำพุ โรคนอดส์ รักร่วมเพศ)
๔. ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการระลึกชาติกับบุพเพสันนิวาสในชาติปัจจุบันในด้านการนำคุณค่าของบุพเพสันนิวาสไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในเชิงลึก
๕. ศึกษาแนวโน้มในชาติปัจจุบันที่จะเป็นปัจจัยของบุพเพสันนิวาสที่ดีในอนาคตและชาติต่อ ๆ ไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร. พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์บรรณาคาร. พ.ศ. ๒๕๑๗.

กิริติ บุญเจือ. สารานุกรมปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๒.

เขมานันทะ. ชีวิตกับความรัก. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ. ๒๕๔๔.

คุณ โทจันทร์ . พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.

๒๕๔๕.

จักรพล พิมพ์กร. พจนานุกรม พุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว. ๒๕๑๒

เจนภพ จบกระบวนวรรณ. เพลงลูกทุ่ง,TK Park Music Library ชุดดนตรีไทย. กรุงเทพมหานคร :

สำนักงานอุทยานการเรียนรู้. ๒๕๕๐.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวิตประวัติพุทธสาวก :ประวัติพระอัครนิรมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล

เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๔๒.

เชียรชัย เอี่ยมวรเมธ. พจนานุกรม อังกฤษ-ไทย ฉบับ คอนไซส์.(a concise Eng – Thai dictionary).

กรุงเทพมหานคร : บ.อักษรพิทยา จก.(มหาชน . ๒๕๔๑).

นาคะประทีป. บาลี-สยาม อภิชาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
๒๕๓๒.

นิชรา พรหมประไพ. รายงานการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านไทรตรึงษ์. โรงเรียนนครไทรตรึงษ์.
อ. เมือง จ.กำแพงเพชร สนง. เขตพื้นที่การศึกษากำแพงเพชร เขต ๑. พ.ศ. ๒๕๔๕.

บรรจบ บรรณรุจิ. ฎีกาอุปสมบท : กระบวนกรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์. ๒๕๓๘ .

ประยูทธ หลงสมบุญ(พันธุ์ป. หลงสมบุญ) รวบรวมเรียบเรียง. พจนานุกรมมคช-ไทย.
พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร. ๒๕๔๖.

ปิ่น มุกกันต์. พันเอก. ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน. กรุงเทพมหานคร :
คลังวิทยา. ๒๕๐๔.

_____ .ประมวลศัพท์ ๖ ศาสนา (พุทธ-อิสลาม-คริสต์-พราหมณ์-ฮินดู-ซิกข์). พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : บ.สารมวลชน จก.. ๒๕๓๔.

ปรีชา นันทาทิวัฒน์, น.อ.(พิเศษ). พจนานุกรม ภาษาไทย (ฉบับสมบูรณ์). พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว. ๒๕๔๕.

_____ .ศัพท์านุกรม พระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว. ๒๕๔๕.

เปลื้อง ณ. นคร. พจนานุกรม ไทย-ไทย. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา. ๒๕๐๔ .

พระครูศิริศิริปัญญามุนี. คัมภีร์มงคลทีปนิแปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ.
๒๕๐๖.

พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). โลกทีปนี. กรุงเทพมหานคร : รุ่งโรจน์ธรรม . ๒๕๓๑.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต). ปรัชญาความรัก : ศิลปะแห่งการมอบและรับความรัก.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา. ม.ป.ป.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด
คำวัด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ช่อระกา. ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. ๒๕๕๑.

_____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด. ๒๕๕๑.

_____ .พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท
สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ความรักจากวาทะไนท์สู่ความเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด. ๒๕๕๐.

_____. ภาวะผู้นำ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ๒๕๔๑.

_____. การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๔๒.

พระพุทธโฆสะเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อจา อาศภมหาเถร) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด. ๒๕๔๖.

พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พระมหาโมคคัลลานะ (ผู้รจนา). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๔๒.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺวจิตฺโต). กรรม การเวียนว่ายตายเกิด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม. ๒๕๓๕.

พระวรสักดิ์ วัชรโม. พุทธจริยธรรมเพื่อมนุษยชาติ (ภาคต้น). กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร. ๒๕๒๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐมฺมารจิริยะ. สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉท ๕ เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ. ๒๕๓๕.

_____. ปรมัตถโชติกะ ปฏิกิจสมุปบาทที่ปณีและปัจจัย ๒๔ โดยย่อ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาลวิทยา. ๒๕๑๒.

พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ. มงคลชีวิต ฉบับธรรมทายาท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ นิวไวด์. ๒๕๓๕.

พระอุตรคณาธิการ (ชวิน สระคำ). ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัตน์. พจนานุกรม บาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บ.ธรรมสาร. ๒๕๕๒.

พิสิฐ เจริญสุข. เกสติกความรู้ในนิทานชาดก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๕.

พุทธทาสภิกขุ. เตือนใจวัยรุ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ม.ป.ป.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (Pali – Thai – English – Sanskrit Dictionary). ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๑๒.

_____. ธรรมานุกรม : ประมวลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. มหามกุฏราชวิทยาลัย : จัดพิมพ์ในงานวชิรญาณวงศานุสรณ์ ครบ ๑๐๐ ปี นับแต่วันประสูติแห่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. วันที่ ๒๑ – ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๕.

- มหาวิทยาลัย. **อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย.**
พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- ยนต์ ชุ่มจิต. **ความเป็นครู.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์. ๒๕๔๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น. ๒๕๔๖.
- รวมแพง. **บุพเพสันนิวาส.** กรุงเทพมหานคร : สนพ.พีลิกต์เซ็นเตอร์. ๒๕๕๓.
- วรรณสิทธิ์ ไวกยะเสวี (ผู้รวบรวม). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พัฒนวิทย์การพิมพ์. ๒๕๓๓.
- วศิน อินทสระ. **ปัญญาธรรมา. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ. ๒๕๒๓.**
- วิเทศ กรณ์ย์. **ปรัชญาครองรักครองเรือน.** กรุงเทพมหานคร : ประจักษ์วิทยา. ๒๕๐๕.
- วิชาน สุชีวกุปต์ และ สนธิ บางยี่ขัน. **ปรัชญาไทย (Thai Philosophy) PY 424 (PY442).**
พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๖.
- สนิท ศรีสำแดง. **ปรัชญาเถรวาท (Buddhist Philosophy (Theravada)).** กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- สุเชาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม). **สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๕.
- _____ . **ธรรมานุกรม : ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๗.
- สุจิตรา พรหมนุชาธิป. **มนุษย์สัมพันธ์.** กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์. ๒๕๓๔.
- สุเมธ เมธาวิทยานุกูล. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์. ๒๕๓๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๔๖.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๑.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร). **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์.** กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา. ๒๕๔๖.
- สืบพงษ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาดก.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๒
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. ศ.พิเศษ. **พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ.** กรุงเทพมหานคร : บ.ซีเอ็ด จก.
(มหาชน). ๒๕๕๒.
- ศึกษาธิการ. กรม. **มหาเวสสันดรชาดก ฉบับที่ ๑๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่
องค์การการค้าคุรุสภา. ๒๕๖๖.

หลวงเทพคุณานุศิษย์ (ทวี ธรรมรัช ป. ๘). **ธาตุปฐพีปิภาหรือพจนานุกรมบาลี – ไทย แผนกธาตุ ประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๘.

เอกรัตน์ อุดมพร. **พจนานุกรม ถิ่นวนและคำคล้องจอง**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ บ.เรื่องแสงการ พิมพ์ (๒๐๐๒) จก.. ๒๕๕๐

อุดม รุ่งเรืองศรี. **วรรณกรรมล้านนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย. ๒๕๔๖.

อุปติสสเถระ. **คัมภีร์วิมุตติมรรค**. แปลโดย คณาจารย์จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘. หน้า ๑๗๒.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระมหาไกรวรรณ ชินทศดิโย (ปุณจันทร์). การศึกษาบทบาทของพระเทวทัตที่ปรากฏใน พระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม (จันทรคุ้ม). การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในหาคกรเผยแผ่ พระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๗.

พระมหาบุญเรือน ปภังโกโร (พิลาพันธ์). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญา เถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

พระอานาจ เขมปญฺโณ (ยอดทอง). การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาความรักในพุทธปรัชญาเถรวาท และงานเขียนเรื่องซิมโพเซียมของเพลโต. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

_____ . การศึกษาวิเคราะห์ แนวคิดเรื่องวาสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท. **สารนิพนธ์นิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๐.

ไพรัช ลาวัณยาคุณ. การศึกษาวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุดุธรรมของพระราहुล. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๘.

ไพลิน องค์กรุพรรณ. การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

ศุภลักษณ์ สุวรรณเครือ, มรรควิถีแห่งรักและเมตตาเพื่อรับใช้สังคมในทรรศนะวิทยากรชาวพุทธ ,
วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๒.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวสุภามาศ โพธิ์ทอง
วัน เดือน ปีเกิด	๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๖
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรี วิศวกรรมเกษตร มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร ปริญญาตรี พุทธศาสตร์ Dhammakaya Open University, California, USA. ธรรมศึกษาเอก สำนักเรียนวัดพระธรรมกาย อภิธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดพระธรรมกาย
ประวัติการทำงาน	บริษัท เจริญโภคภัณฑ์โปรดิ๊วส์ จำกัด ออกแบบเครื่องจักรกล บริษัท ชัมมิต โอโตบอดี อินดัสตรี จำกัด วิศวกรโครงการ วิศวกรควบคุมคุณภาพ ผู้จัดการฝ่ายประกันคุณภาพ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) นักวิชาการ ที่ปรึกษาระบบบริหารคุณภาพและวิศวกรรม
ที่อยู่ปัจจุบัน	จังหวัดสมุทรปราการ โทรฯ ๐๘๑-๖๒๘-๑๑๖๕